

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TARIM ODAKLI KÖY ÇATIŞMALARI: MARDİN-MAZIDAĞI-
ARIKÖY ÖRNEĞİ**

Ramazan DÜKEN

AĞUSTOS-2025

BATMAN

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TARIM ODAKLI KÖY ÇATIŞMALARI: MARDİN-MAZIDAĞI-
ARIKÖY ÖRNEĞİ**

Ramazan DÜKEN

Danışman
Doç. Dr. Ayşegül KANBAK

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Şükrü ASLAN

Doç.Dr. Makbule ŞİRİNER ÖNVER

AĞUSTOS-2025
BATMAN

TEZ KABUL VE ONAYI

Ramazan DÜKEN tarafından hazırlanan “TARIM ODAKLI KÖY ÇATIŞMALARI: MARDİN-MAZIDAĞI-ARIKÖY ÖRNEĞİ” adlı tez çalışması 06/08/2025 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı’nda yüksek lisans olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan

Prof. DR. Şükrü Aslan

Danışman

Doç. Dr. Ayşegül KANBAK

Üye

Doç.Dr. Makbule ŞİRİNER ÖNVER

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Murat ÖTER

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sorumluluğu kabullendiğimi bildiririm.

ETHICAL DECLARATION

I declare that all the information in this thesis has been obtained within the framework of ethical behavior and academic rules, and that the source of any statements and information that do not belong to me in this study prepared in accordance with the thesis writing rules has been fully cited, and I declare that I accept all kinds of legal responsibility in case of any contrary situation.

Ramazan DÜKEN

06/08/2025

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARIM ODAKLI KÖY ÇATIŞMALARI: MARDİN-MAZIDAĞI-ARIKÖY
ÖRNEĞİ

Ramazan DÜKEN

Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Ayşegül KANBAK

2025, 272 Sayfa

Ülkemizde 2000’li yıllardan itibaren gittikçe tırmanan ve toplu ölümlere yol açan tarımsal alan hakimiyetine dayalı çatışmalar yaşanmaktadır. Bu çatışmaların, yapılan haber analizlerinde günümüze yaklaştıkça hem sayısal hem de hasarları açısından gittikçe arttığı, yılın bahar-yaz dönemlerinde ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bölge, neolitik öncesi dönemde dahil önemli bir besin merkezi ve tarımın keşfinden beri de kesintisiz yerleşik yaşamın görüldüğü bir alan olması burayı önemli kılmıştır. Ayrıca Bölgedeki İran-Anadolu Uygarlıklarının kesişim noktası olması Osmanlı ve Safevi gibi merkezi devletlerin dahil hakimiyet adına feodal yerel güçlerle otorite bölüşümünün önünü açmış, bölgedeki problemlerin çözümünde feodal ve dini liderlerin etkisini kullanarak bu güçleri kurumsallaştırmıştır. Bu durum mülkiyetsiz işçi köylülüğü, feodal yönetim ve kültür anlayışının sürekliliğini sağlamıştır. Bölgedeki güçler, Burjuva Demokratik anlayışta inşa edilen değerler ve üniter devlet anlayışına sahip Türkiye Cumhuriyeti’nde dahil varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Uygulanamayan toprak reformlarına rağmen, tarımdaki fiyat düşüklüğü ve bölgedeki Kürt milliyetçi çıkışlar Feodal güçlerin tasfiyesini önemli oranda sağlamıştır. Teknolojik yetersizlikten dolayı küçük arazilerde geçimlik tarımda hayatını ikame ettirebilen bölgedeki çiftçilik, uygulamaya konan GAP projesi ile ürün desenine göre ve doğrudan gelir desteklemesine gidilmiştir. Dönemin siyasetçileri tarafından ülkedeki neoliberal tarım politikalarının etkisi ile fiyat ve destekleme düşüklüğünden dolayı kentsel nüfusun karşısında gerileyen tarımsal üretimi arttırma projesi olarak GAP 1980’lerde hızlandırılmıştır. Bu çalışmada Türkiye’de Neoliberal politikaların, tarımsal üretim laboratuvarı olarak seçilen bölgedeki arazi çatışmalarının ve çözüm anlayışlarının ekonomi-politik dönüşümlerle bağlantısı araştırılacaktır. Bu amaçla son 21 yıldır benzer çatışmaların sürdüğü Arıköy adlı yerleşimde geçmişten günümüze yaşananları bölge bağlamında betimlemek ve yapılan literatür, gazete, mahkeme kayıtları ile olayların paralelliklerini ortaya çıkarmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arıköy, Arazi Çatışmaları, Geleneksel Çözüm, GAP, Neoliberal Tarım.

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

AGRICULTURE-ORIENTED VILLAGE CONFLICTS: THE CASE OF ARIKÖY, MAZIDAĞI, MARDİN

Ramazan DÜKEN

**Batman University, Institute of Graduate Education
Department of Political Science and International Relations**

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Ayşegül KANBAK

2025, 272 Pages

In Turkey, since the 2000s, conflicts over dominance in agricultural lands have been escalating, resulting in mass casualties. Analyses of news reports indicate that these conflicts have increased both in frequency and in the extent of damage as we approach the present day, with a notable concentration during the spring-summer periods and in the Southeastern Anatolia Region. The region holds significant importance due to its historical role as a vital food center since pre-Neolithic times and as an area of continuous settled life since the discovery of agriculture. Furthermore, being at the crossroads of Iranian-Anatolian civilizations, the region has witnessed power-sharing dynamics between central states such as the Ottoman and Safavid Empires and local feudal powers for dominance, which has institutionalized the influence of feudal and religious leaders in resolving regional issues. This has perpetuated landless peasant labor, feudal governance, and cultural norms in the region. Despite the establishment of the Republic of Turkey with its bourgeois democratic values and unitary state structure, these power dynamics have managed to persist. Although land reforms have not been effectively implemented, the decline in agricultural prices and the rise of Kurdish nationalist movements in the region have significantly contributed to the erosion of feudal power. Due to technological deficiencies, farmers in the region, who previously sustained themselves through subsistence farming on small plots, have shifted towards crop-specific patterns and direct income support with the implementation of the Southeastern Anatolia Project (GAP). Accelerated in the 1980s under the influence of neoliberal agricultural policies in Turkey, GAP was promoted by politicians of the era as a project to boost agricultural production, which had been declining compared to urban populations due to low prices and reduced support mechanisms. This study investigates the connection between neoliberal policies in Turkey, land conflicts in the region—selected as a laboratory for agricultural production—and the approaches to conflict resolution within the context of economic-political transformations. To this end, the study aims to describe the historical and contemporary events in Arıköy, a settlement where similar conflicts have persisted over the past 21 years, within the regional context, and to reveal parallels between these events through an analysis of existing literature, newspaper articles, and court records.

Keywords: Arıköy, GAP, Land Conflicts, Neoliberal Agriculture, Traditional Resolution

ÖNSÖZ

Bu çalışma ilkokul çağlarımdan itibaren aile ve akraba çevrem, mekânsal olarak ne kadar uzakta olursak olalım sürekli gündemimizde olan bazen korku ve çokça huzursuzlukla önceleri cehalet diye küçümseyerek ancak sonradan bölgede başka yerleşimde öğretmenlik yaparken yaygınlığını fark edip tekil olmadığını anlamamla nedenlerini ortaya koyma üzerine çıktığım yolculuktur. Bu yolculukta hocam, yol göstericim, yıldığım anlarda teşvik edicim değerli hocama Doç. Dr. Ayşegül Kanbak’a, ders ve çalışma döneminde yoğunluğuma katlanan, hep yanımda olan, teşvik eden Tuna’ya ve Merve’ye çok teşekkür ederim.

Ramazan DÜKEN
BATMAN-2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELER/TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
SİMGELER	xiii
KISALTMALAR	xiv
1. GİRİŞ	1
1.1. Yöntem	13
1.2. Kavramsal Çerçeve: Anadolu’da Feodalizmin Özellikleri	14
1.3. Tarım Ve Bölgede Tarımın Kökenleri	15
1.4. Mezopotamya Alüvyonlarında Devletin İnşası	18
1.5. Tarım Arazilerinde Feodalizmin Filizlenmesi	27
1.5.1. Antik Çağda bölgede tarım, yönetim ve din ilişkisi	30
1.6. Bölgede Kurulan Devletler ve Feodal İlişkileri	36
1.7. Osmanlı Devleti’nde Tarıma Dayalı Üretim ve İktidar İlişkileri	45
1.7.1. Osmanlı genel toprak politikasında dönüşümler	48
1.7.2. Osmanlı Devleti’nde feodal çatışmalar ve önlemler	57
1.7.3. 1858 Arazi Kanunnamesi	62
1.7.4. Şeyhlik ve ruhani liderlerin rolü	65
1.7.5. 19. Yüzyılda Osmanlı devletinde tarımsal anlayışta dönüşümler	68
1.8. Cumhuriyet Döneminde Savaş, Hükümet ve Yerel Güçlerle İlişkiler	71
1.8.1. Ulus Devlet ve Feodalizm.....	77
1.8.2. Tek Parti dönemi	83
1.8.3. Aşiretler yeniden mecliste: çok partili dönem	88
2. BÖLÜM	116
2.1. Kendine Yetebilen Tarımdan Tarımsal Sınırlarını Zorlayan Piyasa Tarımına	116
2.2. Kölelik	117
2.3. Feodal Toplum ve Örgütlenişi	118

2.3.1. Feodalizmin üretim tarzı	120
2.3.2. Feodal toplumda ideolojinin İnşası	121
2.3.3. Güneydoğu’da feodal ekonomi	125
2.4. Kapitalizm ve Neoliberal Politikalar	127
2.4.1. Bölgeye bakarken: tarihsel materyalizm ve eşitsiz gelişim yasası	129
2.4.1.1. Altyapı Unsurları	130
2.4.1.2. Üstyapı Unsurları	130
2.5. Neoliberalizm	137
2.5.1. Neoliberal görünmez el: yapısal uyum	138
2.6. Tarımsal Dönüşüm	143
2.7. Kapitalizmde Tarım	145
2.8. Tarımda Piyasalaşmanın Dinamikleri	152
2.8.1. Tarımsal farklılaşma	153
2.9. Tarımda Neoliberal Politikalar	155
2.9.1. Tarımsal girdilerin artışı	155
2.9.2. Tarımda desteklemelerin değersizleştirilmesi	157
2.9.3. Tarımsal rekabetsizleşme	158

3. ALAN ÇALIŞMASI 163

3.1. Araştırmanın Alanı	164
3.2. Araştırma Katılımcıları ve Özellikleri	166
3.3. Veri Toplama Yöntemleri	170
3.3.1. Veri toplama süreçleri	171
3.3.2. Alan dışı veri kaynakları	172
3.3.3. Veri analizi ve yazıya dökümü	174
3.4. Bulgular, Verilerin Analizi	176
3.4.1. Köyün isimlendirilmesi ve etimolojik kökeni.....	176
3.4.2. Köyün yerleşimi ve idari yapısı	176
3.5. Köyün Tarihsel Gelişimi	177
3.5.1. Kuruluş süreci ve yerleşim tarihi: Berfa Sor olayı.....	177
3.6. Yerleşim ve mekanın Organizasyonu	178
3.6.1. Mağara yerleşimleri ve mimari yapı	178
3.6.2. Yerleşimin genişleme süreci ve mekansal yayılım	179
3.7. Arkeolojik Miras ve Kültürel Süreklilik	179
3.7.1. Bölgenin arkeolojik bağlamı ve ilişkiler	180
3.8. Uyuşmazlığın Yakın Tarih Temeli: Arazinin Sahipsizliği	181
3.8.1. ‘Eskiden arazinin önemi yoktu’	183
3.8.2. Üretim ilişkileri ve geçim kaynakları	184
3.8.3. ‘Eskiden arazinin önemi yoktu’ söylemleri, tarımda makineleşmeye	186
3.8.4. Geçimlik tarımda pazarla ilişkiler.....	189
3.9. Sosyal Yapı ve Değişim	190
3.9.1. Kadının konumu	191
3.9.2. Nüfus yapıları ve eğitim durumu	192
3.9.3. Dini ve politik yaşam	193
3.9.4. Geçmişte problemler ve köyden göçler	198
3.10. Mazıdağı Bölgesinde Yerel Otorite ve Aile Temelli Yönetim Yapıları	199

3.11. Köyde Çatışmaların Temelleri	201
3.11.1. Kırsal nüfuzun resmi sembolü: muhtarlık.....	201
3.11.2. Tarımda dönüşümün yansımaları	203
3.11.3. Piyasaya üretim: üretim deseninde değişim	205
3.11.4. ‘Aç Gözlülük’ mü? Üretimde artış, karlılıkta düşüş	208
3.11.5. Arazi toplulaştırmaları ve kiralamalardaki sorunlar	209
3.11.6. Kredi borçlanmaları ve tefecilik	213
3.12. Geleneksel Çözüm Arayışları: Şeyh, Akil, Siyaset	216
3.12.1. Cumhuriyetin kurumsal sınırları: mahkeme işimizi çözemez	220
3.13. Neoliberal Piyasanın Köy Meydanında Rekabeti: Çatışma	223
3.13.1. Neoliberal kaskanın sonucu: feodal çekişmeler	226
3.13.2. Tarımda Neoliberal dönüşümün bölgeye girişi: GAP	228
3.13.3. Değişimin istatistikleri: artık durmadan üretiyoruz	231
3.14. Türkiye Tarımının Piyasaya Entegrasyonu	234
3.15. Bölgede Mahkeme İstatistikleri	236
3.16. Medyada Arazi Çatışmaları	239
3.16.1. Yıllar geçtikçe ölümler ve vakalar artıyor	240
3.16.2. Sınıflama	240
SONUÇ	245
KAYNAKÇA	252
EK-1	271

ÇİZELGELER/TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1: Güneydoğu'da Neolitik öncesi ve modern dönem buğday karşılaştırması

Tablo 1.2: Oppenheimer'ın Devletin İnşa Aşamaları

Tablo 1.3: Mezopotamya'da devletleşme süreci

Tablo 1.4: Tarımın toplumsal yapıya etkisi

Tablo 1.5: 1.TBMM vekil dağılımı

Tablo 1.6: 1950 Genel Seçimleri Oy Dağılımı

Tablo 1.7: 1950-1954 Seçimleri oy dağılımı karşılaştırması

Tablo 1.8: 1954 seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu illeri Oy Dağılımı

Tablo 1.9: 1961 Genel Seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Partilere Vekil Dağılımı

Tablo 1.10: 1987 Yılı Genel Seçimleri GAP Bölgesi Partilerin Oy Dağılımı

Tablo 1.11: Erbakan'ın başbakanlığa davet ettiği cemaat liderleri

Tablo 1.12: Milletvekilliğinde ve Belediye başkanlığında öne çıkan aileler

Tablo 2.1: Tarihsel Materyalist Anlayışta Toplumsal Dönüşümler

Tablo 2.2: Tarihsel Materyalist Anlayışa göre kapitalizmin gelişmesi

Tablo 2.3: Neoliberalizmin gelişmekte olan ülkelere etkileri

Tablo 2.4.: Dünya tarihi nüfus değişimleri(sayısal)

Tablo 2.5: 1800-1900 arası Batı Avrupa'da tarımsal alanların ortalama değişimi

Tablo 2.6: 1800-1900 arası Batı Avrupa'da işletmelerin ortalama sayısal değişimi

Tablo 2.7: Kapitalist dönüşümün tarımsal üretim üzerindeki etkileri

Tablo 2.8: 2010 yılı dünyada tarımsal işletme oranları

Tablo 2.9: Dünyada 2010-2023 yılları arasında tarımsal girdi maliyetlerindeki artış

Tablo 2.10-A:1961 yılı dünyada en çok satılan ilk 10 tarım ürünü

Tablo 2.11-B: 1990 yılı dünyada satılan ilk 10 tarım ürünü

Tablo 2.12-C: 2023 yılı dünyada en çok üretilen ilk 10 tarım ürünü

Tablo 3.1: 1518-1834 Yılları arasında Mardin'nin Nüfusun Dağılımı

Tablo 3.2: 1914 yılında Mardin'de Nüfusun İnanç Gruplarına Göre Dağılımı

Tablo 3.3: Görüşmecilerin Listesi

Tablo 3.4: GAP/Ülke Geneli ekim ve traktör oranları

Tablo 3.5: 31 Mart 2024 Mahalli İdareler Genel Seçimleri Arıköy Sonuçları

Tablo 3.6: Kırsal kalkınmada ve yoksulluğun giderilmesinde temel konular

Tablo 3.7: yıllara göre enflasyon oranına göre takipli kredilerde artış oranı.

Tablo 3.8: 2005-2025 yılları arasında Türkiyede Çiftçilerin kullandığı banka kredileri oranı

Tablo 3.9: 1989 Yılı GAP Bölgesi Üretim Deseni

Tablo 3.10: 1995-2020 Yılları Arasında GAP Bölgesi/Ülke Geneli Üretim Deseni

Tablo 3.11: 1985-2000 Yılı GAP Ekim Alanı-Verim Değişimi Verileri

Tablo 3.12: 2009 yılı kadastro mahkemeleri TRC(GAP) Bölgesi dava dosyası sayıları

Tablo 3.13: Kadastro mahkemeleri dosya sayıları, 2015-2024

Tablo 3.14: Yıllara Göre Arazi çatışmalarında ölü ve yaralı sayıları

Tablo 3.15: Arazi çatışmasının illere dağılışı

Tablo 3.16: Olayların en çok yaşandığı ilk 10 il

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Mezopotamya Haritası

Şekil 1.2: Bizans İmparatorluğu (1-7. Yüzyıllar) Bizans-Sasani Savaşları Sonrası Sınırlar

Şekil 1.3: Bizans ve İslam Halifelikleri Sınırında Cezire(Güneydoğu Anadolu) Haritası

Şekil 1.4: Asya Tipi Üretim Tarzı

Şekil 1.5: 1913 Yılında Osmanlı Devletinde Ekilen Arazinin Mülkiyet Dağılımı

Şekil 1.6: TBMM’de Güneydoğu’daki Vekillerin Meslek Dağılımı

Şekil 1.7: 1950 Seçimleri CHP Ve DP Oy Oranları

Şekil 1.8: 1961 Genel Seçimleri Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Partilere Vekil Dağılımı

Şekil 1.9: 1987 Seçimleri Türkiye Geneli Ve GAP Bölgesi Oy Dağılımları

Şekil 1.10: Güneydoğu Anadolu 1999 Seçim Sonuçları Dağılışı

Şekil 1.11: 2002 Güneydoğu Anadolu Bölgesi Genel Seçim Sonuçları

Şekil 2.1:10. Yy’da Bölgenin Durumu

Şekil 2.2: Dünya Nüfusunun Artış Oranları

Şekil 3.1: 2005-2025 yılları arasında Türkiye’de tarımsal kredi borçlanma oranları

Şekil 3.2:Arıköy’de Kur’an-ı Kerim altından geçme töreni

Şekil 3.3: Köy Meydanında barış sonrası kanaat önderlerini uğurlama

Şekil 3.4: İBBS 1. düzeyde, hukuk mahkemelerine açılan davalarda ilk üç sırayı alan davalar (%), 2024

Şekil 3.5: Köy çatışmaları ölü ve yaralı sayılarına göre ülke geneli % oransal dağılışı haritası

SİMGELER

XVI : 16

XIX : 19

XX : 20

% : Yüzde

~ : Yaklaşık

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği
ABD: Amerika Birleşik Devletleri
AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP: Anavatan Partisi
BDDK: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
ÇKS: Çiftçi Kayıt Sistemi
ÇTK: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu
DP: Demokrat Parti
DSP: Demokratik Sol Parti
DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü
DYP: Doğru Yol Partisi
FAO: Gıda ve Tarım Örgütü
FAOSTAT: Gıda ve Tarım Örgütü Kurumsal İstatistik Veritabanı
GAP: Güneydoğu Anadolu Projesi
GAP BKİ: GAP Bölge Kalkınma İdaresi
GDA: Güneydoğu Anadolu Bölgesi
GKK: Geçici Köy Koruculuğu
İBBS: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması
IDP: İslahatçı Demokrasi Partisi
IMF: Uluslararası Para Fonu
HDP: Halkların Demokratik Partisi
İİTEM: Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele Grup Komutanlığı
MÇP: Milliyetçi Çalışma Partisi
M.Ö: Milattan Önce
M.S: Milattan Sonra
NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OTP: Ortak Tarım Politikaları
PKK: Kürdistan İşçi Partisi
RP: Refah Partisi
SHP: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM TD: TBMM Tutanak Defteri
TL: Türk Lirası
T.Y. : Tarih Yok
TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu
USD: Amerikan Doları
YTP: Yeni Türkiye Partisi
YSK: Yüksek Seçim Kurulu
YZ : Yapay Zeka

“Dicle nehri kumlarına mıknatıs tutsak %50'sini çekebiliriz, surların dipleri dahil en verimli ürünleri yetiştirir ancak coğrafi ve sosyal yapının dezavantajları bir engel. Diğer yandan ne feodaller ne de merkezi hükümet bunu görmüyor. Halktan erkekleri ise ya vergi vermemek için bir işe girişmiyor ya da 5 yıl askere gitmemek için dağlara kaçıyor”

Von Moltke-1835(1893)

1. GİRİŞ

İktisat bilimine göre tarım, ekonomik bir faaliyet olarak tanımlanmıştır. Ancak diğer faaliyet alanları ile karşılaştırıldığında önemi ve etkisi bakımından çoğu zaman arka planda kalmaktadır. Burada “geriye götürölmek” gibi bir ifade kullanılmamıştır; zira tarihsel olarak tarım, insan yaşamının sürekliliğı açısından son derece merkezi bir konumda yer almaktadır. Tarım, insanlığın hayatta kalma çabalarını periyodik bir şekilde düzenleyen bir yaşam pratiğı olarak tarih boyunca yaşamın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde toprak, üretimin temel unsuru olarak belirleyici bir rol oynamaktayken; kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimiyle birlikte, yeni üretim araçlarının ortaya çıkması toprak üzerindeki bu başat konumu zayıflatmıştır. Çünkü kapitalist sistemin piyasa merkezli yapısı, üretim araçlarına yalnızca piyasa değerleri ve rant potansiyelleri üzerinden değer biçmektedir. Bu paradigma doğrultusunda, binlerce yıldır insanlığın hem beslenme hem de yerleşme pratiklerinin temelini oluşturan toprak, günümüzde değışen piyasa ilişkilerine bağılı olarak gittikçe gözden çıkarılmış, sanayinin bir yan kolu haline gelmiştir (Marx, 2012, s. 275). Küçük üretici, kapitalizmin neoliberal aşamasında ise rekabetçi ve tamamen kar odaklı, yüksek maliyetli koşulları içerisinde ayakta kalmaya yönelik bocalarken dünyada ve ölkemizde çeşitli krizler ve çatışmalar yaşanmaktadır.

İnsan türü, varoluşunun erken dönemlerinde doğada avcı-toplayıcı yaşam biçimleriyle tüm zamanını arayışına ayırırken, daha az enerji harcayarak daha fazla besin elde edebileceğı sıcak ve verimli coğrafyalara yönelme eğilimi göstermiştir. Bu arayışın ilk ve en önemli uğrak yerlerinden biri, tarımsal üretim için uygun ekolojik koşulları barındıran Bereketli Hilal bölgesidir (Diamond, 2003). Günümüzde Güneydoğı Anadolu Bölgesi’ni de kapsayan bu coğrafya, insanlık tarihinin üretimle tanıştığı ilk mekânlardan biri olarak öne çıkar. Avcılık ve toplayıcılığın tüketim faaliyeti olarak öne çıktığı dönemlerin ardından, üretim gücünün keşfedilmesiyle birlikte bu verimli topraklar artık geçici beslenme arayışlarının ötesine geçmiş, yerleşik yaşamın, yurt edinmenin ve mülkiyet temelli çatışmaların anlam dünyasıyla bütünleşmiştir. Bu bölge aynı zamanda, tarımsal üretimin, mesleki işbölümünün ve toplumsal örgütlenmenin ortaya çıkışını ifade eden Neolitik

devrimin, dört merkezinden biri olarak kabul edilmektedir (Childe, 1971). Böylece, coğrafi koşulların sunduğu olanaklar ile kültürel dönüşümler arasındaki etkileşim, ilk medeniyetlerin temellerini atan tarihsel süreci şekillendirmiştir.

İlk kez *Tarım Sorunu* kavramı üzerinde duran Kautsky, tarihsel olarak yaşanan dönüşümleri incelemeyen güncel sorunların temellerinin anlaşılamayacağını belirtmektedir;

“Tarım sorununu Marx'ın yöntemine göre çözmek istiyorsak, yalnızca küçük ölçekli çiftçiliğin geleceği olup olmadığı sorusunu sormamalıyız; Bilakis, kapitalist üretim tarzının seyri içinde tarımın maruz kaldığı bütün değişiklikleri incelememiz gerekir. Sermayenin tarımı ele geçirip geçirmediğini, dönüştürüp dönüştürmediğini, eski üretim ve mülkiyet biçimlerini sürdürülemez hale getirip getirmediğini ve yenilerine ihtiyaç yaratıp yaratmadığını incelememiz gerekiyor” (Kautsky, 1899/1988, Giriş kısmı).

Mülkiyet bilincinin henüz gelişmediği ve dolayısıyla piyasa koşullarının oluşmadığı erken dönem topluluklarında, temel ihtiyaçlar basit takas yoluyla karşılanmaktaydı. Bu dönemde ortaya çıkan çatışmalar ise genellikle verimli topraklara sahip olan topluluklarla, daha az üretken olan yani verimsiz topraklarda yaşayan halklar arasında yaşanmıştır. Literatürde “tarımcı ve çoban kavimler arasındaki çatışmalar” olarak da adlandırılan bu çatışmalarda göçebe çoban topluluklar; içinde bulundukları zorlu doğa koşulları, karşılaştıkları dış tehditler, sınırlı beslenme olanakları gibi nedenlerden dolayı daha savaşçı ve hareket kabiliyeti yüksek yapılara sahip olmuşlardır. Bu durum, onların askeri ve siyasi örgütlenme konularında daha becerikli hale gelmelerine katkı sağlamıştır (Şenel, 2018). Her ne kadar, yerleşik topluluklar kültür, kentleşme ve modernleşme süreçlerinde gelişmiş olsalar da, genellikle bu çoban kabilelerin askeri gücü karşısında boyun eğmek durumunda kalmışlardır. Bu dinamik, tarihsel bağlamda sömürü ve zorla el koyma ilişkilerinin ilk örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Çin gibi eski yerleşik bir medeniyetin Orta Asya’da dağınık halde yaşayan Türk boylarının saldırılarına karşı savunma amaçlı olarak Çin Seddi’ni inşa etmesi bu çatışma biçimlerinin tarihsel izdüşümlerinden biri olarak gösterilebilir.

İnsanlık tarihini üretim ilişkilerine göre evrimsel bir biçimde sınıflandıran Morgan, toplumsal gelişimi üç temel aşamada ele almaktadır; yabanılık, barbarlık ve uygarlık. Morgan’a göre bu aşamalar, insanın doğa ile kurduğu üretim ilişkileri ve kültürel birikimi

temelinde şekillenmektedir. Yabanıllık aşaması, insanın doğadaki diğer canlılar gibi herhangi birşey üretmeden tükettiği dönemi ifade eder. Bir üst aşama olan barbarlık ise insanın artık doğayı dönüştürmeye ve üretmeye başlamasıyla özellikle tarım faaliyetleriyle karakterize edilir (Morgan, 1994). Bu düşünsel yapı aynı zamanda Aydınlanma filozoflarının “doğa durumu” kavramına gönderme yapmaktadır. Aydınlanma filozoflarına göre göre üretim öncesi bu dönem, doğadaki huzur ve barış hali olarak görülmektedir (Strauss, 1953). Ancak bu aşamanın ardından ortaya çıkan mülkiyet bilinci, tarihsel olarak ilk toplumsal çatışmaların zeminini oluşturmuş; zamanla mülkiyetin kurumsallaşmasıyla birlikte bu çatışmaların biçimi ve boyutu genişlemiştir. Bugün karşı karşıya olduğumuz ve bu çalışmanın temel problemini oluşturan sorun da, mülkiyetin varlığına ve yaygınlaşmasına bağlı olarak ortaya çıkan çatışmalardır. Kapitalist sistem, sermaye birikimine ve mekansal genişlemeye dayalı yapısıyla yalnızca ekonomik ilişkileri döndürmekle kalmamış; aynı zamanda yaşam alanlarında yeniden yapılandırmıştır. Kapitalizmin yaşamı sürdürmeye yönelik vaadi, en küçük ve en uzak yerleşim birimlerine kadar ulaşmış; ortaya çıkan rekabet, salt piyasa sınırları içinde kalmayıp, ölümlü rekabetlere dönüşmüştür.

Neolitik dönemde, nehir kenarına kurulan köylerinin zamanla büyüyerek şehirleşmesiyle birlikte, tarımsal üretim giderek daha örgütlü ve yönlendirilmiş bir biçim almıştır. Bu süreçte çiftçiler, doğrudan kendi geçimlerini sağlamaktan öte, kent merkezlerinde yoğunlaşan bürokratik kentliler için üretim yapmaya başlamışlardır (Childe, 1974). Artı-ürün üretiminin mümkün hale gelmesi, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal ve mekansal örgütlenmede de köklü değişimlere yol açmıştır. Kentlerin ortaya çıkışı; artı-ürün birikimi, orduların güçlenmesi ve toprak kazanımlarının birbirini besleyen bir döngüye girmesiyle birlikte, kentlerden ülkelere, ülkelerden imparatorluklara uzanan genişlemeci bir süreci beraberinde getirmiştir. Bu genişleme ve artı ürünün kontrolü, yeni toplumsal tabakalaşmaların da zeminini hazırlamıştır. Bir yandan bürokrasiyi yöneten ve askeri gücü organize eden yönetici sınıflar ortaya çıkarken, diğer yandan kent ile kırsal alan arasında işbölümüne dayalı bir farklılaşma oluşmuştur. İlk aşamada ortak mülkiyet esasına göre işlenen tarım toprakları, zamanla bu bürokratik ve dinsel sınıfların denetiminde teminat altına alınarak özel mülkiyet biçimlerine dönüşmeye başlamıştır. Bu mülkiyet ilişkilerinin dönüşümü, hem üretim araçlarının merkezileşmesine hem de yeni emek biçimlerinin doğmasına yol açmıştır. Geniş toprak mülkiyetiyle birlikte, esir emeğine dayalı kölecilik

sistemleri gelişmiş; bunun yanı sıra, kendi komünal topraklarında yaşayan köylülerin, artı ürün elde etmek amacıyla zorla çalıştırıldığı köylülüğe evrilmiştir (Thomson, 1997).

Feodal üretim tarzına geçiş, bir devrimsel kopuş biçiminde değil; ortak mülkiyete ve kolektif üretime dayanan daha önceki üretim biçimlerinden, krallık ve feodalite temelli yapılara doğru kademeli ve toplumsal rıza ile şekillenen bir dönüşüm süreci olarak gerçekleşmiştir. Bu geçiş, büyük ölçüde ideolojik aygıtlar aracılığıyla meşrulaştırılmıştır. Althusser'in (2016) belirttiği üzere, bu dönemde din adamları ve bürokratik kurumlar, üretim tarzı değişimini meşrulaştıran ideolojik işlevler üstlenmiş; düzenin "doğal" ve "kaçınılmaz" olduğu fikrini toplumun geniş kesimlerine benimsetmişlerdir. Güvenlik ihtiyacı, toplumsal düzenin sağlanması, dış tehditler ve kıtlık korkusu gibi somut zorunluluklar da bu ideolojik yapıların etkisini pekiştirmiştir. Diğer yandan, daha önceki dönemlerde yaşanan çoban kabileler ile yerleşik tarımcılar arasındaki çatışmalardan kalan toplumsal hafıza ve travmalar da, yeni üretim ilişkilerine geçişte bir ikna aracı olarak kullanılmıştır. Zorlu koşulların ağırlığına rağmen, aidiyet arayışı ve korunma ihtiyacı, rolü değişen yöneticilere karşı tahammülü ve bağlılığı zorunlulu kılmıştır. Bu süreçte, savaş esirleri ve köylüler üzerine şekillenen köle ekonomisi (köle emeğine dayalı üretim biçimleri) ve feodal ilişkiler, Mezopotamya gibi erken yerleşim bölgelerinde bu iki ekonomik sistemin merkezlerine paralel olarak yaygınlık göstermemiş ve Roma ile Avrupa toplumlarına nazaran daha özgürlükçü, komünal bir formda geçmiştir. Özellikle Bizans İmparatorluğu'nda feodal yapı klasik anlamda kökleşmemiştir. Topraklar, genellikle askeri hizmet karşılığı tahsis edilen alanlar olarak örgütlenmiş ve köylüler, kolektif borç(özellikle vergi) yükümlülüğü nedeniyle ortak üretim yapmaya zorlanmıştır. Bu durum, katı bireysel mülkiyet ilişkileri yerine, dayanışmacı fakat baskıcı yönleri de olan kolektif üretici ilişkilerini doğurmuş ve mülkiyetleşmiş topraklar ortaya çıkmıştır. Roma İmparatorluğu'nda ise feodalizmin öncüsü sayılabilecek malikane tipi ekonomik yapılar gelişmiştir. Ancak imparatorluğun bu sistemi yürütememesi, ekonomik krizler ve siyasal çözülme, bu sistemin kalıcı hale gelmesini engellemiş ve dağılmasıyla birlikte malikâne sistemi de ortadan kalkmıştır. Bizans'ın kırsal komünlerinde ise, yerel borçların tüm köylü topluluğu tarafından kolektif biçimde üstlenilmesi, merkezi olmayan, yerel odaklı bir üretim düzenini mümkün kılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda başlattığı merkezileşme politikaları kapsamında, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde otoriteyi sağlayan mirlik sisteminin ortadan

kaldırılması önemli bir adım olarak öne çıkmıştır. Ancak bu süreçte, bölgeye merkez tarafından atanan yöneticilerin yetersizliği ve yerel toplumsal dinamikleri tanınamaları, yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, büyük aşiret çatışmalarının artması, krizin çözümünde dinsel otoritelerin devreye girmesi ve bölgede tarikat-şeyh temelli otorite yapılarının güç kazanması bu sürecin doğrudan sonuçları arasında yer almıştır (Burinessen, 2004). Bu gelişmeler, bölgede dinsel destekli ve meşruiyetini devletten alan yeni otoritelerin oluşumuna zemin hazırlamıştır. 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi, devlet mülkiyetindeki toprakların küçük üretici köylüler tarafından tasarruf edilmesini ve zamanla özel mülkiyetin yolunu açmayı hedeflemiştir. Ancak bu kanunun uygulandığı birçok bölgede olduğu gibi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da da kanunların içeriği hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan halk arazilerini, şeyhler, paşalar, devlet memurları ve eski büyük toprak sahipleri gibi üst sınıflara borç karşılığı veya doğrudan tapulama işlemleri vasıtasıyla kaptırmıştır (Cin, 1987). Osmanlı Devleti, bu uygulama ile ülkenin birçok yerinde büyük toprak sahiplerinin oluşumu kısmi olarak önlenmişse de, Güneydoğu Anadolu bölgesinde kanun kökleşmiş feodal güçlerden dolayı uygulanamamıştır (Gökalp, 1992). Tanzimat sonrası dönemde devlet, bölgede merkezi otoritesini güçlendirmek istemiş ancak bu süreçte yerel feodal aktörlerle karşılıklı bağımlılığa dayalı ilişkiler geliştirmiştir. Bunlar; İran’a karşı yürütülen savaşlarda tampon bölge oluşturma, askeri birlik sağlama ve milliyetçi isyanları bastırmada Hamidiye Alayları’nın kurulması gibi askeri güç eksenlidir. Bu tür işlevsel birliktelikler, yerel güçlerin kendi bölgelerinde yarı özerk yapılar olarak varlıklarını sürdürmelerine olanak tanımış, bu da feodal ilişkilerin bölgede daha da kökleşmesine neden olmuştur.

Kapitalistleşme süreci, 19. yy’dan sonra Osmanlı Devleti’ni ve Cumhuriyet dönemini kapsamaktadır (Oyan, 2016). Cumhuriyet ilanı ile birlikte, imparatorluk yapısına ve feodal ilişkilere karşı ulus-devlet biçiminde bir modernleşme inşa edilmesi hedeflenmiştir. Ancak bu sürecin kurucu momenti olan Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara yönetimi, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde toplumsal meşruiyeti sağlamak adına, bölgede etkili olan mebuslar ve aşiret reisleri gibi yerel ileri gelenlerin desteğine ihtiyaç duymuştur. Bu aktörler aynı zamanda geniş toprak mülkiyetine sahip feodal çevrelerdir. Bu durum modernleşme sürecinin daha başlangıç aşamasında yapısal bir çelişkiyi beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet sonrasında bu yapılarla hesaplaşılmasına yönelik girişimler başarısız

olmuş toplumsal dönüşümü gerçekleştirecek kadroların yetersizliği ve güvenlik gerekçesiyle bölgeyle temas sınırlı kalmıştır (Berkes, 1964). Türkiye’de gerçekleşen Cumhuriyet devrimi ve onun kurucu kadroları her ne kadar kapitalizme uygun bir ekonomik ve toplumsal dönüşüm hedeflese de, bu model kırsal kesimlerde –özellikle ülkenin doğu bölgelerinde – istenilen ölçüde hayatta geçirilememiştir. Kurtuluş savaşına öncü kadrolarını destekleyen bölge ileri gelenleriyle bir burjuva ve siyasal hesaplaşma gerçekleşmemiştir. Bu sürece eşlik eden başka dinamiklerde de, modernleşme politikalarının doğrudan uygulanabilirliğini zorlaştırmıştır. Bölgedeki Ermenilerle yaşanan problemler tarihsel sorunlar ve bölgenin kendi içindeki hiyerarşik, aşiret temelli yapısı, diğer bölgelerle benzer bir modernleşme politikaların yürütülmesine engel olmuştur. Ulus-devlet inşa sürecinde öcülülük yapan İttihat ve Terakki dönemi ve devamında Cumhuriyet Halk Partisi döneminde, Kürt aşiret liderleri ve tarikat şeyhleriyle topyekûn bir mücadele yürütmek siyasal olarak maliyetli görülmüş, bu güç odaklarıyla çoğu zaman uzlaşmacı ilişkiler geliştirilmiştir. Bu uzlaşılar, özellikle seçim dönemlerinde bölgedeki feodal liderlerin hükümete verdikleri desteğin karşılığında elde ettikleri siyasal ve ekonomik kazanımlar ile somutlaşmıştır (Yeramisos, 2001). Tüm bu etkenler bir araya geldiğinde, Türkiye’nin doğu bölgelerinde kapitalist üretim ilişkilerinin ülkenin batı ve merkezi bölgelerine göre daha geç ve sınırlı biçimde yerleşmesine neden olmuştur. Bu da ulus-devlet inşasının mekânsal olarak eşitsiz gelişimine ve modernleşme politikalarının bölgesel farklılıklar üzerinden yeniden şekillenmesine zemin hazırlamıştır.

Bölgede kapitalistleşmenin gecikmesinde etkili olan diğer bir önemli faktör ise, sık sık yaşanan etnik ve feodal nitelikli isyan hareketleridir. Özellikle Şeyh Sait(1925) İsyanı ve Ağrı İsyanı (1930) gibi büyük çaplı ayaklanmalar, devletin güvenlikçi tedbirleri öncelemesini zorunlu kılmış ve bölgeye yönelik olağanüstü hal uygulamalarının süreklilik kazanmasına neden olmuştur (Koca, 2000). Bu güvenlikçi yaklaşım, Ankara’dan belirlenen burjuva aydınlanmacı politikaların bölge ile sağlıklı bağlantı kurmasını engelleşmiş; merkezi hükümet belirlediği hedeflere karşı var olan dirençleri aşamamıştır. Cumhuriyet devrimleri bu anlamda doğuda bir setle karşılaşmış ve ideolojiyi bölgeye taşıyamamıştır. Taban tabana zıt olan serbest piyasa ekonomisine açılımı, burjuva demokratik devrimini dolayısıyla da kültür devrimini savunan yeni rejim buradaki feodal kültüre etki etmekte çok sınırlı kalmıştır. Aşiret yapısı yanında Osmanlı devletinden beri Ortadoğu tipi cemaat yapılanması ve tarikat gücünün taşınım yeri ya da Anadolu’ya giriş kapısı olan bölge yine Nakşibendi ve Nur

cemaati gibi büyük yapılanmaların doğuş ve yayılış merkezi olmuştur. Şeyh Sait ayaklanması sonrası alınan Takrir-i Sükun ve İskan kanunu gibi önlemler bölgede bir süre durulma ve bu yapıların faaliyetlerinin engellenmesini sağlasa da külütürün tabana yayılımı olmaksızın bu dönüşüm pek etkili olamamış ve ilk fırsatta çeşitli kanallarla harekete geçmiştir. Hükümetler bölgeden oy almanın yolu olarak bu yerel güçlere başvuru reçetesine gitmişlerdir.

1950 sonrası Demokrat Parti döneminde, ekonomide benimsenen liberal yönelimler ve tarımsal üretimde makineleşme çalışmaları çerçevesinde bölgenin Cumhuriyet Halk Partisi’den kopartılması hedeflenmiştir. Ancak bu çabalar da, tıpkı tek parti döneminde olduğu gibi, yapısal uyumsuzluk üretmiştir. Bölgesel dinamikler dikkate alınmaksızın geliştirilen kalkınma ve modernleşme politikaları, feodal yapılarla kurulan pragmatik ittifaklar üzerinden yürütülmüş; yerel oy potansiyelini konsolide etmek amacıyla aşiret reisleri ve toprak ağaları gibi feodal güç odaklarıyla işbirliği yapılmıştır (Atılğan, 2015). Bu durum, yalnızca ekonomik dönüşümün önünde bir engel teşkil etmekle kalmamış; aynı zamanda bölge kentlerinde filizlenmeye başlayan muhalafetin, özellikle milliyetçi örgütlenmeler ve sol düşüncelerle tanışan aydın çevrelerin önünü kesmeye yaramıştır. Eğitim politikalarının sınırlılığı, ülkeye yayılan tarımsal makineleşmenin sosyal sonuçlarının dikkate alınmaması ve işçi sınıfının bilinçlenmesi yönelik potansiyel girişimlerin engellenmesi; bölgedeki üretim ilişkilerinde dönüşümün daha da geri plana itilmesine yol açmış ve feodal güçlerin etkinliğini artmıştır.

Dünyada ve Türkiye’de yaşanan toplumsal, ekonomik ve politik değişimler, zamanla bölgesel düzeyde de etkisini göstermiş ve feodal üretim ilişkilerinin çözülmesini beraberinde getirmiştir. Kültürel olarak feodal bağların hala güçlü olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde politik dönüşümler, köyden kente göçler ve tarımda makineleşmeye bağlı işçileşme süreci, bölgeyi önemli ölçüde dönüştürmüştür. Bu çerçevede, Güneydoğu Anadolu Projesi(GAP), tarımsal verimliliği arttırmış, toprakların değerlendirilmesi sağlanmış ve küçük çiftçiliğin yerini sermaye birikimine dayalı üretim anlayışına bırakmasına zemin hazırlamıştır. Tarihi itibarıyla neoliberal politikaların küresel ölçekte yükselişine denk gelen GAP, bölgede ekonomik dönüşümün yanında, kültürel, siyasi ve sınıfsal dönüşümlerin önünü açacak çok boyutlu bir proje olarak planlanmıştır (Bilgen, 2018). Türkiye özelinde, 12 Eylül 1980 darbesi ve onu izleyen 24 Ocak kararları, neoliberal politikaların hayata geçirilmesinin mümkün kılması ve piyasalaşmanın önünü açmıştır. Bu doğrultuda, 1980

sonrası dönemde neoliberalizmin mantığına uygun olarak her şeyin piyasa mantığına göre yeniden düzenlediği, mekanın ve kaynakların piyasanın hizmetine sunulduğu bir yapı oluşmuştur. Bu süreç, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde günümüze dek uzanan ve araştırmanın problemini oluşturan sosyoekonomik sorunların temellini atmıştır. Günümüzde kırsal alanda yaşanan çarpık dönüşüm ve gözlemlenen toplumsal çatışmaların gerekçesi bu tarihsel sürecin bir uzantısı olarak değerlendirilebilir.

1970 sonrası dönemde, dünyada ve Türkiye'de uygulamaya konulan neoliberal politikalar doğrultusunda, tüm toplumsal alanlar gibi tarımsal üretim de piyasalaşma sürecinden etkilenmiştir. Bu süreçte her şey piyasanın hizmetine sunulmuş, neredeyse tüm üretim faaliyetleri birer metaya dönüştürülmüştür. Tarımsal üretim, piyasanın ihtiyaç duyduğu ürünlere yönlendirilirmiş; küçük üreticiler açısından sürdürülemez bir tablo ortaya çıkmıştır. Küçük üreticiler, artan maliyetler, ithalatçı firmalarla rekabet ve piyasa talepleri karşısında zor durumda kalmış; baskılar karşısında ayakta kalmak adına gündelik işçilik, ortakçılık gibi geçici çözümlere yönelmiştir. Diğer yandan, daha fazla ürün elde edebilmek adına üretim alanlarını genişletme çabası içine giren küçük üreticilerin kendi arasında çatışmalara yol açmış; bu durum kırsal alanda toplumsal gerilimleri derinleşmiştir (Oral, 2006).

Türkiye genelinde tarımsal değişim, ulaşım ağlarının gelişmesi, traktör kullanımının yaygınlaşması ile ivme kazanmıştır. Kırsal nüfusun kentsel nüfusa oranla fazla olduğu dönemlerde, köylülerin oy tercihleri büyük ölçüde ekonomik çıkarlarına dayalı olarak şekillenmiştir. Bu nedenle merkezi hükümetler, kırsal seçmenin desteğini kazanmak amacıyla politikalarını bu doğrultuda düzenlemiş; tarımsal desteklemelerle küçük ve orta ölçekli üreticilerin pazarda yer almasını sağlamak için çeşitli iyileştirmelere gitmişlerdir. Hibrit tohumların, traktörlerin, kimyasal gübrelerin ve tarım ilaçlarının kullanımı her ne kadar zamanla büyük tarım tekellerin denetimine girerek maliyetleri artıtmış olsa da, devletin sağladığı alım garantileri ve destekleme politikaları, küçük üreticilerin sistem içinde varlıklarını sürdürebilmelerine katkı sağlamıştır. Ancak Türkiye'nin Güneydoğu'sunda, Osmanlı döneminden bu yana varlığını sürdüren aşiret yapıları, uzun yıllar boyunca çözülmeden kalmış; bu durum bölgede tarımsal yapının farklı bir seyir izlemesine neden olmuştur. Aşiret ilişkilerinin belirleyici olduğu bu yapıda, geniş topraklara sahip aşiret liderleri ekonomik ve ticari ilişkileri ellerinde tutarken, kır nüfusunun önemli bir kısmı uzun

yıllar boyunca yalnızca tarım işçisi konumunda kalmıştır. Ayrıca pazara yönelik ilişkiler, ulaşım olanaklarının da geç gelişmesi nedeniyle geniş topraklara sahip aşiret liderleri tarafından yürütmüştür.

Tarımsal üretim ilişkilerindeki dönüşüm, kırsal alanda ciddi toplumsal değişimlere yol açmış ve özellikle kentlere yönelik göç hareketlerini arttırmıştır. Bu süreç, kırsal nüfusun giderek düşmesine neden olmuş; geleneksel tarım toplumunun çözülmesini beraberinde getirmiştir. Diğer yandan, neoliberal politikalar doğrultusunda sanayi ve imalat sektörlerinin öncelikli olarak desteklenmesi, piyasanın taleplerinin bu alanlara kaymasına neden olmuştur. Bu yönelim, tarımsal destekleme politikalarının giderek azaltılmasına ve kırsal üreticilerin kamusal destekten mahrum kalmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler sonucunda, kırsal kesim artık siyasal etki gücünü kaybetmiştir. Özellikle köylerde kendi toprağını işleyen küçük ve orta ölçekli üreticiler, devlet desteğinden mahrum kaldıkça gelir kaybına uğramış, giderek yoksullaşmıştır. Destekleme politikalarının zayıflaması, bu kesimi serbest piyasanın sert rekabeti ile baş başa bırakmış; üreticiler piyasa dalgalanmalarına karşı savunmasız hale gelmiştir. Bu durum, kırsalda ekonomik kırılganlıkları derinleştirmiş ve üretici sınıfın çözülmesini hızlandırmıştır.

Bu çalışmanın odak noktası, yalnızca tarihsel sömürü ilişkilerini açıklamakla sınırlı kalmayıp, günümüzde coğrafi yapıları ve ekonomik faaliyet biçimleri açısından göçebe çoban topluluklara benzerlik gösteren gruplar ile yerleşik tarım toplumları arasında yaşanan toplumsal dönüşüm sürecindeki uyumsuzlukları analiz etmektir. Bu bağlamda, üretim biçimlerine dayalı farklı yaşam tarzlarının tarihsel ve kültürel etkileri de dikkate alınarak, ortaya çıkan yapısal ve toplumsal uyumsuzluklar incelenmektedir.

Evrin kuramcılarından İslam düşünürlerine, Fransız Aydınlanmacılarına kadar geniş bir düşünsel gelenekte, iklimin insan yaşamı ve toplumsal yapı üzerindeki etkilerine dair çeşitli teoriler ortaya konmuştur. Özellikle İbni Haldun(2009) ve Montesquieu(1963), sıcak ve soğuk iklim bölgelerinde yaşayan insanları, ılıman bölgelerde yaşayanlara kıyasla daha hırslı, çalışkan, sert, öfkeli veya saldırgan olarak tanımlanmışlardır. Bu tür yaklaşımlar, coğrafi ve iklimsel koşulların sosyal yapı üzerindeki belirleyiciliğini vurgulayan düşünsel altyapıyı şekillendirmiştir. Göçebe çoban topluluklar ile yerleşik tarımcı toplumlar arasındaki farklılıklar yalnızca tarihçiler ve antropologların değil, aynı zamanda kutsal metinlerin de dikkat çektiği bir konu olmuştur. Örneğin İncil'in Yaratılış bölümünde (34:1-31), bu iki

yaşam biçimi arasında süregelen çatışmalara dair sembolik anlatımlar yer almaktadır. Bu durum, tarihsel süreçte üretim ilişkilerine dayalı toplumsal farklılıkların rekabeti ve çatışmayı nasıl doğurduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, bu iki kırsal kesim arasındaki karşıtlık, günümüz toplumsal uyumsuzluklarının tarihsel zeminine işaret etmektedir.

1990'lı yılların başından itibaren, Aydın'da yaşayan ailemin yıllar boyunca yaklaşık 1450 kilometre uzaklıktaki Mardin'in bir köyünde yaşanan çatışmalara dair yürüttükleri tartışmalara sıklıkla tanıklık ettim. Coğrafi mesafeye ve kent/kırsal ayrımına rağmen bu çatışmaların etkilerinin yalnızca Mardin'de değil, Diyarbakır'da ve Aydın'da da hissediliyor olması, çocukluk gözlemlerim açısından dikkat çekiciydi. Yıllar sonra Diyarbakır'da çalışmaya başlamam ile birlikte, bu çatışmaların hem gündelik hayat üzerindeki etkilerini hem de yapısal boyutlarını daha yakından gözlemlene ve inceleme fırsatım oldu. Bu süreçte çalıştığım bir başka ova köyünde de benzer toplumsal çatışmaların yaşandığı fark etmem, bu durumun sadece belirli bir köye özgü veya tesadüfi olmadığı düşündürdü. Aksine aynı coğrafi bölgede yer alan farklı il ve köylerde, benzer biçimde ortaya çıkan bu çatışmalar ortak yapısal nedenlere dayandığı göstermektedir. Çatışmaların çözümünde de benzer ortaklıklar bulunmaktadır. Siyasi partiler, geleneksel uygulamalar ve tarikat-cemaat yapılarının etkisiyle oluşturulan kurullar sonucunda köyde, benim de üyesi olduğum Düken ailesine 800 bin TL ceza kesilmiştir. Bu ceza, aile temsilcileri tarafından aynı soyadı taşıyan ve farklı illerde de yaşayanlar arasında "beş yöntemi" ile paylaştırılmıştır. 2023 yılı rakamlarına göre payıma düşen 10 bin TL bu yöntemle ödenmiş, ben de bu sürecin parçası olarak gelişmeleri takip etme imkanı bulmuş oldum. Süreçte "Düken ailesinin yeterince para toplayamadığı, başka ailelerin benzer olaylarda çok kısa sürede daha yüksek meblağları toplayabildiği" yönünde eleştiriler dile getirilmiştir.. Kentlerde yaşayan yeni nesil gençlerin 'beş sistemine' katılım konusunda isteksiz oldukları gözlemlenmiş, ancak bütçelerine uygun oranlarda ödemelerini büyük ölçüde gerçekleştirdikleri de görülmüştür. Bu durumdan hareketle, çözümün veya önlemlerin söz konusu ortak yapısal dinamiklerde aranması gerektiği düşüncesiyle bu çalışmaya yöneldim.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde halk arasında yaygın olarak kullanılan iki yerel deyim, bölgenin sosyal yapısına dair önemli ipuçları barındırmaktadır: "Çayı" (dağlı) ve "deşti" (ovalı). Bu deyimler, yalnızca coğrafi farklılıkları değil, aynı zamanda sosyokültürel kimlikleri ve toplumsal ilişkilerdeki dinamikleri de ifade etmektedir. Bölge halkı tarafından

bilinen bir gerçek vardır ki, bir "ayı" ile yaşanan husumetin çözümü oldukça zordur; bu durum çoğu zaman doğrudan çatışma anlamına gelir. Bu tür karşılaşmalar, uzlaşıdan çok direnç ve sertlik ile tanımlanır. Modern hukuk sisteminin henüz tam anlamıyla içselleştirilmediği bu bölgede, birçok köyde hâlâ araziler, evler ve yerleşimler tapusuzdur. Bu hukuki belirsizlik, toplumsal düzenin geleneksel normlar üzerinden sürdürölmesine neden olmaktadır. Sözlü anlatılarla günümüze kadar gelen kolektif hafızada, "ayı" olarak tanımlanan dağlık bölgeler, aynı zamanda tarihsel olarak husumeti olanların veya resmi makamlardan kaanların sığınma alanı olarak kabul edilmiştir. Böylesi bir durumda, kaçak ya da husumetli kişi "ayı"lere sığınırsa, o bölgeden kimsenin ona dokunamayacağı, oradan çıkarılamayacağı yönünde güçlü bir toplumsal norm mevcuttur. Bu anlatılar ve yerel terimler, bölgenin tarihsel üretim ilişkileri, iktidar ağları ve toplumsal aidiyetleri bağlamında önemli bir özölme imkânı sunar. Aynı zamanda günümüzde yaşanan kırsal çatışmaların nedenlerinin, yalnızca ekonomik değil, kültürel ve tarihsel bir zemin üzerinde yükseldiğini de ortaya koyar. Peki, ne olmuştur da, son 50 yıl içerisinde *deşti* olarak tanımlanan ovalı topluluklar bu denli çatışmacı bir kimlik edinmiş; tarihsel olarak daha pasif konumda görölün bu kesim, giderek artan biçimde saldırganlık, husumet ve kan dökme pratiklerine yönelmiştir? Oysa bu topraklar, insanlık tarihinin ilk tarım faaliyetlerinin gerçekleştiği alanlar olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda şu soru, bu çalışmanın temel çıkış noktası hâline gelmiştir: **Tarımsal üretimin binlerce yıldır sürdürölü bu kadim topraklarda, sanki tarım yeni keşfedilmişesine bugün ne paylaşlamamaktadır?**

Bu soru, yalnızca ekonomik bir paylaşım meselesine değil, aynı zamanda geç kapitalistleşme süreciyle birlikte değişen mülkiyet ilişkilerine, üretim tarzlarına ve toplumsal yapıya işaret etmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, hem tarihsel hem de güncel düzeyde bu çatışmaların kökenlerini anlamayı ve bugünkü kır çatışmalarının yapısal nedenlerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, bölgede yaşanan geç kapitalistleşme sürecinin günümüzde gözlemlenen toplumsal çatışmalarla olan ilişkisini ortaya koymaktır. Öne çıkan illerde yaşanan bu çatışmalar, çoğu zaman kırsal eğitimsizlik ya da bölgesel geri kalmışlıkla açıklanmaya çalışılsa da, bu yorumlar söz konusu sorunların derinliğini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Toplumsal olaylar, kendiliğinden ya da rastlantısal biçimde ortaya çıkamaz; her biri tarihsel, ekonomik ve politik nedenlerin bir araya gelmesiyle şekillenir. Nitekim, son

40-50 yılda aynı bölgede ve aynı dönemlerde yaşanan benzer olayların ne tesadüfi ne de spontane olduğu açıktır; bu tekrarların ardında belirli yapısal dinamikler bulunmaktadır.

Bu tez üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, tarımın Anadolu'daki tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Tarımın bu topraklardaki ilk ortaya çıkışından günümüze kadar geçirdiği dönüşüm kronolojik olarak incelenmiş; Anadolu'da kurulmuş büyük devletlerin toprak yönetimi ve tarım politikaları üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda feodalizmin toplumsal ve siyasal sürekliliğinin nedenleri tarihsel ilerleyişe uygun olarak desenlenmiştir.

İkinci bölüm, Türkiye'de ekonomik sistemlerde yaşanan dönüşümlere ve bu dönüşümlerin bölgesel yansımalarına odaklanmaktadır. Kapitalizm ve neoliberalizm gibi üretim tarzlarının Anadolu'da nasıl tezahür ettiği, bu süreçlerin dünya tarihindeki gelişimi ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Özellikle bölgeler arası eşitsiz gelişim sorunu ve çatışmaların yoğunlaştığı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin yapısal özellikleri ele alınmıştır. Kapitalizm ve neoliberalizmin kırsal tarım üzerindeki etkileri; hükümetlerin tarım politikaları, yerel aktörlerin rolü ve bölgedeki güç ilişkileri bağlamında tartışılmıştır.

Üçüncü bölüm alan çalışmasından oluşmaktadır. Bu bölümde çalışmanın amacı, önemi ve metodolojisi ayrıntılı bir biçimde sunulmuştur. Görüşme ve gözlem yapılan yerleşim yerinin üretim ilişkileri bağlamındaki dönüşümleri, sosyo-ekonomik yapıları ve özgün özellikleri tanıtılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler doğrultusunda, tezin ortaya koyduğu temel sav ile görüşmelerde ortaya çıkan uyumlu ve uyumsuz noktalar analiz edilmiş; buna bağlı olarak çözüm önerilerine yer verilmiştir. Bölgedeki arazi çatışmaları tanımlanmış, bu çatışmaların medya yansımaları üzerinden bir analiz gerçekleştirilmiştir. Ayrıca yapılan Haber Arşivi taraması ile yaşanan çatışmaların ülke geneli ve bölge arasında kıyaslaması kronolojik olarak yapılmıştır. Bölgede yaşanan tarım ve arazi anlaşmazlığının ülke genelinde oranlaması yapmak amacıyla kadastro ve asliye hukuk mahkemelerinde görülen davalar kıyaslanmış, adli veriler incelenerek bölgede yoğunlaşan davalar istatistiklendirilmiştir.

1.1. Yöntem

Tarım ve köylülük üzerine yapılan çalışmalarda, çoğunlukla kırsal yapısal çözümlenmesinden çok, resmedilmesine yönelik yaklaşımlar öne çıkmıştır. Bu durum, kırsal var olan çelişkilerin ve sınıfsal dönüşümlerin derinlemesine analiz edilmesini engellemiş; kırsal yapılar çoğunlukla feodal ilişkiler üzerinden tekil örneklerle temsil edilmiştir. Bu yaklaşım, köylerdeki sınıfsal ilişkilerin, geçmişten taşınan statülerin(ağa, şeyh, muhtar vb) güncel sermaye birikimi biçimleri ve toprak mülkiyetindeki genişlemelerle kurduğu ilişkileri gözardı etmiştir. Özellikle bu süreçte ortaya çıkan yeni egemen sınıf karşısında giderek yoksullaşan ve topraksızlaşan gündelikçilerin durumu yeterince ele alınmamıştır. Bunun yerine, köylülük homejen bir toplumsal kategori olarak değerlendirilmiş ve bu da kapitalizmin kırsal alandaki etkilerinin analitik bir biçimde çözümlenmesini zorlaştırmıştır (Kendir, 2003; Oral, 2006).

Bu çalışma, dünyada ve Türkiye’de tarihsel süreç içerisinde yaşanan ekonomik ve sosyal dönüşümlerin, söz konusu yerleşim yerine etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu dönüşümlerin ışığında, köyde ve bölgede meydana gelen arazi çatışmalarının nedenlerine ilişkin çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır. Bu araştırmanın alan kısmı Mardin’in Mazıdağı ilçesine bağlı Arıköy köyünde ve bu köyden Diyarbakır, Aydın ve Balıkesir’e göç eden kişilerle gerçekleştirilen nitel bir çalışmaya dayanmaktadır.

Literatürde yer alan araştırmalar, tezler ve kaynaklar taranmış, tezin ilk bölümünde Feodalizmin Yerleşim yerinin de içinde yer aldığı GDA bölgesindeki temelleri, ikinci bölümünde ise dünyada kapitalizmle birlikte yaşanan tarımsal, sosyo-ekonomik ve politik dönüşümler, ülke genelinde yaşanan değişimlerle karşılaştırmalı olarak incelenmeye çalışılmıştır. Bu karşılaştırmalar ışığında, kapitalistleşme sürecine ilişkin bölgesel veriler ve anlatımlar da dikkate alınarak, tezin kaynaklar, veriler ve yerel anlatılarla uyumluluğu değerlendirilmiştir. Bu süreçlerin sonucunda ortaya çıkan arazi temelli çatışmaların olası nedenleri, üretim ilişkileri bağlamında açıklanmaya çalışılmıştır.

Alan araştırmasında yarı yapılandırılmış görüşmeler ve katılımlı sistematik gözlem tekniklerinden faydalanılmıştır. Demografik bilgiler, köyün yapısı, ekonomik faaliyetlerin çeşitliliği ve aile yapılarını içeren yarı yapılandırılmış sorular çerçevesinde yapılan görüşmeler ve yapılan gözlemlerden elde edilen veriler araştırmanın birincil kaynağını oluşturmuştur.

Çalışmanın metodolojisi gereği nitel araştırma yöntemi içinde yarı yapılandırılmış soru formları ile olaylara ve sürece tanık, bundan etkilenen gönüllü kişilerle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Nitel araştırma, anlaşılması güç toplumsal olayların detaylarının ve bu olayların ardında yatan nedenlerin ortaya çıkarmak açısından önemli avantajlar sunar. Araştırmanın konunun geçtiği doğal ortamda yürütülmesi, katılımcıların duygularının, davranışlarının ve yaklaşımlarının doğrudan anlaşılmasını sağlar. Görüşme, gözlem ve açık uçlu sorular yoluyla ele alınan konunun bağlamsal özellikleri ortaya çıkarılır. Olaylar bütüncül ve çok boyutlu biçimde ele alınır; alanda yapılan detaylı betimlemelerle derinlemesine analizler sunulabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Bu tez çalışmasında, sorulara verilen cevaplar ve elde edilen veriler doğrultusunda köyün çeşitli yönlerden betimlemesi yapılmaya çalışılmıştır. Görüşmeler 15 Mayıs-15 Haziran 2025 tarihleri arasında yapılmıştır. Görüşme esnasında verilen yanıtlar ses kaydı aracıyla kaydedilmiş ve daha sonra tarafımdan Türkçe'ye çevrilerek deşifre edilmiştir. Ayrıca gazetelerden derlenen haberlerle aracıyla, arazi çatışmalarının ülke genelinde yoğunlaştığı il ve bölgelere dair istatistiksel veriler çıkarılmıştır. Mahkeme Kayıtlarından elde edilen verilerle bölgede öne çıkan dava kayıtları diğer bölgelerle karşılaştırılmış, projeksiyonu çıkarılmıştır.

1.2. Kavramsal Çerçeve: Anadolu'da Feodalizmin Özellikleri

Anadolu, sahip olduğu coğrafi yapısı, iklim koşulları ve zengin su kaynakları sayesinde, insanlık tarihinin örgütlü toplum yapısına geçiş sürecinden itibaren sürekli bir artı ürün mücadelesinin çatıma alanı olmuştur. Bu durum, bölgenin tarih boyunca bir tarımsal üretim merkezi olarak öne çıkmasına neden olmuş ve farklı dönemlerde siyasi egemenlik kurmak isteyen güçlerin kontrol altına almaya çalıştığı stratejik bir alan hâline gelmiştir. En modern dönemlerde dahi, Anadolu tarımsal potansiyeli ile merkezi yönetimlerin ilgisini çekmiş, bu özelliği ile ekonomik ve politik planlamalarda belirleyici bir rol oynamıştır.

Feodal üretim tarzı, kapalı ve yerel düzeyde örgütlenen tarımsal yapısıyla, özellikle merkezi imparatorlukların yönetim kolaylığı adına açısından işlevsel bulunmuş ve uzun süre etkisini sürdürmüştür. Ancak tarihsel süreç içerisinde, bu üretim tarzına karşıt olarak ortaya çıkan kapitalist ve daha sonra neoliberal üretim ilişkileri, feodal yapının çözülmesini hedeflemiş ve buna paralel olarak ulus-devlet modeli geliştirmiştir. Buna rağmen, özellikle Anadolu'nun Güneydoğu gibi bazı bölgelerinde feodal iktidar yapıları ve geleneksel üretim

ilişkileri modernleşme süreçlerine direnç göstermiş ve varlıklarını önmeli ölçüde korumuşlardır. Aşağıda tartışılacak olan, bölgenin özgüllüğünden dolayı merkezi hükümet yeterince müdahale edememiş; dolayısıyla istenen toplumsal ve ekonomik dönüşüm sağlanamamıştır.

1.3. Tarım Ve Bölgede Tarımın Kökenleri

İnsan türü, yaklaşık 2-3 milyon yıllık evrimi boyunca, günümüzden 200 bin yıl öncesine dek süregelen biyolojik gelişimine rağmen son 10 bin yıla kadar temel ihtiyaçlarını doğadan, avcı toplayıcı bir biçimde karşılamıştır. Bu uzun dönemde insanlar, doğada hazır bulunan bitki ve meyveleri toplayarak, hayvanları ise avlayarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Günlük faaliyetlerin büyük bir kısmı, etkinliklerinin çoğu temel beslenme ihtiyacını karşılamaya, yani hayatta kalmaya yönelik olmuştur. İnsanlık tarihindeki bu yaşamsal evrenin köklü bir biçimde değişmesini sağlayan dönüşüm, Neolitik Devrim olarak tanımlanır ve bu kavram ilk kez Gordon Childe tarafından ortaya atılmıştır(Şenel, 2018).

Neolitik Devrim, kuzey yarım kürenin 30-40 derece enlemleri arasında yer alan, bugünkü Anadolu ve Mezopotamya bölgelerinin bir kısmını kapsayan coğrafyada, yaklaşık 10-12 bin yıl önce, iklim koşulları, yeryüzü şekilleri ve su kaynaklarının elverişli hale gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu süreçte insanlar, yabani tahılları toplayarak ve bunları düzenli olarak sulayıp eker hale gelerek, tarıma dayalı üretimi başlatmış; aynı zamanda bazı hayvanları evcilleştirerek yeni bir yaşam biçimine geçiş yapmışlardır(Şenel, 2018).

Bu aşama, yalnızca yiyecek üretimini değil, aynı zamanda yiyecekleri depolanmasını, kıtlık dönemlerine karşı gıda güvenliğini, düzenli kalori alımıyla daha fazla çalışması ve başka teknolojiler üretmeye yönelmesi sağlanmıştır. Neolitik üretimin ilk merkezleri arasında, günümüz Güneydoğu Anadolu Bölgesi de yer almakta olup, burada yalnızca buğday ve arpanın değil; mercimek, bezelye, nohut ve keten gibi ürünlerin tarımı da yapılmıştır. Evcilleştirilen hayvanlar arasında ise keçi, koyun, domuz ve inek öne çıkmaktadır. Bu bitki ve hayvan türlerinin insanlar tarafından üretime dâhil edilmesi, daha sonra Avrupa ve Afrika'ya yayılması binlerce yıl almıştır. Neolitik merkezler genellikle sulama imkanı sağlayan nehir kenarlarında kurulmuştur. Bu da Nil, İndus ve Mezopotamya nehir sistemleri —özellikle Fırat ve Dicle havzaları — gibi alanları tarımın ve yerleşik hayatın ilk merkezleri haline getirmiştir. Düzenli beslenmenin sağlanması, bu bölgelerde

nüfusun artmasına neden olmuş; nüfus artışı köyleri, köyler kentleri ve nihayetinde ilk devlet örgütlenmesini ortaya çıkarmıştır.

Şekil 1.1: Mezopotamya haritası

Kaynak: Şoray, 2023

Neolitik dönemin ilk örneklerinin Mezopotamya’da ortaya çıkması, basit bir tesadüf değildir. Aksine bu durum, insanların yaşam koşullarını sürdürebilecekleri ve barınma ihtiyaçlarını aynı anda karşılayabilecekleri alanları yerleşim yeri olarak tercih etmelerinin doğrudan sonucudur. Bu tercihin temelinde, Mezopotamya’nın sahip olduğu elverişli coğrafi özellikler yatmaktadır. Mezopotamya adını Yunanca kökenli bir ifade olan “iki nehir arasındaki yer” anlamına gelen terimden alır. Bu iki nehir, batısında Fırat, doğusunda ise Dicle nehridir. Bölgenin kuzey sınırını Türkiye’nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Güneydoğu Toros Dağları, güney sınırını ise Basra Körfezi oluşturur. İki nehrin birleşerek oluşturduğu Şattü’l-Arab, Basra Körfezi’ne ve oradan da Umman Denizi’ne açılmaktadır. Fırat ve Dicle nehirlerinin oluşturduğu bu coğrafi yapı, ılıman iklimi ve ovalarına çizdikleri menderesler sayesinde biriktirdikleri alüvyonlar, bu bölgeyi dünyanın en verimli tarım alanlarından biri hâline getirmiştir (Benek, 2012).

Haritada da görülebileceği üzere, Mezopotamya’nın Kuzey kısmında yer alan ve olan Türkiye sınırları içinde kalan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) bölgesi, yalnızca coğrafi açıdan değil, aynı zamanda kültürel ve ekolojik anlamda da bir kesişim noktası niteliğindedir. Bu bölge Arap coğrafyası ile Anadolu arasında bitki, hayvan ve kültürel etkileşimlerin

geçtiği önemli bir geçiş kavşağıdır. Harlan(1967) tarafından Karacadağ çevresinde yapılan araştırmalarda, bölgenin arazi yapısının hayvancılığa uygun olduğu belirlenmiş; ancak en dikkat çekici bulgu, 12 bin yıl öncesine kadar uzanan dönemde burada ilkel, tek çekirdekli buğday türlerinin yetiştirildiğine dair verilerin elde edilmesidir. Harlan, buğdayın ilk üretim sahasının Güneydoğu Anadolu, ikincisinin Ürdün’de olduğunu aktarmaktadır. Yine bölgenin tahıla uygunluğunun kanıtı olarak, bulduğu buğdayın kimyasal özelliklerini karşılaştırmıştır. Bu bulgular, Karacadağ ve çevresinin, yalnızca Mezopotamya'nın değil, insanlık tarihinin ilk tarımsal üretim merkezlerinden biri olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 1.1. Güneydoğu’da Neolitik öncesi ve modern dönem buğday karşılaştırması

Buğday Türü	Sululuğu %	Protein %	Kül %	Eter Ekstratı %
İlkel buğday	7.91	22.83	2.77	2.64
Modern buğday	10.60	14.50	1.80	1.62

Kaynak: Harlan, 1967

Karacadağ bölgesinde yapılan araştırmalara göre, buğdayın kimyasal özelliklerinden biri olan kül oranı, bölgenin volkanik yapısından kaynaklanmaktadır. Ancak asıl dikkat çekici unsur, buğdayın protein oranının, günümüz modern buğday türlerine kıyasla yaklaşık iki kat daha yüksek olmasıdır. Harlan(1967, s.201) Karacadağ çevresinde göçebe halde yaşayan bir ailenin, yaklaşık üç haftalık bir sürede yıllık buğday ihtiyacını –hatta daha fazlasını karşılayabileceğini belirtmektedir. Bu bulgular, ilk yerleşimlerin neden hemen ortaya çıkmağıdığını, yani tarımın ve hayvan evcilleştirmenin başlamasına rağmen, neden uzun süreli yerleşik hayata geçilmediğini açıklamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Zira yerleşik yaşam, beraberinde kuralların, mülkiyetin, zamanla vergi ve devlet aygıtının ortaya çıkışını da getirmektedir. Bölgedeki ova kesimleri, sulak alanlar, zengin bitki örtüsü ve yüksek hayvan çeşitliliği sayesinde ilk köylerin, ardından ise ilk kentlerin ve devletlerin kurulması için uygun bir zemin sunmuştur. Mezopotamya’da devletin ilk formlarının ortaya çıkışına ilişkin çeşitli tezler ortaya atılmıştır. Bu yaklaşımlardan biri, yerleşik tarıma geçişin ardından, M.Ö. 3100’lü yıllarda devletin oluşmaya başladığını ileri sürer. Ancak bu süreç, tarımsal üretimin başlaması ile devletin ortaya çıkışı arasında yaklaşık 4000 yıllık bir geçiş döneminin bulunduğuna işaret etmektedir (Scott, 2019). Bu da Mezopotamya’da insan topluluklarının uzun bir süre devletsiz ama örgütlü ortak üretim biçimleriyle yaşamlarını sürdürebildiklerini göstermektedir. Mezopotamya’nın iklimsel ve coğrafi yapısı yalnızca

bitki çeşitliliğini değil, aynı zamanda hayvan çeşitliliği açısından da yüksek verimlilik sunmuştur. Bölge, hepçil beslenmeye olanak sağlayan kaynak zenginliğiyle, düşük enerji harcayarak kısa sürede yeterli gıdaya ulaşılabilen bir ekosistem sunmuş; bu da sürekli tarla ekimi gerektirmeyen, göçebelik, toplayıcılık, üretim ve avcılığın eş zamanlı sürdürülebilmesini mümkün kılmıştır.

1.4. Mezopotamya Alüvyonlarında Devletin İnşası

Köymen(2008, ss.19-21) göre, tarımsal üretime ilk geçildiği aşamada, aynı kan ve ortak kültürel değerlere sahip toplumlar, ortak üretim ve kolektif tüketim yoluyla yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Nüfusun artması ve çocukların da üretim sürecine katılmasıyla birlikte, üretim miktarı artmış, bu da artı ürünün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Artan ürünlerin korunması, saklanması ve depolanması ihtiyacı, çanak çömlek gibi temel saklama araçlarının üretimini doğurmuş ve böylece Marx'ın ileri sürdüğü artı ürün teorisine uyumlu evreye geçilmiştir.¹

Bu dönem topluluklar arasında ortak paylaşım ve eşit bölüşüm esasına dayanan ilkel komünal toplum modelinin baskın olduğu bir dönem olarak kabul edilmektedir. Ancak zamanla öne çıkan gruplar veya bazı aileler, artı ürünün taksimi, korunması, denetimi ve depolanması görevlerini üstlenmiş; bu süreç onları doğrudan tarımsal üretimden uzaklaştırmıştır. Böylece, bu görevlerin kurumsallaşmasıyla birlikte bürokrasi, yani tarım dışı ilk meslek alanlarından biri ortaya çıkmıştır. Bu durum, emeğin farklı işlevlere bölünmesini ve toplumsal işbölümünün ilk örneklerini doğurmuştur.

Üretimdeki bu artış ve artı ürün birikimi daha fazla nüfusun aynı alanda barınabilmesini sağlamış; bu da kentlerin oluşum sürecini tetiklemiştir. Artı ürün, yalnızca tarımcı toplulukların değil, henüz üretici olmayan grupların da beslenmesini mümkün kılmış; bu da kentlerin siyasal örgütlenmesini destekleyerek ilk kent devletlerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Mezopotamya bölgesinde bu süreçte temel tarım ürünleri olarak arpa ve buğday, evcilleştirilen hayvanlar olarak ise koyun ve keçi öne çıkmaktadır. Kölecilik, ilk olarak savaş esirlerinden sağlanmıştır. Çoban olarak veya tarımda çalıştırılmak üzere

¹ Üreticilerin, takas veya satış için yahut toprak sahibi, devlet idarecileri, din adamları gibi ve saray çevreleri için temel ihtiyaçları dışında ürettikleri üründür. Feodal toplumda bu toprak beyine ve din adamlarına yönelik üretim olmuştur(Bernstein, 2014, s.33)

kullanılmışlardır. Bu durum, üretim ilişkileri temelinde yeni bir sınıfsal ayrışma sürecini başlatmıştır.

Scott (2019, s.25-30), devletin ilk inşa aşamasında eşitlikçi bir yapı üzerine şekillendiğini, ancak bu yapının zamanla dar örgütlenmeler içinde kentlere ve mimari yapılara hapsediğini ileri sürmektedir. Scott, aynı zamanda yerleşik olmayan çoban kavimlerin veya diğer adlandırma ile Barbarların bölgedeki bolluktan faydalanarak avcılık ve toplayıcılık gibi üretim dışı faaliyetlerle yaşamlarını sürdürebildiklerini vurgular. Nüfusun o dönemde yaklaşık 5 milyon civarında olduğu tahmin edilse de, bu grupların büyük bir kısmının devlet dışı, yani devletsiz yaşam biçimlerine devam ettiklerine dikkat çeker. Ancak Scott'un "devlet" olarak nitelendirdiği örgütlenme biçimi, yalnızca sınırları belirlenmiş "uygar" olarak tarif ettiği kentleşmiş ve yerleşik topluluklarla sınırlı kalmaktadır. Devletin yapısını ve kurumlarına, günümüzdeki anlamıyla değerlendirmemek adına; dönemin koşullarına bakıldığında, yabanıl dönemden farklı olarak barbarlık döneminde tüm dünyada tek tip bir gelişim modelinin olmadığı görülmektedir. Bu farklılıklar göz önünde bulundurularak, dönemin basit örgütlenmeleri devletin ilk formları olarak değerlendirilebilir. Bu tür örgütlenmeler, hem kentsel yaşamın hem de devletleşme sürecinin temel yapı taşlarını oluşturmuştur.

Bu çerçevede, ilk kentlerin bürokratik işleyiş ve sınıfsal yapısı, bize devletlerin ilk biçimlerine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Childe (2001, s.104-105), ilk kentin oluşumuna ilişkin temel unsurları detaylandırır: sürekli yapılar (kaleler, anıtlar, yerleşim yeri ve yaşayan insanlar), yazının kayıt amaçlı kullanımı, kamu alanlarının varlığı, mühürler ve belgeler, yerleşimin sürekli olması, mesleki uzmanlaşma, ast üst ilişkileri, memuriyet sistemi, prenslik gibi yönetim biçimleri, çarkla yapılan ürünler, ölüm törenleri, anıtsal mezarlar ve sınıfsal farklılıklar. Bu unsurlar, kentlerin yalnızca yaşam alanı değil, aynı zamanda bürokratik ve sınıfsal örgütlenmenin mekânı olduğunu göstermektedir. İlk devlet örneklerinden biri olan Sümerler, bu özellikleri somutlaştıran önemli bir model sunar. Sümer toplumunda devletin inşasında üretim temel faktör olmuş, ancak bu üretim aynı zamanda anıtsal yapıların ve kutsal sembollerin inşasını da mümkün kılmıştır. Dindar çiftçilerin, ürettikleri ürünlerden kutsal yöneticilere paylar ayırmaları, bu yöneticilerin "kutsallığını" temsil eden sembolik yapıların inşası için gerekli organizasyonu doğurmuştur. Bu sistemde yalnızca memur ve yöneticiler değil, dinsel inşacıların da vergilerden pay alarak toplumda ayrıcalıklı bir konuma

ulaşmıştır. Bu yapı, üretim fazlasının nasıl toplumsal tabakalaşmayı, yönetici sınıfın kutsanmasını ve kalıcı kurumların doğuşunu beraberinde getirdiğini göstermesi açısından önemlidir(Bernstein, 2014).

Engels(2019, s.203), bu dönemi “Uygarlık” aşaması olarak tanımlar ve tarım ile zanaatların birbirinden ayrıldığı, uzmanlaşmanın geliştiği, sınıfsal farklılıkların belirginleştiği ve demir teknolojisine sahip olan devletlerin savaşta ve doğayı kontrol etmede üstün konuma geçtiğini savunur. Uzmanlaşma ile beraber sınıfsal tabakalaşmalar da başlar. Bu aşamada, komünal üretim ve tüketim yapısı yerini, gelir ve üretim araçlarına göre de farklılaşmış ailelere bırakır. Ortak kullanımda olan araziler zaman içinde aileler arasında bölünerek özel mülkiyet haline gelir ve böylece feodal yapının temelleri atılmış olur.

Mezopotamya ve Mısır gibi bölgelerde coğrafi ve iklimsel koşulların tarıma elverişli olmasının yanında dinsel örgütlemenin güçlü bir biçimde kurulmuş ve tarımsal üretimin sistematik olarak örgütlenmesi sağlanmış ve yöneticiler bundan yararlanmıştır (Mazoyer&Roudart, 2010, s.67). Mazoyer ve Roudart’ın belirtildiği üzere, bu örgütlenme halkın ürünlerinden bir kısmını tanrıyı temsil eden yöneticilere devretmesini meşrulaştırmış ve dini kurumlar ile devlet aygıtları eş zamanlı olarak yükselmiştir. Bu süreçte devletin işlevi, arazi sahiplerinin tarlalarında çalışacak barbarların köleleştirilmesi yoluyla kontrole etmek, ürünlerin kayıtlarını tutmak, sulama sistemlerini, saban ve yağmalara karşı korumak, dış ticaret faaliyetleri organize etmek üzere şekillenmiştir.

Marx (2015), insanların doğadan elde ettiklerinin ötesine geçerek bitki ve hayvanları üretmeye başlamasıyla, bu üretim alanlarını istila ve fetihlerden koruma ihtiyacının ortaya çıktığını; bu ihtiyacın kurumsallaşarak devleti doğurduğunu belirtir.

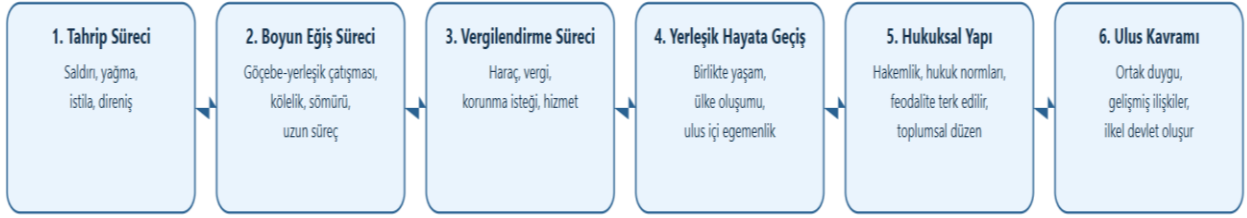
Memiş(2015, s.27) ise, dünyada kurulan ilk devlet olarak kabul edilen Sümer Devletin örgütlenme biçimini tarım üzerine inşa edildiğini ve bu yapının dini meşruiyetle desteklendiğini ileri sürmektedir. Yazar, sürece kendi görüşlerini dahil ederek, bu devletin bölgeye dışarıdan gelen Türk kökenli bir kavim tarafından kurulduğunu öne sürse de bu iddiaya dair bilimsel bir dayanak sunmamaktadır. Bununla birlikte inşa edilen Sümer kent devletlerinde, toprağın ve ülkenin tüm varlıklarının tanrıya ait olduğu yönündeki anlayış, üretim ilişkilerinde ortak bir kolektivizme dayalı dini bir sistem, yani Mabet veya teokratik sosyalizm şeklinde yorumlamıştır. Ancak, Memiş(2015, ss.186-190) tarafından aktardığı üzere, Sümer toplumunda ciddi bir sınıfsal ayrım mevcuttur. Toplum Awilum (Hürler,

soylular), Muşkenum(Orta sınıf) ve Wardum(köleler) olarak üç sınıfa ayrılmıştır. Aynı suça karşılık uygulanan cezaların sınıflara göre değiştiği, özellikle Wardum'lara en ağır cezaların verildiği, görülmektedir. Bu durum sistemin eşitsiz ve sınıflı bir toplum yapısına dayandığını göstermektedir. Dolayısıyla burada bir sosyalizmden bahsetmek mümkün değildir. Urgakina Kanunları'na göre Awilum (Hürler) sınıfına Timar(ilku) adı verilen, Osmanlı Devletinde de kullanılan sistemin benzeri asker yetiştirmeye dayalı topraklar verilirdi. Orta sınıf dahil köle satın alabilmekteydi. Kölelik sistemi son derece yaygındı ve bu statü hem savaş esirleri yoluyla, hem de borçlarını ödeyemeyen bireylerin veya aile reislerinin kendilerini ya da yakınlarını köle olarak devretmeleriyle genişlemiştir. Tarım başta olmak üzere birçok üretim alanında köle emeği kullanılmıştır. Devlet aygıtı, bu sınıfsal yapının üzerine inşa edilmiş, din ise bu yapının meşruiyet zeminini oluşturmuştur. Sümer şehir devletlerinin başında yer alan yöneticiler genellikle Rahip-Krallar olmuş, zamanla dini yetkilerini profesyonel rahiplere devretse de, devletin dini niteliği ve iktidarın dinden meşruiyet kazanması süregitmştir (Mazoyar ve Loudart, 2009).

İlk devlet oluşum aşamasının temellendirilmesi için, Sümerler öncesi dair arkeolojik ve yazılı verilere ulaşmak gerekmektedir. Ancak bu döneme ait bilgi eksikliği, birçok anlatının tarihsel belgelerden çok kurguya dayandığını göstermektedir. Bu noktada, Engels'in tarihsel aşamaları temel alınarak yapılan çözümlemeler önem kazanmaktadır. Engels, insanlık tarihini Yabanılık, Barbarlık ve Uygarlık dönemleri olarak üç temel evreye ayırmış; tarımı barbarlık, sanatı ve devleti ise uygarlık aşamasıyla ilişkilendirmiştir(2019, ss.29-35). Engels'in yaklaşımı, ilerlemeci tarih anlayışa dayanmaktadır. Bu anlayışa göre, tarihin gelişim koşulu iç dinamiklerin yani toplum içindeki sınıflar arasındaki çatışma ile mümkün olmaktadır. Üretim araçlarına egemen olan üretim ilişkileri üzerinde üstünlük kurarak, kendi çıkarlarına uygun bir kurumsal yapı geliştirir ve bu yapı devletin temelini oluşturur. Engels, Memiş'in "sosyalizm" olarak tanımladığı kolektif yapının ise, aslında devlet öncesi barbarlık dönemi olduğunu savunmaktadır. Engels'e göre devlet; uzlaşamayan çıkar gruplarından birinin diğerini baskı altına alarak kurduğu sömürü aracıdır (Engels, 2019). Barbarlık döneminde, nüfusun artması ve ailelerin birleşerek klanların oluşturulması, diğer klanlarla yaşanan çatışmalar sonucunda devletin ilk biçimleri ortaya çıkmıştır. Özellikle geniş ovaların işlenmesi, mimari yapıların inşası gibi görevlerin yoğun emek gerektirmesi, bu dönemde köle emeğinin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Nehir

boyalarında kurulan yerleşim yerlerinde, sulama sistemlerinin gelişmesi ile birlikte üretim artmış; maden kullanımının yayılması ve silah gücünün tek elde toplanması sayesinde liderler, savaş esirleri üzerinden elde ettikleri işgücüyle, devletlerden imparatorluklara dönüşüm sürecine girmişlerdir(Şenel, 2006).

Bu noktada, Şenel (2006, ss.334-346), Engels'in kuramına ek olarak Oppenheimer'ın "Fetih kuramı"²nın, özellikle Sümerler örneğinde devletin kuruluşunu açıklamak açısından tamamlayıcı olduğunu belirtmektedir. Bu görüş, çalışmanın giriş kısmında tartışmaya açılan ve kişisel gözlemlerle de desteklenen şu varsayımla örtüşmektedir: çoban kavimler ile tarımcı(yerleşik kavimler) arasındaki tarihsel çatışma. Memiş'in analizinde eksik bırakılan sınıf çatışması boyutu, bu noktada tamamlanmaktadır. Devlet, yerleşik toplumların üretim fazlasını fetih ve gasp yoluyla ele geçiren göçebe çoban topluluklar tarafından, bu yağmafaaliyetlerini kurumsal bir düzene oturtmak amacıyla oluşturulmuştur.

Tablo 1.2:Oppenheimer'ın devletin inşa aşamaları
Kaynak: Türkoğlu&Seçilmiş, 2006

Sümerlerin önceki dönemlerine dair yeterli iz bulunmaması da bu görüşü desteklenmektedir. Örneğin, aynı coğrafyada yer alan ve öncesine tarihlenen Çayönü ya da Hilar Mağaraları gibi yerleşimler, kent devlet haline gelememiş; ancak 2022 yılında sahada yaptığım gözlemlerde, bu bölgelerin sulama alanlarına dönüştüğü ve sosyal yaşam alanlarının inşaa edildiği görülmektedir.

Şenel'in (2006) Mezopotamya'da devletleşme sürecine dair maddelendirdiği koşulları şu şekilde özetleyebiliriz:

² Devletin inşasını, güçlü olan toplulukların zayıf olanları ele geçirmesi olarak tanımlamıştır. Güçlünün zayıfı fethetmesiyle üzerinde kurduğu siyasi egemenlik devleti kurumsallaştırmıştır(Oppenheimer, 2007, s. 68).

Tablo 1.3: Mezopotamya'da devletleşme süreci

Tarım Devrimi ve Yerleşik Hayata Geçiş	İnsanların avcı-toplayıcılıktan tarım toplumuna geçişi, devletleşmenin en temel koşulu olmuştur. Tarım, insanların yerleşik hayata geçmesine ve artı ürün elde etmesine yol açmıştır. Tarım sayesinde elde edilen artı ürün, toplumda sınıfsal farklılaşmalara ve bir yönetici sınıfın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.
Nüfus Artışı ve Toplumsal Karmaşıklık	Tarım toplumları, avcı-toplayıcı toplumlara göre daha kalabalık nüfuslara sahiptir. Bu yoğunluk, toplumsal organizasyonun daha karmaşık hale gelmesine neden olmuştur. Nüfus artışı ve yerleşik hayat, toplumda iş bölümünü artırmış ve farklı meslek gruplarının ortaya çıkmasına, uzmanlaşmaya yol açmıştır.
Mülkiyet ve Sınıfsal Farklılaşma	Tarımın başlamasıyla birlikte toprak ve ürün üzerinde özel mülkiyet kavramı gelişmiştir. Bu durum, toplumda zengin ve yoksul sınıflar arasında farklılaşmaya neden olmuştur. Artı ürünün biriktirilmesi ve dağıtımı, toplumda yönetici sınıfın (elitlerin) ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yönetici sınıf tarıma yabancılaşmıştır.
Merkezi Otorite ve Bürokrasi	Artan nüfus ve karmaşık toplumsal yapı, merkezi bir otoriteye duyulan ihtiyacı artırmıştır. Bu otorite, toplumsal düzeni sağlamak, kaynakları yönetmek ve çatışmaları çözmek için gereklidir. Devletleşme sürecinde, kayıt tutma, vergi toplama ve yasaları uygulama gibi işlevleri yerine getirecek bir bürokratik yapı ortaya çıkmıştır.
Askeri Güç ve Savunma	Devletler, topraklarını korumak ve genişletmek için düzenli ordular kurmuştur. Askeri güç, devletlerin varlığını sürdürmesi için hayati öneme sahiptir. Toprak ve madenler üzerindeki çatışmalar, devletlerin askeri güç kullanarak genişlemesine neden olmuştur. Özellikle Demir madeni ile silah yapımına geçen devletler diğerleri üzerinde baskın hale gelmiş zaman içinde onların topraklarını da ele geçirerek buralarda kara saban sayesinde tarımdan da zenginlikler elde etmişlerdir.
Din ve ideoloji	Devletler, otoritelerini meşrulaştırmak için dini ve ideolojik araçları kullanmıştır. Din, toplumsal birliği sağlamak ve yönetici sınıfın otoritesini güçlendirmek için kullanılmıştır. Devletler, kutsal semboller ve ritüeller aracılığıyla toplumsal kontrolü sağlamıştır. Sümerler ile rahip ve kral birleşiminde bir yönetici sınıf oluşturulmuştur. Burada hem tarımsal toprakların hem de kölelerin yönetimi kolaylaşmıştır.
Yazı ve Kayıt Tutma	Devletler, vergi toplama, yasaları kaydetme ve yönetim işlerini organize etmek için yazıyı kullanmıştır. Yazı, bürokrasinin gelişmesinde kritik bir rol oynamıştır. Tarımsal üretim, ticaret ve nüfus kayıtları, devletlerin kaynakları etkili bir şekilde yönetmesini sağlamıştır. Yazı elbette toplumun tamamının değil yönetici elitin ve din adamlarının tekelinde olmuştur.

Coğrafi ve Çevresel Faktörler

Tarımın gelişmesi için uygun coğrafi koşullar (nehir vadileri, verimli topraklar) devletleşme sürecini hızlandırmıştır. Su kaynakları, madenler ve tarım arazileri, devletlerin güçlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Mezopotamya bölgesi bu koşulları barındırdığı için ilk devletlerin inşası burada olmuştur.

Kaynak: (Şenel, 2006)

Althusser (2016, s.79-88) ideolojinin “tarihi olmadığı”nı savunur. Bu yaklaşım, ideolojinin bir zaman dilimiyle sınırlı olmadığı, aksine insanın maddi yaşam koşullarıyla sıkı sıkıya ilişkili olduğu ve bu koşullara göre yeniden üretildiği anlayışına dayanmaktadır. Althusser’e göre, ideoloji her tarihsel dönemde farklı biçimlerde görünse de, insan topluluklarının örgütlendiği her aşamada var olmuştur. Bu bağlamda “tarihsizlik” kavramı, aslında örgütlenmenin olduğu her dönemde insanla beraber var olduğuna göndermedir. Devletin inşa süreciyle birlikte ideoloji de somut biçimlerde kurumlar, ritüeller, gündelik pratikler ve semboller aracılığıyla ifade bulmuştur. Özellikle ilk devlet yapılarında, ideoloji; köle emeğine dayalı tarım sistemi içerisinde yöneticiler ve efendiler arasında kurulmuştur. Tapınak yapılar, sunak törenleri, kahramanlık destanları, rahip veya tanrı krallar, cezalandırıcı mitler ve ilk hukuk kuralları, bu dönemin ideolojik aygıtları arasında yer almıştır. Bu öğeler aracılığıyla korku, itaat ve kutsallık duyguları pekiştirilmiş; iktidar dini anlatılar ve tanrısal düzen üzerinden meşru hâle getirilmiştir. İdeoloji, yalnızca yöneten sınıfın üstünlüğünü değil; aynı zamanda toplumun bütününe dair bir kabul ve içselleştirme süreci de inşa etmiştir. Örneğin “kader anlatısı” yoluyla köleliğin doğallaştırılması, bireyin yaşamı boyunca bu durumu sorgulamadan kabullenmesini sağlamıştır. Cinsiyet rollerinin anlatılara dayandırıp mitolojik öğelere yedirerek kalıcı hale getirmek, eski çağda ideolojinin yaratımının göstergesi olmuştur. Bu çerçevede bakıldığında, ideoloji yalnızca bireyin bilinç dünyasında değil, üretim ilişkilerinin sürekliliğini sağlayan yapısal bir unsur olarak da işlev görmüştür. İlk devletlerde görülen bu ideolojik aygıtlar, egemenliğin hem maddi hem de sembolik olarak yeniden üretildiği araçlara dönüşmüştür.

Wittfogel(2017, s. 442-449), “hidrolik medeniyet” veya “hidrolik devrim” teorisinde, ilk kentlerin ve devletlerin ortaya çıkışını tarıma dayalı büyük sulama sistemlerinin organizasyonuna bağlamaktadır. Bu kurama göre, Mezopotamya, Nil ve İndus vadileri gibi verimli tarım alanlarına kurulan erken yerleşimlerde, üretimin devamlılığı için sulama

alanlarını ve kanallarını, altyapı sistemleri ve su dağıtımının etkin biçimde düzenlenmesi gerekiyordu. Bu ihtiyaç, sulama faaliyetlerini denetleyecek bir örgütsel yapının doğmasına yol açmıştır. Başlangıçta köy topluluklarının ortak çabasıyla yürütülen bu sulama faaliyetleri, zamanla uzmanlaşmış tam zamanlı hidrolik yöneticilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yöneticiler, yalnızca teknik bilgi değil, aynı zamanda örgütleyici güç de edinmişlerdir. Sulama sistemlerinin verimli yönetimi, üretimde bolluk ve fazlalık yaratmış; bu artı ürün ise daha karmaşık toplumsal yapıların kurulmasına olanak tanımıştır. Wittfogel'e göre, bu süreçte sulama sistemlerini denetleyen yöneticiler, üretim fazlasını yönlendiren, bölüştüren ve kontrol eden bir iktidar sınıfına dönüşmüş; bu da ilk kentlerin ve devletlerin ortaya çıkışını beraberinde getirmiştir. Yani suyun yönetimi, sadece bir teknik mesele değil, aynı zamanda politik gücün ve sosyal hiyerarşinin de temelidir. Bu bakış açısı, devleti yalnızca askeri ya da sınıfsal temelli bir kurum olarak değil, aynı zamanda ekolojik ve teknik ihtiyaçların doğurduğu bir organizasyon biçimi olarak değerlendirmektedir. Wittfogel'in kuramı, özellikle doğu toplumlarında merkezîyetçi ve otoriter yönetimlerin nasıl ortaya çıktığını açıklamak açısından önemli bir teorik zemin sunar.

Gerek Aydınlanma dönemi filozofları, gerekse çağdaş dönemde hâlâ güncelliğini koruyan liberal veya Marksist düşünürler, devletin ilk ortaya çıkışı konusunda farklı teorik çerçeveler sunsalar da, büyük oranda bölgede tarımsal üretimin belirleyici rolünün önemi üzerinde durmuşlardır. Kimileri devletin doğuşunu artı ürünün korunması ve bunun doğurduğu sınıf mücadelesi bağlamında ele alırken; kimileri iş bölüşümü, uzmanlaşma ve doğal liderlik öne plana çıkarmıştır.

Bu çalışma konu bağlamında tarımsal üretim ve iktidar ilişkileri temel alınarak, Mezopotamya bölgesinde devletin nasıl şekillendiğine odaklanmıştır. Döneme ait yazıtlar, tabletler ve arkeolojik kalıntılar, bu coğrafyada devletin, dini semboller ve teokratik yapılarla iç içe geçmiş bir sınıf egemenliği aracı olduğunu göstermektedir. Köle emeğine dayalı üretim, artı ürünün yönlendirilmesi, sermaye birikimi ve fetih anlayışı; bölgede egemenliği elinde bulunduran din adamları ve soylular lehine şekillenen bir devlet yapısının varlığını ortaya koymaktadır. Özellikle Sümer, Babil ve Asur uygarlıklarına ait yasalar ve günlük yaşamı aktaran tabletler, köleliği doğallaştıran, kader anlayışını ideolojik olarak pekiştiren ve dini-siyasi bir teokrasi zemininde güçlenen yapılar sergilemektedir. Bunun yanında mülkiyeti koruma altına alan, sınıfsal olarak baskıyı kanıtlayan birçok kaynak mevcuttur.

Dolayısıyla Marksist tarih anlayışına dayanan tarihsel materyalizm perspektifiyle ele alındığında, devletin bu bölgede, üretim araçlarına egemen olan sınıfların çıkarlarını korumaya yönelik olarak kurumsallaştığı; bu kurumların da egemenliği sürdürmek üzere şekillendiği görülmektedir. Bu yaklaşım, günümüz sorunlarının tarihsel temellerine inmek ve mevcut sınıfsal yapıların izini sürebilmek adına kritik bir perspektif sunmaktadır. “Biri sığır ya da koyun ya da eşek ya da domuz ya da keçi çaldığında, eğer o çaldığı şey Tanrı’ya ya da mahkemeye aitse hırsız otuz katını öder, eğer kralın özgür bir vatandaşına aitse on katını öder, eğer hırsızın ödeyecek bir şeyi yoksa ölümle cezalandırılır. Bir kimse açık alanda kadın ya da erkek bir kaçak köle bulursa ve onu efendisine getirirse kölenin sahibi ona iki şikel gümüş ödeyecektir. Eğer köle efendisinin adını söylemezse onu bulan kişi saraya getirecektir; daha fazla araştırma yapıldıktan sonra efendisine geri götürülecektir”(Roth, 1997, s.82).

Roth(1997, s.133), antik Mezopotamya toplumlarında kölenin mutlak itaat zorunluluğu, altında olduğunu ve bu itaatin sağlanamaması durumunda fiziksel cezalar ve işkenceyle karşı karşıya kalabileceklerini aktarmaktadır. Bu uygulama, yalnızca birey üzerinde değil, aynı zamanda toplumun sınıfsal düzeninin korunması adına meşrulaştırılmıştır. Bu çerçevede, yalnızca mülkiyet genel anlamda korunmakla kalmamış; özellikle tapınaklara ve soylulara ait mallar, ayrıca ve daha güçlü biçimde hukuksal ve dinsel normlarla güvence altına alınmıştır. Bu durum zamanla bir kült ya da “kutsal tabu” haline gelmesine neden olmuştur. Belli bir sınıfın malı ve her şeyi daha önemli ve dokunulmazdır. Bunun önünde hukuksal ve dinsel engeller örülür. Bu tarihsel anlayışın günümüze kadar uzandığı da gözlemlenmektedir. Özellikle Güneydoğu Anadolu gibi bölgelerde, şeyhlerin, mollaların veya yerel dini önderlerin mallarına yönelik toplumsal algı dikkat çekicidir. Bu kişilere ait mallar, açıkta veya ortada olsa dahi zarar görmez; zira bu mülkiyet biçimi, toplumda “tarihsel bir dokunulmazlık” algısıyla çevrilidir. Bu durum, yalnızca hukuki değil, aynı zamanda ideolojik ve kolektif bilinç düzeyinde sürdürülen bir sınıfsal imtiyazın devam ettiğini göstermektedir Mülkiyetin sınıfsal ayrıcalıkla birleşerek dokunulmazlık kazandığı bu yapı, sadece bir ekonomik düzeni değil, aynı zamanda bir ideolojik bilinç sistemini temsil etmektedir. Dolayısıyla, Mezopotamya’dan günümüze uzanan süreçte mülkiyetin sınıfsal kutsallaştırılması, hem hukuki sistemler hem de dini meşruiyet araçlarıyla pekiştirilmiş; bu yapı zamanla toplumsal belleğe yerleşmiş bir ideolojik pratik olarak varlığını sürdürmüştür.

1.5. Tarım Arazilerinde Feodalizmin Filizlenmesi

Bölgemiz, insanlık tarihinin ilk uygarlıklarının doğduğu, ekonomik ve toplumsal yapının köklü dönüşümler geçirdiği bir coğrafya öne çıkmaktadır. Bu dönüşümler, özellikle feodal uygulamaların, ataerkil yapının ve patriyarkanın gelişimi açısından tarihsel bir zemin sunmuştur. Mezopotamya’da tarım, Dicle ve Fırat nehirlerinin suladığı verimli topraklarda gelişmiş; bu gelişme yerleşik yaşama geçişi hızlandırmış ve toplumsal yapının yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Tarımsal üretimin artması, toplumsal işbölümünün derinleşmesine ve mülkiyet ilişkilerinin dönüşümüne neden olmuştur. Özellikle tarımsal üretimin fazlaşmasıyla birlikte, toprak, en önemli üretim aracı haline gelmiş; bu durum üretim araçları üzerinde kontrol kurmayı toplumsal güç ilişkilerinin merkezine yerleştirmiştir. Bu süreç, toplumsal cinsiyet ilişkileri açısından da önemli bir kırılma noktası olmuştur. Tarımsal üretimde fiziksel gücün ön plana çıkması, erkeklerin üretim sürecindeki rollerini meşrulaştırmalarına ve toprak üzerindeki mülkiyetin denetimini ele geçirmelerine zemin hazırlamıştır. Böylece erkekler, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyo-politik alanda da güç kazanmışlardır. Bu dönüşüm, kadınların tarımsal üretim sürecindeki emeklerinin göz ardı edilmesine, toplumsal rollerinin ev içi faaliyetlerle sınırlandırılmasına ve kamusal alandaki etkinliklerinin giderek azalmasına yol açmıştır. Kadın emeği, bu yeni toplumsal düzen içinde tahakküm altına alınmış, patriyarkanın kurumsallaşmasında tarım temelli üretim ilişkileri belirleyici olmuştur.

Tablo 1.4: Tarımın toplumsal yapıya etkisi

İşbölümü	Tarımdaki iş bölümü, üretim aşamaları erkek ile kadının ortaya koyduğu emeği arasında ayrışmanın oluşmasına neden olmuştur.
Sınıfsal Ayrışma	Toprak mülkiyeti, sınıflar arası tahakkümün temelini atmıştır.
Merkezi Kontrol	Su kanalları ve tarımda üretim merkezi gücün artmasına ve bu gücün belli merkezlerde toplanmasına neden olmuştur.

Kaynak: (Polanyi, 2000)

Polanyi (2000, s.114), “hayali metalar” kavramıyla, emeğin, toprağın ve paranın piyasa ilişkilerinde doğrudan metalaştırılmasını eleştirir. Bu kavramsallaştırma, tarım toplumlarında toprağın yalnızca bir üretme alanı değil bununla beraber toplumsal statünün bir göstergesi haline geldiğini ifade etmektedir. Özellikle bölgede gelişen tarımsal sulama yöntemleri,

sadece üretim kapasitesini artırmakla kalmamış; aynı zamanda toplumsal kontrol mekanizmalarını güçlendirmiş ve feodal ilişkilerin inşasında önemli bir rol oynamıştır.

Feodal faaliyetler, özellikle Sümer ve Akad dönemlerinde, köylü sınıflarının tapınaklara ve yerel soylulara bağımlılığı üzerinden şekillenmiştir. Bu dönemde toprak mülkiyetinin büyük ölçüde tapınaklar ve kraliyet çevresi tarafından kontrol edilmesi, üretim araçlarının denetimini erkek egemenliğine dayalı bir sistem içinde kurumsallaştırmıştır. Bu yapının merkezinde, kadın emeği hem tarımsal üretimde hem de ev içi yeniden üretimde kullanılır hale getirilmiştir. Oysa bu görünmez emek, toplumsal yeniden üretim açısından merkezi bir işlev taşımaktadır (Savran ve Demiryontan, 2008).

Üretim yoluyla geçimin sağlanması toplumsal ilişkilerde de dönüşümü getirmiş erkeklerin üretim araçlarını denetlemesi ile kadınların emeğine el koyma aşaması da gelmiştir. Bu aşama miras yoluyla ve hısımlık, akrabalık gibi düzenlemelerin erkek hegemonyasını pekiştirecek biçimde şekillenmiştir. Kadınların tarımsal üretim aşamalarıyla kurduğu ilişki erkeklerin güdümünde olacak şekilde kurulmuştur. Kadınlar baba veya eşin hak sahibi olduğu toprakları işlemiş ancak hak talebinde bulunamamıştır. Bu dönüşümler kadınların ekonomik ve toplumsal bağımlılığını kökleştirmiş, ataerkil yapının devamlılığını sağlayan temellerin başat unsurları haline gelmiştir. Bütün bunlar günümüze uzanan feodal topluluklarda erkek egemenliğinin yegane güç olmasının nedenlerini oluşturmuştur. Bu anlayışla inşa edilmiş aile ve evlilik ataerkil düzenin merkezini oluşturmuş, kadınlar bu şekilde mülkiyet hakkından yoksun bırakılıp erkeklerin mülkiyeti haline gelmiş hatta mülkiyet takasında aracı haline getirilmiştir. Bu durum kadının ekonomik olarak bağımsızlığını kısıtlamıştır. Bu kadının erkek tarafından mülkiyet hakkından yoksun bırakılması, emeğinin sömürülmesi gibi durumlarla daha da zayıflatmıştır. Bu mülksüzleştirme durumu daha fazla bağımlılığın yanında sınıfsal ve toplumsal hiyerarşinin kurumsallaşmasına neden olmuştur. Bu durum feodal kültürde kadının konumunu çocuk ve ev işleri, ücretsiz işçilik gibi durumlar olarak dikte edip ailenin yeniden üretimi ile sınırlandırmıştır (Savran ve Demiryontan, 2008).

Savran ve Demiryontan (2008, s.12), “kadın emeği, toplumsal yeniden üretimi sağlamak için kullanılan ama görünmez kılınan bir emektir” ifadesiyle, feodal yapının kadın emeği üzerine kurulu olmasına rağmen, bu emeğin sistematik biçimde görünmezleştirildiğini vurgularlar. Bu tespit, yalnızca kadın emeğinin tarihsel olarak nasıl değersizleştirildiğini

değil, aynı zamanda kadınların ekonomik ve toplumsal bağımlılığının nedenlerini de açıklamaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, erkek egemen mülkiyet yapısının tarihsel sürekliliği, yalnızca geçmişe ait bir pratik değil, aynı zamanda bugün hâlâ yaşatılan mirasın bir parçasıdır. Miras hakkının kadınlara verilmemesi, mülkiyetin erkek soyuyla sınırlandırılması, kadınların hem üretimden hem de karar alma süreçlerinden dışlanmasına neden olmaktadır. Bu durum, yalnızca bireysel mülkiyet düzeyinde değil; aynı zamanda toplumsal düzenin ataerkil temellerinin yeniden üretildiği bir zemin oluşturmaktadır. Bölgedeki geleneksel anlatılar, toplumsal normlar ve arazi çatışmalarındaki miras algısı, bu feodal kültürel yapının ideolojik sürekliliğini açıkça ortaya koymaktadır. Feodal kültürün inşasında kullanılan ideolojik araçlar, bugün hâlâ toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ve mülkiyet ilişkilerini şekillendiren bir miras bırakmıştır. Bu tarihsel zeminin bir başka boyutunu ise Scott (2019, s.34) ele alır. Scott, tarımın başlangıcını, görece eşitlikçi topluluk yapılarından daha hiyerarşik ve sınıfsal yapılara ve buyapılara geçişin başlangıcı olarak yorumlamaktadır. Ona göre bu dönüşümün temelinde, tarımın üretim fazlası yaratması ve bu fazlanın belirli bir grubun (örneğin liderler veya elitler) kontrolüne geçmesi yer almaktadır. Feodal ekonomi ve kültür gelişimini şu şartlar üzerine temellendirilmektedir;

- Üretim Fazlası ve Kontrol (Scott, 2019)
- Angarya ve İşbölümü(Scott, 2019)
- Hidrolik iş bölüşümü(Wittfogel, 2017)
- Toprak Mülkiyeti (Engels, 2019)
- İşbölümü (Scott, 2019)
- Klan ve Kabile Yapıları(Scott, 2019)
- Toplumsal Kontrol ve Devletleşme(Scott, 2019)

Tarımın başlamasıyla birlikte işbölümü topluluklarda belirginleşmiş; başlangıçta kolektif nitelik taşıyan bu yapı zamanla belirli grupların emek üzerinde kontrol sağlanmasıyla hiyerarşik bir yapıya dönüşmüştür. Scott (2019), bu dönüşümün yalnızca üretkenliği artırmakla kalmadığını; aynı zamanda angarya ve zorla çalıştırma pratiklerini de doğurduğunu belirtir: “İlk tarım toplulukları, işbölümü aracılığıyla daha karmaşık bir toplumsal yapıya evrildi. Ancak bu süreç, aynı zamanda angarya ve zorla çalıştırmayı da

beraberinde getirdi” (Scott, 2019). Engels (2019), tarım ve hayvancılığın, insanları doğrudan doğaya bağımlı yaşam biçimlerinden çıkarak üretim fazlası yaratma kapasitesine ulaştırdığını iddia etmektedir. Bu üretim fazlası, yalnızca bireysel ihtiyaçları karşılamaktan öteye geçmiş; toplumsal işbölümünü ve sınıfsal ayrımların temelini atmıştır. Aynı zamanda, bu üretim fazlasının kontrolü ve birikimi, özel mülkiyetin bireyselleşmesine ve ekonomik eşitsizliklerin artmasına yol açmıştır. Engels’e göre bu dönüşüm, yalnızca sınıfsal değil, aynı zamanda cinsiyet temelli eşitsizlikleri de kurumsallaştırmıştır. Tarıma geçişle birlikte kadınlar özgürlüklerini kaybetmeye başlamış, toplumsal ilişkilerde ‘mübadele değeri’ taşıyan varlıklar haline gelmiştir. Kadınların bu dönüşümü, yalnızca patriyarkanın değil, aynı zamanda ekonomik yapıların bir sonucu olarak açıklanabilir. Bu bağlamda, Savran ve Demiryontan(2008) kadınların tarihsel olarak ezilmesinin ekonomik kökenlerine dikkat çeker. Tarım toplumlarında zenginliğin aileye özgüleşmesi, hem özel mülkiyetin hem de ataerkil yapının güçlenmesine neden olmuştur. Servet yalnızca belirli bireylerin ya da ailelerin elinde birikmesi, toplumsal eşitsizliklerin artmasına yol açmıştır. Engels bu süreci şöyle açıklar: “Hayvancılığın, metal işlemeciliğinin, dokumacılığın ve son olarak çiftçiliğin başlamasıyla birlikte bu durum değişti. Geçmişte fazlasıyla kolay bir şekilde elde edilebilen kadın eşler şimdi nasıl bir mübadele değeri kazandıysa ve satın alınmaya başladıysa, özellikle sürülerin sonunda aile varlıklarına dönüşmesi sonrasında emek güçleri için de aynı şey geçerli oldu” (Engels, 2019, s. 71). Bu tespit, hem kadının toplumsal konumunun metalaşmasını hem de emeğin mülkiyetle ilişkili olarak yeniden tanımlanmasını çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Güneydoğu Anadolu gibi bölgelerde, tarımın başlamasıyla birlikte kabile ve klan yapılarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Scott(2019), tarım öncesi bu tür toplulukların daha esnek ve eşitlikçi bir yapıya sahip olduğunu, ancak tarıma geçişle birlikte toplumsal hiyerarşinin ortaya çıktığını ve yapının giderek daha katı ve sınıfsal hale geldiğini vurgular

1.5.1. Antik Çağda bölgede tarım, yönetim ve din ilişkisi

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, tarihsel olarak gerek devlet politikaları gerekse yönetim biçimleri açısından, Anadolu devletleri ile İranî kökenli medeniyetler arasında bir sınır ve geçiş bölgesi işlevi görmüştür. Kurulan devletlerin politikaları incelendiğinde, bölgenin dönemselsel olarak hakimiyet mücadelelerine sahne olduğu ve zaman zaman taraf değiştirdiği

görülmektedir. Özellikle İrani kökenli medeniyetler, bölgeyi batıdan gelen müdahalelere karşı tampon bölge olarak konumlandırmış; bu nedenle, en merkeziyetçi yönetim biçimlerinde bile bölgenin feodal yapısının koruyup desteklemişlerdir. Bu stratejik tercih, yalnızca siyasi bir zorunluluk değil; aynı zamanda bölgenin coğrafi yapısı ve toplumsal örgütlenmesinde “barbarlık aşaması”na özgü olan klan ve aşiret temelli aile yönetimi anlayışının tarihsel derinliğiyle de ilgilidir. Bu yapıların köklülüğü, merkezi otoritenin bölgeyi doğrudan yönetmesini zorlaştırmış; bu nedenle yerel otoritelerin desteklenmesi, devlet politikalarının vazgeçilmez bir parçası olmuştur.

Özellikle Ahamenişler döneminden itibaren, Mezopotamya’da tercihli bir feodal yapılanma modeli benimsenmiştir. Bu modelin temelinde, İran kökenli devletlerin; Batı ticaret yollarını yollarını elde tutma arzusu, Anadolu ve Güney’den gelebilecek göç veya saldırı risklerini sınırdan karşılamak istemeleri ve bölgenin doğal kaynaklarını denetim altında tutma hedefi yatmaktadır. Bu gerekçeler, yerel güçlerin (aşiret, kabile, klan) merkezi yönetim tarafından doğrudan desteklenmesine neden olmuştur. Ahura Mazda inancıyla ilahi yetki atfedilen Ahameniş merkezî otoritesi, hizmet ve sadakat karşılığında toprak kullanımı ve statü sunmuş, bu durum da erken dönem feodal yapının kurumsallaşmasını hızlandırmıştır. İlerleyen dönemlerde, örneğin Sasani İmparatorluğu’nda, bu yerel feodal sınıfı dengelemek amacıyla sınır bölgelerinde toprakla bağlantılı askerî sınıflar oluşturulmuştur. Bu sınıfa “Dikhan” ya da “Eşraf” adı verilmiştir (Gartwaite, 2011).

Bölgenin hem geniş tarım alanlarına sahip olması, hem de ilk köylerin ve akrabalık ilişkilerinin burada şekillenmesi, ayrıca jeopolitik olarak sınır bölgesinde yer alması, Güneydoğu Anadolu’daki feodal yapının tarih öncesine uzanan köklere sahip olduğu yönündeki savları desteklemektedir. Ancak bu argümana geçmeden önce, söz konusu yapının feodalizm olarak tanımlanmasına karşı çıkan yaklaşımlardan birine değinmek gerekmektedir. Bu bağlamda, Wiesenhöfer(2003, s.206), bölgedeki toplumsal örgütlenmenin feodal düzen olarak nitelendirilemeyeceğini öne sürmektedir. Ona göre, klasik anlamda bir feodal sistemden söz edebilmek için gerekli olan ritüel, bağlılık yemini ve karşılıklı yükümlülükleri içeren kurumsal yapıların varlığına dair yeterli tarihsel kanıt bulunmamaktadır.

Bloch(2021), feodalizmin oluşumu için gerekli koşulları, ritüel ve uygulamalarını tanımlarken, özellikle biat töreninin evrimsel sürecine dikkate çeker. Başlangıçta yalnızca

şahsı ve ömür boyu sadakati kapsayan bu törenin, zamanla tüm sülaleyi içerecek şekilde ve kuşaklar boyu devam eden bir bağlılığa dönüştüğünü belirtmektedir. Her ne kadar Bloch (2021) ve Duby (1990) feodalizmi tarihsel olarak Avrupa bağlamında konumlandırırsa da, bu çalışmada söz konusu yazarların yaklaşımlarından kavramsal kıyaslama amacıyla yararlanılacaktır. Bu noktada, literatürde feodalizme dair evrensel ya da tek merkezli bir tanımın yapılamayacağına yönelik görüşler, bu çalışmada da benimsenen kuramsal duruşla örtüşmektedir. Feodalizmin, farklı coğrafyalarda kendi tarihsel ve sosyoekonomik dinamikleriyle biçimlenen, bağlamsal bir yapı olduğu yönündeki tez, bu bağlamda tartışmanın merkezini oluşturacaktır.

Literatürde feodalizme dair evrensel ya da tek merkezli bir tanımın yapılamayacağı görüşleri öne çıksa da, genel kanı feodalizmi, İsa'dan sonra 900 ve 1500 yılları arasında Avrupa'da yaygınlaşan, toprak mülkiyeti ve kişisel bağlılık ilişkileri temelinde şekillenen bir siyasi, ekonomik ve sosyal sistem olarak tanımlamaktadır. Bu sistemde, hiyerarşik bir yapı söz konusudur: En üstte lordlar (senyörler) yer alırken, onların altında vassallar (hizmetkar soylular) ve en altta serfler (toprağa bağlı köylüler) bulunur. Bu üçlü yapı arasında karşılıklı yükümlülükler geçerlidir. Vassallar, senyöre askeri destek sunarken, karşılığında toprak kullanımı hakkı elde ederler. Serfler ise lordun toprağını işler, karşılığında koruma ve geçim sağlar; ancak toprağa bağlılıkları onları özgür olmayan emekçiler hâline getirir (Zubritski, Mitropolski & Kerov, 1980, s.152).

Bu durumda, devletin merkezi gücü yanında yereldeki yöneticiler de güç kazanmakta, hatta zaman zaman kendi başlarına hareket edebilmektedirler. Bloch (2021, s. 228), bu düzende sadakat ilişkisini tanımlayan kabul ritüelini şöyle betimlemektedir; “İşte karşılıklı iki adam. Biri hizmet etmeyi, diğeri de şef olmayı kabul ve arzu ediyor. Birincisi ellerini kavuşturup ikincisinin ellerini elleri arasına koyuyor. Ellerini veren kimse aynı zamanda karşısındakinin adamı olduğunu belirleyen çok kısa birkaç söz ediyor. Daha sonra şef ve tabi, ağızdan öpüşüyor.”

Tüm toprak teoride krala ait olsa da, fiilen lordlar arasında hiyerarşik bir sistemle paylaşılmaktadır. Vassal, lorda sadakat yemini (homage) ederek askeri veya idari hizmet sunmakta; karşılığında ise toprak, tımar (fief) kullanma ya da koruma yetkisi elde etmektedir. Buna karşılık lord ise adaleti ve düzeni sağlarken, vassal ihtiyaç halinde askeri destek vermek ve vergi ödemekle yükümlüdür. Bu yapı, bölgede veya Güneydoğuda'da görüleceği üzere

konjonktüre göre farklılık gösterebilir. Üretim ise serf adı verilen, toprağa bağlı ve emeğini satma özgürlüğü olmayan yoksun köylüler aracılığıyla gerçekleşmekte; malikane sınırlarını terk etmeleri yasaklanmaktadır. Sınıflar arası geçiş sert kurallarla zorlaştırılmış, merkezi otoritenin etkisi yerini lordun siyasi, askeri ve hukuki yetkilerine bırakmıştır. Toplumsal düzen, yazılı hukuk yerine lord ve vasallar arasında yapılan anlaşmalar, gelenek, şeref ve haysiyet ilkeleriyle belirlenmiştir. Statüler toprağa sahipliği ve askerlik temelli şekillenirken, köylüler ve serfler en alt tabakayı oluşturmaktadır (Bloch, 2021).

Feodal sistemde din, hem iktidarın meşrulaştırılması hem de toplumsal düzenin sağlanmasında tamamlayıcı bir güç olarak işlev görmüştür. Avrupa’da Kilise, yalnızca inanç otoritesi değil, aynı zamanda büyük toprak sahibi (manastırlar, piskoposluklar) olarak feodal yapının bir parçası hâline gelmiştir. Bu dönemde piskoposlar ve manastır başrahipleri, lord statüsünde olup vassallara toprak dağıtabilmektedir. Ayrıca kralın taç giyme töreni törenlerini düzenleyerek krallığın tanrısal bir meşruiyetle kuşanmasını sağlamışlardır (Huberman, 2013).

Vassal yemini gibi feodal sözleşmelerde, İncil’e el basma ve aziz yemini gibi dini semboller kullanılarak tanrısal şahitlik sağlanmış; böylece anlaşmalar hem dünyevi hem kutsal bağlarla güçlendirilmiştir. Benzer şekilde, İslam coğrafyasında da dinî meşruiyet araçları kullanılmış; örneğin, şeyhlerin veya dini liderlerin öncülüğünde düzenlenen Kur’an-ı Kerim altından geçilerek yapılan yeminler, sadakat bağlarını kutsallaştırma işlevi görmüştür.

Kilise, yalnızca meşrulaştırıcı bir otorite değil, aynı zamanda toplumsal düzenin korunmasında ‘barış ve Tanrısal ateşkes’ anlayışıyla da müdahil olmuştur. Feodal beyler arasındaki çatışmaların sınırlandırılmasında dinin arabulucu rolü önemli olmuştur. Ayrıca kader anlayışı, toplumsal eşitsizliği kutsallaştırarak yoksul halka sabrı ve ahiret beklentisini telkin etmiş; bu da feodal yapının ideolojik olarak pekişmesini sağlamıştır. Manastırlar, sınıfsal konumunun da vassal gibi olduğu, tarım ve buna bağlı ticari faaliyetler sayesinde feodal ekonomiyi kollarken yürütücü misyonda da olduğu görülmektedir (Duby, 1990).

Potts (2023, s.73-76), Ahameniş İmparatorluğu özellikle MÖ 6. yüzyılda Kral I. Darius’un gerçekleştirdiği hükümet darbesi sonrasında, kendisine destek veren aileleri yerel yöneticiler olarak görevlendirdiğini belirtmektedir. Bu ailelerin yönetim biçimi, atanma ve sembolik otorite pratikleri, Ortaçağ Avrupası’ndaki feodal sistemle şaşırtıcı benzerlikler

taşımaktadır. Potts'un sunduğu bu somut kanıtlar, feodal benzeri bir yapının Avrupa'dan 1000 yıl öncesine dayanabileceğini göstermektedir. Bu durum, günümüzde Güneydoğu Anadolu'da hâlen etkisini sürdüren dinsel destekli yerel güç yapılarının (aşiret, şeyhlik vb.) tarihsel arka planını anlamada önemli bir bağlam sunmaktadır. Potts (2023), Darius ve ardıllarının hatta sonraki devletler olan Part ve Sasani imparatorluklarının da bu yönetim biçimini bölgede sürdürdüklerine kanıtlar sunmaktadır. Potts'un dikkat çektiği önemli noktalardan biri de, arma, tamga, mühür, nişan ve tuğra, gibi sembollerin kullanımının sadakat ve bağlılık ilişkilerini görünür kılan araçlar olduğudur. Bu sembollerin, kralın otoritesini tanıyan yerel ailelere verildiği, döneme ait kabartmalar ve duvar resimleriyle belgelenmiştir. Örneğin miğferler üzerine işlenmiş makas sembolü, Avrupa'daki şövalye armalarına benzer şekilde, bir hizmet ve sadakat ilişkisinin simgesi olarak görülmektedir. Potts, Jacques de Morgan'ın, çalışmasına atıfla;

“Ahemeniş İmparatorluğu'ndaki “büyük vasallar ya da yüce şefin yoldaşları”, kraliyet ailesinin genç kolları ve fetihle yer almış olan kabilelerin başlıca şeflerinin de dahil olduğu bir soylular sınıfından oluşuyordu. Senyörlerin kendileri de, eyalet yönetimlerinde, atalarının istila sırasında hizmet etmiş olanların soyundan gelen başlıca astlarıyla çevriliydi. Fetihle sonra baş vasalların her birine, kabilesinin önemiyle orantılı bir bölge verildi ya da alındı ve aynı şey her klan için, sonra da aileler için yapıldı. Böylece bir köyün ya da bir grup çadırın sahibinden en yüce efendiye kadar bir tür tam hiyerarşi kurulmuş oldu”³ ifadesini aktarmaktadır(Potts, 2023, s.75-76).

Bu kabartma ve rozetlerdeki işaretler hizmetinde olunan hanedan konusunda ayrışmayı gösterirken sonraki dönemlerde yerel güçlerin asker miğferlerine kadar işlenerek bağlılığın işaretlerinin taşıyıcılarının yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Ahemeniş İmparatorluğu döneminde devlet yapısı, büyük toprak birimlerine ayrılmış ve bu birimlere “satraplık” adı verilmiştir. Satraplıklar, merkezi krala bağlı yerel aristokrat aileler tarafından yönetilmiş; bu yönetim biçimi, askeri hizmet veya vergi hizmeti karşılığında verilen topraklarla sürdürülmüştür. Bu uygulama, tımar sisteminin erken bir örneği olarak değerlendirilebilir. Örneğin, Kral Darius'un Bisotun Yazıtı'nda geçen *bandaka* (bağlılık yemini eden vassal) terimi, Avrupa'da lord-vassal ilişkisini

³ Çeviri orijinal kaynağından GPT-4.1 sürümü ile yapılmıştır.

yansıtmaktadır. Bu kavramsal paralellik, sadakat üzerinden işleyen hiyerarşik ilişkiler ağının, yalnızca Avrupa'ya özgü olmadığını; çok daha önceki dönemlerde İran coğrafyasında da var olduğunu göstermektedir. Sasani döneminde, yönetici sınıf içinde öne çıkan “yedi ayrıcalıklı klan” ve özellikle Suren, Karin, Mehran gibi aristokrat aileler, hem toprak ve hem de siyasi gücü kontrol etmektedir. Bu aileler, kuşaklar boyunca süren bir egemenlik yapısına sahip olup, Avrupa'daki feodal lordlara benzer şekilde kuşaklar arasında devreden yetkiler kullanılmıştır (Potts, 2023). Bu yapıların ritüel ve sembollerle pekiştirildiği de görülmektedir. Duby (1990, s. 89), "homage (bağlılık yemini)" ritüellerinin feodal toplumun temeli olduğunu vurgularken, benzer bir sahne Sasani kabartmalarında da yer alır: vassalların diz çökerek krala bağlılık sunması, İran versiyonunu yansıtan güçlü bir simgedir. Ayrıca, şövalyelik armalarıyla benzeşen sasani *tamgaları*yla örtüşmektedir. Her iki durumda da semboller, statüyü ve aidiyeti yansıtmaktadır.

Potts (2023), bölgenin feodal tarihine ilişkin olarak farklı kaynaklardan şu önemli görüşleri aktarmaktadır:

-“Ernest Renan, “Pers İmparatorluğu'nun "büyük bir feodalite" olduğunu savunup Ahamenişlerin satrap sistemi, merkezi otoritenin zayıflığı nedeniyle feodal parçalanmanın olduğunu”(Renan aktaran Potts, 2023),

-“Arthur Christensen, “Sasani döneminde "kalıtsal soyluluk" ve toprak dağıtımının, Ortaçağ Avrupası'ndan çok önce geliştiğini” (Arthur, aktaran Potts, 2023).

-“Jacques de Morgan , "Ahameniş vasallarının, yerel yargı ve askerî yetkileri elinde tuttuğunu”belirterek, “bu yapının Avrupa feodalizminin prototipi olduğunu” ⁴ (Morgan, Aktaran Potts, 2023)

Tüm bu bulgular, özellikle Güneydoğu Anadolu gibi sınır bölgelerinde toprak temelli ve kalıtsal otorite ilişkilerinin, yalnızca Avrupa Ortaçağ'ına özgü olmadığını; çok daha erken bir dönemde, doğu merkezli imparatorluklarca kurumsallaştırıldığını göstermektedir. Elbette, bu dönemde yalnızca Güneydoğu Anadolu'da değil, zor coğrafyalarda merkezi otoritenin yönetimi sağlayabilmesi adına çeşitli ülkelerde yerel yöneticiler atanmış ve klanlar

⁴ Çeviri; orijinal kaynağından GPT-4.1 sürümü ile yapılmıştır.

kendilerini ifade etmek için semboller kullanmışlardır. Ancak bölgede zamanla bu misyon yüklenen ailelerin bağımsız hareket etmeye başlaması ve yerel iktidarlara dönüşmesi, feodal yapının bölgede yalnızca benzerlik değil, uygulama düzeyinde de varlık kazandığını göstermektedir. Bu erken gelişimin de tarihsellikten bağımsız olduğunun düşünülmesi mümkün değildir. Bölge, üretimin erken dönemlerde geliştiği, dolayısıyla köleci sistemin daha erken kurumsallaştığı bir coğrafya olarak, feodal yönetim ve üretim biçimlerinin de erken örneklerinin filizlendiği bir alan olmuştur. Dolayısıyla bu durum, feodalizmin yalnızca Avrupa'ya özgü olduğu yönündeki yaklaşımları geçersiz kılmakta; feodal ilişkilerin çok merkezli ve tarihsel olarak farklı coğrafyalarda da gelişebileceğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, feodalizmin yalnızca Avrupa'daki Ortaçağ bağlamında tanımlanması, tarih yazımında hâlâ etkili olan Avrupa merkezli yaklaşımın ve etnosantrik bakışın bir sonucudur. Oysa bölgesel dinamikler, siyasi örgütlenme biçimleri ve üretim ilişkileri dikkate alındığında, Güneydoğu Anadolu gibi bölgelerde de feodaliteye özgü yapıların tarihsel süreklilik içinde şekillendiği açıkça görülebilmektedir.

1.6. Bölgede Kurulan Devletler ve Feodal İlişkileri

Bölgede hakimiyet kuran uygarlıkların tarım politikaları, feodal veya merkezi otorite yaklaşımlarının tarihsel süreç içerisinde derlemesine baktığımızda bunun bir süreklilik halinde günümüze değin ulaştığı görülmektedir.

Hurri-Mitanni Federasyonu(MÖ 2500-1300)

Hurri ve Mitanni devletleri, MÖ 3.binyıla uzanan köklere sahip olup, günümüzdeki Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye çevresinde varlık göstermiştir. Bu yapılar, bölgedeki yerel kabile güçlerine dayalı bir yönetim modeli oluşturarak, kendine özgü bir siyasi örgütlenme geliştirmiştir. Hurriler, bu coğrafyada yaşayan yerli halkı temsil ederken; Mitanni, bölgeye dışarıdan gelen ve zamanla yönetimi ele geçiren istilacı bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Mitanni yönetimi, bölgeye tamamen egemen olmak yerine, yerel Hurri unsurlarla iş birliği içinde bir ortak yönetim modeli benimsemiştir. MÖ 1400'lere gelindiğinde, bölge Hitit İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir. Hitit merkezi otoritesine karşı, yeni yerel güç ittifakları geliştirerek yaklaşık 200 yıl boyunca görece bir özerklikle varlığını sürdürebilmiştir (Memiş, 2018).

Bu tarihsel deneyim, bölgedeki yerel güç yapılarına dayalı yönetim biçimlerinin ne kadar eskiye dayandığını ve dışardan gelen merkezi güçlerle kurulan karma yönetim modellerinin Güneydoğu Anadolu'nun siyasal kültüründe nasıl bir süreklilik oluşturduğunu göstermektedir.

Hurri-Mitanni Devleti'nin yönetim sistemi, merkezi bir krallık etrafında şekillenmiş olmakla birlikte, yerel liderlerin geniş özerkliklere sahip olduğu bir siyasi yapıyı yansıtmaktadır. Bu yapı, merkezî otorite ile yerel elitler arasında karşılıklı yükümlülüklerle dayanan bir hiyerarşi oluşturmuştur. Özellikle Mitanni krallığında, yerel liderler (maryannu adı verilen savaşçı-aristokrat sınıf) merkezi otoriteye bağlılık karşılığında geniş topraklar üzerinde denetim hakkına sahip olmuş; bu durum, Avrupa feodalizminin temel unsurlarından biri olan “senyör-vassal” ilişkisine benzer bir örgütlenmeyi işaret etmektedir. Bu bağlamda maryannu sistemi, dönemin koşulları dikkate alındığında, tımar benzeri bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Mitanni Kralları, siyasi otoritelerini meşrulaştırmak için dini ve kültürel araçları kullanmışlardır. Özellikle Hint-Aryan kökenli tanrılara (Mitra, Varuna ve Indra) yapılan göndermeler, kralların tanrısal güçle desteklenen otoritelerini pekiştirmek amacıyla kullanılmıştır (Bryce, 2020). Bu durum, Ortaçağ Avrupa'sında Kilise'nin taç giyme merasimlerinde ve kilisenin iktidara destek gücü iki yönetim anlayışındaki bir diğer ortak nokta göstergesidir. Yerel liderler, merkezi yönetime bağlılıklarının bir göstergesi olarak, askerî hizmet yükümlülüğü kapsamında askerî ve ekonomik kaynaklarını seferber etmekteydiler. Bu durum, feodal düzenin temel unsurlarından biri olan askerî hizmet karşılığında toprak kontrolü sistemini yansıtmaktadır.

Hurri-Mitanni toplum yapısı, belirgin bir hiyerarşik düzen içinde örgütlenmiş; toplumsal katmanlar genel olarak kral, maryannu (asil) sınıfı ve köylüler şeklinde örgütlenmiştir. Bu sınıflar arasındaki ilişkiler, karşılıklı hak ve yükümlülükler çerçevesinde şekillenmiş; özellikle maryannu adındaki asil sınıfın, köylüler üzerinde ekonomik ve siyasi bir otoriteye sahip olması, feodal düzenin toplumsal yapısıyla benzerlik göstermektedir. Köylüler, yerel güçlere bağlanarak çalışıp onların koruması altında yaşamaktaydılar (Belli, 2023).

Bu durum, feodalizmin temel unsurlarından biri olan "koruma karşılığında bağlılık" ilkesini yansıtmaktadır. Mitanni toplumunda, köylülerin yerel liderlere olan bağımlılığının, toplumsal düzenin korunmasında önemli bir rol oynadığını ifade edilmektedir. Dini ritüeller

ve tanrı-kral anlayışı, toplumsal yaşamın önemli bir parçasını oluşturmuştur. Mitanni krallarının, Hint-Aryan kökenli tanrılar aracılığıyla otoritelerini meşrulaştırdığını ve bu dini yapının toplumsal düzenin korunmasında önemli bir araç olarak kullanıldığını görülmektedir (Bryce, 2020).

Hurri-Mitanni Devleti'nin yönetim, ekonomi ve toplumsal yapısına ilişkin Bryce'ın (2020) sunduğu bilgiler, bu devletin feodalizmin temel unsurlarını yansıtan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Merkezi otoriteye dayalı yönetim, toprağa dayalı ekonomik yapı ve hiyerarşik toplumsal düzen, Hurri-Mitanni Devleti'nin feodal bir sistemin erken biçimlerini sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu unsurlar bölgemizde, feodalizmin tarihsel gelişimini anlamak açısından Hurri-Mitanni Devleti'ni önemli bir örnek haline getirmektedir.

Ahameniş İmparatorluğu (M.Ö. 550–330)

Ahameniş İmparatorluğu, yönetsel olarak satraplık adı verilen eyaletlere bölünmüştür. Bu eyaletler, satrap (vali) unvanıyla görev yapan yöneticiler tarafından merkezi otorite adına idare edilmiştir. Satraplar; vergi toplama, askerî güç oluşturma ve yerel yargı yetkisini kullanma gibi geniş yetkilere sahipti. Bu ilişkiler sistemi, sadakat ve düzenli haraç ödemeleri üzerine kurulmuş olup, Avrupa feodalizmindeki lord-vasal ilişkisiyle yapısal benzerlikler taşımaktadır (Wiesehöfer, 2003). Ancak önemli bir fark olarak, satrapların toprak sahibi değil, kraliyet iradesine bağlı olarak şekillenmekteydi. Başka bir ifade ile valiler, imparator tarafından atanmış birer memur statüsündeydi. Bu yönüyle, satraplık sistemi feodal değil bürokratik bir bağlılık yapısına işaret etmektedir. Öte yandan kraliyet toprakları, doğrudan merkeze bağlı yerel elitler (soylular) içerisinde gelen yerel elitlere, hizmet karşılığında geçici toprak kullanımı (imtiyaz) hakkı olarak tahsis edilmekteydi. Bu uygulama, Avrupa'daki tımar benzeri sistemleri çağrıştırmaktadır. Toplumsal tabanın büyük bölümünü oluşturan köylüler, bu topraklarda üretim yapan, karşılığında vergi ödeyen bir sınıf olarak konumlandırılmıştır. Sahip olmadıkları toprağı işleyen bu sınıf, hem ekonomik hem de siyasal sistemin sürdürülebilirliği açısından temel üretici güç olmuştur (Gartwaite, 2011).

Part İmparatorluğu (MÖ 247 – MS 224)

Güneydoğu Anadolu, özellikle Fırat'ın doğusu yer alan bölgeler, Part İmparatorluğu döneminde yerel krallıkları (örneğin, Osroene Krallığı) ve kabile liderlikleri aracılığıyla

vasal yönetim modeliyle idare edilmekteydi. Bu yerel otoriteler, Part yönetimine bağlılık yemini karşılığında bölgesel özerklik elde etmiş, bu durum proto-feodal bir yönetim pratiği olarak değerlendirilebilecek örnekler sunmuştur. Bölge, Roma ile Partlar arasında süregelen sınır çatışmalarında tampon bölge işlevi görmüş; bu nedenle Nisibis (Nusaybin) gibi şehirler, hem askeri üs hem de lojistik merkez olarak kullanılmıştır. Dicle Vadisi, hem İpek Yolu üzerindeki konumuyla ticari işlev üstlenmiş hem de tahıl ve meyve üretimi açısından imparatorluğun önemli bir gıda kaynağı olmuştur. Partlar, bu bölgede Fırat ve Dicle nehirlerinin taşkınlarına dayalı geleneksel sulama sistemlerini sürdürmüş; ayrıca Perslerden miras kalan “kanat” (yeraltı su kanalları) etkin biçimde kullanarak tarımsal verimliliği artırmışlardır (Tosun, 2020).

Sasani İmparatorluğu (MS 224 – 651)

Sasani İmparatorluğu, Güneydoğu Anadolu’yu Khwarvaran (Batı Eyaletleri) adı altında doğrudan merkezi otoriteye bağlı şekilde yönetmiştir. Marzban unvanıyla anılan askerî valiler atanmıştır. Bizans sınır hattı boyunca güvenliği sağlamak için hem askeri garnizonlar (örneğin Dara) kurulmuş, hem de Zerdüş tapınakları (ateshgahlar) aracılığıyla dinsel denetim ve ideolojik kontrol mekanizmaları güçlendirilmiştir.

Şekil 1.2: Bizans İmparatorluğu (1-7. Yüzyıllar) Bizans-Sasani savaşları sonrası sınırlar

Kaynak: Medieval Reporter(1 Mayıs, 2025.)

Tarım alanında ise, Tashtag adı verilen devlet destekli tarım arazileri oluşturularak, bu araziler, savaş gazilerine ve askerlere tahsis edilmektedir. Bu uygulama, hem ekonomik kalkınmayı teşvik etmiş hem de askerî sınıfa bağlılığı artıran bir toprak paylaşım modeli sunmuştur. Part ve Ahameniş mirası olan sulama sistemleri, bu dönemde daha da geliştirilmiş; Dicle'nin kolları üzerine barajlar inşa edilerek tarımsal üretimi destekleyen sulama altyapısı kurulmuştur. Çiftçiler, elde ettikleri ürünün yaklaşık üçte birini vergi devlete vergi olarak vermişlerdir (Potts, 2023). Bu yüksek oranlı ürün vergisi, merkezi otoritenin hem gıda kaynakları üzerindeki denetimini hem de bölgedeki üretici sınıf üzerindeki tahakkümünü açıkça göstermektedir.

Bizans İmparatorluğu(MS. 1-7. Yy)

Bizans İmparatorluğu, 1. Yüzyıldan 7. yüzyıla kadar olan dönemde Güneydoğu Anadolu'daki egemenliğini, özellikle doğudan gelebilecek İran kökenli medeniyetlerinin saldırılarına karşı bir tampon bölge oluşturma stratejisi üzerine kurmuştur. Bu amaçla hem rakibi olan Hun devletleriyle hem de yerel feodal güçlerle dönemsel ittifaklar kurma yoluna gitmiştir. Stratejik ve idari merkezler olarak, günümüz Diyarbakır'ındaki Amida ve Mardin çevresindeki Dara kentlerini kurmuş; bu merkezler, askerî üs ve sınır garnizonları olmanın yanı sıra bölgesel denetimin kaleleri işlevi görmüştür. Aynı zamanda Bizans, bölgede Hristiyanlığı yaygınlaştırarak, kurduğu manastırları yalnızca inanç merkezleri değil, aynı zamanda tarım arazilerinin yönetim merkezi haline getirmiştir. Bu manastırlar, Bizans'ın dini meşruiyetle bölge üzerindeki idari otoritesini pekiştirme araçlarından biri olmuştur. Daha yapısal bir örnek olarak, Bizans'ın uyguladığı themata sistemi, tımar benzeri bir askeri-idari model olup, özellikle aşiret topluluklarının sınır muhafızlığına dönüştürülmesi şeklinde hayata geçirilmiştir (Stathakopoulos, 2019). Stathakopoulos (2019, s. 67-84), Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırlarını koruma stratejilerini aktarırken, Bizans'ın doğu sınırında tampon bölgeler oluşturmak için yerel halklarla kurduğu ilişkiler ve bu halkların askeri, ekonomik ve siyasi olarak nasıl kullandığından bahsetmektedir. Özellikle Bizans'ın, sınır bölgelerinde yaşayan yerel halkları (Araplar, Kürtler, Lazlar ve Ermeniler) kendi sınır güvenliği için bir tampon güç olarak kullandığı belirtmektedir.

Bu bağlamda, Bizans yönetimi, sınır bölgelerinde yaşayan bu topluluklara ekonomik ayrıcalıklar tanımış, askeri destek sağlamış ve bu grupların kendi siyasal sistemleri içinde

özerk kalmalarına izin vermiştir. Bu yapı, bölgesel olarak feodal yapının güçlenmesine ve yerel liderliklerin meşruiyet kazanmasına katkı sunmuştur. Bizans'ın bu politikalarının bir tercih değil, bir zorunluluk olduğunu, zira bölgenin kontrolsüz bırakılması hâlinde Sasani veya Perslerin buradaki aşiretleri destekleyerek Bizans'ın nüfuzunu kırabileceğini belirtmektedir (Sarris,2006). Bu stratejilerin somut örneklerinden biri, 502–506 yılları arasındaki Bizans–Pers savaşları sırasında gözlemlenmiştir.

“...502 ila 506 yılları arasında Doguda Perslerle savaş dönemi idi. Kral Kavadh'ın Mezopotamya'daki Amida'yı [Diyarbakır] çarpıcı bir şekilde kuşatıp ele geçirmesinin izlediği Ermenistan istilasından sonra Anastasius Persleri geri püskürtmek için neticede kaybedilen toprağın geri kazanılmasını sağlayan büyük bir güç gönderdi. Barış için anlaşmadan önce Bizanslılar (daha çok Dara diye bilinen) IMardin'deki Artuklu] Anastasiopolis kalesini inşa ederek ve birçok şehrin istihkamını onararak Perslerle olan sınırı güçlendirdi. Savaşın başlangıcında Anastasius, Arap Kindit ve Gassani kabilelerinin liderleriyle ittifak aradı: Onlar Pers sınırını korumak ve imparatorluğun yanında savaşmak için ödeme ve ayrıcalıklar elde edecekti...” (Stathakopoulos, 2018, s.68).

Cahen (2012, s.135), bölgedeki toplumsal ve ekonomik yapının, hem Bizans hem de Müslüman yönetimlerin etkisi altında şekillendiğini ve feodalizmin bölgesel bir formunun ortaya çıktığını belirtmektedir. Özellikle Kürt bölgeleri ve Güneydoğu Anadolu'da feodalizmin, yerel beylerin, aşiret liderlerinin ve dini otoritelerin etkisiyle farklı bir yapı sergilediğini belirtmektedir.

Örnek: Amid ve Cezire(Dara) Bölgesi

Cahen(2012, ss.216- 235), Amid (Diyarbakır) ve Cezire (Dara) bölgelerini, feodal ilişkilerin açık biçimde gözlemlenebildiği coğrafyalar olarak tanımlar. Bu bölgelerdeki yerel beylerin, hem ekonomik hem de askeri açıdan önemli bir güç merkezi oldukları ve bu güçlerini, Bizans ve Müslüman yönetimler arasında denge kurarak koruduklarını belirtmektedir. Örneğin, Amid bölgesinde, yerel beyler köylülerden topladıkları vergilerle güçlü bir askeri yapı oluşturmuş ve bu sayede hem yerel egemenliklerini hem de bölgesel otoritelerini sağlamlaştırmışlardır. Bu durum, klasik feodal ilişkilerde olduğu gibi, askeri koruma karşılığında vergi ve hizmet alınması modeline dayalı bir yapı sergilemektedir.

İslam Halifelikleri (7.-10. Yüzyıl)

Güneydoğu Anadolu, 7. Yüzyılda Emevi fetihleriyle başlayan İslamlaşma süreciyle birlikte 10. yüzyıla kadar Abbasi yönetimi altında kalmıştır. Bu dönem boyunca bölge, İslam Halifelikleri ile Bizans İmparatorluğu arasında sürekli bir sınır hattı olarak işlev görmüş ve askeri-politik tampon bölge niteliği kazanmıştır. Bu stratejik konum, bölgeyi yalnızca bir sınır hattı değil, aynı zamanda İslam, Bizans ve İran-Asya medeniyetleri arasında süregiden iktidar mücadelelerinin odak noktası haline getirmiştir. Bölgede yaşayan Süryani, Ermeni, Türk, Kürt ve Arap topluluklar, özellikle Kürt ve Arap kabileleri, hem Bizans hem de İslam devletleri tarafından inanç farklılığı gözetmeksizin askeri güç olarak seferber edilmeye çalışılmıştır. Bu çıkar ilişkileri zaman zaman ittifaklarla sonuçlansa da, sıklıkla büyük ölçekli katliamlara da yol açmıştır (Üçok, 1968, ss.89-94).

Abbasi Halifesi Harun er-Reşid (786–809), Bizans sınır hattındaki savunma düzenini güçlendirmek amacıyla Cezire (Mezopotamya) bölgesinde kapsamlı bir tahkimat politikası uygulamıştır. Özellikle, *Haruniye* gibi stratejik kaleler inşa edilmiş ve bu kaleler sınır güvenliğini sağlamak için garnizonlarla donatılmıştır. Bugünkü Güneydoğu Anadolu topraklarını da kapsayan bu bölge, hem askeri operasyonlar hem de ekonomik denetim açısından Halifelik için kritik bir sınır hattı haline gelmiştir. Bölgedeki şehirler, hem Bizans'ın hem de İslam Halifeliğinin saldırılarına karşı savunma ve lojistik üsler olarak işlev görmüştür (Kennedy, 2022).

İslam Halifeliği ile Bizans İmparatorluğu arasındaki uzun süreli rekabetin en çetin yaşandığı bölgelerden biri olan Güneydoğu Anadolu, her iki güç tarafından da askerî, siyasi ve ekonomik bir üstünlük alanı olarak görülmüştür. Bu doğrultuda, her iki taraf da bölgedeki yerel güçleri kendi saflarına çekmek amacıyla çeşitli tavizler, ayrıcalıklar ve gerektiğinde baskılar uygulamıştır. Bu doğrultuda, her iki taraf da bölgede ki yerel güçleri kendi saflarına çekmek amacıyla çeşitli ayrıcalıklar ve gerektiğinde baskılar uygulamıştır. (Bosworth, 1980, s. 69).

Mervaniler ve Hamdaniler(10-11. Yy.)

Mervani Hanedanı, 10. Yüzyılın sonlarında Bad bin Dostık tarafından kurulmuş ve yaklaşık bir yüzyıl boyunca Diyarbakır merkezli bir Kürt hanedanı olarak Güneydoğu Anadolu'da hüküm sürmüştür. Bu Kürt hanedanı, bölgedeki ilk yerli siyasal yapılanmalardan

biri olarak, hem siyasi bağımsızlık arayışını, hem de bölgesel feodal güçlerin kurumsallaşmasını temsil etmektedir.

Ezrak(1975, ss.70-72), Bad bin Dostık'ı ilk Kürt hükümdarı olarak tanımlar. Meyyafarkin (Diyarbakır/Silvan) bölgesinde hakimiyetini tesis etmiş ve çevredeki Diyarbakır, Nusaybin ve Cezire gibi stratejik bölgeleri kontrol altına alarak bölgede siyasi ve askerî bir otorite kurmuştur. Bu dönemde Hilafet ve Arap aşiretlerinin bölgedeki hâkimiyeti zayıflamış, kontrol Kürt aşiret yapıları üzerinden yeniden şekillenmiştir. Mervaniler, özellikle Meyyafarkin'i merkez alarak bölgeyi siyasi ve askeri açıdan güçlendirmiştir. Bad bin Dostık'ın Meyyafarkin'i ele geçirmesi, Mervaniler'in bölgedeki ilk büyük başarısıdır. Şehir halkının desteğini alarak 985 yılında Meyyafarkin'e girmiş ve buradan tüm Diyarbakır bölgesine egemen olmuştur. Bu süreçte kurduğu olumlu ilişkiler, yönetimini sağlamlaştırmasında önemli rol oynamıştır.

Mervaniler, çevredeki büyük güçlerle dengeli diplomatik ilişkiler kurmaya çalışmış, Abbasi Halifeliği'ne bağlılıklarını bildirerek meşruiyet arayışında bulunmuşlar; ancak zaman zaman bağımsız bir siyaset de izlemişlerdir(Nikitin, 1991).

Güneydoğu Anadolu bölgesi, tarih boyunca çeşitli ölçeklerde ve sürelerde birçok medeniyet veya yerel gücün denetimine girmiştir. Ancak bu çalışmanın amacı, bölgenin tarihsel yönetim kronolojisini çıkarmaktan ziyade, bu yönetimlerin feodal yapının inşasına olan etkisini ortaya koymaktadır.

Nikitin (1991, s. 229), bölgede tarih boyunca birçok farklı imparatorluğun ve hanedanın egemenlik kurduğunu belirtir. Charmoy'un, Şerefname çevirisine yazdığı önsözde belirttiği gibi, coğrafya sürekli olarak el değiştirmiş ve bu durum bölgenin politik panoramasında büyük dalgalanmalara yol açmıştır. Antik dönemden itibaren Güneydoğu'da sırasıyla: Ahamenişlere bağlı Ermeni Haykan hanedanı, Büyük İskender, Ermeni Arsakiler, Sasani hanedanı, Roma İmparatorları ve Bizans gibi güçler hâkimiyet kurmuştur. Bu dönemlerin ardından, bölge ilk Arap fatihlerin kontrolüne geçmiş ve 990-1096 yılları arasında Mervaniler, ilk bağımsız Kürt hanedanı olarak ortaya çıkmıştır. Mervanilerden sonra Şaharmenler ve Şeddadiler gibi diğer Kürt hanedanları bölgede egemenlik sürdürmüştür. 11. yüzyılda Selçuklular bölgeye girerek Kürt emirliklerini vasal konumuna getirilmiş, onlara tımar sistemine dahil edilmiştir. Böylece feodal ilişkiler resmileşmiştir. Ancak bölgedeki yerel halklar yalnızca Selçuklularla değil, aynı zamanda 13. yüzyılda

Moğollar ve 1400'lerde Timur ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. 14. yüzyılda Kürt akınları kuzey Mezopotamya, güney Ermenistan ve Zagros sıradağlarına kadar genişlemiştir. 15. yüzyılda Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin bölge üzerindeki egemenliği, feodal yapının yeniden biçimlenmesine zemin hazırlamıştır. Nihayetinde, 1514 Çaldıran Savaşı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeyi kontrol altına alması, Güneydoğu Anadolu'nun günümüze uzanan siyasi ve mülkiyet yapısını belirlemiştir (Nikitin, 1991, s. 276-278).

Şekil 1.3: Bizans ve İslam halifelikleri Sınırında Cezire(Güneydoğu Anadolu) Haritası

Kaynak:(Kennedy, 2022, s.25)

1.7. Osmanlı Devleti'nde Tarıma Dayalı Üretim ve İktidar İlişkileri

Tarım toprakları üzerindeki devlet mülkiyeti anlayışı, yalnızca Osmanlı dönemine özgü olmayıp öncesine, özellikle İslam siyaset geleneğine ve feodal toplum yapısına kadar uzanmaktadır. Bu düşünce, fetih temelli toprak kazanımı üzerinden inşa edilmiştir. Osmanlı padişahlarının yaptıkları fetihler sonucunda elde ettikleri topraklar üzerinde “kılıç hakkı” anlayışıyla ele geçirdikleri toprakları ve üzerinde yaşayan her şeyi İslam devleti lideri olarak yaşatma veya yok etme tasarrufuna sahiptir (İnalçık,2016). Bu hak, esasen toprağın Allah’a ait olduğu inancına dayanır; padişah, bu ilahi mülkiyetin dünyevi temsilcisi olarak toprağı yönetme ve adalet sağlama sorumluluğı üstlenir. Osmanlı’da tarım, devletin en önemli ekonomik kalemdir. Bu nedenle tarım politikalarını belirleyen birden çok unsur olmuştur. Bu politikalar ihracat ihtiyaçlarından önce, sırasıyla ordu ve kentlerin tüketim ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Tımar sistemi kapsamında, devlete ait topraklar belirli hizmetler karşılığında tımar sahiplerine (sipahilere) tahsis edilmiştir. Bu kişiler, cebelü adı verilen askerî birlikleriyle birlikte yerel düzeyde askerî ve ekonomik otorite elde etmişlerdir. Ancak bu sipahilerin merkeze olan bağılıkları her dönemde aynı düzeyde olmamış; özellikle Güneydoğu’daki mirliklerle karşılaştırıldığında, doğrudan bağımsız olmasalar da, önemli ölçüde yerel güç odakları haline gelmişlerdir.

Osmanlı’nın son dönemlerinde ise iltizam sistemi öne çıkmış; toprağın işlenmesinden elde edilen vergiler, mültezim adı verilen varlıklı şahıslara peşin para karşılığında uzun vadeli olarak devredilmiştir. Bu uygulama, klasik tımar sisteminin bozulmasına ve vergisel merkezileşmenin özel ellere geçmesine neden olmuştur. Elbette tımar uygulamaları veya devletin yaklaşımı her dönem aynı olmamakla beraber, tımarlı sipahi olarak adlandırılan kişiler de devletin her döneminde aynı şekilde merkeze bağılı kalmamıştır. Güneydoğu’daki mirlikler kadar bağımsız olmasalar da, tımarlı sipahiler de işletme amacıyla kendilerine teslim edilen topraklarda güç sahibi olmuş; cebelü adı verilen askerleriyle birlikte, iktidarın kanunlarına tabi bir soylu güç haline gelmişlerdir. Bu durum, Anadolu’da ve Balkanlar’da

bir çeşit soylu sınıfın var olduğunu, ancak bu sınıfın doğrudan merkezi iktidarın otoritesi altında işlev gördüğünü ortaya koymaktadır (İnalcık, 2009).

Ülkemizde, 1950’li yıllardan itibaren akademik ve politik çevrelerde Osmanlı Devleti’nin ekonomik yapısının Feodal Üretim Tarzına mı yoksa Asya Tipi Üretim Tarzı kapsamında mı değerlendirileceği yönünde merkezi politikalar düzeyinde tartışmalar yürütülmektedir.. Ancak Osmanlı Devleti’nin dönemsel ve bölgesel farklılıklarla yönetim sergilediğini ifade etmek gerekmektedir. Gerek Feodal üretim tarzı tezini savunan Halil Berktaş gerekse Asya tipi üretim tarzı görüşünü benimseyen Sencer Divitçioğlu Osmanlı Devleti’nin bu yönetim süreçlerinde dinsel otoriteleri destek unsuru olarak devreye soktuğunu belirtmişlerdir(Divitçioğlu, 2003 ve Berktaş, 1989).

Divitçioğlu(2003), Asya tipi üretim tarzında dinsel sembol ve mabetlerin toplumun hem maddi hem de manevi hayatında merkezi bir konuma sahip olduğunu savunmaktadır. Bu yapılar devletin gücünü pekiştirip toplumsal düzeni koruyan ve halka hizmet sunan çok işlevli kurumlar olarak görülmüştür. Bu durum günümüzdeki işlevlerini ve sürekliliğinin basit bir merkezi hükümete entegre olamama durumu ile açıklanamayacak tarihsel ve yapısal temellere sahip olduğunu göstermektedir. Osmanlı toplum yapısının feodalizmle uyumlu olmadığı Batı’daki feodal toplumlarla benzerlik göstermediği, özellikle tımar sistemi ile Avrupa’daki malikane sisteminin farklı olduğunu savunan görüş Osmanlı’da senyör-serf ilişkisi yerine, devletin merkezi otoritesi altında sipahi-reaya ilişkisi bulunması nedeniyle ayrıştırmaktadır (Avcılar, 2002).

Şekil 1.4: Asya Tipi Üretim Tarzı

Kaynak: Divitçioğlu, 2003

Avcılar (2002), Osmanlı Devleti'nin ne feodal ne de Asya Tipi Üretim tarzında kapsamında değerlendirilebileceğini, kendine özgü bir yapıya sahip olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda yazar "*nev-i şahsına münhasır*" yani kendine özgü bir yapı üzerinde durmaktadır. Yazarın yaklaşım veya sunum biçimi açısından olmasa da Osmanlı toprak yönetiminde gerçekten de kendine özgü bir durumun varlığından söz edilebilir. Örneğin bazı bölgelerde feodal üretim tarzı benimsenmiş ya da feodal güçlerle iş birliği yapılmışken, diğer yandan tımar sisteminin uygulanmasına veya merkeze yakın yerlerin mültezimlere devredilmesine yönelinmiştir. Bu durum, toprak yönetimi politikalarının bölgelere göre değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda söz konusu yaklaşımı, "Pragmatist Toprak Yönetimi Politikası" olarak adlandırmak mümkündür Zira Osmanlı'da bölgeye ve bölgenin özgüllüklerine göre politika üretimine başvurulduğu görülmektedir.

Bayar(2006)'a göre, bölgemizde Osmanlı Devleti'nin uyguladığı politikalar ve Osmanlı toprağı olan alanlarda yaşayanların aktarımları, üretim tipi tartışmalarına dair önemli ipuçları sunmaktadır Ülkemizde Osmanlı'da üretim tarzı tartışmaları sürerken, bu

bölgenin hala feodal üretim tarzına dayalı olarak belli yerel güçlerin egemenliği altında olduğu, bu nedenle merkezi devlet anlayışının gelişmediği ve yerel güce bağlılığın daha güçlü olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, bölgenin Asya Tipi Üretim Tarzı ile uyuşan örneklerden biri sulama projeleri gibi kamusal altyapıların kısmıdır. Nitekim GAP projesi, Cumhuriyet döneminde ilk defa Celal Bayar'ın hazırladığı Şark Raporu'nda bölgenin ekonomik potansiyelini ortaya çıkarmak için yapılan incelemeler neticesinde üretimde 'su kuvvetini kullanmalıyız' fikrini ortaya atmasıyla temellendirilmiştir (Bayar, 2006). Bu da Osmanlı Devletinin bölgeye dair bir başka serbestiyet veya merkezi müdahalesizliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.7.1. Osmanlı genel toprak politikasında dönüşümler

Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak politikası, devletin ekonomik, sosyal ve siyasi yapısının temel taşlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Merkezi otoritenin güçlü olduğu klasik dönemde (15.-16. yüzyıllar), köylülerin geçimlik tarım yapmasını teşvik eden ve toprak mülkiyetinin devlet kontrolünde olduğu bir sistem olarak şekillenmiştir. Bu sistem, köylülerin üretim yapmalarını garanti altına alırken, aynı zamanda devletin gelirlerini düzenli bir şekilde toplamasını sağlamıştır (İnalcık, 1983). Osmanlı toprak sistemi, miri arazi düzenine dayanmaktadır. Toprakların mülkiyeti devlete (padişaha) aitti ve köylüler bu toprakları işleyerek tasarruf hakkına sahip oluyorlardı. Bu sistemin temel unsurları şunlardır:

Tımar Sistemi, Osmanlı'nın askeri ve mali yapısının temelini oluşturmuştur. Devlet, toprak gelirlerini sipahilere tahsis ederek onların askeri hizmetlerini finanse etmekteydi. Köylüler, tımar sahibi sipahilere belirli bir vergi ödeyerek, topraklarını işleyebilmektedirler (İnalcık, 1983).

Çift-Hane Sistemi, Köylülerin tasarrufunda olan toprak birimleri, bir ailenin geçimini sağlayacak büyüklükte olmuştur. Çiftliklerin bölünmesi yasaktı ve bu durum, köylülerin bağımsızlığını koruyarak üretimi sürdürülebilir kılmaktaydı (İnalcık, 1983, s. 114-117). Bu dönemde devlet, köylülerin toprak üzerindeki haklarını koruyarak üretimin devamlılığını sağlamaya çalışmış ve bu sayede merkezi otorite ile köylü arasında bir denge kurmuştur.

16.yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı toprak sisteminde bozulmalar görülmeye başladı. Bu dönemdeki değişimlerin nedenleri şunlardır:

Celali İsyancıları, sırasında köylülerin topraklarını terk etmesi, birçok bölgenin tarımsal üretimden kopmasına neden olmuştur. Boş kalan topraklar, yerel güç sahipleri tarafından ele geçirilerek büyük çiftliklere dönüştürölmekteydi (İnalçık, 1983).

Mukataa ve Malikane Sistemi, Devletin mali sıkıntılar nedeniyle toprakları ömür boyu kiralama (malikane) yoluyla özel kişilere devretmesi, toprak mülkiyetinde özelleşme eğilimlerini artırmıştır. Bu durum, köylülerin bağımsız statüsünü tehdit etti ve merkezi otoritenin zayıflamasına yol açtı (Genç, 1975). Bu dönemde özel mülkiyetin yaygınlaşması ve büyük toprak sahiplerinin ortaya çıkışı, Osmanlı'nın klasik toprak rejiminin temel ilkeleriyle çelişmiştir.

18. yüzyılda Osmanlı toprak sistemi, dünya ekonomisiyle bütünleşmenin etkisiyle yeni bir dönüşüm sürecine girdi. Bu dönemde ticari tarımın yaygınlaşması ve büyük çiftliklerin ortaya çıkışı dikkat çekicidir:

Büyük Çiftliklerin Doğuşu, Özellikle Balkanlar ve Batı Anadolu gibi bölgelerde büyük çiftlikler ortaya çıkmıştır. Bu çiftlikler, genellikle pazara yönelik üretim yapan ve köylü emeğini kullanan işletmelerden oluşmaktadır. Ancak bu çiftlikler, Avrupa'daki feodal malikanelerden farklı olarak, köylülerin bağımsız statüsünü tamamen ortadan kaldırmamıştır (McGowan, 1981).

Ticari tarım, pamuk, tütün ve buğday gibi ürünlerin üretimi, Osmanlı toprak rejiminde önemli değişikliklere yol açmıştır. Örneğin, İzmir ve çevresindeki çiftlikler, Avrupa pazarlarına yönelik üretimde önemli bir rol oynamıştır (Nagata, 1976). Bu dönemde devlet, köylülerin üretim yapmasını teşvik etmeye devam etmiş, ancak ticari tarımın etkisiyle köylülerin üzerindeki yük artmıştır. 19.yüzyılda Osmanlı toprak rejimi, Tanzimat Reformları çerçevesinde yeniden düzenlenmiştir. 1858 Arazi Kanunnamesi bu düzenlemelerden biri olarak kabul edilmektedir. Kanun, toprak mülkiyetini düzenlemeyi ve köylülerin haklarını korumayı amaçlamıştır. Ancak, özel mülkiyetin tanınması, toprakların alınıp satılabilir hale gelmesine yol açmış ve bu durum, köylülerin borçlanarak topraklarını kaybetmesine neden olmuştur (Barkan, 1940).

Merkezi otoritenin güçlenmesi, özellikle Tanzimat reformları ile birlikte, devletin toprak üzerindeki kontrolünü artırmayı hedeflemiştir. Ancak bu süreçte, büyük toprak sahiplerinin gücü de artmış ve köylülerin üzerindeki baskı devam etmiştir (İnalçık, 1983).

Bu reformlar, Osmanlı toprak rejiminin modernleşme çabalarını yansıtsa da, köylülerin durumunda köklü bir iyileşme sağlayamamıştır.

Her ne kadar sınıflar arası çatışma yerine toplumsal uzlaş ve huzur anlayışını öne çıkararak Osmanlı ile toplum arasındaki mesafeyi daraltan bir yaklaşım sunsa da, İslamoğlu-İnan (1991, s.89), Osmanlı tarım ekonomi politikasının özünde, toplumsal huzurun sağlanmasının ve bu huzurun devletin meşruiyetinin temelini oluşturması fikrinin yattığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, tarımsal üretim ve toprak kullanımı, devletin belirlediği kurumlar ve kurallar aracılığıyla düzenlenir ve bu düzenlemelerin amacı, hem egemen kesimlerin (tımar sahipleri, vakıflar, mültezimler, saray halkı) hem de köylü üreticilerin çıkarlarını gözeterek toplumsal dengeyi korumaktır.

“Osmanlı'da devletin toplumdan vergi talebi ve bu talebin gerçekleşmesi, farklı kesimler ve yönetim arasında çeşitli düzeylerde gerçekleştirilen müzakereler sonucu ortaya çıkan bir uzlaşma zeminini varsaymaktaydı” (İslamoğlu-İnan, 1991,s.41). Yazar burada uzlaşma temelli bir sınıfsal ayrışmaya işaret ederken, bunun yerel örneklerine doğrudan değinmese de, çalışma bölgemizde yönetici yerel elitlerin, genellikle feodal beyler ve inanç temsilcileri olarak belirlendiği gözlemlenmektedir. Osmanlı tarım ekonomisi, merkeziyetçi bir yapıya dayalı olarak şekillenmiş ve özellikle tımar sistemi üzerinden organize edilmiştir. Bu sistemin temel amacı, toplumsal düzeni sağlamak ve vergi gelirlerini güvence altına almak olmuştur. Bu bağlamda, köylülerin toprak üzerindeki kullanım hakları korunmuş; ancak devletin merkezi otoritesi aracılığıyla artı ürüne el konulması sağlanmıştır. Osmanlı tarım ekonomisinin temel taşı olan tımar sistemi, devletin hem askeri hem de mali yapısını destekleyen temel bir araç olarak işlev görmüştür. Köylüler, toprak üzerinde mülkiyet hakkına değil, yalnızca kullanım hakkına sahipti ve bu haklar devletin belirlediği kurallar çerçevesinde düzenlenmektedir. Osmanlı'nın toplumsal huzur ve adil düzen anlayışına dayalı olarak padişahın adaletine dayanan bu sistem, köylülerin üretim yapmaya devam etmesini sağlarken, aynı zamanda merkezi otoritenin meşruiyetini pekiştirmektedir. Ancak 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı tarım ekonomisi, artan ticari taleplerle birlikte dönüşüm geçirmiştir. Özellikle nüfus artışı ve ticaretin yaygınlaşması, köylülerin üretim fazlasını pazarlara sunmasını teşvik etmiş, bu durum geleneksel yapının dönüşümünü hızlandırmıştır(İslamoğlu-İnan, 1991).

İran sınırında yani ülkenin doğusunda ise, 1515 yılında I. Selim(Yavuz), Çaldıran savaşı ile hem İstanbul'daki muhaliflerini hem de doğudaki düşmanı Şah İsmail'in etkisindeki Alevi Türkmen aşiretlerini denetim altına almak amacıyla sünni Kürt aşiretleriyle anlaşmaya vardığı görülmektedir. Bu doğrultuda Yavuz, doğrudan bölgede kendisine itaat eden Kürt aşiret liderlerini, kendi bölgelerinde sancak beyi veya küçük hükümet adı altında kategorize ederek hepsini Diyarbakır beyine bağlamıştır. Savaş zamanı bu yapılar, padişaha asker göndermek zorunda bırakılmış; toplamda tanınan 13 aşiretten 5'i ise devlet vergisinden muaf tutulmuştur (İnalcık, 2009).

Burada İnalcık'ın aşiret olarak tanımladığı yapılar, aslında Mirlik veya Emirlik olarak adlandırılan ve altında başkaca aşiretleri barındıran yapılardır. Bahsedilen vergi muafiyeti bazı emirliklere uygulanmış olsa da, bu uygulama hem küçük köylü tarımına dayalı yapının devamlılığını, hem de bölgede özel mülkiyetin gelişmemesinin tarihsel temellerini ortaya koymaktadır. Bu şekilde, kendi içinde otonomi tanınan bölgede aşiretler ikili bir vergi sistemi uygulamaktaydı: hem merkezi hükümetin talep ettiği vergiler, hem de emir ve aşiretin payı. Bu durum, halk arasında hoşnutsuzluk yaratmış ve birçok kişi tarafından Kanun-i Osmani vergi sisteminin uygulaması talep edilmiştir (İnalcık, 2009).

Bölgede yaşayan halkın neredeyse tamamı eğitimsizdir ve aşiret reislerine mutlak itaatle bağlıdır. Bu reislerin, İran ve Osmanlı devletleri arasındaki çekişmelerde stratejik aktörler hâline geldiği görülmektedir. (Curzon, 2013), bu yapının özellikle Kürt nüfusun kolay yönetilebilirliği açısından önemli bir unsur olduğunu vurgular. Onun aktarımlarına göre, bölgenin politik ve toplumsal ikliminin çok katmanlıdır ve bu yapı içerisinde İngilizlerin de sömürge temelli müdahale ve faaliyetlerinin olduğu dikkat çekmektedir. Yerel halkın aşiret liderlerine olan güçlü bağlılığı, aynı zamanda merkezi hükümetle olan kopukluğunu da yansıtır. Bu durum, aşiret liderlerinin, merkezi hükümetlerle ile kurduğu ilişkilerde müzakere gücünü artıran bir koz işlevi görmüştür. Bu sayede, feodal niteliklerini kaybetmeden, yüzyıllar boyunca bölgeyi ellerinde tutabilmişlerdir. Şeref Han Bey(1971, s.195), Şerefname adlı eserinde Rüstem Bey olayını aktarırken, Kızılbaş toplulukların Çemişgezek şehrinde kurduğu hâkimiyete karşı, sünni şafi ve Osmanlı'ya itaat eden Rüstem Bey'in görevlendirdiğini belirtmektedir. Çocuklarının da I. Süleyman(Kanuni Sultan Süleyman) ile yapılan protokolle, bölgeyi miras bırakma yetkisine sahip oldukları ifade edilmektedir.

Yine Şeref Han'ın aktarımlarına göre(1971, s.343), Öncesinde Şah Tahmasp'ın himayesine girip onun sadık Kürt Hükümdarlarından biri olan ancak Kanuni Sultan Süleyman'ın Tebriz Seferi'ne Osmanlı ordusu safına katılarak burada büyük başarılar elde eden Hasan Bey, Divan'da önemli görevler almış ve aşiretinin en büyük vergi kalemi olan hayvan vergisinden muaf tutulmuştur. Bu durum, bölgedeki Kürtlerin mezhepsel konumlarının Osmanlı ile daha yakın ilişkiler geliştirmelerinin önünü açtığını göstermektedir. İran ve Osmanlı yönetimleriyle yerel halk arasında en büyük anlaşmazlık konularından biri askerlik meselesidir. Bölgede yaşayan Ermeni ve Asuri gayrimüslim topluluklar, korunma karşılığı “cizye” adı verilen vergiyi ödeyerek askerlikten muaf tutulmaktaydı. Buna karşılık Kürtler de askere gitmek istememiş ve bu nedenle gerekli verginin fazlasını ödemeyi teklif etmişlerdir. Dağlık bölgelerde yaşayan çoban aşiretler askere gitmezken, kentlerde yaşayan halk Osmanlı veya İran ordularının asker deposu hâline gelmiştir. Her iki devletin en güvendiği düzensiz ordu birlikleri, bu kentli nüfus içerisinde sağlanmıştır. Halfin (1976 ss. 26-30), bölgeye ilişkin olarak şu tespiti yapmaktadır:

“Bölgede yaşayan halkın sosyal, ekonomik ve güvenlik anlamında her türlü yetersiz ve geri bırakıldığını, halkın bir asker ve vergi deposu olduğu bu politikaların ve geri kalmışlığın aşiret liderlerinin de işine yaradığını yapılan yeniliklerin de ya teoride ya da yerel feodal güçlerin engellemesiyle karşılaştığı görülmekte. Bunların yanı sıra aşiretler arası çatışmaların faturası da yoksul halkın sırtındadır. Merkezden tayin edilen yöneticiler her ne kadar yerel güçlerin üzerinde yetki sahibi değilse de ayaklanmacı veya sivil halk üzerinde gaddar katliam ve mala el koyma işlemleri yapmaktadır” Bu durum, İngiliz ve Rus diplomatlarının bölgeye ilişkin kayıtlarında da açıkça yer almaktadır.”

Bruinessen (2003, ss. 285-289), 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı, Kürt aşiretlerini Hamidiye Alayları adı altında askerî birliklere dönüştürmüştür. Bruinessen, bu alayların Osmanlı'nın sınır bölgelerindeki kontrolünü artırmak için kullanıldığını, ancak aynı zamanda aşiretler arasındaki çatışmaları da körüklediğini belirtir. Hamidiye Alayları, aşiret liderlerine önemli ayrıcalıklar sağlamış, ancak bu durum, aşiretler arasında güç dengesizliğine ve Osmanlı'nın bölgedeki otoritesinin zayıflamasına neden olmuştur.

Von Moltke(1893, ss. 294-301), bölgenin Osmanlı denetimine giriş koşullarını ile arazi kullanım şeklini aktarırken, bu bölgenin Osmanlı hakimiyeti öncesinde vergi ödemediğini, ancak savaşlar sonucunda zorunlu askerlikten muafiyet karşılığında ekim oranı kadar vergi getirildiğini belirtmektedir. Bu nedenle halkın ekim yapmaktan kaçındığı ifade

edilmektedir. Bu durum 1858 Arazi Kanunnamesi sonrasında da etkisini sürdürmüştür. Kanunla birlikte yapılan toprak dağıtımı sürecinde, yerel halk vergi yükünden kaçınmak amacıyla arazilerini büyütmek istemiş, hatta tapuları üzerlerine almak yerine bugün hala izleri süren ortakçılık sisteminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Bu sistemde, yerel memurlar ve tasfiye edilmeyen aşiret yapıları, topraklarını daha da genişletmiş; kentlerde yaşayan köylerde geniş arazi sahibi olan bir zengin sınıfı oluşmuştur. Bu sınıf, bizzat üretime katılmamakra, toprağı köylülere kar paylaşımı esasına göre devrederek gelirin önemli bir kısmını elde etmektedir. Ortakçılık düzeni olarak adlandırılan bu yapı, Osmanlı merkezileşme hareketi sekteye uğratmış ve bölge feodallerinin güçlenmesine neden olmuştur.

Moltke'nin(1893), bahsettiğı bu durum, Osmanlı'nın merkezileşme çabaları, özellikle 1858 Arazi Kanunnamesi ie hedeflenen feodal yapıların zayıflatılması girişimi başarısızlığa uğramıştır. Devlet, bu kanunla köylüyü toprak sahibi yaparak feodalleri etkisizleştirmeyi amaçlamışsa da; halkın hem yerel güçlere bağılılığı, orduya duyulan güvensizlik ve vergi ile askerlikten kaçınma arzusu gibi nedenlerle toprağın yine belli zümrelerin elinde toplanmasına yol açmıştır(Kaymak ve Teoman, 2016) Aşiret yapıları, bölgenin temelini oluşturmaktadır. Moltke(1893), “Kürtler kabileler halinde organize olmuşlardır, her bir kabile bir şeyh veya bey tarafından yönetilir” diye belirtmiştir. Yine “Kürtler kendi idarelerini ve mahkemelerini kendileri yönetmektedir” ifadesini kullanmıştır. Bu, Kürtlerin kendi iç işlerini yönetme ve yargılama konusunda belirli bir özerkliğe sahip olduklarını göstermektedir.

Bruinessen(2003, ss.204-218), Osmanlı İmparatorluğu, bölgeyi 16. yüzyılda fethederken, bölgenin coğrafi ve stratejik önemini göz önünde bulundurmuştur. İran sınırındaki bölgeleri, Osmanlı ile Safeviler arasındaki sürekli bir rekabetin sahnesi olmuştur. Bruinessen, Osmanlı'nın bu bölgelerdeki yönetim politikasını özerklik ve yerel liderlerle işbirliği üzerinden şekillendirdiğini belirtmektedir. Osmanlı, Kürt emirliklerini ve aşiretlerini doğrudan merkezî bir yönetime bağlamak yerine, yerel liderlere geniş özerklik tanımış, böylece Safevi etkisini sınırlandırmaya çalışmıştır. Osmanlı, Kürt emirliklerini yerel yönetim birimleri olarak tanımış ve bu emirliklerin iç işlerine doğrudan müdahale etmemiştir. Bu özerk yapı Osmanlı'nın bölgedeki otoritesini sınırlamış, bu çok büyüyenler ile Osmanlı arasında çatışmaya ve emirliklerin zamanla zayıflamasına neden olmuştur. Örneğin, Botan

Emirliği'nin Bedirhan Bey liderliğinde güçlenmesi, Osmanlı'nın bölgedeki merkeziyetçi politikalarına tehdit oluşturmuş ve emirliğin 19. yüzyılda ortadan kaldırılmasına yol açmıştır. Von(2010), bölgeye dair yapılan düzenleme ve yönetim şekli için zorunlu olarak yerel güçlerle ittifakın uygulandığını bunun dünyanın başka bölgelerinde de böyle olduğunu belirtmektedir.

“Bundan dolayı Kürdistan'ın o zaman te'sis olunan ve şimdi (Hammer zamanında) uygulanmakta olan idare tarzı Osmanlı Devleti'nin diğer eyâletlerinin idare usûlünden esasen farklıdır. Diyârbekir eyâletini teşkil eden ondokuz sancağın dağıtılış şekli bu farkı gösterir: Bunlardan yalnız onbiri mu'tâd usûl ile idare edilmiştir; hükümetleri husûsî şartlara tâbi' diğer sekizinden beşi irsen reisliğe mâlik olan beğlerde bırakılmıştır. Zâten târihin umûmî olarak bilinmesinden şu netice çıkar ki, arazînin birbirine bağlı olmayan böyle birçok reisler arasında taksim edilmesi, pek çok kaleleri ve müstahkem mevkiileri içine alan ve ahâlisi dâima silâh kullanmak alışkanlığında olan ve bundan dolayı savaşçı bir karakterle muttasıf bulunan dağlık memleketlerin hemen cümlesinde, her vakit bir zaruret hükmünü almıştır. Bu nok-ta-i nazardan mütalâa edilince, Türkiye'nin hududlarının iki ucunda bulunan Bosna ve Kürdistan'ın tamâmîyle birbirlerine benzedikleri görülür. Her iki eyâlet o vakit -şimdi olduğu gibi- kaleleri miktarınca küçük beğliklere ayrılmıştı” (Von, 2010. s. 189).

Tarım, Osmanlı Devleti'nde en yaygın ekonomik faaliyet olmuş; ancak teknolojik yetersizlikler nedeniyle tarımsal verimlilik düşük kalmıştır. Buna rağmen tarım, devletin kuruluşundan yıkılışına kadar başat ekonomik unsur olma özelliğini korumuştur. Daha sonraki dönemlerde, tarıma ek olarak, gelir kaynaklarının ömür boyu devredildiği bir sistem olan malikane usulü, özellikle 1800'lü yılları kapsayan süreçte uygulanmaya başlanmıştır. Osmanlı'nın kuruluş döneminde, önce padişah ve hanedan üyelerinin, ardından sadece padişah ve ailesinin, son olarak ise padişah ve çocuklarının tahta varis olabileceği yönünde uygulamalarla birlikte, tahtın dolayısıyla toprağın mirasçıları da belirlenmiştir(Oyan, 2016). Bu durum, siyasal egemenlik ile tarımsal mülkiyet arasındaki sıkı ilişkiyi açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, devletin kuruluş yıllarından itibaren, mevcut düzeni korumak amacıyla çeşitli uygulamalara başvurulmuştur. Devlet içinde kliklerin oluşmasını önlemek ve kendisine rakip olabilecek ailelerin güç kazanmasını engellemek adına, diğer beyliklerle

mücadele edilmiş ve bu yapılar tamamen kontrol altına alınmıştır. Yönetim kademelerine, özellikle I. Murat döneminden itibaren, pençik ve devşirme sistemi aracılığıyla; ailesini tanımayan, çocuk yaşta alınıp Enderun'da eğitilen bireyler getirilmiştir. Bu uygulama, muhalefetin gelişmesini ve soylu ailelerin merkezi otoriteye karşı güç kazanmasını engelleyen temel bir strateji olarak işlev görmüştür (İnalçık, 2009).

Servet birikimini sınırlamak amacıyla müsadere uygulaması devreye sokulmuş; varlık sahibi kişilerin mallarına devlet tarafından el konulmuştur. Ancak, II. Mahmut döneminde, Tanzimat Fermanı ile birlikte müsadere kaldırılmıştır. Padişah, bu süreçte öncelikle malikane sahibi bazı yerel güçlerle, iktidarına muhalefet konumunda bulunan Yeniçeri Ocağı'na karşı iş birliğine gitmiştir. Bu bağlamda, Sened-i İttifak adı verilen bir sözleşmeyle doğudaki aşiret liderlerine ve batıdaki malikane sahiplerine, devlet tarafından hukuksal tanınma sağlanmıştır. Bu yeni tanınan ve zamanla devlet gücünü sınırlayabilecek ölçüde etkili hale gelen yerel aktörlere “ayan” adı verilmiştir. Klasik dönemde “ayan” terimi, bir bölge veya kentin ileri gelenleri anlamında kullanılmakta olup, Tanzimat öncesi dönemde bu kişiler, merkezî otorite karşısında yerel denge unsurları hâline gelmiştir (Von, 2010. S.17).

Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısının temelini toprak gelirleri oluşturmaktaydı. Devletin en tepesindeki padişah'tan, en aşağıdaki memuruna kadar birçok görevli, gelirlerini kendilerine tahsis edilen toprakların verimine ve getirisine göre elde etmiş; sistem bu çerçevede yapılandırılmıştır. Ancak her bölge bu sistemle kolaylıkla yönetilememiştir. 20. yy. başlarına gelindiğinde, Osmanlı Devleti, sanayileşen Avrupa'nın karşısında ciddi bir üretim ve gelişim farkı yaşamıştır. Tarım dışında, fabrika ve imalathane düzeyindeki sanayi kuruluşları, ülkenin en gelişmiş bölgeleri olan İstanbul ve İzmir çevresinde dahi oldukça sınırlı kalmıştır. Bu merkezlerde, toplamı 100 âdeti geçmeyen un değirmeni, tütün, konserve, bira, makarna, sigara kağıdı, ham ipek, matbaa, dokuma, marangoz, sabun gibi işletmeler kurulmuştur. Bunların da yaklaşık 70'i marangoz atölyesi ve ham ipek işletmesinden ibarettir. 1910-1915 yılları arasında, toplam üretimin %84'e yakını gıda ve dokuma sektörlerinde yoğunlaşmıştır. Tarım ise büyük oranda modern yöntemlerden uzak, doğa koşullarına bağlı şekilde yürütülmekteydi. Buna rağmen, tarımsal üretimin yaklaşık %15'i dış ticarete konu olmuştur (Boratav, 2011). Halfin (1976) ise, bölgenin dağlık yapısı ve ulaşım imkanlarının yetersizliği nedeniyle üretilen artık ürünlerin pazara ulaşamadığını, bu nedenle ticari değerlerinin oluşamadığını ve çok düşük fiyatlara satıldığını belirtmektedir.

Osmanlı Devleti'nin bölgedeki politikası, genel olarak imparatorluğun merkezi yönetimi ile bölgedeki yerel güçler arasındaki ilişkiler çerçevesinde şekillenmiştir. Güneydoğu Anadolu, hem coğrafi olarak zorlu dağlık alanlara sahip olması hem de etnik ve dini çeşitliliği nedeniyle farklı ekonomik ve sosyal yapıları bünyesinde barındırmıştır. Osmanlı ile İran arasında bir tampon sınır bölge işlevi görmesi, bölgenin stratejik önemini daha da arttırmıştır. Bölgenin ekonomisi büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Bu bölgenin dağlık yapısı ve pazara erişimin zorluğu, yerleşimlerin tarıma elverişli sınırlı alanlarda yoğunlaşmasına neden olmuştur. Hayvancılık, özellikle koyun, keçi, sığır ve at yetiştiriciliği, bölgedeki yerleşimlerde önemli bir ekonomik faaliyet olarak varlığını sürdürmüştür (Halfin, 1976).

Bölge, hem Doğu hem de Batı arasında bir geçiş noktasıydı. Bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezî ekonomisiyle bölgesel ticaretin bağlantısı burada belirgin bir rol oynuyordu. Ticaret, hem yerel ekonomiyi hem de merkezi yönetimin gelirlerini etkileyen önemli bir faaliyetti. Tarihteki önemli ticaret yollarından biri olan İpek Yolu üzerinde bulunuyordu. Bu durum, bölgedeki bazı şehirleri, özellikle Urfa, Diyarbakır ve Van gibi kentleri ticaretin merkezi haline getirdi. İlçemizin Kürtçe ismi olan “Şemrex'in” kökeni de Şam'a giden İpek yolunun köyden geçmesine dayanmaktadır. Ancak ticaret daha çok yerel düzeyde yapıp köyler arası mal alışverişinden ilçelere kadar genişleyebiliyordu. İmparatorluğun diğer bölgelerindeki fiziki şartlar da bölgeye göre daha iyi durumdaydı(Mardin Valiliği, t.y.)

Osmanlı yönetiminin ekonomi politikası, yerel aşiretlerin ve beyliklerin egemenliğinin büyük ölçüde devam ettiği bir yapıya dayanmaktaydı. Özellikle 16. yüzyıldan itibaren, Osmanlı Devleti, Kürt aşiretlerinin yerel güçlerini denetim altına almaya çalışırken, aynı zamanda bu aşiretlerle ittifaklar kurarak bölgedeki yönetim ve ekonomi politikalarını şekillendirmiştir. Kürt aşiretleri, Osmanlı yönetimi tarafından belirli derecelerde özerklik tanınarak yönetilmiş; kendi bölgelerinde toprak mülkiyeti, tarım ve hayvancılık faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu durum, Osmanlı'nın bölgede doğrudan ekonomik denetim kurmak yerine, aşiretlerin ekonomik faaliyetlerini denetim altına alma şeklinde bir politika izlenmesine neden olmuştur. Osmanlı, tımar sistemi gibi geleneksel tarımsal vergi yöntemlerini uygularken, yerel aşiret beylerine de vergi toplama yetkisi vermiştir. Bu sayede,

yerel yönetimler kendi bölgelerinde ekonomik faaliyetleri denetleyebilmişlerdir(Bruinessen, 2003).

Vergi politikası, büyük oranda tarımsal üretim ve hayvancılıkla temelliydi. Bölgedeki tarım ürünleri, Osmanlı yönetimi tarafından belirli oranlarda vergilendiriliyordu. Bu vergiye “*Öşür*” denilmekte olup, elde edilen ürünün onda birinin vergi olarak alınmasına dayanmaktaydı. Ancak aşiretlerin kendi iç vergilendirme sistemleri, kendi talepleri ve beklentileri doğrultusunda şekillenmiştir. Bu durum, halkın çifte vergi ödemesine ve buna bağlı olarak ekonomik baskı altında kalmasına neden olmuştur. Aynı zamanda, hayvancılıkla uğraşanlar deve, koyun, keçi ve sığır gibi hayvanlar için vergi ödemek zorundaydılar. Bu vergiye de “Ağnam ” adı verilmektedir (Kızıltan, 2015).

1.7.2. Osmanlı Devleti’nde feodal çatışmalar ve önlemler

Tökin(1990, s.155-160) feodalizmin Avrupa merkezli tanımlamasının bir arazi üzerinde kurulu senyör-vasal-köylü hiyerarşisine dayandığını belirtmektedir. Bu sistemde, senyöre ait olan arazi, senyörün doğrudan üretime katılmadığı; ancak toplanan ürüne el koyarak sürece dahil olduğu bir ekonomik ilişkiler ağına dayanır. Senyörün özel çiftliğinde hizmetkârlar ve koşum köylüleri çalışırken, dış arazilerde vasal adı verilen aracı soylular, köylülerin ürettiklerini toplar ve senyörün malikânesine taşır. Bu yapı, zorlayıcı ve hiyerarşik bir sistemdir. .

Tökin, bu Avrupa merkezli tanımın Osmanlı’ya doğrudan uygulanamayacağını, zira Osmanlı’da üç tür derebeylik biçiminin bulunduğunu ifade etmektedir Bunlar; Sipahi Derebeylik, Ruhani Derebeylik ve Hususi Derebeylik. Sipahi derebeyliği batı bölgelerinde en yaygın olan klasik tımar sistemine dayalı olan devletin görevlendirdiği maaşlı derebeyliğidir. Tökin, bazı Türk tarihçilerin Osmanlı’yı yanlış değerlendirdiğini; bu tarihçilerin, Divitçioğlu’nun(2003) öncüllüğünü yaptığı Asya Tipi Üretim Tarzı yaklaşımına karşı yeterli teorik yanıt üretemediklerini ileri sürmektedir. Ayrıca Tökin, siphaninin köylüye tapu sunmasının, onun zorla toprakta tutulmadığı anlamına gelmediğini vurgulamaktadır. Örneğin, üç yıl üst üste toprağı işlemeyen köylünün, mülkiyet anlayışı çerçevesinde

topraktan uzaklaştırılması, köylü üzerinde baskı aracı olarak işlev görmüştür. Aynı şekilde, üretimde yetersizlik, köylülerin ağır vergilendirme ile karşılaşmalarına neden olmuştur.⁵

Kanuni Sultan Süleyman'ın Kanunnamesi'nden yapılan aktarım, sipahi derebeyliği tanımının Avrupa'daki senyörlük yapısıyla doğrudan örtüşmediğini ortaya koysa da, köylünün durumu açısından benzerlikler taşıdığı görülmektedir (Tökin, 1990).

Aşiret yapısı, aynı akraba grubu, etnik yapı (Beşikçi, 1992) veya sülaleden gelen kişilerin, dış tehditlere karşı savunma ve ekonomik ihtiyaçların giderilmesi amacıyla (Uluç, 2010) belli bir hiyerarşi ve normlar çerçevesinde oluşturduğu sosyal ve politik yapılar olarak tanımlanmaktadır. Aşiretler, yapısını toplumsal norm ve liderliğin güç dinamikleri üzerinden şekillendirmektedir. Bruinessen (2003), aşiretlerin genellikle aile, kabile (sülale), aşiret ve emirlik şeklinde hiyerarşik bir yapılanma ile örgütlendiğini belirtmektedir.

Osmanlı Devleti, bölgede daha önce emirliklerin tarafında uygulanan aşiret mekteplerine benzer bir sistemi derveye sokmuştur. Emirlikler kendi yönetimleri altındaki aşiretlerin varislerinden birini aşiret mekteplerine alarak burada hem eğitim vermiş hem de bir tür rehin olarak tutmuştur. Daha sonra bunun bir benzerini Osmanlı devleti bölge emirlerine ve aşiretlerine yönelik uygulamaya başlamıştır. Bunların dışında sipahilerin kullanımında olan topraklar üzerinden elde ettikleri öşüre ek olarak boyunduruk, kulluk ve ağalık hakkı gibi özel vergiler, onların Avrupa'daki senyörlere benzer ayrıcalıklara sahip olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin yerel güçlerle kurduğu ittifaklar, ürün fazlasının toplanması ve savaş dönemlerinde asker temini üzerine kuruluydu. Ancak bölgede güç dengeleri, iktidarın merkezi yapısına göre şekillenmiştir. Genel olarak, merkezin atadığı valiler yönetiminde bu

⁵ Reaya çiftlikleri bütün çift nim çift ve dahi eksik, dahili defter ve harici defter her ne ise sipahiye mütealliktir. Saniyen raaya ziraati kabil yerini üç sene bozkomak sipahiye zarar olduğundan sipahi ol zararı defetmek için üç yıl boz kalan yeri sahibinin elinden alıp gayri kimesneye tapuya vermek örfen kanun ve cayizdir. Köylü her sene muayyen miktarda mahsul ekmiye, hiç ekilmediği sene ekilmediği veya noksan ekildiği için muayyen miktarda ceza vermiye mecburdu. Kanunnamede bu mükellefiyet şöyle tasrih edilmiştir: ve bir raiyet elinde çiftliği olsa Bursa müdile dört müt tohum ekmek her yıl borcudur. Hiç ekmediği yılda elli akçe ekilmediği için alma. Bursa müdile iki müt ekse yirmi beş akçe alına. Amma dört müt tohum tamamen ektikten sonra gayri sanat işlese dahi taarruz olunmıya. Timarlardan müteferrik olan raayayı cemetmek kanundur. Amma on beş yıldan fazla mütemekkin olup oturanı kaldırmak refolunmuştur. Ve şehirde yirmi yıl oturanı ol oturduğu şehre yazmak buyurulmuştur ve İstanbulda bir kimse mütemekkin olsa göçmek memnudur' (Tökin, 1990. s.160-161).

yerel güçlere ihtiyaç duymuş, merkezden beklenen otoriteyi kuramamış ve kendi yerel ittifaklarını oluşturmuşlardır (Meeker, 2002).

Anadolu'nun doğusunda, coğrafi koşullar, bölgenin geç fethedilmesi ve Safevi sınırında bulunması nedeniyle yeterli bir merkezi otorite kurulamamıştır. Osmanlı'nın merkezi toprak politikası olan tımar sistemi de bu duruma göre şekillenmiştir. Bölgede mevcut olan aşiret düzeni ve bu aşiretlerin bağlı bulunduğu mirliklerle devlet, çeşitli tavizler vererek uzlaşma yoluna gitmiştir. Mirlikler, aşiretlerin üstünde yer alan bir yapıydı ve aşiretler arası kan davaları, çatışmalar gibi anlaşmazlıklar, ancak tarafların ortak otorite olarak kabul ettiği bir “mir” ya da güç tarafından çözülebilmekteydi (Bruinessen, 2003).

Bu emirliklerden bazıları zaman zaman Safevilerle, ancak genel olarak Osmanlı ile ittifak kurmuş; böylece hem bölgenin siyasi düzenini hem de toprak ve nüfus yönetimini sağlamış, iki imparatorluk arasında bir tampon bölge oluşturmuşlardır. Henüz Sened-i İttifak'tan önce, mirlerle yapılan resmi olmayan anlaşmalar, bölgede feodal yapıların ortaya çıkmasına ve yarı özerk bir statünün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu düzende, tımara uygun olarak asker yetiştirme, merkezi hükümet ve kendi adına vergi toplama, memurların maaşlarını ödeme gibi görevler üstlenilmiştir. Ancak köylü, Anadolu'nun diğer bölgelerindeki köylülerden farklı olarak iki tarafa da vergi ödemek zorunda kalmıştır. Mirlerin, aşiretler ve halka karşı üstünlüğü ise tarikat lideri, şeyh ve aşiret temsilcilerinden birer kişiyi sarayında rehin tutmasıyla pekiştirilmiştir. Osmanlı'nın bürokratik olarak en merkezileşmeye çalıştığı 19. yüzyılda bile, bu bölgedeki otoritesi sınırlı kalmıştır. Aşiretler ve mirler geniş ölçüde vergi toplayıp asker bulundurmuş; ancak merkezin durumuna göre bu kaynakları paylaşp paylaşmamaya karar vermiştir. Köylü bu yapı içinde ezilmiş, devletle doğrudan teması ise oldukça sınırlı olmuştur. Bu nedenle, bölgedeki halkın feodal beyler karşısındaki durumu, Osmanlı Devleti'ndeki diğer köylüler hatta çağdaşı olan halklarla karşılaştırıldığında en kötü durumda olanlardan biri olarak görülmektedir. Tökin(1990, s.166), bu bölgesel yönetimi “hususî derebeylik” olarak tanımlamakta ve şöyle ifade etmektedir:

“Bu derebeyliklerde hakikî bir toprak köleliği hâkimdi. Buralarda derebeyinin toprakta çalışan köylünün hem mahsulüne ve hem de kendisine temellük etmek hakkıydı. Şark derebeyliğinin İçtimaî neşci Romanın esaretini de geride bırakacak kadar iptidaiydi. Osmanlı hükümetinin zâfî neticesi ve yahut İran'a karşı takip ettiği siyaset icabı olarak buralardaki

«ekrat beyler» inin arazisi Osmanlı arazi teşkilâtının çerçevesi içine alınmamış ve binnetice koyu bir toprak köleliğine müstenit bir nizam asırlarca hüküm sürmüştür”.

Bölge, bir süredir bağımsız hareket eden mirler ve aşiret reisleri yönetimindeyken 2. Mahmut döneminde Osmanlı'da başlayan merkezileşme çalışmaları çoğu miri tasfiye etmiştir. Teoride bölgedeki bir kaç mir dışında güç kalmamış. Ancak bu da yeni bir problemi getirmiştir. Geriye kalan mirlerin daha da güçlenmesini tasfiye edilenlerin de topraklarını işgal etmelerinin önünü açmıştır.

Bölge, bir süredir bağımsız hareket eden mirler ve aşiret reislerinin yönetimindeyken, II. Mahmud döneminde Osmanlı'da başlatılan merkezileşme çalışmaları, çok sayıda miri tasfiye etmiştir. Teorik olarak, birkaç mir dışında bölgede güçlü bir yerel otorite kalmamıştır. Ancak bu durum, yeni bir sorunu da beraberinde getirmiştir: Geriye kalan mirler daha da güçlenmiş, tasfiye edilenlerin topraklarını işgal etmelerinin önü açılmıştır.

Her kademede merkezden yönetici atamaları yapılmış olsa da, bu yöneticiler mirlerin bulunduğu bölgelerde ya onlara boyun eğmiş ya da zamanla merkezden bağımsız hareket etmeye başlamışlardır. II. Mahmud dönemindeki güçlü merkezileşme çabaları, verginin düzenli toplanması hedefiyle doğrudan bağlantılıydı. Ancak bu çabalar, hem aşiretleri hem de yerelde görevli çıkar gruplarını etmiş ve bu iki güç odağı ile merkezi iktidar arasında çatışmalara neden olmuştur. Devletin otoritesinin önemli ölçüde zayıfladığı bu süreçte, aşiretler üzerindeki etkiyi yeniden kurmak amacıyla bu kez dini otoriteler (şeyhler, tarikat liderleri, mollalar, alimler vb.) devreye sokulmuştur. Bu dini otoritelere, yaptıkları hizmetler karşılığında resmi statüler verilmiş ve sorunları çözmede aracı olmaları sağlanmıştır. Ayrıca, bu yerel dini otoritelerin bölgedeki gücünü pekiştirmek amacıyla, kendilerine vergiden muaf tutulan araziler hibe edilmiştir (Bruinessen, 2003. s. 277). İsmail Hüsrev Tökin(1990), bu dönemde uygulanan politikadaki tutarsızlıklar ve doğudaki feodal yapıya etkin bir şekilde mücadele edilmemesini şu şekilde ifade etmektedir:

“Tarihlerimiz Osmanlılarda derebeyliğin bir tasfiyesi devrinden bahsederler. Bu Devir Sultan Mahmut devridir. Hakikaten Sultan Mahmut zamanında yukarda isimlerini yazdığımız derebeyleri ve ayanlar tedricen temizlenmişti. Fakat bu temizlik hiç bir zaman derebeylik rejiminin kül halinde tasfiyesi değildi. Devlet İctimaî bir temizlik değil tamamen siyasî bir temizlik yapmıştı. Zorba ve asi derebeylerinin yerine uslu ve devlete muti derebeyleri gelmişti. Derebeylerinin tasfiyesi esnasında beylerin ve ayanların, voyvodaların, mültezimlerin ve sairenin ellerinden, gayri meşru yollarla edindikleri geniş arazi alınarak asıl

sahipleri olan köylüye tevzi edilmemiştir. Bunların mülkiyetleri aynen muhafaza edilmiştir. Şarktaki ektrat beyleri ise tamamen bu tasfiye işi haricinde kalmıştı. Siyasî tasfiye şarka kadar uzanmamıştı”(Tökin, 1990, s. 172).

II. Abdülhamid döneminde başlayan Doğu sorunu —özellikle Ermeni meselesi ve Rusya’nın bölgedeki işgal girişimleri— Osmanlı’nın doğusunda, 17. yüzyıla kadar süren güç dengelerine dayalı düzene geri dönüşün zemini hazırlamıştır. Bu süreçte Abdülhamid, merkezi otoriteyi doğrudan tesis etmek yerine, yerel feodal unsurlar aracılığıyla sağlamaya yönelik bir politika benimsemiş ve bu yaklaşımı kurumsallaştırmıştır. Hamidiye alayları adıyla kurulan, yerel güçlerden oluşan bu yarı-resmi askeri yapı sayesinde Kürt aşiretleri devlete entegre edilmiştir. Klein’in (2014, s. 56) belirttiğine göre, II. Abdülhamid bu yaklaşımıyla bölgede “*Kürtlerin babası*” anlamına gelen “*Bave Kurdan*” lakabıyla anılmaya başlamıştır. Bu dönemde etnik ve dinsel bir gruplaşma stratejisi benimsenmiş; Sünni Kürt feodaller merkezi iktidarın yanına çekilerek, güçleri isyancı gruplar üzerinde kullanılmıştır(Gülbüzel, 2008). Böylece yüzyıllardır varlığını sürdüren mirlik ve aşiretçilik yapısı yeni bir boyuta evrilmiştir. Merkezi iktidarla yaşanan çatışmalar sonucunda oluşan güç dengeleri, yerini gittikçe palazlanan ve devletle iş birliği yapan belli başlı aşiretlere bırakmıştır. Yönetim yanlısı beyler; yeni araziler, unvanlar ve devlet destekli eğitim kurumlarında yetiştirilen prens statüsündeki oğulları sayesinde daha da güçlenmişlerdir. Safeviler döneminde Osmanlı için tampon bölge işlevi bu coğrafya, modernleşen Osmanlı devlet sistemi içinde coğrafi, siyasi ve toplumsal nedenlerle feodal yapının daha da pekiştiği bir bölgeye dönüşmüştür. Moltke(1893) aktarımıyla;

“Dicle nehri kumlarına mıknaş tutsak %50'sini çekebiliriz, surların dipleri dahil en verimli ürünleri yetiştirir ancak coğrafi ve sosyal yapının dezavantajları bir engel. Diğer yandan ne feodaller ne de merkezi hükümet bunu görmüyor. Halktan erkekleri ise ya vergi vermemek için bir işe girişmiyor ya da 5 yıl askere gitmemek için dağlara kaçıyor”

Bu anlatım, dünyada ve Osmanlı'da değişen üretim ilişkilerine karşın, bölgenin içinde bulunduğu yapısal kaosu ve direnci betimlemektedir. II. Abdülhamid’in resmîyet kazandırdığı bu aşiretler yapıları, devletle olan ilişkilerini yalnızca siyasi değil, kurumsal düzeyde de yeniden şekillendirmiştir. Bu kapsamda padişah, aşiretlerin erkek çocuklarını İstanbul’da kurulan “Aşiret Mektepleri” adlı okullarda eğiterek, devlete bağlılığın sürekliliğini sağlamayı hedeflemiştir (Tekin ve Duman, 2021). Aşiret mekteplerine yalnızca

Kürt aşiretlerinden değil; bölgede devlet otoritesine ve padişaha bağlılığı pekiştirilmek istenen Arap hatta Arnavut aşiretlerinden öğrenciler de kabul edilmiştir. Bu okullarda öğrencilere, merkeze gelişlerinin öncesi ve sonrası dair görsel sunumlar yapılarak, yaşadıkları dönüşüm ve bu dönüşümün “medenileşme” süreci olarak anlamlandırılması amaçlanmıştır. Söz konusu eğitim uygulamasıyla, öğrencilerin memleketlerine dönüşlerinde birer örnek teşkil etmeleri hatta bu bölgelerde benzer okullar açılması hedeflenmiştir. Aslında padişah, bu mektepler ve Hamidiye Alayları gibi yapılar aracılığıyla var olan aşiret bağlılığını kurumsallaştırmak ve süreklilik kazandırmak istemektedir.⁶ (Klein, 2014)

1.7.3. 1858 Arazi Kanunnamesi

18. yüzyılda ticari tarımın yaygınlaşması, köylülerin üretim yükünü artırırken, büyük toprak sahiplerinin gelirlerini artırmalarına olanak sağlamıştır. Bu dönemde köylüler, yalnızca öşür vergisine değil, aynı zamanda çeşitli angaryalar ve nakdi vergilerle de maruz kalmışlardır. Örneğin, mukataa sahipleri köylülerin ürünlerinden daha fazla pay almaya çalışmış, bu durum köylülerin ekonomik bağımsızlığını ciddi ölçüde zayıflatmıştır (McGowan, 1981). Köylülerin artı-ürününe sistematik biçimde el konulması, onların mali durumunu kötüleştirmiş ve yaygın bir borçlanma sürecini tetiklemiştir. Vergi yükünün artması, köylülerin topraklarını terk etmesine ve göç hareketlerine neden olmuştur. Bu durum, özellikle Celali İsyanları sırasında önemli bir toplumsal soruna dönüşmüştür (İnalcık, 1983). Köylülerin borçlanarak topraklarını kaybetmeleri, onları büyük toprak sahiplerine daha bağımlı hale getirmiştir.

1858 tarihli Arazi Kanunnamesi, Osmanlı toprak rejiminde köklü bir dönüşüm gerçekleştirmeyi hedefleyen bir düzenleme olarak ortaya çıkmıştır. Bu kanun, Tanzimat reformlarının bir parçası olarak, modern bir mülkiyet sistemi oluşturmayı ve tarımsal üretimi artırmayı amaçlamaktaydı. Ancak uygulamada, köylülerin haklarını korumaktan çok, büyük toprak sahiplerinin daha da güçlenmesine hizmet etmiştir (Barkan, 1940). Kanunnamenin,

⁶ “Hamidiye Süvarileri'nin toplanmasının çok hayırlı bir girişim olduğu kanaatindeyiz ve alınan tedbirlerin, bilhassa ahalinin aşiretli olmaktan ileri gelen hususiyetlerinin tamamen kavranmış olmasından ötürü, pek yakında arzulanan neticeyi vereceğini düşünüyoruz. Gerekli disiplin aşılandığında, hizmete hazır muazzam sayıda süvari nispeten düşük bir maliyetle Osmanlı saflarına katılmış olacaktır” (Klein, 2014, s.92).

dönemin toprak paylaşımına dair çatışmalı yapısını dikkate alarak şekillendiğini belirten Akan (2015), söz konusu yasanın temel hükümlerini şu şekilde aktarmaktadır:

Toprakların Beş Ana Kategorisi:

- Miri Arazi: Devlete ait topraklar. Bu toprakların çıplak mülkiyeti devlete ait olup, tasarruf hakkı bireylere verilmiştir.
- Mülk Arazi: Tam mülkiyet hakkı bireylerde olan topraklar.
- Vakıf Arazi: Dini veya hayır kurumlarına tahsis edilmiş topraklar.
- Metruke Arazi: Kamuya açık alanlar (örneğin otlaklar, meralar).
- Mevat Arazi: Kullanılmayan, boş araziler (Akan, 2015).

Miri topraklarda bireyler, devlete ait olan bu arazileri tasarruf etme hakkına sahipti; yani bu toprakları işleyebilir, kullanabilir ve belirli koşullar altında miras bırakabilirdi. Ancak, bu arazilerin çıplak mülkiyet devlete ait kalmaktaydı. Tasarruf hakkı, toprağın üç yıl boyunca işlenmemesi durumunda sona ermekte; böylece arazi "mahlûl" (boş) sayılarak başka bireylere devredilebilmekteydi. 1858 Arazi Kanunnamesi ile birlikte, miri arazilerin tasarruf hakkı miras yoluyla belirli kurallar çerçevesinde devredilebilir hâle gelmiştir. Miri araziler yalnızca tarımsal üretim amacıyla kullanılabilmekteydi; başka amaçlarla kullanılması veya arazinin verimliliğini azaltacak biçimde değerlendirilmesi yasaklanmıştı. Ancak, meyve ağaçları veya üzüm bağları gibi uzun vadeli tarımsal yatırımlar için bazı istisnalar tanınmıştır. Kanunname, tapu sistemini geliştirerek, bireylerin toprak üzerindeki tasarruf haklarını belgelemelerini zorunlu kılmıştır. Tapu belgeleri, toprak mülkiyetinin ve tasarrufunun resmi olarak kayıt altına alınmasını sağlamıştır. Toprak anlaşmazlıklarının çözümü için yerel mahkemelere ve devlet yetkililerine geniş yetkiler tanımıştır. Anlaşmazlıkların çözümünde Kanunname maddelerine sıkça referans yapılmış ve yerel meclisler bu maddeler çerçevesinde karar vermiştir.

Mevât (boş) araziler ise tarımsal üretim yapmak isteyen bireylere tahsis edilmiş, bu durum tarım alanlarının genişletilmesine yönelik bir teşvik politikası olarak sunulmuştur (Akan, 2015). Ancak bu uygulama, büyük toprak sahiplerinin arazilerini daha da genişletmesine neden olmuş; dolayısıyla hedeflenenin aksine, sosyal eşitsizlikleri derinleştirmiştir (Nagata, 1976).

Bu düzenlemeler, hem Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısını modernleştirmeyi hem de merkezi otoriteyi güçlendirmeyi amaçlamıştır. Ancak uygulamada, özellikle kırsal alanlarda, güçlü yerel aktörlerin etkisi nedeniyle yasanın tam anlamıyla hayata geçirilmesinde ciddi sorunlar yaşanmıştır. Bununla birlikte, 1858 Arazi Kanunnamesi, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin mülkiyet rejiminin şekillenmesinde dolaylı da olsa etkili olmuştur(Nagata, 1976).

1858 Arazi kanunnamesinde getirilen her şeye vergilendirme ve tahsildarlık uygulaması ile Anadolu köylüsünün içine düştüğü durumu Yeşilyurt(1994, s. 49-50), Serdari'nin o günlerde kaleme aldığı şu dizeleri ile aktarmaktadır;

“Evlat da babanın sözün tutmuyor

Açım diye çift sürmeye gitmiyor

Uşaklar çoğaldı ekmek yetmiyor

Başımıza bela dölümüz bizim

Tahsildar da çıkmış köyleri gezer

Elinde kamçısı fakiri ezer

Yorganı döşeği mezatta satar

Hasırdan serilir çulumuz bizim’(Serdari)”

19. yüzyılın sonlarında ilan edilen II. Meşrutiyet, Osmanlı İmparatorluğu'nda hem siyasi ve hem de ekonomik alanda önemli dönüşümlere yol açmıştır. Bu dönüşümler, tarım politikalarını da etkilemiş; toprak mülkiyeti ve özel mülkiyet konuları yeniden ele alınmıştır. 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi, toprak mülkiyetini modern bir hukuki çerçeveye oturtmak ve özel mülkiyeti teşvik etmek amacıyla hazırlanmıştır. Bu kanunname, tımar sisteminin zayıflamasını hızlandırmış ve toprakta özel mülkiyetin yaygınlaşması önünü açmıştır. İslamoğlu-İnan (1991), bu dönüşümün, Osmanlı tarım ekonomisini modern anlamda bir pazar ekonomisine yaklaştırdığını, ancak aynı zamanda köylülerin vergi yükünü artırarak onları daha kırılgan hale getirdiğini ifade etmektedir. Osmanlı Devletin'nin merkezileşme çabaları kapsamında, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da otoriteyi elinde tutan

mirliklerin tasfiyesi hedeflenmiştir Ancak merkezden tarafından bölgeye atanan yöneticilerin yerel dinamikleri tanımaması ve yönetim konusunda yetersiz kalmaları, bölgede yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. . Bu durum, büyük aşiret çatışmalarının artmasına, dinsel otoritelerin arabulucu ve düzenleyici güç olarak öne çıkmasına ve bölgede şeyh-tarikat temelli yeni bir otorite sisteminin doğmasına zemin hazırlamıştır (Burinnessen, 2003). Böylece, devletin meşruiyetini arkasına alan, dinsel temelli yeni otoriteler güç kazanmıştır.

1858 Arazi kanunnamesi ile devlet, miri araziler üzerinde küçük üreticiye tasarruf hakkı tanıyarak özel mülkiyetin yolunu açmayı hedeflemiştir. Ancak bu düzenlemenin farkında olmayan köylülerin arazileri, şeyhler, paşalar, memurlar ve eski büyük toprak sahipleri gibi yerel elitler tarafından borçlandırma yoluyla ya da doğrudan tapulama işlemleriyle ele geçirilmiştir (Cin, 1987).

Meşrutiyet döneminde Osmanlı tarım ekonomisi, dünya pazarına entegre olmaya başlamış ve tarımsal ürün ihracatı artmıştır. Ancak bu süreçte köylüler üzerindeki ekonomik baskılar da derinleşmiştir. Özellikle dış borçların artması ve 1881’ de Düyun-u Umumiye’nin kurulması, tarımsal üretimi daha çok vergi ve tahsilat baskısına maruz bırakmış, bu da köylülerin aleyhine bir yapı oluşturmuştur (İslamoğlu-İnan, 1991). Her ne kadar Arazi Kanunnamesi ülkenin pek çok yerinde uygulamaya konulmuşsa da, Güneydoğu Anadolu bölgesinde kökkleşmiş feodal yapılar nedeniyle kanun etkin şekilde uygulanamamıştır (Gökalp, 1992). Gökalp, bu bölgenin dışında kanunun kısmen uygulandığını, ancak Doğu ve Güneydoğu’da resmî kanunların yerel düzeyde işlerlik kazanamadığını belirtmektedir.

Osmanlı Devleti, Tanzimat sonrasında bu bölgede merkezi otoriteyi kurmayı amaçlamış; ancak yerel feodal yapılarla çıkar temelli ilişkiler kurmak zorunda kalmıştır. Bu ilişkiler çoğunlukla askeri iş birliğine dayanmıştır: İran’a karşı yürütülen savaşlarda yerel destek sağlama, milliyetçi isyanların bastırılması sürecinde Hamidiye Alayları’nın kurulması gibi gelişmeler, yerel güçlerin bölgelerinde yarı özerk bir statüye kavuşmalarına neden olmuştur. Bu da feodal ilişkilerin güçlenmesine sebep olmuştur.

1.7.4. Şeyhlik ve ruhani liderlerin rolü

Divitçioğlu'na göre (2003, s. 51-54), inanç ve mabedler ile diğer dinsel yapılar, basit ibadet mekânlarının ötesinde bir işleve sahiptir. Bu yapılar, toplumsal birliğin sağlanmasında

ve devlet otoritesinin meşrulaştırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Mabetler sadece dini vecibelerin yerine getirildiği alanlar değil; aynı zamanda eğitim (medreseler), sağlık (bimarhaneler) ve sosyal dayanışma (imarethaneler) gibi toplumsal ihtiyaçların karşılandığı merkezler olarak hizmet vermiştir. Devlet yöneticileri tarafından yaptırılan veya desteklenen bu yapılar, devletin gücünü ve refahını temsil etmiş; halkın devlete olan bağlılığını ve itaate dayalı ilişkisini pekiştirmiştir. Dinsel semboller ve mabetler aracılığıyla hakim ideoloji halk kitlelerine aktarılmış, böylece toplumsal düzenin sağlanması kolaylaştırılmıştır. Mabetler hem şehirlerde hem de kırsal alanlarda yer almaktadır. Şehirlerdeki camiler, medreseler, imarethaneler gibi yapılar devletin gücünü ve ihtişamını yansıtırken, kırsal alandaki zaviyeler hem dini merkezler hem de toprakların işlenmesi ve güvenliğin sağlanmasında rol oynamaktadırlar. Bruinessen (2003, ss.311-320), şeyhlik kurumunun yalnızca dinî bir otorite değil, aynı zamanda sosyal ve siyasal bir otorite olduğunu vurgulamaktadır. Osmanlı yönetimi, Kürt şeyhlerini hem dini hem de siyasal bir araç olarak değerlendirmiş; onların nüfuzunu kullanarak bölgedeki otoritesini pekiştirmeye çalışmıştır. Şeyhler, özellikle aşiretler arası çatışmalarda arabuluculuk yaparak Osmanlı'nın bölgede istikrarı sağlamasına katkıda bulunmuşlardır. Bu bağlamda, Nakşibendi tarikatı bölge üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuş ve Osmanlı'nın merkezileşme politikalarıyla uyumlu bir şekilde hareket etmiştir. Osmanlı-Safevi mücadelesi sırasında Kürt aşiretler ve liderleri bu iki güç arasında sıkışmış, ancak Kürtlerin büyük bir kısmı, Osmanlı'nın Sünni İslam anlayışının kendi inanç yapılarıyla daha uyumlu olması nedeniyle Osmanlı tarafını tercih etmiştir. Bununla birlikte, İran sınırına yakın bazı Kürt aşiretlerinin, Safevilerle iş birliği yaptığı ve Osmanlı'ya karşı bir denge unsuru oluşturduğu da bilinmektedir. Bu süreçte, özellikle Sünni inanç temelli yakınlık sayesinde, tarikat liderleri ve şeyhlerin Osmanlı'yla olan ideolojik ve siyasal uyumu belirleyici bir faktör olmuştur.

Osmanlı'nın İran sınırındaki Kürt bölgelerinde uyguladığı yönetim politikalarının temelinde, yerel liderlerle işbirliği kurmak, belirli düzeyde özerklik tanımak ve aşiretlerin stratejik öneminden yararlanmak yer almaktadır. Aşiret reisleri ve şeyhler, Osmanlı'nın bölgelerdeki otoritesini sürdürmesinde kritik roller üstlenmişlerdir. Ancak uzun vadede bu özerk yapılar, merkezi otoritenin zayıflamasına da zemin hazırlamıştır. Osmanlı'nın bölgeye yönelik politikaları, bölgenin jeopolitik konumu ve Safevi Devleti ile süregelen rekabet çerçevesinde şekillenmiştir. Bu durum, aşiret yapısını ve şeyhlik kurumunu sadece dini değil,

aynı zamanda siyasi açıdan da önemli hale getirmiştir. Osmanlı, şeyhleri ve tarikat liderlerini bölgedeki toplumsal düzeni sağlamak ve halk üzerindeki etkilerini kullanmak amacıyla desteklemiştir. Şeyhlerin dini otoritesi kullanılarak aracılığıyla halk üzerinde kontrol sağlanmış; ; bu figürler, aynı zamanda Osmanlı'nın bölgedeki temsilcileri gibi hareket etmiş ve halkı Sünni İslam eksenli bir bağlılıkla İran'daki Şii anlayışa karşı Osmanlı'ya yönlendirmiştir. Her ne kadar feodal yapının kurumsallaşması daha geç tarihlere dayandırılrsa da, Aysu (2020, s.51), “Yavuz Sultan Selim, döneminde, doğu halkını, imparatorluğa bağlamak için Kürt ağa, şeyh ve şihlarına toprak bağışlamıştı. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki ağalığın kökeni buradan gelmektedir” şeklinde belirtmektedir. Bu bağlamda bölgedeki dini otoritelere bir takım avantajlar sağlanmıştır. Tökin (1990, ss. 163-164), bu durum “ruhani derebeylik” olarak tanımlar. Ona göre bu yapı, devlet veya bireyler tarafından tüm gelirleriyle birlikte tarikatlara vakfedilen içerisinde köylülerinde yaşadığı araziler üzerinde kurulan dini-siyasi bir güç odağıdır. Özellikle Bektaşilik ve Mevlevilik gibi tarikatlar Batı Anadolu'da öne çıkmış; zamanla çeşitli tarikatlar arasında nüfuz mücadelesi başlamıştır. Bektaşilik tarikatının 362 köyün gelirine sahip olduğu belirtilmektedir. Bu yapılar hem madden hem maneviyat olarak bu köylere hakim olmuştur.⁷ Bruinessen(2003), bölgede şeyhlere ve dini otoritelere sağlanan siyasi, ekonomik, ve askeri desteğe yönelik spesifik örneklerle değinmektedir. Bu çerçevede;

“Merkezi hükümet, şeyhlere geniş topraklar tahsis etmiş ve bu topraklar genellikle vakıf statüsünde şeyhlere bırakılmıştır. Bu vakıflar, şeyhlerin ekonomik gücünü artırmış ve dini otoritelerini pekiştirmiştir. Bölgedeki şeyhlere ve bağlı oldukları tarikatlara vergi muafiyeti sağlamış, bu muafiyet, şeyhlerin ekonomik bağımsızlığını güçlendirmiş ve onları Osmanlı'ya

⁷ “Hacı Bektaşın kısmen dergâha ve kısmen Çelebilere mensup olan ahalisi topraksız ve fakirdir. Bugünkü halile dergâh hakikatte yalnız bir ibadethane olmayıp aynı zamanda İktisadî bir müessesedir. Müstakillen dergâha ait olup bağlarda (dedebağı, hanbağı) dergâhta ve çiftliklerde tesbit edilen hayvan miktarı 105, dergâhın çiftliklerinde (Küçükçe çiftliği, Kaya çiftliği, Kızılöz çiftliği, İlicik çiftliği) ortakçılarla müştereken olan ağnam ve hayvanat adedi 527, dergâh çiftliklerinde tesbit olunan arazi, tarla, bağ, bahçe, kavaklık, çayır, ağaçlık ve kıraç olmak üzere 4,487 dönümdür. Dergâha ait akarat dört yüzden fazla dükkân, buharla m üteharrik un değirmeni, dört su değirmeninden ibarettir. Hacı bektaş ahalisi bazı İktisadî sebeplerden dolayı babalara ve çelebilik müessesesine muğber olmakla beraber tam am en sünniler de dahil olduğu halde hepsi tekkenin 'nüfuzu manevisi altındadır’(Tökin, 1990, s. 164).

daha sadık hale gelmesini sağlamıştır. Kadiri tarikatının liderleri, bazı bölgelerde Osmanlı adına vergi toplama yetkisiyle donatılmış, ancak kendileri vergiden muaf tutulmuştur. Bu durum, şeyhlerin ekonomik gücünü artırarak halk üzerindeki etkilerini daha da güçlendirmiştir. Bazı şeyhlere resmi unvanlar verilerek onların yerel nüfuzu arttırılmıştır. Özellikle Nakşibendi şeyhleri, Osmanlı tarafından resmi destek görmüş ve bu şeyhler halk üzerinde birer ‘Osmanlı temsilcisi’ gibi hareket etmiştir. Örneğin, Şeyh Ubeydullah gibi liderler, Osmanlı tarafından desteklenmiş ve bu destek, onların hem dini hem de siyasi otoritelerini artırmıştır.” (Bruinessen, 2003).

Tarikatlara bağlı milis güçler askeri operasyonlarda kullanmıştır. Bu durum, şeyhlere hem ekonomik hem de siyasi avantajlar sağlamıştır. Örneğin, Hamidiye Alayları döneminde Nakşibendi şeyhleri, Osmanlı’nın bölgedeki kontrolünü artırmak için askeri işbirliği yapmış ve karşılığında Osmanlı’dan ekonomik ve siyasi ödüller almıştır. Şeyhler, Osmanlı ile aşiretler arasında arabulucu olarak önemli bir rol oynamışlardır. Bu durum, şeyhlere hem Osmanlı’dan hem de yerel halktan destek sağlamıştır. Örneğin; Osmanlı, aşiretler arasındaki çatışmaları çözmek için sık sık şeyhlere başvurmuş ve bu aracılık rolü şeyhlerin otoritesini artırmıştır. Şeyhlere manevi destek sunarak, onların dini liderliklerini pekiştirilmiş bu, özellikle halkın Osmanlı’ya bağlılığını artırmak için bir araç olarak kullanılmıştır. Karşılıklı olarak birbirine yarayan bir kazan kazan durumuna hizmet etmiştir bu durum.

1.7.5. 19. Yüzyılda Osmanlı devletinde tarımsal anlayışta dönüşümler

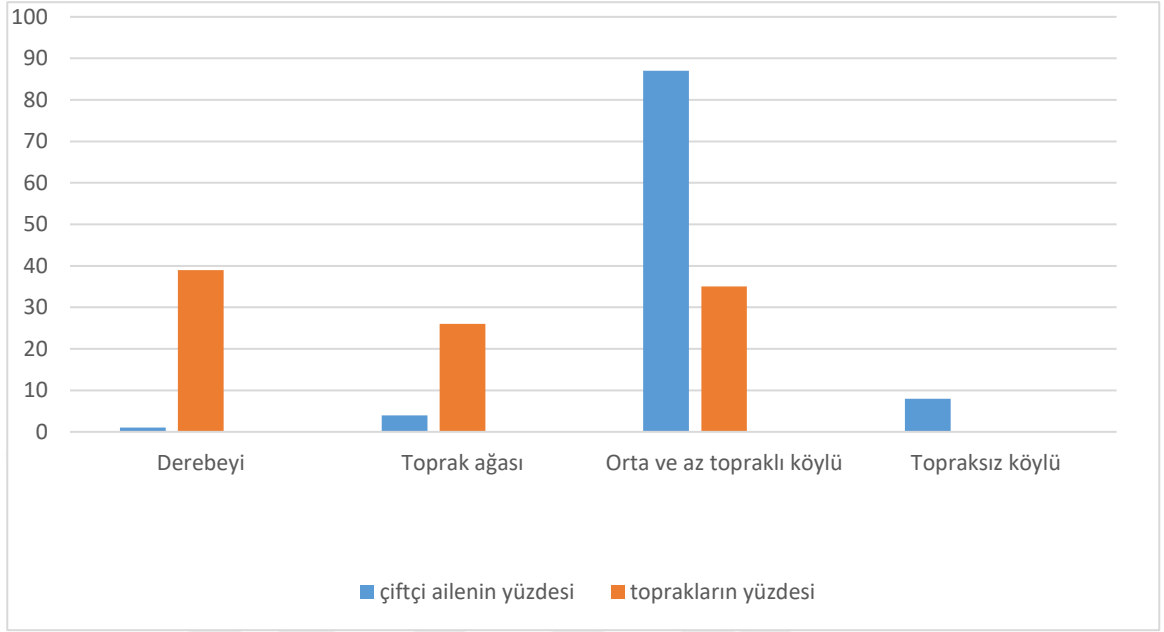
Osmanlı Devleti’nde mülkiyet anlayışı, merkezi devlet yapısına uygun olarak şekillenmiş ve özellikle 19. yüzyıldan itibaren önemli değişimler geçirmiştir. Klasik dönemde, toprak sistemi “miri arazi” üzerine dayanmakta; toprakların mülkiyeti padişaha, yani devlete ait sayılmakta; bireyler bu topraklar üzerinde yalnızca kullanım hakkına sahip olabilmekteydi. Bu kullanım hakkı genellikle reaya denilen köylülere verilmekte ve karşılığında devlete vergi ödenmekteydi. Bu sistem, köylülerin toprak üzerindeki haklarını korumayı ve merkezi devlet otoritesini sağlamlaştırmayı amaçlamaktadır (Arıcanlı, 1998, s. 131). Toprakların alınıp satılması ya da özel mülkiyet olarak miras bırakılmasına ise, bazı istisnalar dışında izin verilmemiştir. Bu uygulama, köylülerin güçlü feodal beyler ve büyük toprak sahipleri karşısında korunmasına yönelik önemli bir güvence işlevi görmüştür.

Ancak 19. yüzyılda, Osmanlı Devleti’nin dünya kapitalizmine uyum sürecine girmesi ve Tanzimat reformları çerçevesinde gerçekleştirilen yapısal dönüşümler, mülkiyet hakları

alanında büyük değişimlere neden olmuştur. Bu dönüşümün en önemli aşamalarından biri, 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi olmuştur. Kanunname ile Osmanlı toprak sistemine modern mülkiyet anlayışını tanıtılmış ve bireylerin toprak üzerinde özel mülkiyet hakkı elde etmesine olanak sağlanmıştır.

Kanunname, toprakların tapuya kaydedilmesini ve bu tapuların, özel mülkiyetin yasal güvencesi olarak kabul edilmesini öngörmektedir. Ancak uygulamada, bu düzenleme amacının ötesinde sonuçlar doğurmuştur. Köylülerin geleneksel olarak sahip oldukları kullanım hakları büyük ölçüde göz ardı edilmiş; birçok köylü, bu haklarını kaybetmiş; topraklar, tapulama sürecinden yararlanan büyük toprak sahiplerinin lehine devredilmiştir(Tökin, 1990).

1858 Arazi Kanunnamesi ile birlikte, arazilerin bireysel mülkiyete devri, köylüyü ekonomik olarak olumsuz etkileyen süreci başlatmıştır. Daha önce bir şekilde devlete vergi ödeyen köylü, bu dönemden sonra toprak sahiplerinin kiracısı duruma gelmiş ve kira ödemeye başlamıştır. Bu durum, feodalleşmeyi daha da arttırarak köylülerin ekonomik bağımsızlıklarının kaybıyla beraber toprak sahiplerine bağımlı hale gelmelerine neden olmuştur (Arıcanlı, 1998, s. 133). Toprakların kişilerde toplanması, borçlanma vb. durumlar sonucu köylülerin daha çok toprak kaybı ve sonuç olarak topraksızlaşmalarını getirmiştir. Anadolu’da öteden beri var olan feodal güçler, 19. yüzyılda Batı Anadolu’da da artış göstermiş ve ayanların güçlenmesine neden olmuştur. Ancak bu bölgede devlet, müdahale etme imkânı bularak mülkiyet hakkını sınırlayıcı bazı düzenlemeler yapmış ve böylece ayanların daha fazla güçlenmesini engellemek üzere denetimi kısmen ele almayı başarmıştır. Öte yandan, doğu cephesinde ise bu duruma ilişkin kayda değer bir değişim yaşanmamıştır.

Şekil 1.5: 1913 Yılında Osmanlı Devletinde Ekilen Arazinin Mülkiyet Dağılımı
Kaynak: (Aysu, 2020, s.82)

Grafik incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nde toprağın %60'ından fazlasının toplumun yalnızca %5'lik kesiminin elinde toplandığı görülmektedir. Aysu (2020, s.82), Osmanlı Devleti'nin bölgede Osmanlı devletinin hiçbir dönemde tam anlamıyla hâkimiyet kuramadığını, yalnızca askeri ve belirli ölçüde toplama düzeyinde etkili olabildiğini belirtmektedir. Bu durumun, feodal yapıların güçlenmesine ve toprakların bu feodallerin ellerinde toplulaşmasına yol açtığını ifade etmektedir. Benzer şekilde Rich(1863, s. 96) de bölge gezileri sırasında görüştüğü Muhammed Ağa'nın topraklarında yaşayan köylülerden doğrudan üretim yapmak yerine ya kira aldığını ya da vergi topladığını, hatta gücü yettiğinde bu vergileri artırmaya çalıştığını aktarmaktadır. Bu durum ortakçı ya da kiracı konumundaki köylünün daha da yoksullaşmasına ve yaşam koşullarının ağırlaşmasına neden olmaktadır.

Aşiret ağaları 1858 Arazi Kanunnamesi 1847'deki Mirliklerin ortadan kaldırılmasıyla hazineye devredilen aşiret ağalarına ait toprakları geri almalarını kolaylaştırmıştı. Bu hukuksal yapı aşiret reislerini büyük toprakların yasal sahipleri durumuna getirdi. 1858 Arazi Kanunnamesi'nden sonra Doğu'da toprak ağaları, geniş miri topraklarını ucuz fiyatlarla devletten satın almaya başladılar(Ebinç, 2008).

20. yüzyıllara girerken 1. Dünya savaşı ile beraber Önce Nasturi daha sonra da Ermeni varlıklarıyla topraklarını daha da genişleten ya da devlet mülkiyetine geçip bugün çatışmanın esas kaynağını teşkil eden araziler çok fazladır.

1.8. Cumhuriyet Döneminde Savaş, Hükümet ve Yerel Güçlerle İlişkiler

Osmanlı Devleti, 20. yüzyılın başlarında sanayileşen Avrupa'nın gerisinde kalmış; tarım ürünlerine dayalı işletmeler dışında, ülkenin en gelişmiş bölgeleri olan İstanbul ve İzmir çevresinde ancak birkaç un değirmeni ile tütün, konserve, bira ve makarna fabrikası kurabilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ise Anadolu'da toprağın işlenmesi, Osmanlı'dan devralınan büyük toprak sahipliği yapısı nedeniyle oldukça eşitsiz bir şekilde dağılmış durumdadır. Toplam tarımla uğraşan ailelerin %5'i, tarım arazilerinin %65'ine sahipken, ailelerin %87'si ise toprağın sadece %35'ini elinde bulundurmaktadır (Köymen, 1999). Bu veriler, ülkede tarım üzerinde güçlü bir feodal yapının etkili olduğunu ve bu yapının Osmanlı'dan miras kaldığını, savaşlar ve siyasal dönüşümler sürecine rağmen varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Köymen'in (1999), aktarımına göre, 1912 yılında Güneydoğu ve Akdeniz bölgeleri hariç tutulduğunda, kalan bölgelerdeki tarım arazilerinin %85'i 50 dekar altındadır ve bu oran içinde yer alan arazilerin yarısı da 10 dekarın altındaki küçük işletmelere aittir. Bu durum, Türkiye'deki feodal yapının özellikle kırsal bölgelerde ne kadar derin ve yaygın olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bölge, Milli Mücadele açısından Mustafa Kemal'in kongreler topladığı, destek aradığı ve güçleri birleştirmek çabası içinde olduğu önemli bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte, kongrelere yerel ve mücadeleyi destekleyen güçler edilirken, aynı zamanda yüzyıllardır Osmanlı hükümetine bağlılıklarını sürdüren aşiretleri ikna etme gerekliliği doğmuştur. Dönemin Osmanlı yönetim merkezi olan ve "İstanbul Hükümeti" olarak adlandırılan yapı ise, bölgede örgütlenen ve hükümet politikalarına karşı yürütülen Milli Mücadele faaliyetlerini engellemek amacıyla aşiretlerle işbirliğine yoluna gitmiş; onların askeri desteğini almaya çalışmıştır. Milli Mücadele'nin sesi olan bilinen *İrade-i Milliye* gazetesi, 14-17 ve 21 Eylül tarihli sayılarında bu konuya değinmiştir. 14 Eylül tarihli sayıda, Harput Valisi Ali Galip'in Kürt aşiretlerini kışkırtarak saldırılar düzenlediği, bu yolla Sivas Kongresi'nin engellenmeye çalışıldığı ancak başarılı olunmadığı aktarılmaktadır. 17 Eylül tarihli de ikinci sayfada ise, Milli Mücadele'ye karşı olan asıl gücün yalnızca aşiret yapıları değil, aynı zamanda Kürt milliyetçi hareketi

olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, Kürt Teali Cemiyeti üyeleri ile Bedirhan Paşazade ailesinden Celadet Ali ve Kamuran Ali Bey gibi aşiret kökenli ancak milliyetçi hareket içinde İngilizlerle birlikte hareket eden figürlerin iş birliği teşhir edilmiştir.

Bu gelişmelere karşılık, aşiretler ümmet temelli bir birlikteliğe çağrılmış ve bölgenin Ermenistan kontrolüne geçmesine karşı mücadele etmeleri istenmiştir. İnanç temelli bağlılıklarının yanı sıra, kendi nüfuz alanlarını Ermenilere kaptırmak istemeyen feodal yapılar da bu süreçte Millî Mücadele'ye destek vermiştir.⁸

21 Eylül tarihli sayıda, İzol Aşireti ile birlikte Eleşkirt, Keven ve Dersim aşiretleri adına M. Sadri'nin de içinde bulunduğu birçok aşiretin Millî Mücadele'ye destek verdiğini belirtmiştir. Buna karşılık, İngiliz Binbaşı Tovil, Bedirhaniler, Ali Galip ve Malatya Mustarrıfı Halil Bey'in desteğiyle başlatılan girişimler, Urfa'daki Milli Aşiret'in katılımıyla sınırlı kalmıştır. Bu gelişmeler, Milli Mücadele döneminde aşiretlerin tutumunun Ankara Hükümeti nezdinde olumlu bir şekilde değerlendirilmesine neden olmuştur.⁹

⁸ “...En büyük gailemiz, başımızda milletin mukaddesatını çiğnetmekle zevk alan, ümmet-i Muhammed'in ırzını Yunan eşkıyasına teslim etmekle ceb dolduran, milletin yüzüne karşı utanmadan: ‘Size kim ne yaparsa yapsın, sesinizi bile çıkarmayacaksınız!’ diye mırıldanan ve sonra da padişaha dönüb altı vilayetden vasi' bir Ermenistan yapmak lüzumundan dem vuran hayasız bir heyet-i vükela bulunması ve en müdhiş tehlikemiz de bu hain hükümetin Kürd'ü Türk üzerine ve Türk'ü de Kürd aleyhine sevk iderek Müslümanları birbirine kırdırmak istemesinin resmi vesikalarla tahakkuk itmesidir! Böyle bir vaziyet karşısında müslüman bir millet için nasıl bir hatt-ı hareket ittihaz etmek zarureti olduğunu iki emr-i dini ve bir Osmanlı heyet-i ictima'iyesinin mükellef olduğu mecburiyet-i siyasiyeyi de Avrupa devletlerinin bir ihtar-ı resmisi bütün vuzuhuyla tayin ider; Bir millet-i islamiye için böyle bir hükümetle kat'-ı münasebet en büyük fariza demektir; çünkü Kur'an-ı Kerim ehl-i imana müte'addid ayetlerle zulme karşı isyan itmelerini emretmekde olduğu gibi, biraz evvel bahs ettiğim Hadis-i Şerif ile de bunun en büyük bir vazife-i diniye olduğu sabettir...İşte bütün bu dini, siyasi ve bilhassa hayati mecburiyetleri nazar-ı itibara alan millet, Kürd aşiretlerini Harput Valisi Ali Galib (Ali Galib Bey) ismindeki rezilin kumandası altında Sivas Türkleri üzerine sevk etmek ve milletin Padişah'a telgraf çekmesine mani' olmak teşebbüsünde bulunan heyet-i vükelanın bu son hıyanetine aid resmi vesikaları görür görmez, geçen akşam Allah'ın emrine, Peygamber'in kavline, kendi hakkının büyüklüğüne ve bilhassa Sulh Konferansı reisinin de tavsiyesine ittiba iderek telgrafhanelere hücum etmiş ve sabaha kadar Anadolu'nun bila istisna bütün vilayetlerinden, sancaklarından, kazalarından İstanbul'daki hain hükümete sürekli bir la'net-i milliye yağdırmış ve o günden itibaren heyet-i vükela ile her türlü alaka-i resmiye ve hususiyesini kat' etmiştir” (İrade-i Milliye, 17-09-1919)İsmail Sami (DANIŞMEND)

⁹ İzol Aşireti Reisi Hacı Kayabey Tarafından Mevрут Arıza-yı Telgrafiye

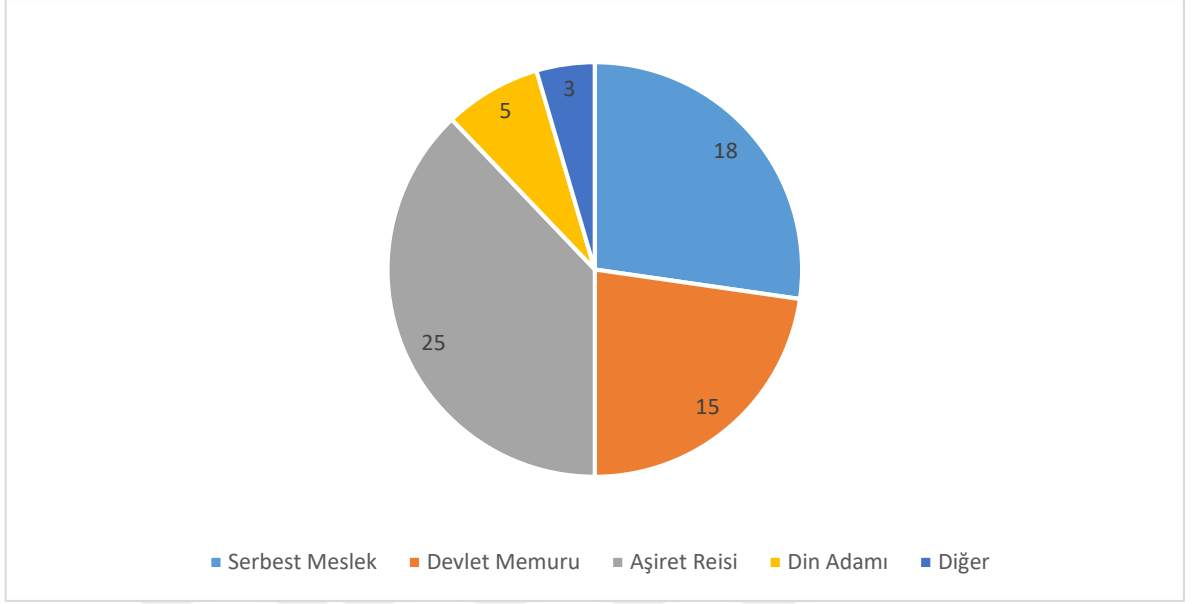
Cumhuriyet döneminde, bölgedeki feodal güçlerin yeni ulus devlete entegre oldukları görülmektedir. Kurtuluş Savaşı'na destek veren aşiret önderleri bu süreçte öne çıkmış, ancak daha sonra bölgede meydana gelen Zilan (Ağrı), Şeyh Said ve Dersim (Tunceli) isyanlarında aşiretlerin takındığı tutum da belirleyici olmuştur. Bu süreç, bazı aşiretlerin tasfiye edilmesine, büyük ölçüde güç kaybetmesine ve isyan öncülerinin çoğunlukla aşiret reisleri olması nedeniyle doğrudan aşiret liderlerinin hedef alınmasına neden olmuştur (Koca, 2000).

Öte yandan, kurulan ulus devlete destek veren aşiretler için yeni bir dönem başlamıştır. Bu aşiretler, vergi ödeme ve askerlik koşullarını kabul etmeleri karşılığında Meclis'e girerek siyasal zeminde meşruiyet kazanmışlardır. Hamidiye Alayları'ndan gelen ağa vekillerin, Osmanlı'nın son döneminde Meclis-i Mebusan'da temsil edilmesiyle başlayan bu süreç, Meclis-i Mebusan'ın kapanmasının ardından TBMM'ye taşınmıştır. Bu aşiret liderleri, merkezi hükümetten aldıkları güçle kendi bölgelerinde sivil memurlar, askerler ve merkeze bağlı yöneticiler üzerinde otorite krumuşlardır. Böylece hem diğer aşiretlere karşı üstünlük sağlamışlar hem de halk nezdindeki bağlılıklarını artırmışlardır. Tek parti döneminde bölgede genellikle aynı aşiret veya aile mensupları aday gösterilirken, çok partili dönemde rakip aşiretler farklı partilerden aday olarak siyasal rekabete katılmışlardır. Ancak bu parti üyelikleri çoğunlukla ideolojik temelli değil, aşiretler arası rekabete dayalı olmuştur. Bu nedenle bazı aşiret liderlerinin taban tabana zıt görüşlere sahip birçok partiden aday gösterilmesi mümkün olabilmektedir. Günümüzde dahi siyasi partiler, bölgede aday belirlerken bu aşiret ve aile ilişkilerini dikkate almaktadırlar (Ebinç, 2008).

Sivas'ta Hey'et-i Temsiliye Reis-i Muhteremi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Malatya

Sırf kendi menafı-i habiseleri uğrunda din-i millet-i islamiyeyle mücehhez millet ve memleketi düşmanlarımızın amal-i ihtiraskaranelerine kurban etmek isteyen hain-i vatan birkaç serserinin tezverat-ı denaetine karşı yapılan hizmet-i nacizanın layık olmadığım bir mertebede şayan-ı takdir buyurulması acizleri için en büyük bir şeref ve bahtiyarlıktır. Türklük ve Kürdlük tefrikalarıyla şaibedar olacak bir hadisenin zuhur ve tekevvünü bu muhtilerin saf ve nezih nasiyelerinden pek uzaktır. Türk ve Kürd asırlardan beri bir din kardeşi, bir memleket yoldaşı hissi ile yaşamış ve böyle nazik ve elim zamanlarda bu irtibatı daha ziyade takviye ve te'mine hadim bulunmuştur. Memleketin mukadderatını yed-i hamiyet ve iktidarına alan muhterem mümessillerimizin hergün için açacağı selamet adımlarına sabırsızlıkla intizar iderek muvaffakiyetler temennisinde olduğum vazife-i vataniye uğrunda her türlü emirlerin can ve başla ifasına amade bulunduğumu kalbi ihtiramlarımla cevaben arzeylerim Efendim(İrade-i Milliye, 21 Eylül 1919).

Şekil 1.6: TBMM’de Güneydoğu’daki Vekillerin Meslek Dağılımı

Kaynak: (Wikipedia, 05/07/2024).

Birinci TBMM’de Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nden seçilen 66 milletvekilinin mesleki dağılımına bakıldığında, 15’inin TBMM arşiv kayıtlarına (1920), 25’inin ise Wikipedia verilerine (05.07.2024) göre aşiret reisi olduğu tespit edilmiştir. Buna göre bölgeden seçilen milletvekillerinin %37.88’inin aşiret reislerinden oluştuğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, Meclis’in genel dağılımına bakıldığında 436 milletvekilinden 30’unun aşiret reisi olduğu görülmektedir.

Tablo 1.5:1.TBMM vekil dağılımı

Meslek Grubu	Sayı	Oran (%)
Serbest Meslek	162	37.16
Devlet Memuru	133	30.50
Asker	54	12.39
Din Adamı	32	7.34
Aşiret Reisi	30	6.88
Sağlık Görevlisi	16	3.67
Teknik Eleman	7	1.61
Reji Görevlisi	2	0.46
Toplam	436	100

Kaynak: (Wikipedia, 05/07/2024)

Meclis arşiv kayıtlarında birçok vekile dair bilgi kaydı alınmamıştır ancak Kişisel hayatları incelendiğinde aşiret reisliği gibi statülü kişilere internet kaynaklarından dahil ulaşılabilmektedir. Bölgede aşiretlerin ve din adamlarının hem yönetsel hem de askeri güç olması nedeniyle seçilen vekillerin %40'ı din adamları ve aşiret reislerinden oluşmaktadır. Geriye kalanlardan seçilenlerin önemli bir kısmı da milli mücadelede öne çıkan komutanlar, mücadeleciler olmuştur.

Atatürk (1919, s. 117), Bölge aşiretlerinin tutumunu şifreli şekilde iki paragraftan oluşan metinle Kazım Karabekir'e aktarıp, İngilizlerin maddi ve siyasi işbirliği teklifini reddedişinden övgüyle bahsetmektedir.¹⁰

Bölgedeki aşiretler üzerinde birden fazla devletin ilgisi ve çeşitli faaliyetleri olmuştur. Başta İngiltere ve Rusya olmak üzere, Almanya, Fransa ve ABD, Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren, bu aşiretleri kültürel, ekonomik ve misyonerlik amaçları doğrultusunda Osmanlı yönetimine karşı kışkırtmışlardır. Özellikle İngilizler Cumhuriyet Lozan Konferansı'nda çözülemeyen Musul meselesinde, bölgedeki aşiretlere destek vermiş, bağımsız bir devlet kurulması yönünde bölgenin ileri gelenlerini belirlemiş ve bu alanı işgali altında bulunan i Musul ile kendi aralarında bir tampon bölge haline getirmeye çalışmıştır. Şeyh Said isyanı özelinde kesin değerlendirmeler yapmak güç olsa da, İngilizlerin bu tür girişimlere karşı her zaman hazırlıklı olmaları dikkate alındığında, isyanın doğrudan çıkarıcısı olmasalar da dolaylı destekleyicisi olmaları yüksek bir ihtimaldir (İlyas, 2014).

19. yüzyıldan itibaren Avrupa'dan bölgeye gelen askeri diplomatlar, misyonerler ve ticari temsilciler, kendi ülkelerinin çıkarları doğrultusunda bölgedeki Hristiyan topluluklarla yakın ilişkiler kurmuşlardır. Ancak bölgedeki Kürtlerin Müslüman olması, bu dış unsurlara ve uzun yıllardır birlikte yaşadıkları Hristiyan halka karşı şüpheyle yaklaşımlarına neden olmuştur.

¹⁰ '1- Mr. Noel adındaki bir İngiliz Yüzbaşı, Urfa'dan Siverek yoluyla Viranşehir'e giderek, Milli aşiretlerinin ileri gelenleriyle görüşmüş ve Urfa'ya dönmüş. Osmanlı hükümeti için çok kötü propagandalar yapmış. Ancak aşiret reislerinden aldığı kesin cevaplara sevinmemiştir. Kürtler, Türk kardeşlerinden kesinlikle ayrılmayacaklarını, bu uğurda son kişilerine varıncaya kadar ölüme hazır olduklarını söylemişler. Ayrıca İngilizlerin kendilerine vermek istediği önemli miktardaki parayı almayarak namus ve yurtseverliklerini göstermişlerdir'(Atatürk, 1919).

Osmanlı'da II. Mahmut döneminde başlayan merkezileşme politikalarıyla birlikte, bölgede varlık gösteren mirlik sistemi sona ermiş; bu yapıların yerini küçük ve dağınık aşiret reislikleri almıştır. Ancak bu yeni yapılar, kendi aralarında yaşanan iktidar mücadeleleri nedeniyle giderek zayıflamaya başlamıştır. Daha önce oluşan bu otoritesizlikleri denetleyen ve önleyen mirlerin yokluğu, halkın üzerinde artan Hristiyan nüfuzuna, Batı müdahalesine ve askeri baskılara karşı duyulan tedirginlik, dini liderlerin güç kazanmasının önünü açmıştır. Bu süreçte, şeyhlerin liderliğinde feodal-dini bir otorite yeniden inşa edilmiş ve güçlendirilmiştir (Bruinessen, 2003). Böylece şeyhler, yalnızca dini değil, toplumsal ve siyasal etkilerini de artırmışlardır. Müridlerinden oluşan aşiret üyelerinin çağrısıyla çatışma çözümünde etkili oldukça politik güç de kazanan şeyhler, zamanla aşiret sınırlarını aşan bir nüfuza sahip olmuşlardır. Toker (1998, s.38), şeyh said ayaklanmasını anlatırken bölgede dini otoritelerin etkisini şu şekilde gözlemlemektedir;

“Doğuda, o tarihteki şeyhlik müessesesini sadece dini bir müessese olarak görmemek lazımdır. Şeyhler tekkelerinde oturan, müritlerinin getirdikleri hediyelerle geçinen yaşlı başlı kimseler değildi. Şeyhler ata binen, silah ve kılıç kullanmakta usta, vuruşkan gözü pek derebeylerdi. Halkın üzerinde ayrıca bir de dini etkileri vardı. Müritlerini zikrettirirlerdi ve üzerlerinde tam bir hâkimiyete sahiptiler”(Toker, 1998).

Yeni Cumhuriyet'in laik ve üniter yapısı, bölgedeki şeyhlik ve ağalık sistemleriyle taban tabana zıt bir karaktere sahip rağmen, zayıf merkezi yapı nedeniyle bu sistemler uzun süre "uysallaştırılamamış" ya da dönüştürülememiştir. Oysa bölgeden sık sık merkeze raporlar iletilmiş olmasına rağmen, etkili bir müdahale gerçekleştirilememiştir. Bu çerçevede, Mustafa Kemal Atatürk hem Kurtuluş Savaşı sürecinde hem de aşiretlerin ayaklanmaları sırasında birliğin sağlanmasına yönelik olarak halk nezdinde destek toplamaya çalışmıştır.

Perinçek (2010, s.46), bu bağlamda 1935-1937 yılları arasında hazırlanan ilk toprak kanunu tasarılarının Ziraat Bakanlığı yerine, İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmış olmasının, konuya yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda güvenlikçi bir perspektifle yaklaşıldığını gösterdiğini belirtmektedir. 1923'ten itibaren Koçgiri, Şeyh Said, Ağrı ve Dersim (Tunceli) isyanları başta olmak üzere, aşiret ve dini liderlerin öncülüğünde birçok ayaklanma gerçekleşmiş; bu süreç 1939'a kadar kesintisiz şekilde sürmüştür. Bu süreçte Mustafa Kemal, tarafsız kalan ya da dış halkadaki aşiretlere destek vermeyenlerin dahi

isyancı sayılacağı yönünde talimatlar vermiştir. Ayrıca, bölgede sadece ideolojik ya da siyasal değil; mezhepsel (Alevi-Sünni) ve lehçesel (Zazaca- Kırmança) temelli ayrışmaların da etkili olduğu görülmektedir. Örneğin, Alevi olan Hormek ve Lolan aşiretlerinin, Sünni olan Cibran aşiretine karşı ordu etkisi yaratacak şekilde müdahale ettiği; ya da Dersim Mebusu olan Sünni Diyar Ağa'nın, Şeyh Said isyanına karşı çıktığı bilinmektedir. Şeyh Said isyanının ardından, Mustafa Kemal bölgeye dair çok sayıda rapor toplayarak, burada hâkim olan dini liderlik ve feodal yapının kırılması yönünde yoğun çaba göstermiştir. Örneğin, Alevi olan Hormek ve Lolan aşiretlerinin, Sünni olan Cibran aşiretine karşı ordu etkisi yaratacak şekilde müdahale ettiği; ya da Dersim Mebusu olan Sünni Diyar Ağa'nın, Şeyh Said isyanına karşı çıktığı bilinmektedir (Bruinessen, 2003).

Bölgenin Cumhuriyetin ilk yıllarında feodal durumunu 1932 yılında yayınladığı eserinde Tökin (1990, s. 176-177), şu şekilde aktarmaktadır;

“Anadoluda bugün derebeylik rejimine az bir istihale ile saf bir halde şark ve cenubuşarkî vilâyetlerinde tam am en istihale etmiş bir şekilde orta ve garp vilâyetlerinde tesadüf ederiz. Şark ve cenubuşarkî vilâyetlerinde um um iyet itibarile toprak ve köylünün istihsal vasıtaları, aşiret reislerinin, beylerin ve ağaların mülkiyeti altındadır. Şark derebeyliğinin İctimaî bünyesi hakkında şayanı dikkat tetkikler yapmış olan sabık Erzincan valisi Ali Kemali Bey derebeylerini ve bunların köylü ile münasebetlerini şöyle tasvir ediyor: «İptida kuvvet ile etrafındakilere tahakküm eden reis, yaşanan muhitteki araziye hemen kamilen kendi uhdesine geçirmiştir. Araziyi akraba ve taallukatına işletir. Aşiret efradından araziye muhtaç olanlar, ziraatle geçinmek isteyenler, ya aşiret m uhitinden uzaklaşmaya yahut arazisinden bir miktarını isticar için reise müracaate mecbur olmuşlardır. Arazinin ekilebilecek kısımları, hemen umumiyetle beylerin, ağaların, aşiret reislerinin eline geçmiş olduğu için halk ekseriyetle ne bir eve ne de bir parça toprağa maliktir. Ağanın, beyin, aşiret reisinin mezraa denilen arazisinde birer in tarzında yaptırmış olduğu kulübeye maraba namile sığınır. Bütün mülkü, altına serdiği bir çul, kırık bir testi, bir kaç odun parçasıdır. Kursağına yufkadan ve katıktan başka bir şey girmez. Üstübaşı liyme liymedir. Çıplak, aç ve haristir.”

1.8.1. Ulus Devlet ve Feodalizm

Öztürk (2018, s.40), ulusun inşası bağlamında edebiyatın, yazı dilinin, ortak kültürün ve sanatın oluşabilmiş olmasının, burjuvalar ile o milliyet içindeki hakim unsurların ortak kurumlar inşa etmesini ifade ettiğini belirtmektedir. Bu yapının üzerine eklenen

milliyetçilik, ulusların ve ulusalcılıkların ortaya çıkmasına, bunların da birbirine karşı sömürülmeme ve birinin diğerine hakimiyet kuramaması evresine geçilmesine yol açmıştır. Ancak milliyetçiliğin beraberinde getirdiği radikalizm, uluslar arasında rekabeti tetiklemiştir. Bu analizden yola çıkıldığında, Osmanlı Devleti'nde başlayan uluslaşma çalışmaları; devletin içindeki etnik unsurların yanı sıra ulema, askeri gruplar, bürokratlar ve toprak sahipleri gibi çıkar grupları nedeniyle başarısız olmuştur. Bozdoğan ve Kasaba (2005), Türkiye'de ulus devletin inşasını kültürel bağlamda değerlendirerek, dönemin fotoğraf, müzik, yazı dili ve sanat eserleri gibi sembollerde aracılığıyla ifade edildiğini vurgulamaktadır. Bu sembolik boyut Ankara ve çevresinde kendisini gösterse de, Anadolu'nun içlerine yayılamamış ve modernist ulus inşası kültürel dönüşümü gerçekleştirememiştir. Bunun üzerine ulus devleti korumak ve sürekliliğini sağlamak amacıyla Türk milliyetçiliği yükseltilmiş; buna karşılık, temelleri Meşrutiyet döneminde atılmaya başlanan Kürt milliyetçiliği de bölgede güç kazanmıştır.. Bu durum bölgenin tarihsel özgünlüğünü ve Güneydoğu Anadolu Bölgesine yönelik özel politikaların uygulanmasını beraberinde getirmiştir (Beşikçi, 1986). Ayrıca bölgede yükselen milliyetçiliğin karşısında, iktidara yaklaşan ve ulusçuluğu zayıflatan feodal yapıların varlığını sürdürmesine göz yumulmuş; bu yapılardan hem askeri hem de siyasi destek alınmıştır.

1925 yılında Aşar (Öşür) vergisinin kaldırılması ve tekke ve zaviyelerin kapatılması yönündeki inkılaplar, esasen bölgede feodalizmin zayıflatılması amaçlanmıştır. (Bruinessen, 2003). Ancak bu reformların uygulanmasından sonra hem geleneksel alışkanlıkların sürmesi hem de feodal yapının bölgede köklü ve güçlü olması nedeniyle istenilen sonuçlar tam anlamıyla elde edilmemiştir. Köylünün yoksullaşıp güçsüzleşmesi karşısında derebeyleri gittikçe daha da güçlenmektedir (Tökin, 1990).¹¹ Ağalar, 30 - 40 köyü kontrol edebilen; köylünün yalnızca hayatta kalabileceği kadarını bırakıp geri kalan tüm ürüne el koyabilen bir sisteme sahiptir. Üstelik bu yapı, tarihsel olarak merkeze karşı pek fazla sorumluluk hissi

¹¹ Cenubuşarkide seyyar aşiret derebeyliğinden ziyade, mütemekkin derebeyliğin münkeşif bulunduğu mmtakalarda meselâ Urfada ve Urfaya komşu vilâyetlerde köyler heyeti umumiyesile eşraf ve ağniyanın batapu malıdır. Eşraftan en fakirinin üç dört köyü vardır. Otuz kırk köye sahip ve köyün bütün varidatını toplıyan ağniya mevcuttur. Köylü, emeğinin semeresinden ancak yaşamasını pek noksan olarak temin eden bir kısmını alır. Mütebaki kısmı mal sahibi olan eşraf ve ağniyaya aittir'(Tökin, 1990).

taşımayan bir niteliğe de sahiptir ve uzun yıllar boyunca Ankara'nın gündeminde yer almıştır. Bu durum, bölgede yaşayan köylünün merkezi otoriteyi tanımamasına, onu meşru görmemesine ve yalnızca bildiği geleneksel düzen içinde yaşamaya devam etmesine neden olmuştur. Karşılaşılan problemde kimse Ağa veya şeyh kadar etkili olmamıştır. Ne padişah ne de merkezi Hükümetin Cumhurbaşkanı veya atadıkları yönetememiştir.¹²

Bölgede hüküm süren ağalar memurları da kendi denetimlerine almış ve sindirmiş vaziyettedir. Bu durum, halkın üzerinde ayrıca etkili olmaktadır. Şikayet mekanizmasının işlevsizsiz kaldığı bu sistemde,. Merkezdeki emirler ile yereldeki uygulayıcılar uyuşmamaktadır. Mustafa Kemal ve bürokratların tasfiye ve üniterleşme çabasına karşılık yereldeki feodaller halktan arıza çıkarana kendi cezalandırmadan jandarma aracılığıyla cezalandırma yolunu kullanacak kadar rahat davranmaktadır.¹³ Şeyh Said isyanı sonrası Ağrı bölgesinde çıkan ve daha sonra devam eden ayaklanmaların aşiretler tarafından desteklendiğine yönelik raporlar düzenlenmiştir. Bölgenin merkeze bağlanmasının yolu, aşiretlerin tasfiyesi olarak görülmüştür. Celal Bayar'ın hazırladığı ve Mustafa Kemal ile İnönü'ye sunulan Şark Raporunda bölgeye dair yapılan değerlendirme, bölgenin geçmişten

¹² Şark vilâyetlerinde derebeyliğin menşei cebir ve tahakkümden gelmiştir. Cebir ve tahakküm ün menşei de fetihtir. Geçen bahiste valctile buralarda «tabii ve âlem sahibi», «mefruzülkalem ve maktuulkadem» «ekrat beyle rin in yani derebeyi hükûmetcikleri reislerinin hudutları dahilinde bulunan araziye «mülkiyet üzre zapt ve tasarruf» ettiklerini görmüştük. Bu hükûmetcikler arazisinde yaşayan köylü, beylerin, tebaası addolunurdu. 1890 senelerine kadar cenupta kürtler kendilerini filân veya falan beyin tebaası sayarlardı. Sultan Hamit bu tabirin istimalini menetmişti. Maamafih bugün bile cenubuşarkîde bazı ihtiyarlara sorulduğu zaman cevaben kendilerinin meselâ «Hatip Bey» veya «Cemal Bey» tebaası olduklarını söylerler(Tökin, 1990).

¹³ “Bey, aşiret üyelerinin gözünde bir hükümdar, olağanüstü bir varlıktır Önce kuvvetle çevresindekilere zorbalık eden reis, yaşanan çevredeki araziye bütünüyle kendi üzerine geçirmiştir. Araziyi akraba ve yakınlarına işletir. Aşiret bireylerinden araziye muhtaç olanlar, ziraatle geçinmek isteyenler, ya aşiret çevresinden uzaklaşmaya ya da arazisinden bir kısmını kiralamak için reise başvurmayla mecbur olmuşlardır. Ortakçı, kiracı veya maraba denilen bu zavallılar, sanki bir borçmuş gibi ağanın, yani aşiret reisinin bütün angaryalarını da görürler. Bunu yapmazlarsa ağa kendilerini kovar, gerçek veya hayali bir suç ile (çünkü aşiret bireylerinden her birinin cezai takibatı gerektiren birkaç suçu vardır) hükümete teslim eder, süründürür, çocuklarını ve ailesini yok eder, perişan eder”(Kemali, 2013).

beri yönetim anlayışını ve halkın bilincinin oluşum temellerini, feodal kültürün kaynağını işaret etmektedir (Bayar, 2006, s.. 25)¹⁴.

Bölge feodalizmini ortadan kaldırmak ve dağıtmak amacıyla, isyanlara katılan aşiretler ve onlarla yakın ilişkide bulunan aileler Batı illerine göç ettirilmiştir. Bu yolla hem feodal yapının ve şeyhliğin zayıflaması hem de ulus devletin inşası hedeflenmiştir. Bu amaçla 4 Temmuz 1927 yılında çıkarılan “Bazı Eşhasın Şark Mıntıkasından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun” kapsamında, Doğu illerinden Batı illerine 1400 kişi sürgün edilmiştir(Mumcu, 1996. s.53). 1934 yılında ise, yine göçebe aşiretlerin başı bozuk yapısını ortadan kaldırmak ve onları denetim altına almak amacıyla 2510 sayılı İskan kanunu hazırlanarak ve Meclis’e sunulmuştur. Yasanın gerekçesinde bu amaç açıkça ifade edilmiştir(Mumcu, 1996).

“Aşiretleri, kendi hallerine bırakmak, hatta reisler ve ağaların aşiret üzerindeki nüfuzlarını artırmak ve onları, ağalar ve beyler aracılığı ile Hükümete bağlamak, gerek birbirleriyle gerek yerleşen halk ile aralarındaki uyuşmazlık ve çelişkileri besleyerek sürdürmek mutlak yönetimin başlıca siyasetiydi. Eski ve yeni Osmanlı yönetiminin bütün yasaları, fermanları ve fetvaları, aşiret ağalığı, beyliği, tıpkı aramızda bir komün idaresi özerkliği ve belediye başkanlığı şeklinde görmüş ve tanımıştır”(Mumcu, 1996).

Aslında kanunun gerekçesi sadece feodalizm ile mücadele değildir. Resmî raporlar doğrultusunda, bölgedeki Kürt varlığının asimile edilmesi ve güçlü Kürt feodal yapısının etkisizleştirilmesi de temel hedefler arasında yer almıştır. Öte yandan, mübadele ile gelenlerin yerleştirilmesi ve bölgenin Türkleştirilmesi hedeflenmiş; aynı zamanda bazı Kürt ailelerinin Batı illerine göç ettirilmesi planlanmıştır. Her ne olursa olsun feodalizmle mücadele, Cumhuriyet yönetimi açısından zorunlu görülmüştür. Bu yaklaşım, 2510 sayılı İskân Kanunu’nun 10. maddesinde açıkça detaylandırılmıştır.¹⁵ Burada niyetin sadece

¹⁴ ‘Doğu illeri bizim rejimimize gelinceye kadar kati bir tarzda hâkimiyetimiz altına girmemiştir. Geçmiş hükümetler, halk üzerindeki hâkimiyetlerini ağalar ve şeyhler vasıtasıyla yürütmek istemişlerdir. Ağalar ve şeyhlerin soyduklarının bir kısmını hükümet erkânına vermeleri suretiyle müşterek idarei maslahat devri yaşanmıştır. Doğu’da bugün için dahi tamamen yerleştiğimiz iddia olunamaz.’(Mumcu, 1996).

¹⁵ İskan Kanunu, 10. Maddesi;

A. Kanun, aşiretlere hükmi şahsiyet tanımaz. Bu hususta herhangi bir hüküm, vesika ve ilam müstenit de olsa

feodalizm ortadan kaldırılması değil; aynı zamanda kültürel kimliğine tabi olmayan toplulukların denetim altına alınması ve yerlerinden edilmesidir. Ağalardan toprakların alınıp köylüye dağıtılması yönündeki karar, devlet eliyle gerçekleştirilen bir çeşit feodalizm tasfiyesi, bir diğer ifadeyle Mumcu'nun(1996) deyimiyle devrim niteliği taşımaktadır. Ancak, köylüye toprak dağıtımı fikri Türkiye'de hiçbir zaman tam anlamıyla hayata geçirilememiştir. Mustafa Kemal'in, İnönü'nün, Bayar'ın farklı dönemlerdeki girişimlerine rağmen bu reformlar ötelenmiş veya engellenmiştir.

Toprak reformuna yönelik en önemli girişim, 1937 yılında Bayar Hükümeti döneminde gündeme gelmiş; hükümet programına "Toprak Reformu ve Köylünün Topraklandırılması Kanunu eklenmiştir. Söz konusu yasa ancak 1945 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulabilmiştir. Bu noktada, ileride Demokrat Parti'yi kuracak olan grubun muhalefetiyle karşılaşmış; bu çatışma, Cumhuriyet Halk Partisi'nin bölünmesine yol açmış ve toprak sahiplerinden oluşan kesimin de içinde bulunduğu bir grup Demokrat Parti'yi kurmuştur (Mumcu, 1996).

Öte yandan, Meşrutiyet'le beraber canlanan Kürt milliyetçi hareketleri ve bu doğrultuda çıkan isyanlar, bölgedeki feodal kültür, aşiret yapısı ve itaat ilişkileriyle merkezi hükümetin

tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların herhangi bir vesikaya veya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilat ve taazzufları kaldırılmıştır.

B Bu kanunun yayınından önce herhangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adet ile aşiretlerin şahsiyetlerine ve onlara izafetle reis, bey, ağa ve şeyhlerine ait olarak tanınmış, kayıtlı, kayıtsız bütün gayrimenkuller devlete geçer. Bu kanun hükümlerine ve Devletçe tutulan usullere göre bu gayrimenkuller muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolanlara, topraksız ve az topraklı çiftçilere dağıtılıp tapuya bağlanır. Bu gayrimenkullerin aidiyeti tapu sicillerindeki kayıtlara göre tesbit olunur. Tapu sicilindeki aidiyete dair bir kayıt yoksa veyahut kayıtlar yalnız şahıslar namına olup da halk arasında bunların aşirete ait olduğu söyleniyor ve aşiret fertleri de gayrimenkullerden başkasına sahip bulunmuyorlarsa aidiyet, tahkikat üzerine o yerin idare heyeti kararı ile hallolunur. İdare heyetlerinin valilerce onanan kararları kesindir.

C - Bu kanunun yayınından önce aşirete reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve yapmak isteyenleri ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahzurlu bulunanları, aileleriyle birlikte, münasip yerlere naklettirip yerleştirmeye Bakanlar Kurulu kararı ile İçişleri Bakanı yetkilidir.

Ç- Türk tebaasından olup da Türk kültürüne bağlı bulunmayan aşiret fertlerinin dağınık olarak 2 numaralı mıntıkalar, Türk tabiyetli ve Türk kültürlü göçebe aşiretlerin fertlerini sağlık ve yaşama koşulları elverişli yerlere nakledip yerleştirmeye, Türk tebaası olmayan ve Türk kültürüne bağlı bulunmayan göçebe aşiretlerin ferdlerinin gereklere göre Türkiye dışına çıkarmaya İçişleri Bakanı yetkilidir' (Mumcu,1996, s. 57-58).

karşılaştığı direnci artırmıştır. Aşiretlerin ve dini yapıların bu isyan dalgalarına artan katılımı karşısında, merkezi hükümet bu yapıların varlığına, yalnızca işlevli oldukları ölçüde, göz yummuştur¹⁶.

Savran(2010) ve Başkaya(2018), Kurtuluş Savaşı sürecinde halk kitlelerinin mücadeleye katılımının, doğrudan Cumhuriyet veya modern devlet idealiyle değil, yerel eşraf, ağalar, şeyhler ve tarikat gibi dini otoritelere dayanan yapıların aracılığıyla sağlandığını belirtmektedir. Bu kişiler sürecinde aktif rol oynamış ve bu nedenle onlardan destek alınmıştır. Bu durum, sonraki dönemlerde de bu kadroların siyasette etkili olmasının önünü açmıştır. Özellikle Başkaya, Doğu Anadolu'da Erzurum ve Sivas kongreleri sürecinde, Mustafa Kemal'in dillendirdiği Ermeni tehdidine dikkat çekerek yaptığı dinsel birlik çağrısının, aşiretler üzerinde etkili olduğunu vurgulamaktadır. Bu da savaş sonrasında, bu geleneksel güç odaklarının yönetimde etkinliğinin artmasına başka bir gerekçe olarak sunulmaktadır.

Yeni Cumhuriyet rejimi, tüm halk kitlelerini kapsayan bir milli sermaye temelinde devlet modeli kurmayı hedeflemiş ve bu doğrultuda, Lenin'in (2012) tanımıyla bir burjuva demokratik devrim ya da milli demokratik devrim gerçekleşmiştir. Ancak bu rejim türünün karakteristik özelliği, etkili bir sınıf mücadelesi yürütülmeden kapitalistleşmeye çalışılmasıdır. Başka bir ifadeyle, Cumhuriyet rejimi doğası gereği kapitalist bir yönelim taşısa da, içinde geçmişten miras kalan feodal sınıf karakterlerini barındırmaya devam etmiştir. Bu da, feodal yapıların Cumhuriyet döneminde varlıklarını sürdürmesinin yapısal bir açıklaması olarak değerlendirilebilir.

¹⁶ Cumhuriyet ile feodallerin çatışmasında Diyarbakır valisi Cemal Bardakçı'nın halkın durumuna dair aktarımı şöyledir; "Köylüye aşiret mensuplarına. Bunca zulme, cefaya niçin katlandınız. Neden hükümetin himayesine sığınmadınız dediğimiz zaman hemen şu cevabı alıyordum. Efendim hangi hükümet? Bizim jandarma kumandanımız da kaymakamız da valimiz de beylerimiz de reislerimizdir. Bizden vergi alan, arzu ettiklerinde yok eden, istedikleri zaman elimizdeki geçim vasıtalarını, çift hayvanlarını, aletlerini zapt edip bizi kapı dışarı atan, hükümet edenlerin hanümanlarını söndüren, yalancı şahitler dinletmek suretiyle mahkemelere istedikleri şekilde karar verdiren, tapu nüfus kayıtlarını keyflerine göre değiştiren onlardı. Hükümet, bize ne verdi? Bir karış toprak mı vermişti. Köylerimizden kovulup aç kaldığımız zaman ağzımıza bir lokma ekmek mi sokmuştu. Heran tecavüze uğrayan namusumuzu, malımızı, canımızı korumak için ne vakit ne gibi tedbirler almıştı?" (İlyas, 2014).

1.8.2. Tek Parti dönemi

“Dört senede bir kurulan kurultayımızın her birisinin büyük birer vasfı vardır. Falan kurultaydan sonra bu kanun çıktı. İkinci Kurultay şunu, Üçüncü bunu yapmıştır. Benim naçiz kanaatime göre bu Kurultayın da en büyük vasfı, Türk köylüsünü toprak sahibi yapmak üzerinde aldığınız karar ve yaptığınız programdır. Dördüncü Büyük Kurultay, tarihte bununla övünebilir. Çok garibdir, Türkiye ziraat memleketidir ve geniş toprakları vardır. Fakat burada diğer memleketlerde olduğu gibi toprak meselesi ve ağrar bir derd yoktur görüşü vardır. Hayır arakadaşlar bu yerinde bir görüş değildir. Türkiye’de ağrar meselesi vardır ve bu mesele Kamutayımıza (Meclisimize) kadar gelmiştir. Daha dün hayâl gibi söylenen lakırdı bugün Kamutayımızın meselesi olmuştur. Diğer memleketler bunu zamanında kabul ettiler. Kabul etmeyenler de büyük zararlara uğradılar ve zorla yaptılar. Fakat her şeyi vaktinde görüp hadisata ön alarak meseleyi halletmeyi bilen Türk inkılâbı, Türk Cumhuriyeti bunu da tam zamanında gördü ve tam zamanında kararını aldınız. Bu itibarla diyorum ki, aldığınız bu karar, sizin, Büyük Kurultayımızın güzel bir yafta ve damga gibi daima tarihlerde ve vicdanlarda kalacak ve bir eser olacaktır. (*Alkışlar*)” (Perinçek, 2010, s. 98).

CHP’nin 1935 yılı kurultayında parti programına köylünün topraklandırılmasının “en büyük gaye” olarak dahil edilmesi, feodalizme karşı uygulamada alınacak önlemlerin bir habercisidir. Bu yaklaşımın politik yansıması, Meclis aritmetiğinde de kendisini göstermiştir. Şeyh Sait Aayaklanması’nın ardından, bölgede devlet otoritesini yeniden dizaynetmek etmek amacıyla Tahrir-i Sükun Kanunu çıkarılmış; kurulan İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla isyanlara katılanlara ağır cezalar verilmiştir.. Bölgedeki ayaklanmaları bastırmak ve iktidarın düzenini sağlamak üzere gönderilen valilerinin yetkilerini aşan bir yapı olarak Umumi Müfettişlik sistemi kurulmuştur. Bu sistem, valilerin üzerinde, geniş yetkilere sahip merkezi temsilciler aracılığıyla doğrudan denetim sağlamayı amaçlamıştır. Bu uygulama, ilk olarak II. Abdülhamit döneminde ortaya çıkmış, ardından çeşitli Osmanlı hükümetleri tarafından da ölgede uygulamıştır. Cumhuriyet döneminde ise Güneydoğu Anadolu illerini kapsayan Umumi Müfettişlik¹⁷, adeta bir “bölge valiliği” görevi üstlenmiştir (Koçak, 2003, ss..25-26).

¹⁷ “TBMM, ikinci döneminin son gün lerinde, 'Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair' (26 Haziran 1927 ve 1164 sayılı) bir yasa yapmıştır. Bu, bölge (eyalet) valiliğine benzer bir sistem olup, Kurtuluş Savaşından sonra ordu biriminin kaldırılarak, kolorduların müfettişliklere bağlanmasını da an ıştırma ktadır. M ülkiye genel müfettişlerinin başlıca görevi, bölgelerinde 'asayiş ve inzibat'ı sağlamaktır. Daha sonra Umumi Müfettişlik

Olağanüstü yetkilerle donatılmış ve hem yargı hem de yönetim yetkileri kendilerine devredilmiş olan bu valiler, bölgedeki yönetimi devralırken artık CHP iktidarının bölgeye ve feodal yapılara yaklaşımı açık biçimde tasfiye odaklı olmuştur. Zaten bu yapının devamı niteliğinde, sıkıyönetim valiliği anlamına gelen Umumi Müfettişliklerin sonraki ayakları olan 2. ve 3. Umumi Müfettişlikler de kurulmuştur.¹⁸ Bu müfettişlikler aracılığıyla yürürlüğe konan politikaların temel dayanakları arasında, bölgelerin kalkındırılması, nüfus yapısının ve demografik yapının yeniden düzenlenmesi, halkının “devletçi anlayışla” yetiştirilmesi ve İskan Kanun’unun uygulanması yer almıştır. Balkanlar’dan gelen göçmenlerle, Doğu’dan İskan Kanunu kapsamında gönderilen aşiret ailelerinin yerleştirilip düzene kavuşturulması amacıyla, daha önce 1. Umumi Müfettişi olarak görev yapan ve sonrasında Diyarbakır Milletvekili olan İbrahim Tali Öngören’in vekillikten alınarak yeni kurulan 2. Müfettişlik için için tekrar bölgeye görevlendirilmesi, bu bölgeye yönelen göçün demografik yapısıyla doğrudan ilişkilidir (Koçak, 2003).

Tunçay, (1981, s. 175), sürgün edilen toprak ağalarından kalan arazilerin köylülere dağıtılması görev ve yetkisinin 1. Umumi Müfettişlik makamına verilmesini şu şekilde aktarmaktadır: “Aradan bir yıl geçince, 2 Haziran 1929 tarih ve 1505 sayılı («Şark Menatıkları Dahilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun») ile Birinci Umumî Müfettişlik bölgesinde çok sınırlı bir toprak reformu girişiminde bulunulmuştur. (Bu yasanın

vazife ve salahiyetlerine dair bir de talimatname yapılmıştır. Umumi Müfettişliğin ilk kurulma nedeni, 23 Ekim 1927’de sona eren sıkıyönetimin yerini dolduracak bir yetke yaratmaktır. Nitekim, bir ay içinde, daha talimatname yapılmadan, Şark vilayetleri için bir Umumi Müfettişlik ihdasıyla, bu göreve İbrahim Tali (Öngören) Beyin tayininin muhtemel olduğu haberi gazetelere yansımıştır (Cumhuriyet, 26 Teşrinisani [Kasım] 1927). Bu olasılık kısa sürede gerçekleşmiş, Elazığ, Urfa, Bitlis, Hakkari, Diyarbakır [Diyarbakır], Siirt, Mardin ve Van illerinden oluşan Doğu bölgesine bu zat Umumi Müfettiş olarak atanmıştır. Ancak, ondan sonra, Umumi Müfettişliğin yurdun başka yörelerinde de kullanılabilecek bir genel yönetim düzenlemesi olduğu düşünülerek, bu 53 ilk kurulana Birinci Umumi Müfettişlik adı verilmişti”r (25 Aralık 1927 tarih ve 5977 sayılı kararname)’ (Tunçay, 1981).

¹⁸ “19 Şubat 1934 tarih ve 2/150 sayılı kararname ile, ‘Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale mıntıkalarında, nafia ve iskan işlerinin esaslı bir surette tanzim ve idaresi için, 1164 nolu kanunun hükmüne göre, mezkur mıntıkada, ‘Trakya Umumi Müfettişliği’ namı ile, ikinci bir Umumi Müfettişlik teşkili ve bu Umumi Müfettişliğe aid ilişik kadro’ onaylanır”(Koçak, 2003, 127).’

kapsamı, 1097 sayılı göçürtme yasasıyla Batıya sürülenlerden affa giremeyenlerin hâzineye aktarılan topraklarından ibarettir.)”

Ebinç (2008), Mustafa Kemal’in bölgede feodalizme karşı mücadele başlattığını ve bu doğrultuda feodal yapının çözülmesi amacıyla halkın topraklandırılması hedeflediğini belirtmektedir. Bu amaçla 1928 yılı meclis açılışında hükümeti yönlendirdiğini aktarmaktadır. Bu doğrultuda hükümet, 1929 yılında hazineye geçmesi gereken toprakların köylülere dağıtımını öngören bir kanun çıkarmıştır.¹⁹

Hükümetin bu politikası, çok geçmeden 1929 Ekonomik Krizi ve ardından patlak veren Ağrı İsyanı ile birlikte başarısızlığa uğramıştır. Sonrasında çıkarılan İskan Kanunu da uygulamada beklenen etkiyi yaratamamıştır; zira gerek bölgedeki memurların uygulama konusundaki isteksizliği gerekse halkın alışkanlıkları nedeniyle, çoğunlukla ağaların elindeki topraklara değil, yalnızca devletin elinde bulunan hazine arazilerine müdahale edilebilmiş ve yalnızca bu arazilerin dağıtılması mümkün olmuştur. Önceki isyanlar genellikle feodal ve dini nitelikli ayaklanmalar olarak değerlendirilmişken, Ağrı İsyanı, açık bir şekilde Kürt milliyetçisi bir karakter taşımaktadır. Bu nedenle, bu isyanın bastırılması süreci yalnızca karşı mücadele olarak değil, aynı zamanda bölgede yükselme potansiyeli taşıyan milliyetçi bir hareketin önlenmesi amacıyla da şekillenmiştir (Bruinessen, 2003). Ağrı İsyanı (1930) sonrasında, İsmet İnönü’nün bölgeye yaptığı gezide, ekonomik durumun kötü olduğu, ulaşım imkânlarının yetersiz kaldığı, eğitimin geri planda olduğu, üretimin sınırlı olduğu ve hayat pahalılığının yaygınlaştığı tespit edilmiştir. İnönü, bu sorunlara karşı çeşitli önlemler alınması gerektiğini belirtmiş; özellikle Doğu Anadolu’ya demiryolu hattının uzatılmasını, bu sayede üretim ilişkilerinin geliştirilmesini ve halkın devlete olan bağlılığının artırılmasını tavsiye etmiştir. Hazırladığı raporda İnönü, Siirt dışında bölgede ağalık sistemine yönelik bir

¹⁹ “...Şark Menatıkı Dâhilinde Muhtaç Zurra Arazi dağıtımı öngören bir yasa çıkarıldı. Bu yasaya göre hazineye intikal etmesi lazım gelen araziden köylüye aşiret efradına göçebe ve muhacirlere dağıtılmış olan yerlere dokunulmayarak özellikle Doğu ve Güneydoğu’da büyük toprak mülkiyetine sahip olan ağaların toprakları kamulaştırılmak üzere topraksız köylüye dağıtılacaktı. Arazi sahiplerine kalacak toprak 200 dönümden az 500 dönümden çok olmayacaktı. Kamulaştırma bedelleri ise 1914 yılında kaydedilen vergi değerinin 8 ile 10 katı arasında olmak üzere ödenecekti. Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle aynı yıl Doğu ve Güneydoğu’da 20.000 dönüm arazi kamulaştırılarak hazineye ait ayrıca 90.000 dönüm arazi topraksız köylüye dağıtıldı”(Ebinç, 2008).

şikâyetle bulunmamaktadır. Siirt'in etnik yapısını ise Arap olarak tanımlamaktadır. Raporun dikkat çekici noktalarından biri de, bölgede yeni mücadele başlığının, Kürtçülük ve Kürt milliyetçi girişimlerinin çevre ülkelerden taşınan etkilerle güç kazandığına dair vurgudur. İnönü'nün bu bağlamdaki endişesini en açık biçimde ortaya koyan ifadelerden biri, “Erzincan Kürt merkezi olursa Kürdistan'ın kurulmasından korkarım” sözüdür (Öztürk, 2024, s.51). Bu ifade, raporun üzerinde durduğu tehlikeyi ve mücadele başlığını öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda, daha önce zaten zaten sınırlı bir biçimde sürdürülen feodalizmle mücadele geri planda kalmış; Kürt milliyetçi hareketlerine karşı feodal yerel güçlerin desteklenmesi ve bu aktörlerden yardım alınması gerektiği fikri öne çıkmıştır.

İsmet İnönü'nün ziyaretinden sonra, 1935 yılında bölgeye 1. Umumi Müfettişi olarak Abidin Özmen atanmış ve kendisinden bölgeye ilişkin kapsamlı değerlendirme raporu hazırlaması istenmiştir. Özmen, hazırladığı raporda, İsmet İnönü'nün daha önce yaptığı planlamaları ve yürütülen çalışmaların başarısız olduğunu belirtmiştir. Raporda özellikle Kürt demografisinin hala güçlü olduğu ve milliyetçi hareketlerin komşu ülkelerden örgütlendiğini ifade edilmektedir. Özmen'e göre, olası bir olağanüstü durumda, bu “dış güçlerin” etkisiyle harekete geçilme riski bulunmaktadır. Bu bağlamda Özmen, hükümetin önünde iki temel seçenek olduğunu vurgulamaktadır: 1) Kökten asimilasyonla bölge nüfusunu komple Türkleştirmesi, ya da 2) bölgedeki ileri gelen beylerle iş birliği yaparak, gelişen olaylara göre esnek ve duruma göre tepki gösteren bir siyaset izlenmesi²⁰(Öztürk, 2024). Bu doğrultuda başvurulabilecek en önemli veri setlerinden biri, feodal yapılarla ya da raporlarda adı geçen “ileri gelenlerle” birlikte hareket etme durumunun siyasal alandaki yansımalarını incelemektir. Feodalizmin, siyasal güçle pekişerek halk üzerinde etkinliğinin

²⁰ “16 doğu vilayetinde 1927 nüfus sayımı istatistiklerimizin gösterdiğine göre bir milyona yakın Kürt vardır. Bu Kürtler tamamen asimile edilerek cennet kadar güzel olan oturdukları ülke, Türk vatanının ayrılmaz bir parçası haline mi getirilecektir, yoksa herhangi bir tepki sonucu doğacak ufak tefek vakaya bile meydan vermemek üzere hükümet kuvvetlerinin kontrolü altında birçok senelerden beri sürüp gelmekte olan halin devamını kabul etmek tarafına mı gidilecektir? Bu halde ileri gelenlere hürmet gösterip, bahşiş vererek bugün için nispi sükün tesis etmek, yarın gelecek hadiseleri o anın müsaadesine göre halletmek. Benim düşüncem, devletin iç ve dış siyaseti müsait olduğu anda birinci şekli ihtiyar etmek tarzındadır. O kadar ki, doğu ve güney sınırlarımız dışında Kürtlük gayesiyle uğraşanlar bu sınırlar içinde kendilerinin konuştuğu fiili anlar ve hisleri onlarla müşterek adam kalmadığına kanaat getirsinler”(Öztürk, 2024, s. 85).

arttığı görülünce CHP'nin bölge vekilleri arasında 1946 seçimlerine kadar kademeli biçimde aşiret reislerinin elendiği görülmektedir.

Ancak bu sürece rağmen, İzol, Bucak, Metinan gibi bazı güçlü aşiretlerin etkisinin günümüze kadar devam etmesi, söz konusu dönemde bu grupların siyasal ve toplumsal varlıklarını kesintisiz şekilde sürdürebilmeleriyle açıklanabilir. Görülmektedir ki, bazı aşiretler bu filtreleme sürecinden muaf tutulmuş; siyasal sistemin dışına itilmemiştir. Bu süreçte bölgeye dışarıdan atanan milletvekillerinin, genellikle hükümete yakın ve politik çizgiye sadık, ancak bölgeye yabancı kişiler olduğu görülmektedir. Hatta bazı milletvekillerinin, seçildikleri seçim bölgesine hayatları boyunca hiç gitmedikleri dahi rapor edilmiştir. 2. ile 7. Yasama dönemleri incelendiğinde, TBMM'ye ağaların büyük ölçüde elendiği, yerlerine merkez bürokrasisinden gelen temsilcilerin veya hükümete oldukça yakın, sınırlı sayıda aşiret liderinin yerleştirildiği bir tablo ortaya çıkmaktadır(İlyas, 2014). Bu konuda İlyas(2014) durumu şöyle aktarmaktadır:

“Ağrı, Bingöl, Bitlis, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli vilayetlerinde merkezden atananlar milletvekili olarak seçilmiş, adı geçen illerimizdeki bütün vekiller, sadece bulunduğu yeri temsil etmişler, bazı milletvekilleri ise seçildikleri vilayetlere hiçbir zaman gitmemişler. Bu iki yasama döneminde söylenilebilecek yegâne şey, bir parlamenterden beklenecek vazife, adayı olduğu şehrin problemlerini bilmesi ve o problemleri Meclis kürsüsünde dile getirmesidir. Ancak dışarıdan atama yöntemi şeklinde belirlenen adayların o şehrin hiçbir meselesinden haberdar olmaması, sorunların o dönemde sadece Umumi Müfettiş ya da valilerin becerilerine bırakılması, doğu vilayetleriyle ilgili yapılacak yorumların menfi olmasını beraberinde getirecektir.”

8.yasama döneminde Demokrat Partinin seçim stratejisi yerel güçlerle ve aşiretlerle ittifak üzerine kurulunca, CHP hükümeti de yerellerden adaylar gösterip halkın, çiftçinin veya yörenin ileri gelenlerinin aday gösterilmesine yönelmiştir. Bu durum da feodallerin bölgede yeniden güçlenmesinin önünü açmıştır(İlyas, 2014).²¹

²¹ Türkiye’de çok partili hayata geçiş dönemi olan bu yasama yılında artık Meclis’te sadece Halk Partililer yer almamaktadır. Bunun yanında Demokrat Parti de Meclis’e 66 milletvekili gönderebildi. İlk defa Halk Partisi bu dönemde köylü kesimi de kucaklamayı hedefleyen bir tutum içerisine girdi. Örneğin Ağrı İli’nde çiftçi Ahmet Alpaslan milletvekili olarak seçilmesi için milletvekili listesine dâhil etmiş nitekim de parlamenter olarak seçilmiştir. Bunun yanında Diyarbakır Vilayeti’nde ilk kez Diyarbakırlı olanlar aday gösterilmiş ve bu

1.8.3. Aşiretler yeniden mecliste: çok partili dönem

1935 yılında, CHP Parti Programı'na ülkedeki dengesiz arazi dağılımı sorunu açıkça dahil edilmiştir. Bu programda, geniş toprakların, toprağa dayalı bir yaşama biçimine ihtiyaç duymayan küçük bir feodal azınlığın elinde bulunmasına karşı çıkmıştır. Ancak bu tespitin yasama sürecine yansımaları, 1945 yılında Meclis'e sunulan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile mümkün olabilmiş, fakat bu girişim büyük tartışmalara neden olmuştur.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun amacı üzerine yürütülen tartışmalarda farklı yaklaşımlar öne çıkmıştır. Bunlardan biri, Doğan Avcıoğlu'na ait görüştür. Avcıoğlu, bu kanunun ideolojik bir tercihin ürünü olduğunu, asıl hedefin topraksız köylünün desteklenmesi ve bu yolla Milli Demokratik Devrimin gerçekleşmesi olduğunu ileri sürmektedir. Bir diğer yaklaşım ise Şevket Pamuk ve Çağlar Keyder tarafından dile getirilmiştir. Bu görüşe göre, asıl amaç, CHP içerisindeki muhalefeti etkisizleştirme ve bu sürecin ardından feodal liderleri **siyasal etkisini kırmak** olmuştur (İnce, 2009, s.44). Üçüncü bir görüş ise —bu çalışmanın da tez konusu doğrultusunda savunduğu üzere— yukarıdaki iki amacın yanı sıra, feodal güçleri tasfiye ederek, halka ulaşmada aracı olan feodallerin ve dini otoritelerin merkezi hükümet önündeki engel olmaktan çıkarılması hedeflenmiştir. Bu otoriteler, merkezi hükümetin doğrudan etki alanını daraltan birer engel olarak görülmüş ve bu nedenle tasfiye edilmek istenmiştir. Nitekim bu çabanın bir uzantısı olarak 1938 yılında Dersim harekatı gerçekleştirilmiş; ancak bölgede istikrar bir türlü sağlanamamıştır. Bu ayaklanma sırasında destek sunan bazı feodal unsurlar olsa da, çok daha güçlü ayaklanma çıkaran aşiretler öne çıkmıştır (İnce, 2009, s.47).

Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun, 1. Maddesi²²; arazinin milletin gelişimi, ekonomik bağımsızlığı ve nüfusunun barınması açısından yaşamsal bir kaynak olduğunu

konuda başarılı olmuşlardır.⁵⁵⁸ Yine uzun yıllar sonra ilk defa Mardin ve çevresinde etkili bir aşiret olan Şemdin Aşireti Reislerinden Şemsettin Ekmen CHP listesinden parlamenter seçilmiştir.⁵⁵⁹ Şemsettin Ekmen şuan Ak Parti Batman Milletvekili Mehmet Emin Ekmen'in akrabasıdır. Diğer taraftan ise Ağrı Vilayeti'nde Şemski Aşireti Reisi Ahmet Alparslan CHP listesinden milletvekili olmaya başarmış. Urfa'da ise Bucak Aşireti Reisi Hasan Oral ve Aşiret Reisi Osman Agan milletvekili olarak seçilmişlerdir (İlyas, 2014).

²² Çiftçiyi Topraklandırma Kanunun 1 maddesi; “Aslında arazi bir tabiat varlığıdır. Onun değeri, Millet için barınma alanı olmasından ve Millet iktisadının kuruluş yerini, ana istihsal unsurlarını vermesinden doğar. Fakat

vurgular. Arazinin genişliği, çeşitliliği ve verimliliği bir milletin güçlenmesinin temel koşulları olarak kabul edilmektedir. Arazilerin dağılımındaki eşitsizliğin ve ortalama kişi başı dönümü ifade eden kayıtlar, ülkedeki küçük çiftçi ailelerin durumunu gözler önüne sermektedir.²³

bir millet için arazi sadece mekân olarak büyük bir şey ifade etmez. Bir milletin benimsediği arazi, genişliği, çeşitliği ve yarayışlılığı ile ehemmiyet kazanır. Zira bir milletin üremesi, iktisatça gelimesi ve kuvvetlenmesi, her şeyden önce, o milletin vatan olarak benimsediği arazinin genişliğine; çeşitliliğine ve yarayışlılığına bağlıdır. Gerçekten, bir milletin vatan edindiği yerin, önce, o milletin üremesine ve büyümesine yeter genişlikte olması şarttır. Geniş araziye sahip olan milletlerin gelişme imkânları da çoktur; arazisi dar olan milletler için, ne de olsa bu imkânlar hudutludur. Arazisi dar olan milletlerin çoğalan nüfuslarını barındırmak için çıktıkları copluklar dün olduğu kadar bugün de göze çarpmaktadır. Bundan ötürü arazi, millet hayatı üzerinde önce genişliği ile müessir olur. Arazi tabiat maddelerinin ve tabiat kuvvetlerinin kaynağı olması itibarıyla, genişliğinden başka çeşitliliği ile de milletin yaşayışı üzerinde derin tesirler yapar. Arazinin çeşitliliği millet hayatının türlü yönlerden birden inkişafını sağlar. Çeşitli bir arazi üzerinde kurulmuş olan bir millet iktisadi, her türlü istihsal bölümlerini içinde toplar ve kendi kendine yetme imkânlarını içinde saklar. Buna karşılık arazisi az çeşitli olan memleketlerde Millet iktisadi birçok yönlerde birden gelişemez, daha ziyade dışarıya bağlı kalır. Bu sebeple arazinin çeşitliliği milletin gelişmesini sağlayan desteklerden birini verir. Arazinin genişliği, çeşitliliği yanında, yarayışlılığı da Millet hayatı için önemlidir. Arazinin ihtiva ettiği cevherlerin çeşit ve miktar bakımından çokluğu toprakların veriminin fazlalığı millet iktisadının dayanaklarıdır. Bugün, nasipsiz araziye sahip olan milletlerin yaşayışlarında çıktıkları zorluklar, buna karşılık zengin toprakları bulunan milletlerin yaşayışlarındaki kolaylıklar gözlerimizin önündedir. Bütün bunlar, millet hayatı için arazinin yarayışlılığı, büyük değerim pek güzel canlandırır. İşte bu sebeplerden bir milletin üreme, büyüme, kuvvetlenme imkânları her şeyden önce o mil- letin vatan olarak benimsediği arazinin genişliği, çeşitliliği ve yarayışlılığı ile ölçülür “(TBMM, 14 Mayıs 1945).

²³ Topraksız veya az topraklı çiftçilerin mevcudiyeti ve sayısı Devletin ve kişilerin ellerindeki büyük ve orta mülkiyetin miktarı ve genişliği ile ilgili sayılabilir. Bu itibarla bir de Türkiye'nin bugünkü toprak mülkiyetinin dağılımını süratle gözden geçirmek yerinde olur. 1940 yılından önceye ait rakamlardan anlaşıldığına göre memleketimizde beş bin dönümden aşırı büyük toprak mülklerinin sayısı 418 ve bunların kapladıkları saha 6 400 000 dönüm olup her büyük mülke ortalama 15 bin dönüm; genişlikleri 500 - 5 000 arasında bulunan orta toprak mülkleri sayısı 5 764 ve kapladıkları saha 17 200 000 dönüm olup her orta mülke ortalama üç bin dönüm ve beş yüz dönümden aşağı olan küçük mülklerin sayısı ise 2 493 000 dönüm ve her küçük mülke düşen ortalama 60 dönümdür(TBMM, 14 Mayıs 1945).

14 Mayıs 1945'te ilk defa Meclis'e sunulan tasarının yalnızca ilk 8 maddesi oylanabilmiş, ancak tutanaklardan anlaşıldığı üzere henüz 17. Madde²⁴ Meclis'e sunulmadan önce bile tartışmanın ana eksenini oluşturmuştur. 1 Haziran 1945 günü Meclise sunulan kanunun sonraki maddeleri arasında da esas muhalefet 17. Madde üzerine yoğunlaşmıştır. Bu muhalefetin sözcülüğünü uzun kürsü konuşmaları ve ikna çabalarıyla dönemin CHP Aydın milletvekili Adnan Menderes üstlenmiştir. Menderes, bölgenin ileri gelen ailelerinden gelmektedir ve tasarıda öngörülen düzenlemelerle doğrudan etkilenecek bir konumdadır. Ona en büyük desteği yine toprak sahibi olan Eskişehir vekili Emin Sazak ve Seyhan vekili Cavit Oral vermiştir. 1 Haziran tarihli Meclis tutanaklarında, mülkiyet hakkının yanı sıra ekonomik istikrar ve güvenliğinin zarar görebileceği yönündeki savlarla diğer vekilleri ikna etme çabaları açıkça görülmektedir²⁵ (TBMM, 14 Mayıs ve 1 Haziran 1945). Bu kanunda yapılacak kamulaştırma için, tapulama aşamasında belirlenen vergilendirme esas alınarak değerlendirme yapılması kararlaştırılmış, ödemelerin de uzun yıllara yayılması öngörülmüştür. Bu düzenleme, büyük toprak sahiplerinin etkisinin bütünüyle sona erdirilmesini amaçlamaktadır. Ancak buna en güçlü muhalefet dışarıdan değil, doğrudan Meclis ve Cumhuriyet Halk Partisi içinden yükselmiştir. 1948 yılına gelindiğinde, İnönü'nün üzerinde hissettiği siyasal baskılar ve bölgedeki aşiretlerle kurduğu ittifak ilişkileri nedeniyle, kanuna ilk muhalefet eden ve 17. maddeye karşı ilk söz alan isimlerden biri olan Cavit Oral'ı Tarım

²⁴ “MADDE 17. — Topraksız veya az topraklı çiftçiler tarafından ortakçılık veya kiracılıkla işlenmekte olan veya hiç arazisi olmayıp ötedenberi tarım işçiliği ile geçinenleri üzerlerinde yerleşmiş bulundukları arazi, o bölgede (39) ncü madde gereğince dağıtmıya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümden aşağı olamaz, Şu kadar ki, bu hükmün uygulanmasında daha yakınında dağıtılabilecek veya kamulaştırılabilecek araziden bunlara verilmesi mümkün olan miktarın bu çiftçileri topraklandırmaya yetmemesi şarttır. Civardaki çiftçiler tarafından ortakçılık veya kiracılıkla işlenmekte olan arazi dahi bu çiftçilere dağıtılmak üzere yukarıdaki şartlar ve esaslara göre kamulaştırılabilir. Bu gibi yerlerde köy varsa köy öğretmeni için köy tüzel kişiliği adına da bir yer verilir.

²⁵ MADDE 39.- Hiç arazisi olmayanlara bölgelere ve tarım çeşitlerine göre bir çiftçi ailesinin geçinmesine ve aile fertlerinin iş kuvvetlerinin değerlendirilmesine yetecek genişlik, kuvvet ve çeşitte olmak üzere küçük arazi haddi içinde arazi verilir. Toprağı yetmeyenlerin arazileri yukarıdaki fıkra hükümleri dairesinde yeter miktara çıkarılır. Verilecek arazinin imkan nispetinde bir yerde ve toplu olması gözetilir”(TBMM, 1 Haziran 1945).

Bakanlığı'na atayarak bu uygulamadan fiilen vazgeçtiğini göstermiştir. Cavit Oral'ın bakanlığı döneminde, Hasan Saka'nın Başbakan olarak görevlendirilmesiyle birlikte, liberal dönüşümün resmi duyurusu ya da bir anlamda feodal düzene karşı girişilen mücadelenin başarısızlıkla sonuçlandığı açıkça ilan edilmiştir. Bu dönüşüm şu ifadelerle duyurulmuştur: "Başlamış olan çiftçiyi topraklandırma işine, adalet dairesinde devam edilecek ve devlete ait arazinin ilk önce dağıtılması göz önünde tutulacaktır"(Perinçek, 2010, s. 159). Uygulanamayan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na rağmen ortaya çıkan muhalefet gücü sönmemiştir; bu muhalefet, bütçe tartışmaları, parti içi konular ve ekonomik politikada değişim taleplerini içeren içeren girişimlerle devam etmiştir. Bu sürecin başını çeken, Adnan Menderes'in içinde yer aldığı "Dörtlü Takrir" grubu siyasal ve ekonomik liberalleşme talebi ile muhalefetlerini resmileştirmişlerdir. CHP, milli mücadelenin ve Cumhuriyet'in kuruluş felsefesi gereği, üretimin ve ekonominin devlet eliyle yürütülmesini esas alan devletçi bir anlayışı benimsemiştir. Ancak 1945 sonrası gelişen muhalefetle birlikte, CHP içinde de liberalleşme yönünde bazı adımlar atılmaya başlanmıştır. Dörtlü Takrir grubunun çıkışıyla birlikte Demokrat Parti kurulmuş ve böylece Türkiye, çok partili hayata gerçek anlamda geçiş yapmıştır. Demokrat Parti savaşın yarattığı ekonomik sıkıntıların ve iktidarın yıpranmışlığının yükünü taşıyan CHP'ye karşı muhalefet ederek, her alanda liberal politikaları savunmuş ve 21 Temmuz 1946 seçimlerine bu söylemlerle katılmıştır. Bu seçimlerle birlikte Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa gerçek anlamda çok partili yaşam başlamıştır (İnce, 2009, ss. 150–154).

Menderes, hem sınıfsal karakteri hem de muhalefette olması nedeniyle özgürlükçü söylemlere dayalı bir siyasal hat benimsemiştir; devletin gücünü kullanma imkânı bulunmadığından, tabana ulaşmak için bire bir temas kurarak, adeta kapı kapı dolaşarak örgütlenme yoluna gitmiştir. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu sürecinde aşiret reislerinin desteğini kazanmayı başaran Menderes aynı zamanda yoksul köylünün de desteğini almıştır. Bu sayede, çıkarları birbiriyle çelişen iki grubu aynı parti siyasi parti çatısı altında bir araya getirmeyi başarmıştır(Perinçek, 2010).

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye fiilen savaşa katılmamış olsa da, hem dünya genelindeki ekonomik daralma hem de yurt içinde uygulanan seferberlik politikalarının getirdiği ağır yükten en fazla etkilenen kesim yoksul köylüler ve işçiler olmuştur. Demokrat Parti, her ne kadar sınıfsal olarak liberal ekonomi politikalarını savunan ve Çiftçiyi

Topraklandırma Kanunu'na karşı çıkan büyük toprak sahiplerinin temsilcisi konumunda olsa da, savaş yıllarının ekonomik sıkıntılarından sorumlu tutulan CHP'ye alternatif olarak doğmuş ve geniş bir toplumsal destek bulmuştur. Öte yandan, Kürt milliyetçi taleplere karşı bir dönem aşiretlerle mücadeleye başlayan CHP, politikayı sürdürülebilir kılmakta zorlanmış, zamanla geri adım atmıştır. DP ise, boşluğu doldurarak bölgede aşiretlerle ittifaka gitmiştir. Her iki tarafın da aşiretlerle ittifaka kurduğu bu bölgelerde partilerin oy oranları birbirine oldukça yakın çıkmıştır.

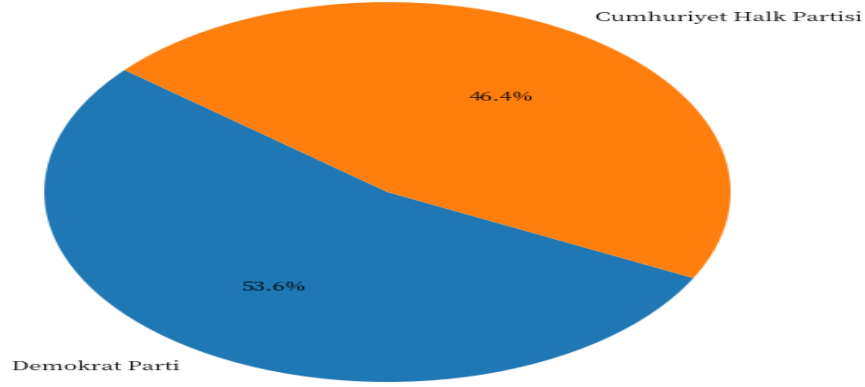
İl	Seçmen Sayısı	Oy Kullanan Seçmen Sayısı	Demokrat Parti	Cumhuriyet Halk Partisi
Ağrı	57.424	53.180	34.115	18.664
Kars	156.502	139.749	54.112	76.561
Erzurum	175.124	151.152	88.711	49.219
Erzincan	78.947	71.924	25.311	38.631
Diyarbakır	114.487	103.246	53.691	48.000
Şanlıurfa	122.703	108.828	55.959	51.924
Mardin	104.553	92.178	45.078	44.882
Gaziantep	132.453	120.422	69.792	49.333
Kilis	51.500	45.417	16.785	20.653
Siirt	55.570	48.714	22.144	15.363

Tablo 1.6: 1950 Genel Seçimleri Oy Dağılımı ²⁶

Kaynak: (Ysk.gov., 14 Mayıs 1950)

Bu tabloya göre, bölgedeki oy dağılımı dengeli ve birbirine yakın olarak tespit edilmiştir. Tablo doğrultusunda bölgenin oy dağılımı şu şekildedir.

²⁶ Millet partisi ve Bağımsızların Oyları listelenmemiştir. Ayrıca Adıyaman, Batman ve Şırnak il statüsünde olmadığı için listelenmemiştir.

Şekil 1.7. 1950 seçimleri bölgede CHP ve DP oy oranları

Beşikçi (1967, ss. 53-54), oy kullanımının iktidar belirlenmesinde etkili hale gelmesiyle birlikte, bölgede ağa ve şeyhlerin siyasal öneminin arttığını belirtmektedir. Bu dönemde gazete, radyo, ulaşım gibi iletişim araçlarının bölgedeki yetersizliği, yerelde otoritenin ve siyasal yönelimin ağaların tekelinde şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Kırsalda kahvehane gibi kamusal buluşma alanlarının yaygın olmaması nedeniyle haberleşme, genellikle “Ağanın Odası” olarak bilinen mekânlarda gerçekleşmiş; bu da ağaların bilgiye erişim ve yönlendirme gücünü pekiştirmiştir. Benzer şekilde, şeyhlerin müritleri üzerindeki etkisi de siyasal tercihler üzerinde belirleyici olmuş ve parti-yerel güç etkileşimini artırmıştır. Bu dönemde siyasal ağırlığı artan yerel güçlerin Meclis ve parti yapılarına dahil olması dikkat çekicidir. Nitekim 1960 yılında sürgün kararı çıkarılan 55 ağadan 54’ünün DP üyesi olduğu belirlenmiştir. Bu durum, bölgedeki yerel güçlerin siyasetteki etkisini açıkça göstermektedir. 1965 seçimlerine katılım oranı da bu etkinin bir göstergesi niteliğindedir: Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde katılım %82 düzeyindeyken, batı illerinde bu oran %77’de kalmıştır. Bu fark, bölgedeki yerel güçlerin seçmen üzerindeki yönlendirici etkisinin açık bir göstergesidir.²⁷

²⁷ “O halde 1945 tarihinde, yani çok partili siyasal rejime geçişle birlikte ağalar ve şeyhler iki yönden birden kuvvet almışlardır. Birincisi, oy mekanizmasının kütlelere verilmesiyle birlikte halkın değer kazanması, ağa ve şeyhin halk üzerindeki geniş nüfuzlarını kullanarak siyasi partiler için rey kaynağı haline gelmeleri, dolayısıyla siyasal iktidar için kıymetli bir kişi olmaya başlamaları; ikincisi de, siyasal iktidarı lütuflarına da mazhar olmaya başlayan ağa ve şeyhlerin halk önünde büsbütün kudretli kişiler haline gelmeleri. Bir madalyonun iki

İlyas (2014), 1950 seçimlerinde DP'nin bölgeden bölgeden 45 milletvekili çıkardığını, buna karşılık CHP'nin ise 8 milletvekili çıkarabildiğini belirtmektedir. DP'den seçilen milletvekillerinin neredeyse tamamının eşraf ve aşiret reislerinden oluştuğu görülmektedir. CHP'nin 8 adayından 6'sının bölge halkından olduğu, kalan 2 adayın ise merkezden tayinle gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, DP'nin bölgenin feodal yapısını doğru okuyarak bu yapıyla uyumlu bir aday profili geliştirdiğini ve böylece bu yapıyı pekiştirdiğini göstermektedir. Buna karşılık, CHP'nin merkezden atama yoluyla aday belirleme politikası, bölgede başarısızlıkla sonuçlanmıştır. DP'nin bu oy kazanma yöntemi onun 1954 yılı seçimlerinde aşiret ve şeyhlere daha fazla önem vermesine ve bu sayede çok daha güçlü bir oyla iktidar olmasına neden oldu. Bruinessen(2003), laiklik ilkesinin kamusal alanda uygulanmasına rağmen, bunun toplumsal düzeyde –özellikle kırsal alanlarda–etkili olmadığını, tarikat ve tekkelerin faaliyetlerini örtülü olarak yürüttüğünü ifade etmektedir. DP iktidarları döneminde ise aşiret ve tarikat yapılarının yeniden meşruiyet kazandığı, Nurculuk hareketinin desteklenmesi ve şeyhlerin oy toplamak amacıyla Kürt milliyetçiliğine yönelmelerine göz yumulduğu anlaşılmaktadır. Nurcu hareketin merkezi niteliğindeki bölge, bu dönemde DP'nin en güçlü örgütlendiği alanlardan biri haline gelmiş, hatta bu hareketin batı illerine yayılmasının da önü açılmıştır (Bruinessen, 2003),

Tablo 1.7. 1950-1954 Seçimleri oy dağılımı karşılaştırması

Seçim Yılı	Katılım Oranı	Milletvekili Sayısı	DP Sayısı	Oy DP Yüzde	DP MV	CHP Sayısı	Oy CHP Yüzde	CHP MV
1950	%89,3	487	4.391.694	%55,2	416	3.148.626	%39,6	69
1954	%88,6	541	5.313.659	%58,4	503	3.193.471	%35,1	31

Kaynak: (www.ysk.gov.tr, 2 Mayıs 1954)

Bölgeye bakıldığında, seçimlere katılım oranlarının neredeyse tüm illerde Türkiye ortalamasının üzerinde seyrettiği görülmektedir. Bu yüksek katılım, büyük ölçüde, iskan kanuna tabi tutularak sürgüne gönderilen ağaların geri getirilmesi, şeyhlere yeniden toplumsal ve siyasal statü tanınması ve Türkçe ezan uygulamasına son verilmesi gibi Demokrat Parti'nin attığı adımlarla açıklanabilir. DP, bu uygulamalarıyla yalnızca feodal

yüzü gibi görünen bu unsurlar daima birbirleriyle etkileşim halinde olup ağalık ve şeyhliğin daha kuvvetli bir şekilde müesseseleşmesini sağlamaktadır”(Beşikçi, 1967, s.56).

yapılarla değil, aynı zamanda bölgenin dini ve kültürel hassasiyetleriyle de güçlü bir bağ kurmuştur.

Bu sürecin kuşaklararası hafızadaki izlerini de görmek mümkündür Dedemin annesi Adile Düken, hayatının son yıllarında ileri evre Alzheimer hastası olması ve birçoğumuzu tanımamasına rağmen bazı dini ve politik değişleri hatırlar, zaman zaman da çocukluğunda yaşadığı hayret duygusunu dile getirirdi. Dedesi mollaydı ve Şeyh sait ayaklanmasında İstiklal mahkemelerinde yargılanmış ve beraat etmişti. Ezan okurken ara ara, “Acaba niye öyle söylüyordu, bu ne anlama geliyordu? diye sormuştu. Hatırladığı ezan, Türkçe ezan uygulamasına ait şu ifadelerdi: “Tanrı uludur, Tanrı uludur. Şüphesiz bildiririm, bildiririm.” Bu kişisel hafıza, DP bu uygulamaya son veren parti olarak bölgenin dini hassasiyetlerine merkezden de seslenmişti. Feodal yapıların ve şeyhlerin siyaset üzerindeki etkisi, özellikle 1954 seçim sonuçlarında belirgin şekilde ortaya çıkmıştır.

Tablo 1.8. 1954 seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu illeri oy dağılımı

İl	Seçmen Sayısı	Oy Kullanan	Katılım Oranı (%)	DP Oy	CHP Oy	Bağımsızlar
Ağrı	64.099	61.017	95,2	42.222	17.209	1.236
Diyarbakır	132.535	122.955	92,7	72.907	42.333	3.389
Erzurum	188.996	168.741	89,3	99.304	47.013	20.065
Gaziantep	154.473	143.773	93,1	83.026	58.834	925
Kars	177.587	161.610	91,0	61.573	79.426	18.400
Mardin	124.846	108.952	87,2	60.614	44.650	21.646
Şanlıurfa	147.215	133.792	90,7	65.070	51.127	14.591*
Siirt	70.510	58.864	83,5	33.097	14.583	2.653
Van	59.219	55.080	93,0	33.637	18.507	-
Muş	48.222	42.975	89,1	12.807	8.485	12.413

Kaynak:(www.ysk.gov.tr, 2 Mayıs 1954)

İlyas (2014), 1950 seçimleri sonrasında CHP’nin de bölgede feodal yapılarla uzlaşma arayışına girdiğini, ancak geçmişteki uygulamaları nedeniyle CHP’ye güven duymadığını belirtmektedir. Bunun karşın DP’nin bölgede daha cesur girişimlerde bulunduğu görülmektedir. . DP’nin bu stratejisi, yalnızca bölgesel başarılarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda yurt genelinde de önemli sonuçlar doğurmuştur. Nitekim İlyas’ın aktardığı üzere, Demokrat Parti’nin ülke çapında en yüksek oy oranına ulaştığı il olan Erzurum’daki tablo bu durumu açıkça ortaya koymaktadır:

‘...Tüm bu etkenlerin yanında Şeyh Said’in torunu Abdülmelik Fırat’ın Erzurum’dan ve Hakkâri’den Şeyh Selim’in oğlu Übeydullah Seven, Bitlis’te Şeyh Selahaddin İnan DP

listelerinden milletvekili seçilmesi DP için artı puandı. Yine o yıl Kore Savaşı nedeniyle tahıl fiyatlarının artmış olması, köylünün toprağını işlemek için gerekli olan tahıl ve gübrenin devlet tarafından verilmesi, bunun da ekonomik katkı olarak toprak ağalarına, daha özelde köylülere dönmesi de DP'nin oy oranını artırmada yardımcı etkenler arasında sayılabilir' (İlyas, 2014).

Ülkede iktidarın yolu büyük ölçüde bölgeki oyların belirleyiciliğinden geçtiğini fark eden siyasi partiler, özellikle Demokrat Parti (DP) döneminde olduğu gibi, bu oy potansiyeline ulaşmanın yolunun tarikat ve aşiret liderlerinden geçtiğini keşfetmişlerdir. DP'nin bu stratejisi, 1960 darbesiyle iktidardan indirilmesinin ardından da farklı siyasi aktörler tarafından benimsenmiş ve günümüze dek artarak devam etmiştir. 1960 darbesini gerçekleştiren Millî Birlik Komitesi (MBK), Demokrat Parti'nin bölgede Şeyh Sait'in torunları aracılığıyla propaganda yaptığını, aşiret ve şeyhlerle anlaşarak halkı siyasal tercihler konusunda yönlendirdiğini ileri sürmüştür. Bu gerekçeler doğrultusunda tarihe "55'ler Olayı" ve "Sivas Kampı" olarak geçen uygulama başlatılmış; bölgede etkili olan birçok ağa ve şeyh, 2510 Sayılı İskân Kanunu'na ek olarak çıkarılan 105 Sayılı Kanun çerçevesinde batı illerine sürgün edilmiştir. Bu yasa kapsamında, bölgede 485 şeyh ve ağa toplanarak Sivas Kampı'na getirilmiş, buradan seçilen 55 kişi ise farklı batı illerine sürgün edilmiştir. Kanunun gerekçesi, verilen emir doğrultusunda 1. maddede²⁸ ifade edilmiştir. Bugün bölgede etkili olan farklı siyasi partilere ve milletvekillerine bakıldığında, 55 kişilik sürgün listelerinin alt soylarının ve aynı soyisimlerin hala etkinliğini koruduğu

²⁸ Dini his veya gelenekleri veya yabancı ideolojileri alet etmek veya cebir ve şiddet kullanmak suretiyle ikametgâhının veya maliki veyahut zilyedi olduğu gayrimenkulünün bulunduğu mntakada yaşayan halkın tamamı veya bir kısmı üzerinde tesis eylediği nüfuza dayanarak,

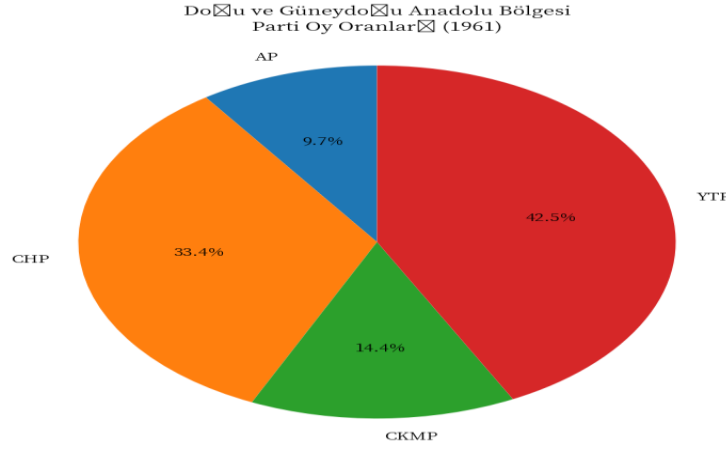
a) O mntaka sekenesini maddeten veya manen tehdid ettiği veya huzurunu bozacak sair hareketlerde bulunduğu veya istismar eylediği, yahut;

b) Fertlerin hukukuna tecavüz ettiği veya tahakküm ve tagallüp ile, haklarını kullanmalarında iradelerine müessir olduğu, yahut;

c) Millî menfaatlere zarar verecek herhangi bir faaliyette bulunduğu;

Mahallin en büyük idare âmirinin sorumluluğu altında emniyet makamları tarafından yapılan tahkikat neticesi sabit olanlar ile bunların dördüncü dereceye kadar (bu derece dâhil) ikan ve sıhrî hısımlarından lüzum görülenler İçişleri Bakanlığının teklifi ve Bakanlar Kurulu kararı ile o mntakaya bir daha gelmemek üzere, yurt içinde başka yerlere bu ek kanun hükümlerine göre nakil ve iskân edilebilirler' (Mumcu, 1996, s. 69).

görülmektedir. Bu durumun hem siyasal hem ekonomik yaşamda sürmesi, uygulanan politikaların ne kadar etkisiz kaldığını göstermektedir. Çünkü 1962 yılında sürgünler geri gönderilmiş ve kamulaştırılan malları iade edilmiştir. Zira siyaset ve iktidar hedefi her dönemde belirleyici olmuştur. Nitekim, 1961 seçimlerine katılan yeni bir parti olan Yeni Türkiye Partisi (YTP), ülke genelinde çıkardığı vekil sayısının yarısını bölgeden çıkarmıştır (Ysk.gov, 15 Ekim 1961). İlyas (2014), bu partiyi Türkiye'nin ilk aşiret partisi olarak tanımlamaktadır. Bu girişim elbette sadece YTP ısrarı ile gerçekleşmemiştir. Diğer partilerinde oy beklentisi bu ortaklaşmayı sağlamış ve sonuç olarak 430 Sivas tutuklusunu ve 55 sürgün, 1962'de yerlerine dönmüştür. YTP, 1961 genel seçimlerinde bölgeden çıkan 65 milletvekilinden 30 tanesini almıştır. Hem partinin kurucusu hem de vekillerin çoğunluğu aşiret reisidir.

Şekil 1.8: 1961 genel seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi partilere vekil dağılımı

Kaynak: (www.ysk.gov.tr, 15 Ekim 1961)

1961 seçimlerinde, ülke genelinde oyların %13,72'sini alan YTP bölgede % 42,5' ini almayı başarmıştır. Bu siyasal uygulamayı daha sonra Adalet Partisi (AP) sürdürmüştür; 1965 seçimlerinde bu kez bölgede siyasi etkinliği AP devralmıştır. Adalet Partisi'nin, aday gösterdiği tüm Doğu illerinde aşiret reislerini milletvekili adayı göstermesi, bir önceki seçimde ortalama %7 olan oy oranını %33'e çıkarmasını sağlamıştır. Bu stratejiyle, partinin bölgedeki milletvekili sayısı 4'ten 26'ya yükselmiştir (İlyas, 2014).

Tablo 1.9. 1961 Genel seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi partilere vekil dağılımı

İl	AP	CHP	CKMP	YTP
Adıyaman	2.87	37.5	10.74	40.8
Ağrı	11.02	32.3	34.35	22.2
Bingöl	0.00	31.37	11.71	54.6
Bitlis	0.00	30.8	22.30	46.8
Diyarbakır	19.24	32.7	5.20	42.7
Erzurum	7.28	28.0	18.68	45.4
Erzincan	4.78	48.4	2.02	44.2
Kars	21.90	48.1	0.00	30.6
Mardin	0.00	43.2	21.85	34.9
Muş	20.44	31.34	4.31	43.91
Siirt	0.00	47.70	0.00	50.97
Şanlıurfa	20.61	42.94	6.08	30.37
Tunceli	0.00	35.14	7.13	35.42
Van	7.92	32.64	21.42	38.03

Kaynak: (www.ysk.gov.tr, 15 Ekim 1961)

YTP başlangıçta bir bölge ve aşiret partisi olarak tanımlanırken, zaman içerisinde vekil sayısı düşmüştür. Bu düşüşün temel nedenlerinden biri, CHP'nin 1957 seçimlerinden itibaren bölgede aşiretlerle yakın ilişkiler kurmaya başlamasıdır. Aşiretlerin siyasal eğilimleri, yalnızca kendi çıkarlarını gözeten partilere değil, aynı zamanda iktidara yakın olan partilere yönelmiştir Hatta kimi durumlarda, aynı ailenin fertleri farklı partilere katılmış, bu da aşiret içinde siyasal ayrışmalara neden olmuştur. Ortaya çıkan tablo, bölgede aşiret reisliği gibi vekilliğin de "babadan oğula geçen" bir siyasal miras olarak şekillendiğini göstermektedir. Uzlaşıya aşiretlerin temsilcileri, farklı partilerde yer alsalar bile, bu geçişin bir tür "saltanat devri" şeklinde sürdüğü gözlemlenmiştir. Örneğin şeyh Sait torunları farklı illerde ve partilerde zaman içinde milletvekili olmuş, Diyarbakır ve çevresinde Ensarioğulları, Urfa bölgesinde Bucak ve İzol aşiretleri, Mardin'de ise Kanco Aşireti üyeleri gibi aile ve aşiretler günümüze dek farklı partilerde siyaset yapmaya devam etmişlerdir. Bu yapının günümüzdeki uzantısı, Ahmet Türk gibi "ağa" olarak tanımlanan siyasilerde de görülmektedir. Bu tür aktörlerin siyasi temelleri, Cumhuriyet'in ilk yıllarına dayanan bir uzlaş ve süreklilik zeminine oturmaktadır. 1973 seçimleri itibarıyla YTP'nin siyaset sahnesinden çekilmesi ile bölgedeki ağırlık yeniden CHP'ye kaymış ve parti, bölgenin en etkili siyasal aktörlerinden biri hâline gelmiştir.

Perinçek 1980'lere gelindiğinde köylünün durumu ve yaşadığı feodal baskıyı gazete röportajlarından derlemiştir. Bu derlemeler 1978-1981 yıllarını kapsamaktadır.²⁹ 1980 yılına kadar gelen seçimlerde CHP bölgede 1. Parti konumundayken darbe sonrası siyasal katılımın tıkanması veya değişen siyaset dengeleri bölgedeki oy tercihlerini de etkilemeye başlamıştır.

Tablo 1.10. 1987 Yılı genel seçimleri GAP Bölgesi partilerin oy dağılımı

İl	ANAP	SHP	DYP	DSP	RP	MÇP	IDP
Adıyaman	51,771 (33.0%)	38,317 (24.4%)	36,362 (23.1%)	7,202 (4.6%)	17,965 (11.4%)	3,510 (2.2%)	1,904 (1.2%)
Diyarbakır	68,333 (23.0%)	76,074 (25.6%)	39,597 (13.3%)	27,898 (9.4%)	72,925 (24.5%)	2,028 (0.7%)	1,956 (0.7%)
Gaziantep	147,244 (36.5%)	125,853 (31.2%)	67,553 (16.7%)	21,442 (5.3%)	26,023 (6.4%)	12,987 (3.2%)	3,222 (0.8%)
Mardin	59,043 (27.7%)	58,750 (27.6%)	45,120 (21.2%)	11,125 (5.1%)	35,972 (17.0%)	932 (0.4%)	1,115 (0.5%)
Siirt	45,132 (29.8%)	28,050 (18.5%)	37,017 (24.4%)	7,700 (5.1%)	38,906 (25.7%)	1.120 (1.0%)	886 (0.9%)

²⁹ 715 köy hala tek kişinin mülkiyetinde.'

'Bitlis'te Paşolar, Şerefhanogulları; Hizan'da Şeyh Selahattin; Hakkârî'de Mahmudiler; Patnos'ta Kör Hüseyin Paşalar; Diyarbakır'da Cemil Paşalar, Kepoğlu Mahmutlar; Hazro'da Budaklar; Siverek'te Bucaklar, Şeyh Halitler; Ağrı'da Küfreviler; Doğu Beyazıt'ta Beyazıt Beyleri...

- Köyleri ve silahlı kuvvetleriyle derebeyleri: 'Türk ailesi, 54 bin dönüm, 9 köy, 400 silahlı adam. Necimoğulları, 15 bin dönüm, 600 silahlı...'

-Hükümetler, Doğu ve Güneydoğu halkını kazanma siyasetini sakız gibi çiğnerler. Ağalara, şeyhlere ve aşiret reislerine yaslananlar, acaba köylüye ne vermişlerdir?

- Kars'ın Selim ilçesi Yılanlı köylüleri: "Köyümüz toprak ağaları tarafından işgal edildi, bin kişi açıkta kaldık."

-'Muş'ta bir köy halkı ağalık düzeninden şöyle yakınıyor: 'Bu beylik iddiasında bulunan ve bizi yerimizden yurdumuzdan eden kişilerin, bölgemizde ortaya koydukları kötülüklerle, istedikleri adamı öldürmek ve istedikleri yaktırmakla ve vatandaşları yurtlarından etmekle beyliklerini ispat etme çabaları ve zorbalıkları, Muş ilinde yaptığımız tüm başvurulara ve Elazığ Sıkıyönetim Komutanlığı'na yaptığımız başvurulara karşın süregelmektedir. Köyümüzün yakılması üzerine başvurumuzla keşif için gelen hükümet yetkilileri, ancak köyün yakınına kadar gelebilmişlerdir.'

- Beritan Aşireti'nin 10 bin dönümlük topraklarının Şeyh Vahdettin tarafından işgal edilmesi dolayısıyla köylülerin Bingöl Sıkıyönetim Komutanlığına verdiği dilekçe: 'Topraklarımız işgal altında.'

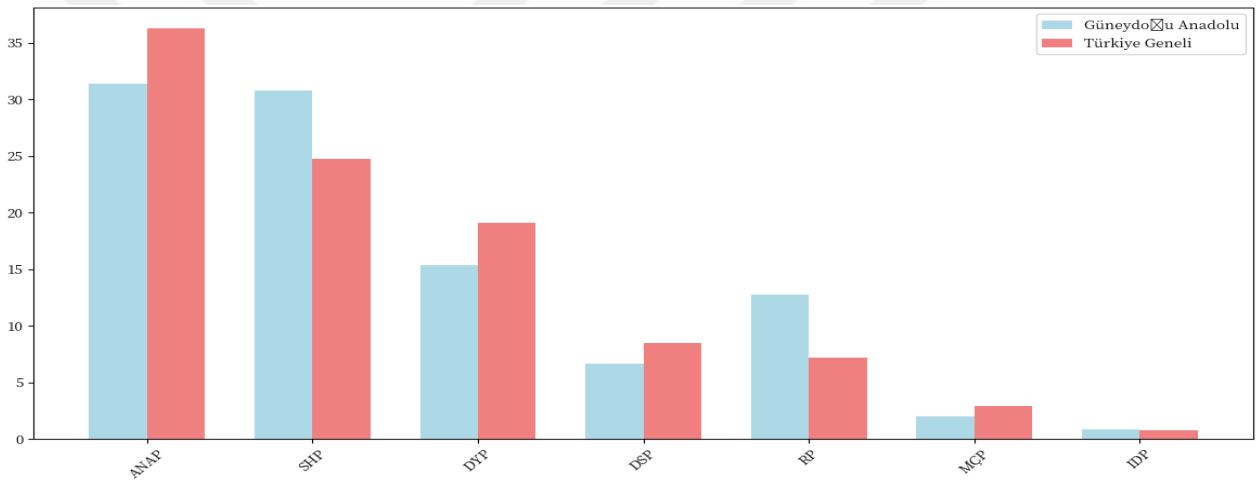
'Toprak kanunu dedin, toprak işleyen su kullananın" dedin... Ne oldu? Gene toprağın sahibi ağa!... O ağa da gene senin partiden mebus! (...)

Cumhuriyet kuruldu kurulalı Devlet bize baksaydı, bizi gözetseydi, bize el uzatsaydı, bugün bu üç beş maceracı halkın bu duygularından yararlanabilir miydi?'(Perinçek, 2010, s. 171-173).

Şanlıurfa	97,597 (36.1%)	40,479 (15.0%)	50,104 (18.5%)	18,421 (6.8%)	21,911 (8.1%)	2,721 (1.0%)	27,605 (10.5%)
------------------	-------------------	-------------------	-------------------	------------------	------------------	-----------------	-------------------

Kaynak: (www.ysk.gov.tr, 29 Kasım 1987)

1987 yılında, darbe sonrası siyasi geleneklerin yeniden kendini ifade edebildiği, siyasetin görece sivilleştiği bir seçim gerçekleştirilmiştir. Bu seçimde, bölgede dini duygulara hitap eden ve aşiretlerle iş birliği kuran Anavatan Partisi(ANAP), tüm ülkede olduğu gibi bölgede de birinci Parti konumunda seçimden çıkmıştır. Sosyal Demokrat Halkçı Parti(SHP) ise, sol tabana hitap etmesi ve CHP'nin geleneksel seçmen kitlesine ulaşması sayesinde bölge ortalamasında ikinci parti olmuştur.

Şekil 1.9: 1987 seçimleri Türkiye geneli ve GAP bölgesi oy dağılımları

Kaynak: (www.ysk.gov.tr, 29 Kasım 1987)

Refah Partisi, ülke genelinde oyların yaklaşık %7'sini alırken, bölgede %13 oranından oy almayı başarmıştır. Bu durum, partinin özellikle şeyh ve dini önderlere hitap eden söylemleriyle ilişkilidir.

Bu dönemde ANAP 'ın bölgede aşiret ve şeyhlere kurduğu ittifak ilişkilerinin gerekçesi ise, bölgede 1978 yılında kurulan PKK'nın 1980 sonrası aktif olarak silahlı faaliyetlerde bulunması ve bölgede Kürt milliyetçi propagandası yürütmesiyle yönetimin giderek zorlaşması olmuştur. Devlet, bu koşullar altında, bölgede yanına çekebildiği bu yerel güçleri silahlandırarak, örgüte karşı güvenlik güçleriyle birlikte hareket etmelerini sağlamak amacıyla Koruculuk Sistemini getirmiştir. Bu sistemle donatılan aileler yalnızca silahlı güç kazanmakla kalmamış, aynı zamanda ekonomik, siyasal ve toplumsal güç de elde etmişlerdir(Atılğan vd., 2015). Atılğan, vd.(2015, s.797), 1995 yılına gelindiğinde bölgede

korucu sayısının 67 bine ulaştığını aktarmaktadır. Koruculuk sistemini devralan ailelerin büyük bir bölümünün, geçmiş dönemlerde de milletvekilliği yapmış ve daha sonraki dönemlerde iktidar partilerinin milletvekili listelerinde yer almış kişiler olduğu dikkat çekmektedir. Bianet(2009) yılında İsmail Beşikçi ile yaptığı röportajda aşiretler ve koruculuk ilişkisini şu şekilde aktarmaktadır;

“Devlet ağaları hep destekledi: Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana ağalarla, beylerle, şeyhlerle, aşiret reisleriyle ilişki kuran, bu kurumları destekleyen her zaman devlet olmuştur. Çünkü bu kişiler ve kurumlar aracılığıyla, Kürtlerdeki milli hareketi kolaylıkla frenleyebilmekte, halk desteğini engelleyebilmektedir. Koruculuk: 1985'te koruculuğun organize edilmesiyle, bu kurumlara can veren, bu kurumları ayakta tutan yine devlet olmuştur, ordu olmuştur. Bugün en büyük ağalar korucubaşlarıdır. Devlet ve ordu onları, onlar da devleti ve orduyu desteklemektedir.”

1985 yılında kurulan Geçici Köy Koruculuğu(GKK) gerekçesi İçişleri Bakanı tarafından şu şekilde ifade edilmiştir; “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde eşkıya savunmasız, bir an için savunmasız olan vatandaşlarımıza karşı acımasızca davranmakta ve onları insanlığa yakışmayacak bir biçimde katletmektedir. Bölgenin özellikleri de dikkate alınacak olursa, anında emniyet kuvvetlerimizin o bölgelere, o mahallere yetişmesi mümkün olamamaktadır” (Arap ve Erat, 2015). İçişleri Bakanı Yıldırım AKBULUT’un bu savunması, Meclis’te koruculuk sistemine ilişkin yürütülen tartışmalar üzerine Yapılmıştır. Zira, koruculuğun güvenlik amacı taşımasının yanı sıra beraberinde getirdiği sakıncaları TBMM tutanaklarında ciddi tartışmalara neden olduğu görülmektedir.³⁰

Randal (2001), hükümetlerin bu tarihten itibaren bölgedeki güvenlik güçlerine destek amaçlı koruculuğun yanına bir de kentlerde dinsel otorite ile kendisini Marksist Leninist hareket olarak tanımlayan PKK’nin karşısına Hizbullah’ın çıkarıldığını ifade etmektedir. Bölgede, PKK ve Hizbullah, korucular ve güvenlik güçleriyle birlikte, Cumhuriyet’in ilk

³⁰ Bu hususu, Balıkesir Milletvekili Mustafa Çorapçıoğlu şu şekilde dile getirmektedir: “...geçici köy korucularının seçiminde, 'bunların nitelikleri ile ilgili çok dikkatli davranılması vesaire konuları üzerinde titizlikle durmuşlardır diye ifade edilmiştir. Ayrıca Genel Kurulda geçici köy koruyucularının o köy halkından seçilmesi ile ilgili olarak verilen önerge, (Rapordan okuyorum) «Her zaman yöre halkından aranan nitelikte köy korucusu bulunmasının mümkün olamayacağı ve en önemlisi kan davası, mera sorunları vesaire gibi nedenlerle görevlerini kötüye kullanabilecekleri gibi hussularla reddedilmiştir” (TBMM TD, 1985, s. 286).

yıllarından beri etkinliğini sürdüren bazı aşiretlerin koruculuk görevini üstlenmesiyle, çatışmalar ve ölümler ciddi ölçüde artmıştır.

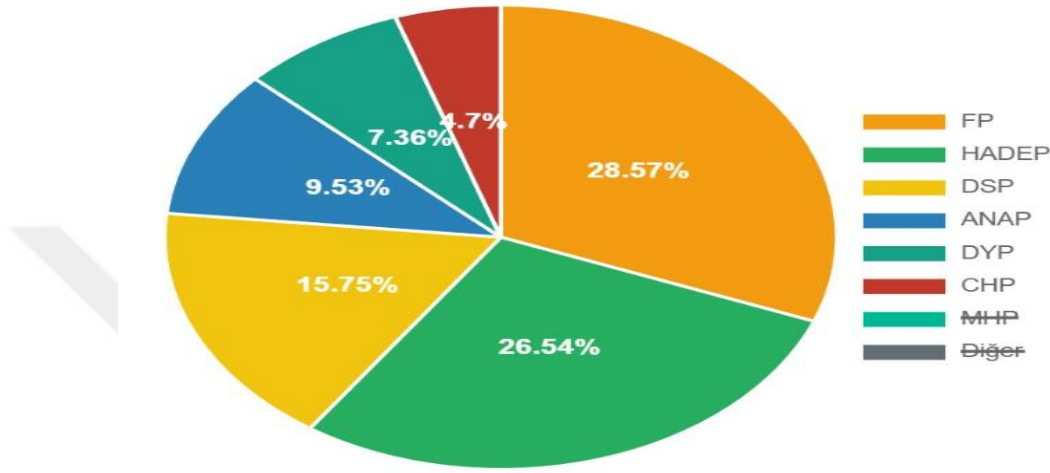
Atılğan, vd.(2015 s.797), PKK'nın kırsal bölgelerde sağ siyasetin içinde yer alan aşiret reislerine ve ağalara saldırarak onları etkisiz hale getirmeyi hedeflediğini; bu yolla, merkezi hükümetin hâkimiyetin uzun yıllardır etkinlik sağlayamadığı bazı köylerde denetim kurduğunu ve bu alanlardan örgüte üye kazandığını belirtmektedir. Bu bağlamda, örgütün etkisini artırdığı köylere karşı, koruculuk sisteminin bir karşı hamle olarak devreye sokulduğu görülmektedir. PKK'nın kendi tarafına çekemediği aşiret liderlerine yönelik silahlı saldırıları, koruculara ve ailelerine yapılan saldırılar birlikte tırmanmıştır. Öte yandan, etkisiyle, bu görevi kabul etmeyen köyler “PKK destekçisi” olarak damgalanmış; bu da söz konusu köylerin JİTEM, korucular ve Hizbullah'ın hedefi hâline gelmesine neden olmuştur.

Bu tablo, çalışmamızın konusu feodal ve şeyhlik kurumlarının sürekliliğinin, bölgede herhangi bir tarafın keskin sınırlarla dışlayıcı bir pozisyon almasına engel teşkil ettiğini göstermektedir. PKK da, bölgede geçmişten beri etkinliği olan bazı aşiretlerle ve tarikatlarla işbirliği yapmıştır. Bu iş birlikleri kimi zaman propaganda faaliyetleri, kimi zaman da bu yapıların kontrol ettiği coğrafi alanların, uyuşturucu ve silah ticareti için güzergâh olarak kullanılması şeklinde tezahür etmiştir. Bu durumu Randal şu şekilde aktarmaktadır;

“İsrail ve solcularla başetmeye çalışan çoğu Arap devletin yaptığı deliliğin bir kopyası olarak Türkiye, Hizbullah (ama aynı adı taşıyan İranlı grupla hiçbir ilgileri yoktur) adlı aşırı İslamcı grubu PKK üyesi olduklarından şüphe duyulanları ve hatta sıradan Kürtleri bile öldürmeye teşvik etti. (Güvenlik kuvvetleri, 1994'te, ani olarak Hizbullah'ın dizginlerini çekip durdurmayı, yüzlencesini tutuklamayı ve onların yaptığı şiddeti daha önceden duyulmayan saflarındaki bölünmelere bağlamayı kendi çıkarları için elverişli buldular. Ama örneğin Batman'da polis karakolundan sadece birkaç metre uzaklıkta yüzlerce kurbanın öldüğü hapis ve işkence sığınağı ile Hizbullah operasyonlarıyla ilgili açıklamaların devamı gelmedi” (Randal, 2001, s.332).

Aşiretlerin geçmişten beri siyasal hayatta, hükümet ve devlet yönetimindeki etkisi, 1996 yılında yaşanan bir kazası kamuoyunun dikkatine çarpıcı bir biçimde sunulmuştur. Bir aşiret lideri ve aynı zamanda DYP(Doğru Yol Partisi) vekili, bir emniyet müdürü ve ulusal ve uluslararası düzeyde aranan bir mayfa lideri aynı araçta bulunuyordu Kazanın ardından mafyaya ait çok sayıda silah ve belgeye ulaşılması (Milliyet, 31.12.1996), yalnızca suç ilişkilerini değil, aynı zamanda devlet, siyaset ve yerel güç odakları arasındaki karmaşık

yapıyı da gün yüzüne çıkarmıştır. Dönemin İçişleri Bakanı Mehmet Ağar, Bucak aşireti ve lideriyle yakın ilişkide olmasının ortaya çıkması toplum tarafından tepki çekmiştir(Şanlı, 2022).

Şekil 1.10: Güneydoğu Anadolu 1999 seçim sonuçları dağılışı³¹

Kaynak: (www.ysk.gov.tr, 18 Nisan 1999)

1999 genel seçimleri ile 2002 seçim sürecine dair değerlendirmeler, bölgede hala aşiretlerin ve bunlarla bağlantılı siyasal tercihleri yönlendiren en etkin güçler olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle 1999 seçimlerinde, daha önce Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) güçlü olduğu birçok ilde, Demokratik Sol Parti'nin (DSP) yalnızca %4 ile %9 bandında oy aldığı görülmektedir (www.ysk.gov.tr, 18 Nisan 1999). Bölgede etkili olan Doğru Yol Partisi (DYP), Anavatan Partisi (ANAP) ve Fazilet Partisi gibi partilerin, toplam 62 milletvekilliğinden yalnızca 3'ünü iktidardaki, daha sol söylemli DSP'ye bırakmış olması; aşiret ve tarikat bağlantıları bulunan diğer partilerin bölgedeki ağırlığını göstermektedir.

Bu durumu destekleyen nitelikli verilerden biri de yapılan saha görüşmelerinde ortaya çıkmaktadır. Röportajlarda aktarımda bulunan bir görüşmeci (G, 4, E, 80)1990'lı yıllarda Milli Görüş hareketinin lideri olan Necmettin Erbakan için, bağlı oldukları şeyhin "Refah

³¹ (Tabloda MHP ve Bağımsızların oy oranı toplamı %6 bandındadır. Tablodaki oranların net görünmesi açısından yansıtılmamıştır)

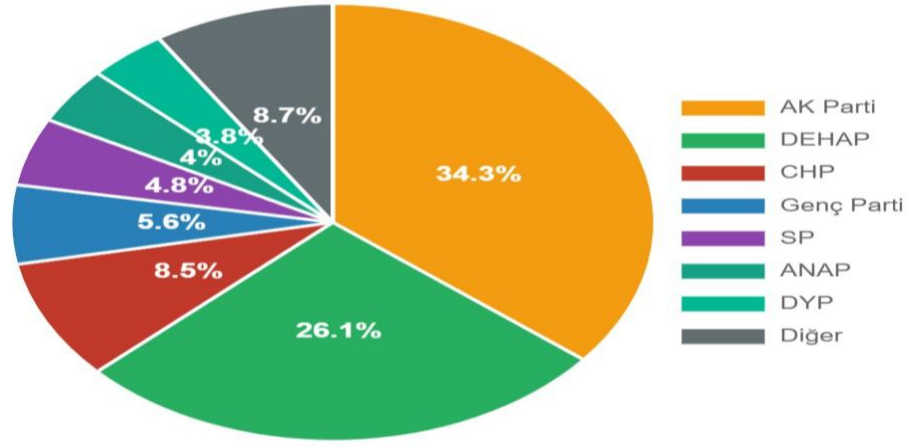
Partisi ve Necmettin Erbakan’a oy vermeyenin cennete gidemeyeceğini, yerinin cehhenmen olduğunu, Erbakanın dinin temsilcisi olduğunu” söylediğini aktarmaktadır. Aynı görüşmeci, o dönem köyde olup siyasal gelişmelere dair yeterli bilgiye sahip olmadığını, bu dini yönlendirme nedeniyle oy verdiğini ve Erbakan’ın başparmağını kaldırarak verdiği pozu hâlâ hatırladığını ifade etmektedir. 28 Şubata giden süreci yolu hazırlayan olaylardan biri, Başbakanı Necmettin Erbakan’ın 1977 yılında başbakanlık konutunda çeşitli tarikat ve cemaat önderlerine verdiği iftar yemeğidir. Bu yemeğe davet edilenler arasında, özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde etkili olan şeyhlerin de yer alması dikkat çekicidir. Söz konusu dini yapıların daha sonraki yıllarda siyasetle kurdukları ilişkilere bakıldığında, AK Parti ile iktidar sürekliliği olduğu ve ilişkilerin gelişerek bu yapı döneminde bu ilişkilerin daha da güçlendiği ve süreklilik kazandığı görülmektedir. Bu gelişmenin en bariz örneklerinden biri, Menzil Tarikatı’nın yükselen etkisidir. 11 Ocak 1997 tarihli Sabah Gazetesi’nde yer alan bir haberde, bu iftar yemeğine Güneydoğu’dan katılan bazı önemli dini figürlerin isimlerine yer verilmiştir.

Tablo 1.11. Erbakan’ın başbakanlığa davet ettiği cemaat liderleri

Cemat lideri	Etkin olduğu tarikat/bölge
Abdülbaki Efendi	Menzil Cemaati, Adıyaman
Abdullah El-Cizrevi Efendi	Cizre/Şırnak
Hacı Galip Efendi	Şanlıurfa ve çevresi
Molla Bahri Tunç	Elazığ(Oğlu Cemil Tunç vekil/Bakan/AKP GİK üyesi)
Mehmed Kırkıncı Efendi	Erzurum/Doğu Anadolu/Nur Cemaati
Said Özdemir	Nur cemaati/Siirt-Tillo
Hacı Ahmet Baran	Kadiri şeyhi. Ankara/Siirt

Kaynak: (Sabah Gazetesi, 11 Ocak 1997)

2001 yılında Fazilet Partisi içerisindeki Milli Görüş hareketinden içinden “yenilikçi” kanat tarafından kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), 3 Kasım 2002’de yapılan erken genel seçimlerde tek başına iktidara gelmiştir. Liberal, demokrat ve muhafazakar bir kimlikle siyaset sahnesine çıkan AK Parti, Milli Görüş çizgisinden kopuşunu vurgulamış ve toplumun tüm kesimlerine “özgürlük” ve “meşruiyet” söylemleriyle hitap etmeyi amaçlamıştır (Karpas, 2019, s.197).

Şekil 1.11. 2002 Güneydoğu Anadolu Bölgesi genel seçim sonuçları

Kaynak: (www.ysk.gov.tr,7 Ağustos 2002)

2002 seçimlerinde AK Parti Türkiye genelinde %34,29 oranında oy alırken, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bu oran %34,3 olarak gerçekleşmiştir. Parti, bölgede kendisinden önceki Fazilet Partisi'nin kurumsal ve toplumsal ilişkilerinden devraldığı seçmen desteğinin üzerine yeni çevrelerden de oy ekleyerek güç kazanmıştır. Ancak bu seçimde daha da dikkat çekici olan bir diğer gelişme, %10 ülke barajına rağmen Demokratik Halk Partisi(DEHAP) bölgede %26,1 oranında oy almış olmasıdır. Ancak bu seçimde daha da dikkat çekici olan bir diğer gelişme, %10 ülke barajına rağmen Demokratik Halk Partisi'nin (DEHAP) bölgede %26,1 oranında oy almış olmasıdır. DEHAP'ın, barajı geçemeyeceği ve milletvekili çıkaramayacağı bilindiği halde bu düzeyde bir oy alması, Kürt milliyetçiliği söyleminin ve bölgedeki toplumsal tabanının gücünü ortaya koymaktadır(Karat, 2019).

2002 genel seçimlerine ilişkin olarak NTV gazete arşivinde yayımlanan bir seçim değerlendirmesi, bölgede aşiret reislerinin siyasal temsili üzerine önemli bir durumu gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu araştırmacı gazetecilik örneğinde belirtildiği üzere, Türkiye Büyük Millet Meclisi kayıtlarında “çiftçi” ya da “tüccar” olarak işlenen birçok vekilin aslında aşiret lideri anlaşılmaktadır(NTV Arşiv, 2002). Bu kişilerin mesleki statülerinin resmî kayıtlarda farklı biçimde gösterilmesi, uzun yıllar boyunca aynı ailelerin, bir tür siyasal saltanat biçiminde, muhtarlıktan belediye başkanlığına ve milletvekilliğine kadar uzanan görevlerde ardı ardına yer almalarını perdellemektedir. Bölgede her partinin oy almak için aşiretlere

başvurduğunu ve bu da sistemin sürekliliğini sağladığını gazete haberindeki değerlendirmeden görmek mümkündür.³²

2002 seçimlerine girerken yapılan bu analiz, günümüze kadar devam eden siyasal eğilimlerin bir ön izlemesini sunmakta; ideolojik konumlanma ve parti ayrımı olmaksızın, aşiret yapılarının siyasal etkisinin sürdüğünü göstermektedir.

Tablo 1.12. Milletvekilliğinde ve Belediye başkanlığında öne çıkan aileler

Soyadı/Aile	Kişiler/Bireyler	Dönem(ler)	Parti(ler)	İl(ler)	Not/Aşiret Bağlantısı
Ensarioğlu	Salih Ensarioğlu, Süleyman	1961-2023 (aralıklı)	AP, DYP, ANAP, AK Parti	Diyarbakır	Ensarioğulları aşireti

³² “DYP Şanlıurfa milletvekili Mehmet Yalçinkaya, bir önceki seçime bağımsız girmişti ve mensubu olduğu Bin-i Muhammed aşiretinin desteğiyle 22 bin oy almıştı. DYP’nin dört milletvekilinin dördü de aşiret destekli. Milletvekili albümünde üçünün meslekleri “çiftçi” olarak not düşülmüş.

Şanlıurfa’dan yüzde 21,41 oy oranıyla ikinci parti çıkan Fazilet Partisi’nin de, dört milletvekilinden üçü “çiftçiydi”... Fazilet’in Şanlıurfa’daki kalesi İzol aşireti ve en büyük kozu da Zülfükar İzol oldu. İzoller dağınık ama birlikte hareket etme disiplinine sahip bir aşiret. Zülfikar İzol, Fazilet’in kapatılmasından sonra AKP’yi tercih etti. Hem Refah Partisi, hem de Fazilet Partisi milletvekili olarak Meclis’te görev yapan Ahmet Karavar ise, Kırvar aşiretinin lideri. Ahmet Karavar, Seçim 2002’de Saadet Partisi’nin bölgedeki kozu olacak.

ANAP’ın Şanlıurfa’daki “çiftçi” milletvekili Eyüp Cenap Gürpınar, Siverek’te çok sevilen Şeyh Halit Gürpınar’ın oğlu. Babasının el verdiği bir isim... Arabasının geçtiği yerde lastik izlerinin öpüldüğü söyleniyor...

Geçiyoruz Diyarbakır’a... Diyarbakır Merkez’de, HADEP’in ağırlığı biliniyor. Ancak HADEP, kırsal alanda ve köylerde merkezdeki kadar güçlü değil. Diyarbakır’ın en yerleşik ve yaygın aşireti Ensarioğulları... Adalet Partisi çizgisinden gelen Ensarioğulları DYP’ye destek veriyor. Salim Ensarioğlu 3 dönemdir milletvekili ve bu seçimde de DYP’nin Diyarbakır’daki en büyük kozu...

...Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da aşiretler de, siyasete bulaşan aşiret temsilcileri de saymakla bitmiyor. Buraya kadar sözü edilenler öne çıkan isimlerdi. Aşiretler ve siyasi partiler yıllarca birbirlerini beslediler, güç birliği yaptılar. Bu görüntüye karşı olanlar da var..

Beritan aşireti lideri Musa Yeşiltaş, “Yaşadığımız bu bölgede feodalizm eskiye nazaran her ne kadar azalmışsa da hâlâ hakim bir ögedir. Genelde bu bölgede aşiret reisi, veya geniş tabanlı şeyhler hep Meclis’e giden simalardır. Siyasi partiler aşiretleri ‘oy deposu’ olarak gördüğü için kişinin başarısına veya başarısızlığına bakmamışlar, oy potansiyeline bakmışlar. Ben bunun Türkiye’ye yarar değil, zarar getirdiği kanısındayım.”

Beritan aşireti lideri böyle diyor ama, tablonun Seçim 2002’de de öncekilerden farklı olmayacağını o da kabul ediyor. Saadet Partisi, AKP, DYP ve ANAP’ın yanı sıra DTP ile CHP de, özgeçmişine mesleğini muhtemelen “çiftçi” olarak not düşecek adaylarla liste pazarlığını sürdürüyor.’(NTV Arşiv, 2002)

	Ensarioğlu, Galip Ensarioğlu					
Bucak	Cudi Paşa, Mehmet Celal Bucak, Sedat E. Bucak, Ali Murat Bucak.	1903,1923, 1931,1935. 1991,1995, 1999.2015, 2024.	CHP, DP, AP, DYP, ANAP	Urfa	Bucak aşireti	
Fırat	Abdûlmelik Fırat, Abdûrrahim Fırat	1957, 1991, 2023	DP,DYP, MSP,AK Parti	Erzurum	Şeyh Said Aliesi	
İzol	Halil İzol, Ahmet İzol, Zülfikar İzol	1977-2023 (aralıklı)	AP, ANAP, DYP, AK Parti	Urfa	İzollar aşireti	
Türk	Abdurrahim Türk, Ahmet Türk	1969-2023 (aralıklı)	AP, CHP, SHP, DEP, DTP, BDP, HDP.	Mardin	Kanco Aşireti	
Gülpınar	Eyüp Gülpınar, Cenap Kasım Gülpınar	1977-2023 (aralıklı)	ANAP, AK Parti	Urfa	Şeyh Halid ailesi	

Kaynak: (www.ysk.gov.tr, 10 Haziran 2024)

Milletvekilliğinde etkili olan, hükümetlerin temsil aracı olarak kullandığı yerel aktörlerin gücü, yerel seçimlerde çok daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu durum yalnızca Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne özgü olmayıp ülke genelinde yaygın bir pratik olduğundan, burada ayrıca üzerinde değerlendirme yapılmamıştır. Ancak yerel seçimlerde özellikle Kürt siyasi hareketi kapsamında kurulan partilere verilen oylar, çoğunlukla ideolojik bir tercih üzerinden şekillenirken, bölgedeki diğer partiler için seçmen tercihleri daha çok kişisel etki ve ilişkilere dayanmaktadır. Aşiretlerin halk üzerindeki etkisine çarpıcı bir örnek, aynı ailenin veya aynı bireyin farklı dönemlerde ve farklı partilerden aday olmasıdır. Bu bağlamda Ertuş aşireti lideri Iskender Ertuş'un siyasi geçmişi dikkat çekicidir: 3 dönem DYP'den belediye başkanlığı yapan Ertuş, 2002-2005 arasında AK Parti, 2015'te Halkların Demokratik Partisi (HDP), daha sonra yeniden AK Parti, 2022 yılında CHP, 2024 yılında yeniden AK Parti üyesi olmuştur(Rudaw, 02.02.2024)

Halkın, aşiret yapılarıyla birlikte hareket etmesi siyasi alanda bu yapıların gücünü artırmakta, parti merkezleri ve hükümetler ise bu otoriteyi tanıyarak aşiret mensuplarına çeşitli kamu pozisyonlarında alan açmaktadır. Bu durum, aşiret üyelerinin veya onlara yakın kişilerin kamu kurumlarında işlerini daha kolay halletmelerine, kamu hizmetlerine daha rahat

erişmelerine ve özellikle kentlerde istihdam süreçlerinde güçlü referans ilişkileri kurmalarına olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla siyasal temsiliyet, yalnızca oy verme davranışında değil, aynı zamanda kamu kaynaklarının dağıtımı ve bürokratik erişim imkanlarında da belirleyici rol oynamaktadır. Bu konuda Sol haber Portalında yapılan röportajda aşiret üyeleri şunu aktarmaktadır;

“Celali ve Hesenan aşiretine mensup kişiler, "işlerin aşiretler sayesinde çözüldüğüne" ve "düğünde ve cenazede yalnız kalmadıklarına" dair ifadeleri sık sık tekrar ediyorlar. Mehmet K. kendini Celali aşiretine mensup biri olarak tarif ediyor. Kendisi inşaat işçisi. Neden aşiretle birlikte devindiğini şu sözlerle anlatıyor: "Aşiret eskisi gibi değil abi. Eskiden zalimlik diyorlar, cehalet diyorlar ama artık öyle değil. Mesela bir cenazemiz olduğunda yüzlerce insan geliyor aşiretten. Herkes kendi arasında bir şeyler yapıyor. Cenazemiz ortada kalmıyor mesela. Başkası olunca da biz yardımcı oluyoruz. E tabii eş dost tanıdık olunca devlet dairesinde de işlerimiz çözülüyor. Mesela diyelim ki köyde çöpler toplanmadı. Ya da ne bileyim diyelim ki bir şey oldu vali ya da kaymakama rica edeceğiz ya. Nüfuzlu biri gidiyor abim, hemen çözülüyor işler. Eskiden olsa yaz dilekçe yaz. Gelmezdi kimse. Ama aşiret araya girince her şey çözülüyor.”(Öztaş, 25.10.2023).

2024 yerel seçimlerinde, Bucak aşiretinin merkezi konumunda olan Şanlıurfa'nın Siverek ilçesinde, iktidar partisi AK Partiden belediye başkanı seçilen Ali Murat Bucak, bir sohbet sırasında kayıt altına alınan konuşmasında, iktidar partisinden aday olmanın sağladığı avantajlara ve bu bağlamda yaşanan değişimlere dikkat çekmiştir.

“Binanın yerini nerede yapacağım? Karayollarında. Karayollarının içinde. Onu da Bekir Bozdağ'a dedim. Dedim ‘Yalnız, resmi yetiştiremeyiz. Arsa tahsili.’ Dedi, ‘Bir şey olmaz, sen başlarsan biz gerisini hallederiz.’ Yahu iktidar ne kadar güzel bir şey. Yahu biz 10 sene muhalefet, 10 sene ana muhalefet... Hiç bilmiyorduk, vali var kaymakam var... Şimdi arıyorum valiyi her şey 5 dakikada... Öyle güzel öyle güzel...”(Odatv,07.03.2024).

Feodal anlayışın ve şeyhlerin kurumlar üzerindeki etkisi, günümüzde de devam eden yapısal bir soruna işaret etmektedir. Bu duruma çarpıcı bir örnek, 2020 yılında Şanlıurfa'da yaşanmıştır. Bölge milletvekili ve hukukçu Mahmut Tanal, Şanlıurfa Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürü Hasan Bilici'nin, çocuk evliliklerini önlemeye yönelik olarak dört farklı aşiret lideriyle protokol imzalamasına sert tepki göstermiştir. Tanal, bu uygulamaya karşı

“Biz hukuk devleti miyiz, aşiret devleti miyiz?” diyerek kamusal otoritenin, aşiret yapılarıyla olan iş birlikçi yaklaşımını eleştirmiştir (Gazete Rüzgarlı, 28.10.2020)³³. Bu durum kamu gücünün yanında bu aşiret hukuku ve otoritesinin hala ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

Mahmut Tanal’ın söz konusu eleştirisinin ardından, kendisinin de mensubu olduğu ana muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP), 2021 yılında başlattığı “Doğu Masası” çalışması, bölgedeki halkla ve özellikle kırsal alanlarla etkili bir şekilde iletişim kurmanın yolunun aşiret yapılarıyla ilişki geliştirmekten geçtiğini fiilen kabul ettiğini göstermektedir. Bu tarihten itibaren, çeşitli aşiret liderlerinin partiye katılımı, rozet takma törenleriyle kamuoyuna açık bir biçimde duyurulmuş ve bu süreç, aşiretlerin siyasal temsildeki öneminin muhalefet tarafından da benimsendiğini ortaya koymuştur (Öztaş, 15.02.2022). Rudaw’ın 2022 tarihli haberinde, Ertuş aşiretinin liderinin CHP’ye katılması da kapsamda değerlendirilmesi gereken gelişmelerden biridir. Bu eğilim, 2023 genel seçimleri öncesinde yapılan bir dizi açıklamayla daha da görünür hale gelmiştir. 12 Mayıs 2023 tarihinde yayımlanan 55 şeyhin ortak açıklamasında hem ulusal hem de uluslararası kamuoyuna yönelik olarak şu ifadelerle çağrı yapılmıştır: “Müslümanlar Erdoğan ve AKP lehine oy kullanmalı. Bu hakka sahip olmayanlar, mali, medya ve siyasi konularda destek vermeli”(12.05.2025).

AK Parti dönemiyle birlikte, bölgedeki aşiret ve tarikat liderleri hem iktidar hem de muhalefet partileri tarafından siyasal ve toplumsal hegemonyalarını arttıracak biçimde desteklenmiş ve güçlendirilmiştir. Bu dönemde bölgede iktdardan Muhalefete öne çıkan aileler³⁴, bölgedeki güç dengesini değiştirmiş ve köyler içinde, köyler arasında çatışmaları besleyen bir diğer unsur olmuştur.

³³ ‘İnanılmaz... Atatürk’ün kurduğu Cumhuriyetimizi ne hale getirdiler. Devlet şeyhlerle masaya oturuyor, protokol imzalıyor. Savcılar seyrediyor. Nerden nereye, kanunen suç olan bir eylemi aşiretler ile protokole dökmek iktidarın aciz olduğunun belgesidir. Güçlülere, gücünün yetmediğinin belgesidir. Hukuk devleti miyiz, aşiret devleti mi?’(Gazete Rüzgarlı, 28.10.2020).

³⁴ Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde siyasal temsilde süreklilik gösteren aile yapılarından biri olan, Ensarioğulları ailesi, Demokrat Parti (DP) kurucularından Abdürrezzak Ensarioğlu ile birlikte siyasal alana giriş yapmıştır. Bu gelenek, ilerleyen yıllarda da kesintisiz biçimde devam etmiş; özellikle Galip

CHP Bölgede başlattığı aşiret atılımı ‘Doğu masası’ kapsamında aşiret geçişleri bölgede ve ülke siyasetinde esen rüzgara bağlı olarak değişmektedir. HDP/DEM Parti’nin bölgede iktidarın izinden ilerlediği gözlenmektedir. Özellikle Ahmet TÜRK figürünün Mardin’de aday olması dışında ayrıca şeyh/tarikat liderlerinden ve aşiretlerden destek çalışması gözlemlenmektedir.

HDP ve CHP’nin yine bölgedeki mollaları ve şeyhleri siyasal güç olarak kullanma konusundaki çabası, DİAYDER(Din Alimleri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği), Türkiye’de yaşayan Kürt’lerin çoğunluğunun mezhebi olan Şafilik çerçevesinde 2008 yılından itibaren faaliyet yürüten bir dernektir. Dernek bölgede Kürt hareketi etkisindeyken İstanbul’da CHP ile bağlantılı faaliyet yürüttüğü aynı zamanda PKK ile iltisaklı da olduğu yönünde 2022 yılında soruşturma yürütülmüştür(BbcNewsTürkçe, 13.01.2023).

DTP(Demokratik Toplum Partisi)’nin 2008 yılında Diyarbakır mitinginde elinde Kuran ile kürsüye çıkarılan bir mollanın dinin siyasal olarak en üst sembolizminin kullanılmasının örneklerinden biriyken(Vatan, 25.02.2008), 2015 Haziran seçimleri öncesinde ise Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, bölgede yaptığı açılış mitinglerinde Diyanet işleri başkanlığı tarafından basılan Kürtçe Kuran’ı Batman, Mardin, Siirt ve Diyarbakır illerinde kürsüden göstermiştir(BBC, 06.05.2015).Burada hem Kürtçe üzerinden

Ensarioğlu’nun Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) listelerinde her seçim döneminde yer almasıyla aile, bölgenin en güçlü siyasal aktörlerinden biri hâline gelmiştir.

İzollar, Zülfikar İZOL Şanlurfa çevresinde etkin bir ailedir ve 2 dönem AK Parti vekilliği, çeşitli yönetim kademelerinde yer almıştır.

Hacı Hamit Aşireti veya Arzu ailesi, Kutbettin ARZU AK Parti kadrolarında Diyarbakır’dan vekillik ve tarım bakanlığı yapmıştır.

Alpahanlar(Maladina) ailesi, Mehdi EKER AK Partiden 4 dönem tarım bakanlığı, 5 dönem vekillik yapmıştır. Bölgenin en etkili ailelerinden biri haline gelmiştir. Aşiretler arası çatışmaların çözümünde etkin rol oynamaktadır.

Süleyman Çelebi DYP, ANAP vekillikleri sonrası AK Parti 23. Dönemde de vekillik yapmış Mardin’de etkin çelebi ailesi mensubudur.

Şırnak ve çevresinde 30 bini aşkın üyesi olan Jırki aşireti. Korucu olarak güçlenmiş ve politik olarak desteklenen yine aile üyelerinden AK Parti gençlik kolları başkanı Naci Adıyman PKK tarafından kaçırılıp öldürülmüştür(Rudaw, 13.08.2016).

Yine Şırnak merkezde etkin olan korucu aile Tatar aşireti lideri Aslan Tatar AK Partiden aday olmuştur. Aynı dönem aşiretten 3 farklı partiden 3 farklı aday çıkmıştır(CNNTÜRK, 11.02.2023).

Kürtlerin milli duygularına hem de bölgede yüzyıllardır etkili olan inançlarına yönelmeye çalışmıştır. Daha önce Erbakan kafasında namaz takkesi ile anıldığı halde hiçbir siyasi bu kadar açıkça miting meydanından sembolize etmemiştir.

Bölgede geleneksel sorun çözme yöntemi olarak kullanılan feodal ilişkiler ağı içerisindeki arabulucular, yalnızca toplumsal barışı sağlama işleviyle sınırlı kalmamış; zamanla siyasal bir mekanizma hâline dönüşerek siyasal temsil alanında da etkilerini göstermeye başlamıştır. Bu arabulucular, birçok durumda modern hukuk yöntemlerinden daha hızlı ve etkili bir çözüm yolu olarak kabul edilmekte; bu durum da onların yerel güç odakları olarak meşruiyetini pekiştirmektedir. Bu yapıların yalnızca toplumsal değil, siyasal düzlemde de etkili olmaları, HDP'nin bölgede yükselen hegemonyasının inşasında da belirleyici bir rol oynamıştır. HDP'nin daha kapsayıcı ve yerel dengelere duyarlı bir siyasal söylem geliştirmesi, bazı aşiretlerin bu partiye yönelmesini beraberinde getirmiştir. Bunun için aşiret komisyonları oluşturulmuştur.

‘Komisyon ilişki kurulacak ailenin, aşiretin, grubun niteliğine göre kendi içinde heyetler belirliyor. Mesela bir köy veya aşiret ile görüşeceğiz. İkna Komisyonu kendi içinde o köyü veya aşireti tanıyan, daha önce bir ilişkisi bulunan, sözünün geçebileceği isimlerden heyet oluşturuyor. Bu heyet onları ziyaret ediyor. Günlerce süren görüşmeler, sohbetler, toplantılar yapılıyor. Burada önemli olan ilişki kurduğumuz kesimin hassasiyetleri, niteliği. Genel bir propaganda yapmak yerine doğrudan ilişki kurabilecek isimler seçiliyor. Bu heyetler hem o ailenin, aşiretin, kesimin özelliklerini, hassasiyetlerini biliyor hem de geçmişten gelen bir ilişkiye, deneyime sahip oluyor. Suruç'ta 12 yıl boyunca AKP'nin teşkilatını kuran, yöneten ve bugüne kadar hep AKP'de siyaset yapan 5 aşiretin HDP'ye katılmasında da bu komisyonun sayesinde olduğunu söyledi’ (T24Haber, 11.05.2015).

Ancak bu yönelimin ideolojik bir dönüşümden çok, aşiret pragmatizminin bir sonucu olduğu değerlendirilmiştir. HDP'nin izlediği bu "sağ popülist" olarak nitelendirilen politik çizgi, bölgede şeriat esaslı bir siyasal duruş benimseyen HÜDA-PAR tarafından sert şekilde eleştirilmiştir. HÜDA-PAR'ın yayın organı olan Doğruhaber Gazetesi, 15 Mayıs 2015 tarihli sayısında, aşiretlerin HDP'ye yönelmesini, PKK'nın baskısıyla gerçekleşen bir ikna sürecinin sonucu olarak değerlendirmiş ve bu geçişi meşruiyetsiz olarak tanımlamıştır. Söz konusu söylem, yalnızca HÜDA-PAR çevresiyle sınırlı kalmamış, iktidara yakın medya organlarında da benzer temalarla işlenmiştir. Bu eleştiriler, bölgede siyasal tercihler

üzerindeki baskı, ikna ve pragmatik çıkar ilişkilerine dayalı karmaşık yapıyı gözler önüne sermektedir.

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında, yüzünü batıya dönmüş ve Fransız tipi ulus-devlet anlayışını benimseyerek devlet sistemini yerli burjuvazi üzerine inşa etmeye çalışan reformcu kadrolar, birçok alanda yapısal değişikliklere yönelmişlerdir. .

Kurtuluş Savaşı döneminde, bölge aşiretlerinin desteğini sağlamak amacıyla Erzurum ve Sivas Kongreleri sırasında, İngiliz ve Ermeni talepleri karşısında “Müslümanlık şemsiyesi” altında birlik çağrısı yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu politikası büyük ölçüde başarıya ulaşmış ve bölgedeki aşiret ve tarikat liderlerinin desteği kazanılmıştır. Çünkü bu durum Osmanlı'dan beri devreden bölge aşiret ve tarikat yapılanmalarının tehcir sonrası elde ettikleri toprakların ve gücün kırılmasına karşı önlem olarak sunulmuştur. Elbette Osmanlı'dan beri süregelen özerk yapılarını da korumayı planlıyorlardı. Kurtuluş Savaşı'nı yürüten 1. TBMM'nin aritmetiği, bu doğrultuda şekillenmiştir. Ancak yeni kurulan devletin önünde duran yenilikler Ankara'dan bölgeye özellikle köylere ulaşamamış, aşiret ve tarikatların engeline takılmıştır. Ulus devlet yönetim biçimi, doğası gereği kendi sınırları içinde alternatif güç odaklarını kabul edemez. Bu anlayış doğrultusunda, bölgede aşiretler ve ağalık sistemleri gibi yapılarla mücadele amacıyla toprak reformlarına girilmişse de, bölgede Kürt milliyetçi isyanlarının baş göstermeye başlaması, halkın atanan vali ve memurları değil, ağaların ve şeyhlerin etkisinde olması; bu alanın yönetiminde ve bu milliyetçi/ayrılıkçı ayaklanmaların panzehiri olarak, devletle hareket eden aşiretlerin ve dini liderlerin desteklenmesi yolunun benimsenmesine neden olmuştur. Bunun dışında, çıkarılacak toprak kanunları kimi zaman bölgenin özgün koşullarından, kimi zaman ise merkezi hükümetin iç bunalımlarından dolayı tam olarak uygulanamamıştır. Sonunda bu durum, iktidarda olan CHP'nin içinden toprak reformuna muhalefet eden — kendisi de bir ağa olan — Adnan Menderes'in ve “bölgeye ulaşmanın yolu merkezle ekonomik entegrasyon, yol ve hizmetten geçer” şeklinde rapor sunan Celal Bayar'ın muhalefetiyle birleşerek, Demokrat Parti'nin (DP) kuruluşuna yol açmıştır. Bu gelişme, bölgedeki feodal yapının kırılmasına ve devrimlerin ulaştırılmasına yönelik girişimlerin durdurulmasına neden olmuştur. Demokrat Parti (DP), 1950 seçimlerinden iktidara gelmiş ve bölgede hem dini liderlerle hem de aşiret liderleriyle kurduğu ilişkiler sayesinde, ayrıca savaşların yarattığı ekonomik kırılmaların sorumlusu olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) görülmesi

nedeniyle yüksek oy oranları elde etmiştir. 1960 darbesi sonrasında ise DP'nin yarattığı siyasal iklimin bir uzantısı olarak, bölgeye hitap eden Yeni Türkiye Partisi (YTP) kurulmuştur. Bu partinin kadroları ve oy tabanı büyük ölçüde bölgeden oluşmuş, parti liderinin de bir ağa olması nedeniyle kamuoyunda “Ağa Partisi” olarak anılmıştır. Bölgenin oy potansiyeline ulaşmanın yolu, feodal ve dini liderlerin araçsallaştırılmasından geçerken; Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren gündeme gelen kültürel ve etnik talepler de siyasetin temel konusu hâline gelmiştir. İktidar partilerinin güvenlik merkezli politikaları ve bölgede yaşayan Kürt kimliğinin reddi üzerine inşa edilen yaklaşımlar, aşiret reisleri, ağalar ve şeyhlerle kurulan ilişkilerin süreklilik kazanmasına neden olmuştur. Bu durum, bölgenin merkezi politikalarla bütünleşmesini, eğitim, hukuk, modern siyasal yaşam ve idari yönetime tabi olma anlayışlarının kurumsallaşmasını geciktirmiş; toplumsal ve siyasal entegrasyonun tam anlamıyla sağlanamamasına yol açmıştır.

CHP, DP, DYP, ANAP, Milli Görüş ve AK Parti hükümetlerinin vekil tercihleri, söylemleri ve bölgeye yönelik siyasal girişimleri, bölgeye ulaşmanın yolunu büyük ölçüde aşiret ve tarikatlarla kurulan ilişkiler üzerinden geçtiğini açık biçimde göstermektedir. Öte yandan, bölgede “Kürt hareketi” ya da “Kürt siyasi hareketi” olarak adlandırılan çizgi de benzer biçimde süreklilik göstermektedir. 1990 yılında Halkın Emek Partisi (HEP) ile başlayan bu siyasal gelenek, 2024 yılı itibarıyla Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi (DEM Parti) adıyla devam etmekte; Kürt milliyetçiliği söyleminin yanı sıra sol/sosyalist politikalar, kadın hakları ve ekolojik duyarlılık gibi başlıkları da içeren bir programla varlığını sürdürmektedir. Bu hareketin de bölgede etkili tarikat ve aşiret yapılarıyla çeşitli düzeylerde ilişki kurduğu görülmektedir. Tüm bu gelişmeler, bölgedeki kültürel dönüşümün, üst yapı kurumlarının modernleşmesinin, halkın bilinçsel dönüşümünün önündeki temel politik engeller arasında yer almaktadır. Aşiret temelli kurulan partinin de Marksist ideolojiyle harekt ettiğini iddia eden PKK'nın da bu şekilde muhalif olan aşiretleri ve liderlerini tasfiye ederken destek verenleri güçlendirmesi buna karşı hükümetlerin koruculuk sistemi, şeyhlerin dergahlarının eğitim, adalet, sağlık gibi bir çok kurumda güç kazanması bölgede bu anlayışın kökleşmesine neden olmaktadır.

Bölgede Kürt milliyetçiliğinin yükselmesi 2015'ten sonra gerilemiş, çözüm sürecinin bitmesi ile örgütün hegemonyası kırılmıştır. Gerek milliyetçiliğin gerilemesi ve gerekse bölgede uygulanan siyasi politikaların aşiretler aracılığıyla kamu kurumlarından kendisini

göstermesi ve kişilerin bu yollarla bağlanması burada aşiret ve tarikat liderlerinin hem siyasal hem toplumsal etkisini arttırmıştır. Aşiretlerin ve cemaatlerin faaliyetlerin yasalara uyarlamasının bir yolu olarak dernekler açılmış, Aşiret Kent Şubeleri olarak adlandırılabilir yapılar ortaya çıkmıştır. Kırsalda başlayan bu ilişkiler ticari, siyasi, eğitim, taziye, düğün, kamu kurumu ve bunun yanında bir çok dayanışma veya birlik alanı oluşturulmuştur. Tarikatlar, dernekleşme yolu ile medrese eğitimlerine, hafız yetiştirme yanında çeşitli ticari ve politik bağlantılar kurmuştur. Aşiretler artık kurdukları aile derneği adındaki yapılar sayesinde artık İstanbul, İzmir, Mersin, Antalya, Ankara, Aydın vb. batı illerinde de güç haline gelmiş hatta siyasi aktör konumuna gelmişlerdir. Özellikle seçim dönemlerinde İstanbul gibi illerde adaylar, bu tür dernekleri ziyaret sırasına girmektedir. Hatta, Diyarbakır gibi kritik illerde adaylar kentteki aile üyeleri üzerinde etkili olan ‘Ruspi’ adındaki yüzü ağarmış/ ak sakallı anlamına gelen kişilere ulaşip bu şahıslar üzerinden desteklenmeleri ve kazanmaları karşılığında belli sayılarla ve belli kurumlara kontenjanlar sunulup iş imkanları sağlanmasına yönelik teklifler sunulmaktadır. Yani bu dernek yapıları manevi dayanışma dışında politik aktörler haline de gelmiş bulunmaktadırlar. Milliyetçilik geriledikçe ve siyasal olarak aşiret ve tarikatların işlevselliği artıp oy gücünün makam ve kurumlarda yer edinme anlamı taşıdığı sistemde cazip hale gelmektedir. En büyük kentlerde yaşayan kişiler dahil bu cazibe karşısında içinde bulunma ve aidiyet kurma ihtiyacı hissetmektedir. Artık neredeyse her aşiretin veya tarikatın dernek veya aile adıyla ya da direkt köy adıyla sosyal medya hesaplarının kullanıldığı ve bu araçlar üzerinden popülaritesinin arttığı bunun da politik etkiyle doğru orantılı arttığı görülmektedir. Öztaş(Sol Haber,25.10.2023), bunu haberine şu şekilde taşımaktadır;

‘Hesenan aşiretine mensup olduğunu söyleyen Namaz, genç bir öğrenci. Kendisi zaman zaman aşiretinin düzenlediği etkinliklere katılıp orada yer almış. Bazı yemek davetlerine ve düğünlere gelen kaymakam, savcı ya da çeşitli devlet görevlilerinin bu tür aşiret buluşmalarında kendilerini de "falanca aşirete üyeyim" diyerek tanıttığını ifade ediyor. Namaz "Mesela abi bir meclis kuruluyor mesela bir mevlit yemeği falan var ya diyelim. Oraya gelen bazen bir savcı oluyor bazen kaymakam falan geliyor. Onlar da diyor mesela ben de falanca aşirete mensubum ya da ben de sizin aşirettenim aslında. İnsan böyle devlet erkânından isimler kendini aşiret mensubu olarak tanıttınca bir gurur duyuyor. Diyorsun ki bak işte kimler var bizimle beraber. Kıvanç duyuyorum ben de" diyor.’

Şenol Balı; vali ve kaymakam gibi merkeze bağlı yöneticilerin de katılımı ile Van'da dernek federasyonunu ilan eden aşiretlerde gözlemlenen bu değişimi incelemektedir. Prof. Dr. Suvat Parin dernekleşme aşamasını aşiretlerin bir tür değişen dünyaya entegrasyon ve hükümetle, bankacılık sistemleriyle, ticari yaşamla bir tür araç olarak derneği ifade etmektedir. Bu durum aşiretlerin biz varız ve etkiliyiz mesajını içermektedirden ibaret olduğunu aşiretlerin bir tür uyumu olarak ifade etmektedir.

‘Dernekleşme, aşiret yapısının değiştiğinin bir çıktısı. Aşiret, ağanın oturduğu yerden insanlara emir verdiği bir yer olmaktan çıkmış görünüyor. Kentte sembolik bir kimliğe dönüştü. Bazen seçim dönemlerinde bizim de nüfuz ve nüfusumuz var demek isteniliyor. Toplumsal olaylarda rol sürdürme çabası var. Bunlar dışında dernekleşme aşiretin değişen yapısının devletle olan ilişkisini tanzim etmeye dönüktür. Yani dernekleşme halka yönelik değil, kamuyla ilgili bir girişim ve bürokrasiye bir mesajdır(İndependent Türkçe, 24.01.2022).

Bu durum, Aydın'ın ilçesine bağlı beldesi dahil kendisini göstermektedir. Güneydoğu'dan göçlerin yoğun olduğu bu beldede dernekleşme çalışmasına erken başlayan aynı aşiretten ailenin birleşimi ile lokal, kıraathane, dernek yapısı oluşturulmuş ardından da muhtarlık seçimi ile yarısı yerli olan beldede muhtarlık daha sonra da ilçede destekledikleri aday ile belediye başkanlığı seçimi kazandırarak ilçe meclisine üye sokmayı başarmışlardır. Bunun yanında ailenin çeşitli üyelerinin belediyede görevlendirildiği gözlemlenmiştir.

Tüm bunlar bir aidiyetin yanında çeşitli sorumluluklar hatta yaptırımlar da getirmektedir. Aşiretin tamamını kapsamasa da yetişkinler üzerinden en bağımsız hareket eden bireyin dahil içine çekildiği bir bağ oluşmaktadır. Kendi iç hukukunu, yaptırımını, çözümünü sunan bu yaklaşımın etkisi ikna yoluyla veya toplumsal yaklaşımın gözetilmediği durumlarda dar çevre çıkarlarının tercihiyle oy deposu olarak pazarlanmanın önünü açmaktadır.

2. BÖLÜM

2.1. Kendine Yetebilen Tarımdan Tarlaların Sınırlarını Zorlayan Piyasa Tarımına

Marx ve Engels, Komünist Parti Manifestosu'na bu kavramın tanıtımıyla başlarlar: “Bugüne kadarki tüm toplumların tarihi, sınıf mücadeleleri tarihidir”(Marx&Engels, 2016, s.40).

Bu söz, toplumların ilerleyişinin, sınıflar arasında ortaya çıkan ve zamanla biriken çelişkilerin çatışması sonucu gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Aynı zamanda üretici güçlerin ve buna bağlı olarak yöneten sınıfında değişebileceğini; gücü eline alan sınıfın çeşitli dönüşümler ve devrimler gerçekleştirebileceğini vurgulamaktadır. Marx ve Engels, toplumsal değişimlerin sömürü ilişkileri barındırmasına rağmen, üretici çoğunluk açısından bu değişimleri tarihsel ilerleme olarak kabul ederler. Bu yaklaşımlarını Alman İdeolojisi adlı eserlerinde de sürdürürler; “ Tarihte bugüne dek ortaya çıkan bütün toplumsal düzenlerin tarihi, üretici güçlerin gelişmesiyle ve üretim ilişkilerinin buna uygun şekilde değişmesiyle açıklanabilir” (Marx & Engels, 1998, s. 53). Aktarımlarında, sınıfların tarihsel süreç içinde gelişip güçlendiği; ancak nihayetinde en gelişkin ve belirleyici olanın üretici güçler olduğu ifade edilmektedir. Wright(1997, s.12), sınıfın oluşumunu; bireylerin üretim araçlarına sahip olup olmamaları, üretim sürecindeki konumları, dağıtım üzerindeki denetimleri ve sonuç olarak üretimden elde edilen emeğe el koyup koyma durumları üzerinden tanımlar. Bu yaklaşımla Wright, feodal toplumda aristokrat toprak sahipleri ile köylüler, kapitalist toplumda ise burjuva ile işçi sınıfı arasındaki ayrımın ötesine geçerek; üretim ve organizasyon da görev alan ara sınıflara da dikkat çeker. Bu bağlamda, günümüzdeki beyaz yakalı plaza çalışanlarını da sınıf analizine dâhil eder. Her ne kadar ‘sınıf’ kavramı çoğu zaman benzer tüketim alışkanlıkları ve düşünce biçimlerine sahip grupları çağrışırsa da, esasen toplumsal bölüşümdeki yapısal eşitsizlikleri ve derin uçurumları tanımlayan bir kavramdır.

Ste. Croix(1981), sınıfı; üretim araçlarının aidiyeti, bu araçlar üzerindeki denetim ve elde edilen fazla(artık ürün) ürünün kimler arasında paylaşıldığı çerçevesinde tanımlar. Yazar, toplumsal dönüşümleri dört başlıkta incelemiştir.

Tablo 2.1. Tarihsel Materyalist Anlayışta Toplumsal Dönüşümler

İlkel komünal toplum	Sınıflar yok, her şey ortak
Köleci toplum	Köle sahibi ile köle arasında çatışma
Feodal toplum	Toprak sahibi soylular(senyör) ve serfler köylüler
Kapitalist toplum	Sermaye (Burjuva) ve işçi sınıfı arasında gelişen çelişki.

Kaynak: Ste. Croix, 1981

2.2. Kölelik

Lloyd (1999, s.16), bölgede tarımsal üretimin oldukça erken başladığını ve bunun bölgenin tarımsal verimliliği ile ilişkili olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bölgenin Aşağı Mezopotamya ve Suriye'ye komşu olması nedeniyle ticari ve kültüre açıdan da hareketli olduğunu; bu dinamizmin ulaşım ağı sayesinde geliştiğini ifade etmektedir. Bölgenin bu tarımsal verimliliği, Childe (2001) tarafından “Bereketli Hilal” olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Smith(1995, ss. 49-50), Bereketli Hilal’de tarımın 10.000 yıl öncesine dayandığını aktarmaktadır. Ekonomik faaliyetler, çevrede bulunan yabani buğday ve arpanın toplanmasıyla başlamış; ardından bu bitkilerin bilinçli olarak ekilip biçilmesiyle tarım gelişmiştir. Tarımla beraber nüfus artmış, köyler kurulmuş ve buna bağlı olarak toplumsal organizasyon ortaya çıkmıştır. İlk çiftçiler, küçük akrabalık temelli köy topluluklarında yaşamış; bu topluluklarda tarımsal yönetim komünal bir anlayışla örgütlenmiştir. Tarım ürünleri başlangıçta eşitlikçi bir tarzda paylaşılmıştır. Ancak zamanla artı ürün birikmeye başlamış ve bu ürünler başka ihtiyaçlar için takasa gitmeye başlamıştır. Birlik sağlayan bazı aileler veya gruplar daha fazla birikim sağlayarak toplumsal hiyerarşinin temelini atmışlardır. Tarımda taş oraklar, elde toplama ve basit depolama yöntemlerinden daha gelişmiş tarım araçlarına geçilmesi, üretimi artırmış; köylerin büyümesine ve kentlerin, kent devletlerinin, zanaatkarların, din adamlarının ve yöneticilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Smith, 1995, s. 49-60).

Kentlerde yaşamaya başlayan, tarımdan uzaklaşan yönetici ve memurların tarım arazilerinde zorla çalıştırılmak üzere ihtiyaç duyduğu emek gücü, savaşlarda esir alınan düşman askerleri ve fethedilen köylüler üzerinden kölelik sistemini getirmiştir (Thomson, 1997). Mazoyer ve Roudart (2010, s. 298-300) ise köleliğin savaş esirliğinden önce ortaya çıktığını; bu sistemin, devlet otoritelerine borçlanan halkın, borcunu ödeyememesi sonucunda özgürlüğünü ve topraklarını kaybetmesiyle başladığını ileri sürmektedir. Onlara göre, kendi kendine yeterli üretim yapan halk, vergi yükümlülüğünü yerine getiremez hâle geldiğinde köleleşmiş; savaş esirlerinin köleleştirilmesi ise bu süreci takip etmiştir.

Sonuç olarak kölelik, yaşam hakkına tam anlamıyla sahip olmayan bir toplumsal sınıf olarak ortaya çıkmış; antik dünyanın doğusundan batısına kadar, kas ve beden gücünü gerektiren emek yoğunluklu işlerin temel taşıyıcısı olmuştur.

2.3. Feodal Toplum ve Örgütlenişi

Köleciler toplulukların fetih hareketlerine maruz kalması, bu bölgelerdeki büyük arazi sahiplerinin hem arazilerine hem de kölelerine el konulmasına yol açmıştır. Bu süreçte köleler, fetihçileri desteklemiştir; zira fetihçi güçler, kölelere daha yaşanabilir bir düzen sunmuşlardır (Zubritski, vd., 1980, s.148). Bu bağlamda, Cermenler ile Romalılar arasındaki savaşlar ve sonuçları örnek olarak verilmektedir. Cermenler, kendi ülkelerinde kölelere karşı daha acımasız davranmalarına rağmen, Roma’da ele geçirdikleri toprakalarda tesis ettikleri düzende daha insancıl bir yaklaşım benimsemişlerdir (Zubritski, vd., 1980). Bu örnek, bizlere feodal sisteminin temelinin aynı zamanda bir tür fetih politikası olarak ortaya çıktığını göstermektedir.

Tanilli, feodalizmde iki temel sınıfın bulunduğunu belirtirken (1995, s.7)³⁵, Huberman (2013, ss. 10-14), feodal toplumu üç gruba ayırmaktadır: ‘Dua edenler’, ‘savaşanlar’ ve ‘çalışanlar’. Bu sınıflandırmaya göre; kilisede görev yapan din adamları (dua

³⁵ “Toprağın, temel üretim aracı olarak, büyük toprak sahiplerinin elinde olduğu bir üretim biçimidir; öyle ki, bu büyük toprak sahipleri, o toprak üzerinde kendi bireysel ekonomilerini yöneten bağımlı köylülerin emeğini sömürürler. Feodalizm, ülkeden ülkeye ne denli çeşitlilik gösterirse gösterebilir, feodalitede üretim ilişkilerinin temeli budur. Köleye, kendi emeğindeki çıkarlardan hiçbirini tanımayan köleciler üretim biçimine oranla, ileri bir niteliği de vardır. Açıklamaya gerek yok, feodal rejimdeki bu üretim ilişkileri de, toplumun yapısını, hukuksal ve siyasal üst yapısını, giderek ideolojik yaşamını belirlemiştir” Tanilli (1995, s.7).

edenler) ile savaşan sefalet içinde yaşayan ve çalışan köylüler tarafından beslenmektedir. Huberman'ın “hem muharip, hem rahip çalışanın sırtından geçinir”(s.12) sözü, bu üç sınıf arasındaki yapısal ilişkiyi ve mürü düzenini çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır.

Feodal dönemin temel üretim alanı ‘Malikane’ dir.³⁶ Malikânede toprağın sahibi olan Lord'un³⁷ altında çalışan köylüler(serfler) bulunmaktadır. Lord'a bağıllık, dönemin toplumsal ve ekonomik sisteminin temelini oluşturur. Huberman, “Toprak beysiz, bey topraksız olmaz”(2013,s.13), sözüyle, toprak mülkiyetinin karşılıklı bağıllık esasına dayandığını ve sistemin bu yapısal ilişki üzerinden işlediğini ifade etmektedir. Lord, diğeri adıyla Senyör, toğrağının bazı bölümlerini ‘Vasal’ adı verilen askerlere tahsis eder. Vasal (ya da şövalye), bu toprağa karşılık kendi Lordu adına diğeri Lordlara karşı savaşmakla yükümlüdür (Zubritski , vd., 1980, s.151).

Serf, Latince'de ‘köle’ anlamına gelmektedir; ancak uygulamada kölelikten farklılaşmıştır. Serflerin, bazı haklara sahip olduğı görölmektedir: Ailesini seçme hakkı olan, küçük de olsa kendine ait bir toprağı bulunan serfler vardı. Malikane satıldığında, serf de malikâne ile birlikte devredilirdi; ancak yaşamını sürdürdüğü toğrakta kalmaya devam ederdi. Serflerin hepsi olmasa da büyük çoğunluğu, Lord'un izni olmadan malikane sınırlarını terk edemezdi. Malikane toprakları genellikle ikiye ayrılırdı: Bir bölümü Lord'un kendi kullanımına ayrılırken, diğeri kısmı kiracı köylüler ya da serfler tarafından işlenirdi. Bu işleyiş biçimi köylülerin yoksullaşmasına yol açmıştır. Zira köylüler haftanın yarısını kendi besin ihtiyacını karşılamak için çalışırken, geri kalan bölümünde Lord'un arazisi için çalışarak zorundaydılar. Feodalizm'de köylüye düşen toprağın sınırlı ve Lord'un önceliğı her şeyin üzerindedir.³⁸ Böylece feodalitede toplumsal ve yönetsel hiyerarşi net bir biçimde

³⁶Avrupa'da Manor da denmektedir. Geniş arazilerdir. İkiye bölünmüştür. Yarısı Lord'a yarısı kiracıya veya köylüye aittir. Köylü hem karnını doyuracak arazide hem de Lord'un arazisini işlemek zorundadır(Huberman, 2013, s.12).

³⁷ Lord: Diğeri bir adlandırma ile senyördür. Krala bağıllık karşısında geniş araziler elde eder.

³⁸ “...Köylü, izbenin izbesi evlerde barınırdı. Dağınık toprak dilimlerinde didinerek (bunların tümü İngiltere'de onbeş ile otuz, Fransa'da kırk ile elli dönüm arasında bir ortalamaya varırdı) topraktan sersefil bir geçim sağlardı. Daha iyi yaşayabilirdi ama her haftanın iki veya üç günü lordun toprağında ücretsiz çalışmak zorundaydı. Lorda sunduğı tek emek hizmeti de değildi bu. Hasat zamanı telaşında, önce lordun toprağındaki ürünleri kaldırması gerekirdi. Bu "lütuf günleri" öteki angaryalarına ekti. Ama hepsi bu kadar da değildi. Kimin toprağının daha önemli olduğı konusunda en ufak bir şüphe yoktu. İlkin sürölmesi, ilkin ekilmesi, ilkin

belirlenmiştir. En üstte kral yer almakta, onun altında kendisine bağlı Feodaller(feodal beyler), onların altında senyörler, senyörlerin emrinde ise vasallar veya Şövalyeler bulunmaktadır. Hiyerarşinin en alt basamağında ise üretici sınıf olan köylüler yer alır. Toprağın mülkiyeti tamamen senyöre aittir. Köylüler ise sadece malikaneye yakın, toprakta kendisi için üretim yapma hakkına sahiptir. Geri kalan üretim faaliyetleri, senyör ve onun adına çalışan vasallar için gerçekleştirilir(Zubritski, vd., 1980).

2.3.1. Feodalizmin üretim tarzı

Küçük ve parçalı toprak yapısı, köylüler açısından avantajlıyken; kral, senyör ve kilise gibi egemen güçler açısından olumsuz bir durum olarak değerlendirilmiştir. Ürünün önemli bir kısmına el koyan bu çevreler, feodalizmin artı ürüne el koyan sınıfını oluşturmaktadır. Bu durum köylülerin sadece karnını doyurabilecekleri kadar ürüne erişimlerine neden olmuştur. Bununla beraber, toprakların parçalı biçimde işlenmesi, köylüler arasında verimli üretim birliklerinin kurulamamasına ve böylece ekonomik gelişmenin engellenmesine yol açmıştır. Ürünlerin piyasada dolaşımı yok denecek kadar azdır; üretim genellikle yerel düzeyde tüketilmektedir. Feodal üretimde elde edilen ürün üçe ayrılmaktadır;

“a) Senyörün kendine mal ettiği kısım;

b) Köylünün ve ailesinin geçimi için gerekli olan kısım;

c) Emek üretkenliğinin yükselmesi sonucunda, beslenmek için gerekli asgarî miktardan fazla olarak, köylünün elde edebildiği ortak ürünün bir kısmı.

Son iki kısım, gerekli-ürün, birinci kısım ise artı-ürün olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, köylü emeği de, gerekli-emek ve artı emek olarak ikiye bölünebilir (Zubritski, vd., 1980, s.155).

biçilmesi gereken hep lordun toprağıydı. Ürünlere zarar verecek bir fırtına ihtimali mi belirmiş? O halde, önce lordun ürünü kurtarılmalıydı. Hasat zamanı gelmiş, ekinlerin çabucak biçilmesi mi gerekiyor? Köylü hemen kendi tarlasını bırakıp lordun toprağına koşmalı... Bağının şarabını hiç içemez, boğazından doğru dürüst bir lokma geçmez; kara ekmeğıyle yağı ve peynirinin bir kısmı kendine kalabiliyorsa ne mutlu ona ... Şişman tavuk veya kazı varsa, Beyaz undan ekmeğı kalmışsa, Bey gelir çöreklenir üstüne hepsinin...” (Huberman,2013, ss.14-15).

Feodal üretim biçimi, köylünün sırtına hem senyöre (beye) beye ödeme yükü bindirmekte, hem de köleden farklı olarak ailesinin tüketim ihtiyacını karşılamak üzere ayırmak zorunda olduğu ürün miktarını da içermektedir. Bu yüzden, beyine verdiği payın ardından yeniden ekim için ayırması gereken kısmı da hesaba katıldığında, köylü çoğu zaman kendi beslenmesini sağlayamayacak bir duruma düşmüştür. Bu tablo, Osmanlı Devleti'nde görülen devlet-emir-aşiret reisi³⁹ hiyerarşisinde pay edilen topraklar üzerinden alınan vergilerin altında ezilen köylünün, zamanla toprak mülkiyetinden vazgeçip topraksızlaşmasına neden olan sürece benzerlik göstermektedir(Tökin, 1990).

Feodalizm, bir tür 'ileri kölelik' biçimi olarak tanımlanabilir. Temel olarak, toprağı işleyen, ailesiyle birlikte kısmi üretim hakkına sahip köylüler üzerinde kurulan bir iktidar biçimidir. Bu yapı, beyden beye, bölgeden bölgeye ve üretim merkezlerine göre biçimsel farklılıklar gösterse de özü itibarıyla aynı ilişki biçimini taşır ve zamanla çeşitli formlara dönüşmüştür.

Başlangıçta köylünün tek yükümlülüğü toprağı işlemek iken, zamanla bunun dışında arazide ve beyin çiftliğinde çalışmak gibi angarya⁴⁰ yükümlülükleri artmıştır. Tarım teknolojilerinin gelişimiyle birlikte, çiftliklerde kullanılan yeni alet ve ekipmanlar, köylünün angarya yükünü arttırmış; bu aletlerin sağladığı verim artışı ise köylüden daha fazla ürün talep edilmesine yol açmıştır. Senyörler rant birikimi sayesinde gittikçe kasaba ve kentlere taşınmış, ilk etapta köylüden aldıkları doğrudan ürün yerini nakit ödeme olarak senyörlük vergisine bırakmıştır (Huberman, 2013). Bu durum Mirlere ödenen vergilendirme ile benzeşmektedir.

2.3.2. Feodal toplumda ideolojinin İnşası

“Lordun adamı William Childyong'un kızı olan Alice'in New York'ta oturduğu söyleniyor; tutuklansın”(Huberman, 2013, s.17). Feodal beyler, köylüleri yer değiştirmesini engellemek ve onları toprağı bağı tutmak amacıyla hem kanuni hem de askeri bir takım

³⁹ Tökin Osmanlı devletinde diğer bölgelerin aksine yönetim kolyalığı açısından bölgedeki Mirler aracılığıyla sağlanan yönetimde, bu mir ve altlarındaki aşiret reislerinin de halktan ayrıca vergi topladığını ifade etmektedir (Tökin, 1990, s.166).

⁴⁰ Bu dönemde topraktaki üretim işi dışında yüklenen zorunlu işleri ifade eden terim.

önlemler almıştır. Sadece göçü önlemekle kalmayıp, köylülerin dışarıya iş gücü sağlamasını da engellemek adına evlilikleri denetim altına almışlardır. Buna göre, köylünün çocukları senyörün onayı olmadan evlenemezdi (Huberman, 2013, s.17).

“Richard oğlu Roger oğlu Robert’in, bir evi ve sekiz dönüm toprağı vardı, öldü. O zaman kardeşi ve varisi John geldi ve bu malları aldı. Malikane geleneğine göre bunları tutacak. .. Lorda üç şilin giriş parası veriyor”(Huberman, 2013, s.18). Bu anlatım, feodal toplumda yazılı olmayan, yerleşik hukuk kuralları ifade eden malikane geleneğinin bir örneğidir. Bu yapı, Ortadoğu ve Asya toplumlarının töre yapısını çağrıştırmaktadır. Ortaçağ’ın koşullarında, merkezi devletin gelen vergiye ve kendisine karşı bir gücün doğmamasına odaklandığı dönemde, her yerde aynı kuralları uygulaması örgütlenme açısından zordu. Bu nedenle yerel güçle kendi geleneklerini oluşturmuş ya da mevcut yapıları yeniden yorumlayarak çeşitli kurallar üretmiştir. Bu kuralların temel hedefi toplumsal hakimiyeti sağlamak ve köylüyü denetim altında tutmaktır. Köylüler arasında çıkan anlaşmazlıklar senyörün mahkemesinde çözülmektedir (Huberman, 2013, s.18).

Bu durum, köylünün merkezi otoriteye doğrudan başvurmasını zorlaştırmış, yerel otoritelerin etkisini pekiştirmiştir. Feodal beyler, bu dönemde kilise ile de ittifak kurarak mevcut kültürü inşa etmişlerdir. Kilise, hem dini hem ekonomik anlamda büyük bir güç haline gelmiştir. Toprağın başlıca zenginlik kaynağı olduğu bu dönemde, Batı Avrupa’daki toplam toprakların üçte biri ile dörtte ikisi kilisenin mülkiyetindeydi (Huberman, 2013). Bu durumun nedeni, halkın Tanrı’nın gözüne girmek ve cennete ulaşmak istemesi ile fetih yapan kralların kiliseye yaptıkları topraklar bağışlarıdır.

Feodal toplumun kültürel yapısı, zor gücüne ve kalabalık bir askerî gruba (vasallar veya savaşçılar) sahip olanların en güçlü kabul edildiği, geniş topraklara hükmettiği bir üretim tarzının üzerine şekillenmiştir. Kentlerin henüz çekim merkezi haline gelmediği ve taşranın yaygın yaşam alanı olduğu bu dönemde, merkezi hukuk kurallarının köylere ulaşması da büyük ölçüde mümkün değildi (Huberman, 2013). Bu ortamda şekillenen feodal kültür; kaba kuvvete, toprak mülkiyetine, mülkün erkekler arasında miras yoluyla devrine,

dini ritüel ve liderlere sadakate, dış tehditlere karşı birlikte hareket etmeye ve intikam duygusunu pekiştiren kan davalarına dayanmıştır (Bloch, 2021).⁴¹

Bu durum, feodal yaşamda dış dünyaya karşı her zaman birlik içinde hareket etme eğilimini, dar kapsamlı dayanışma kültürünü ve öfke-intikam duygusunu açıklar niteliktedir. Tarihsel aktarımın isimleri, coğrafyası ve zamanı değişse de, bu yapının izleri günümüzde de sürmektedir. 21. yüzyılda bölgemizde “taziye kurulmaması”⁴² durumunun, bu tarihsel intikam anlayışının modern bir yansıması olduğu söylenebilir. Bu intikam duygusu, Ortaçağ Avrupa’sında, başpiskopos, vassal veya senyörken gibi kanaat önderleri üzerinden örgütlenirken; günümüzde bölgede bu rolü şeyhler, aşiret liderleri veya belirli politik bağlılık taşıyan yerel figürler üstlenmektedir.

Kilisenin Ortaçağ’daki etkisi yalnızca dinsel gücünden değil, aynı zamanda senyör iktidarına karşı bir alternatif olarak doğmasından kaynaklanmıştır. Köylüler ve şövalyeler için kilisenin hizmetinde bulunmak hem laik senyörlerin artan sömürsünden korunma hem de güçlü kilise ve onun emrindeki şövalyeler aracılığıyla daha iyi güvenlik ve ahirette cennet vaadine ulaşma arzusunu ifade etmektedir. Yani hem bu dünyaya hem de ahirete çalıştığına

⁴¹ “O dönemde tek başına kalmış insanlar, ancak çok az şey yapmaya muvaffak olabiliyorlardı. Çoğu zaman cezalandırılması gereken eylem, birinin öldürülmesiydi. Bu durumda aile grubu sıraya giriyor ve Germanik kökenli bir kelime ile ifade edilen "faide"nin doğduğu görülüyordu. Bu adet, sonradan tüm Avrupa'ya yayıldı. "Akrabaların aldığı intikama faide adını veriyoruz" diyen Alman din hukukçusu, bunun anlamını da açıklamış oluyordu. 7 Hiçbir ahlaki yükümlülük faide kadar kutsal değildi. 12. yüzyılın sonlarına doğru, Flandre’da yaşayan soylu bir kadının kocası ve iki oğlu, düşmanları tarafından öldürülmüştü. Bu andan itibaren kan davası bütün bölgenin altını üstüne getirdi. Soissons Piskoposu ve bilge bir kişi olan Arnoul, anlaşma önermek için bölgeye geldi. Ama dul kadın onu dinlememek için şatonun köprüsünü kaldırttı. Frizyalılarda ceset bile "intikam" diye bağırırmaktaydı. Çünkü evde asılı duran ceset, yakınları faide’i yerine getirip de, nihayet onu gömme hakkını elde edinceye kadar kuruyarak beklemekteydi. 8 Fransa’da, 13. yüzyılın son birkaç on yılına kadar, kralların hizmetkarı ve diğer görevleri arasında barışın bekçisi olan Bilge Beaumanoir, acaba niçin, herkesin akrabalık derecelerini hesaplamayı bilmesinin arzu edilir bir şey olduğunu düşünmektedir? Aynı Beaumanoir buna özel savaşlarda herkes "dostunun yardımını" isteyebilsin diye cevap vermektedir” (Bloch, 2021, s. 201-202).

⁴² 2023 yılında(Morkoç, 2023), yaşanan bir arazi çatışması sonrası bölgede şahit olduğum olayda taziye kurulmamıştı. Avrupa feodalizminde olduğu gibi cenaze bekletilmez ancak taziye kurulmaması bu ailenin intikam istediği, kendi ailelerinden öldürülen kişinin intikamının alınması sonrası taziyelerini kuracakları anlamına gelmektedir.

inanan müminler, kilisenin hizmetine girmeyi tercih etmişlerdir (Bloch, 2021, ss. 507-511). Din adamları, feodal düzende hem ekonomik hem de ideolojik güç sahibi olmuşlardır. Kilise, toprak mülkiyeti yoluyla ekonomik göçü elinde tutarken; din adamları toplumun ideolojik yaşamını yönlendirmiş, inanç temelli otorite üretmiştir.

Feodal toplum yapısında aile, sadece dayanışma alanı değil; aynı zamanda bir üretim birimi olarak da işlev görmektedir. Toplumsal yapının ilk aşamalarında senyörün, bireylerin kiminle evleneceğine müdahale etmesi ne kadar olağansa; ilerleyen dönemlerde bu rolü üstlenen kilise de evlilikler ve çocuklar konusuna müdahil olmuş ve bu durumları teşvik etmiştir. Kilise, boşanmalara karşı çıkarken; özellikle dul kadınların yeniden evlendirilmesi ve birden çok evliliğe göz yumulması gibi durumlar toprağı işlemeye devam edecek kuşakların oluşumu açısından önemli grlmştir(Bloch, 2021). Bu bağlamda, evlilikler, kutsal bir bağ olarak görülse de; yöneticiler yöneticiler açısından evlilik, g devşirme, toprak mülkiyetini genişletme ya da siyasal/askeri ittifak kurma araçlarına da dnşebilmiştir. “Feodal toplumun temelini oluşturan toprak mülkiyeti ve vassallık ilişkileri içinde kadın, hem değerli bir mülk aktarım aracı hem de ikincil bir unsur olarak görülüyordu” (L'Hermite-Leclercq, 2005 ss. 196-197). Soy üzerinden miras devri, feodal toplumda erkek egemen bir anlayışın yerleşmesine neden olmuştur. Kan bağı erkek soyuna göre belirlenmiş, evlilikler ise bu yapının devamlılığı ve mülk devrini sağlamak amacıyla yapılmıştır. “Feodal düzende toprak mülkiyeti ve miras aktarımı öncelikle erkek soyunu takip ediyordu. Ancak erkek mirasçı bulunmadığı durumlarda, kadınlar toprak mirasçısı olabiliyordu. Bu durum, özellikle soylu ailelerde, kadınların stratejik evlilikler yoluyla toprak ve g aktarımında önemli bir rol oynamasına neden oluyordu” (L'Hermite-Leclercq, 2005, s. 205). Bu durum, özellikle soylu ailelerde, kadınların stratejik evlilikler yoluyla toprak ve g aktarımında önemli bir rol oynamasına neden oluyordu. Bu durum Serf ve Senyör aileleri için değişmektedir(L'Hermite-Leclercq, 2005, ss. 201, 214).⁴³

⁴³ “Soylu ailelerde kadınlar, hanedanlık ittifaklarının kurulmasında stratejik bir rol oynuyordu. Evlilikler politik ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda düzenleniyordu ve kadınlar bu sistemde bir mülkiyet aktarım aracı olarak görülüyordu.Köylü kadınlar daha az kısıtlayıcı bir ortamda yaşıyor, ancak daha ağır iş yüküyle karşı karşıya kalıyorlardı. Hem tarla işleri hem ev işleri hem de çocuk bakımı onların sorumluluğundaydı” (L'Hermite-Leclercq, 2005, s. 201, 214).

Roma hukuku ile bazı haklar kazanan kadınlar, 5. Yüzyılda İmparatorluğun Kavimler Göçü ile dağılması, yerine geleneksel Germen kabilelerinin kültürünün, Hristiyanlığın yükselişinin ve feodal üretim ilişkilerinin gelmesiyle bu koruyucu hukuki statülerini yitirmiştir (Wemple, 2005, s. 172). Kadınlar birçok alanda asli unsurken, bu yeni yapıda hiyerarşik olarak aşağıda konumlandırılmış, böylece erkek egemen anlayış daha da pekişmiştir. “Kadınlar, tarımsal üretimde erkeklerle birlikte çalışıyor, özellikle hasat zamanı, bahçe işleri, kümes hayvanları yetiştiriciliği ve süt ürünleri üretiminde uzmanlaşıyorlardı. Köylü kadınların emeği, feodal ekonominin sürdürülmesinde hayati önem taşıyordu” (L'Hermite-Leclercq, 2005, s. 210).

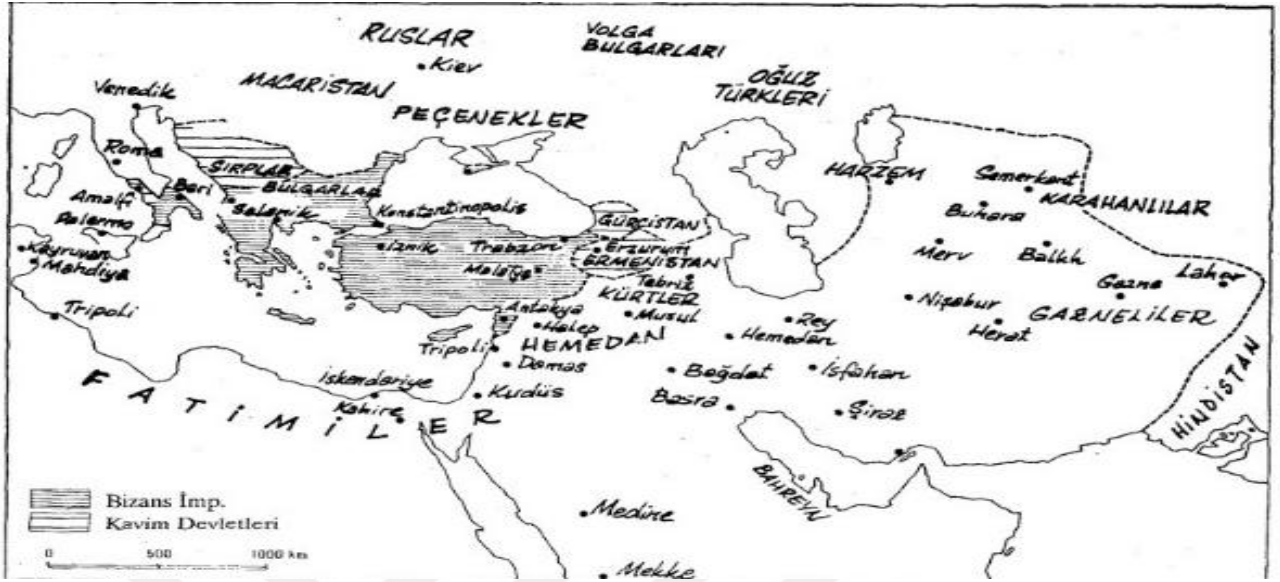
Feodalitede merkezi krallığın zayıfladığı ya da bağlantının sağlanamadığı durumlarda yetkili yapı din adamları veya senyörler olmuştur. Problem çözümünde ilk başvuru mercii olarak görülmüş, gerekli görüldüğünde senyörler tarafından mahkemeye devredilmiştir.

Bu yapı, vassallık ilişkileri üzerine kurulu siyasal, sosyal ve hukuksal örgütlenişi beraberinde getirmiştir (Tanilli, 1995, s.7). Batı’da ortaya feodal kültür, zamanla doğu dünyasında da ekonomik ve yönetsel bir güç haline gelmiştir. Üretim ilişkileri temelinde şekillenen bu sistem, sadece ekonomik ve yönetsel değil aynı zamanda kültürel, toplumsal ve ideolojik bir anlayış olarak da kendini dayatmıştır.

2.3.3. Güneydoğu’da feodal ekonomi

Bölgedeki kentler ile kırsal arasında Ortaçağ’da⁴⁴ meta dolaşımı bulunmamaktadır. Topraksızlaşmasının temel nedeni, köylünün sırtına bindirilen ağır vergi yüküdür. Devlet, köye ortak bir vergi borcu yüklemekte; bireysel olarak kaçış olsa bile, topluluk vergiden kurtulamamaktadır. Bunun yanında takas ve ticaret esas olarak kentler arasında gerçekleşmekte; köylünün ticari değeri olmayan ürünleri vergi yükünü arttırırken, ticaretle uğraşan kesim zenginleşmesi ve toprağı bir yatırım aracı olarak görerek büyük toprak sahipliğinin oluşmasına zemin hazırlamıştır

⁴⁴ Yazar kaynakta da bu dönemi 5-12. Yüzyıllar arasını kabul etmektedir.

Şekil 2.1: 10. Yy'da bölgenin durumu

Kaynak: Tanilli, 1995.

Bu durum, Dicle Nehri kıyısında büyük malikanelerin oluşmasına ve Kürt beylerinin otorite haline gelmesine neden olmuştur (Tanilli, 1995, ss. 217-220). Bölgede daha önce de var olan büyük toprak çiftlikleri, yaşanan bu ekonomik dönüşümle birlikte artış göstermiştir. Abbasi ve Bizans dönemlerinde yaşanan siyasi kargaşa, aşiret yapılarının güçlenmesine zemin hazırlamıştır. “Hazer Denizi’nden Dicle’nin kaynaklarına kadar, iktidar bütün bir X. yüzyıl boyunca çeşitli Kürt şeflerinin eline geçer” (Tanilli, 1995, s. 224).

Bu durum, bölgenin feodal yapısının güçlenmesinde hem coğrafi hem de tarihsel nedenlerin etkili olduğunu göstermektedir. Merkezîyetçiliği önceleyen Selçuklu Devleti'nin dahi dağıttığı İktaların zamanla babadan oğula geçen senyörlüklere dönüştüğü görülmektedir. Batıdan gelen Haçlı seferlerine karşı bölge, bir tampon ve ön direniş sahası olmuş; Bizans içinse doğuya karşı bir sınır hattı işlevi görmüştür. Bu süreç, yerel savunma komutanlarının toprak ve üretim üzerindeki etkilerini arttırmıştır. 16. yüzyıla gelindiğinde ise bölge, Osmanlı ve Safevî devletleri arasında bir hâkimiyet sahası haline gelmiş; aşiret yapılarına yönelik güçlü iltimaslar sağlanmıştır (Tanilli, 1995, ss.351-564).

Aşiret yapısı; aynı akrabalık, etnik köken ya da sülaleye dayanan bireylerin, dış tehditlere karşı savunma ve ekonomik ihtiyaçlarını giderilmesi amacıyla oluşturdukları, belirli bir hiyerarşi ve normlar çerçevesinde şekillenen sosyal ve politik yapılar olarak

tanımlanmaktadır (Beşikçi, 1992; Uluç, 2010). Aşiretler, toplumsal normlar ve liderliğin belirlediği güç dinamikleri doğrultusunda yapılanmaktadır. Bruinessen(2003), aşiret örgütlenmesini aile, kabile (sülale), aşiret ve emirlik biçiminde çok katmanlı bir yapı olarak tanımlamaktadır.

Osmanlı Devleti, bölgede geçmişte Emirlikler tarafından uygulanan aşiret mektebi sisteminin bir benzerini uygulamıştır. Emirlikler, kendi yönetimleri altındaki aşiretlerin varislerden birini bu mekteplere alarak hem eğitim vermiş hem de bu kişiyi bir tür rehin olarak tutmuştur. Osmanlı'da benzer şekilde bölgedeki emir ve aşiretlerin çocuklarını eğitime tabi tutarak kontrol mekanizması oluşturmuştur.

2.4. Kapitalizm ve Neoliberal Politikalar

Feodal sistemde alışveriş, büyük ölçüde ürün değişimi ve yerelin kendi kendine yetmesine dayanmaktaydı. Ancak bu yapının içinde ortaya çıkan tüccar sınıfı, feodallerin malikanelerin ötesine geçerek kentler arasında para ekonomisine dayalı daha geniş çaplı bir ticaret ağı kurma arayışına girmiştir. Bu gelişme, feodal sistemin çözülmeye başlamasında etkili olmuştur. Ayrıca, Haçlı Seferleri ve ardından gelen kıta keşifleriyle birlikte elde edilen değerli madenler, sermaye birikiminin ilkel evresini oluşturmuştur (Huberman, 2013, s. 177).

45

Marx (2011, s.686-687), ilk zenginleşmenin, bireysel özelliklerle değil, Ortaçağ'da üreticilerin mülksüzleştirilmesiyle başladığını belirtir. 15. ve 18. yüzyıllar arasında köylülerin işledikleri toprakların, modern özel mülkiyet anlayışı çerçevesinde hukuk desteğiyle güçlü kesimlere devri, sermaye birikiminin temelini oluşturmuştur. Marx, bu süreci şöyle özetler: “Tarımsal nüfusun topraktan zorla koparılması, mülksüzleştirilmesi ve

⁴⁵ “Amerika'nın altın ve gümüş madenlerinin keşfi, yerli nüfusun köleleştirilmesi ve madenlere gömülmesi, Doğu Hindistan'ın fethi ve yağmalanması, Afrika'nın siyah derili insanların avlanması için ticari bir alana dönüştürülmesi, kapitalist üretim çağının şafağını müjdeliyordu. Bu pastoral olaylar, ilkel birikimin başlıca anlarıdır...Sömürge sistemi, ticaret ve deniz taşımacılığı ile devlet borçları, koruma sistemi (gümrük vergileri, teşvikler vb.), bunlar ilkel birikim döneminin yöntemleridir... Bunlar, kısmen en kaba şiddet kullanılarak, örneğin sömürge sistemiyle gerçekleştirilir. Ama hepsi, emekçilerin mülksüzleştirilmesini hızlandırmak ve üretim araçlarının sermayeye dönüşümünü desteklemek için, devlet iktidarını, yani toplumun örgütlenmiş şiddetini kullanır”(Marx, 2015, s. 707-708).

sürülmesi... işte kapitalist tarımın, tarım ile imalat arasındaki iç pazarın ve kapitalist üretim tarzının koşullarının yaratılması böyle gerçekleşti” (2011, s. 697). Bu dönüşümle birlikte şehirlerde gelişen ticaret ve zanaat faaliyetleri, toprağa ve feodallere bağımlı olmayan yeni bir ekonomi alan yaratmıştır (Huberman, 2013, s.37). Başlangıçta işçiler, kendi haklarını da koruyan loncalar altında çalışırken, zamanla usta-çırak ilişkisi üzerinden işçi-işveren ayrımı belirginleşmiş ve günümüz kapitalist üretim ilişkilerinin öncülü olmuştur (Huberman, 2013, s.66).

Marx'a göre, “ İlkel birikim süreci üreticileri işçilere dönüştürür. Bir yandan toplumsal geçim ve üretim araçlarının sermayeye dönüşmesi, öte yandan doğrudan üreticilerin ücretli işçilere dönüşmesi... İşte kapitalist üretim tarzının çıkış noktası budur” (2011, s. 687). Zanaatkârlık, kölecilik döneminden itibaren var olsa da, feodal dönemde tarımsal üretimin artmasıyla daha da önem kazanmış; zanaatkârların sayısındaki artış, manifaktür dönemini başlatmış ve bu süreç sanayinin gelişimiyle işçileşmeye evrilmiştir. Zannatçıların sayısındaki artışla birlikte ortaya çıkan Manifaktür⁴⁶ dönemi, zanaatkârın giderek işçileştiği süreci başlamıştır. Bu dönüşüm, sanayinin gelişimiyle birlikte tamamlanmış; kısmi işçi⁴⁷ konumundaki zanaatkâr, büyük sanayi döneminde makinelerin bir parçası gibi konumlanan tam anlamıyla bir işçiye dönüşmüştür (Marx, 2015, s. 382). Böylelikle kapitalizm, üretime başlandığında ilkel sermayesini birikimini tamamlayarak yerleştikten sonra bu süreç süreklilik kazanır. İşçilerin sistem içinde kalması yalnızca feodalizmdeki doğrudan şiddetle değil, farklı aygıtlarla sağlanarak kapitalist yapı kurumsallaşır (Marx, 2015, s. 713).

Kapitalizmin teorisyenlerden Adam Smith, *laissez faire*⁴⁸ anlayışıyla, feodalizmin sınırlı ve bağımlı ekonomik yapısına devlet müdahalesinden arınmış bir ekonomik örgütlenmeyi savunur. Smith'e göre piyasa, bireylerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeleriyle, “görünmez el”⁴⁹ sayesinde kendiliğinden dengeye ulaşacaktır (Huberman, 2013, ss.151-152 Bu yaklaşım, eşit fırsatlar ve ekonomik özgürlük sayesinde toplumun genel

⁴⁶ Atölyelerde el ile üretim yapan üretim tezgahları.

⁴⁷ Marx'ın kullandığı tabir

⁴⁸ Devletin piyasaya müdahale etmemesi, serbest piyasa(Smith, 1976)

⁴⁹ Piyasanın kendi kendini rekabet sayesinde düzenleyeceğine dair teori

refahının artacağına olan inanca dayanır. Smith(1976, s. 78), bunu “Rekabet, fiyatları doğal seviyelerine çeker ve kârları, farklı mesleklerde eşitlenme eğilimine sokar” şeklinde ifade eder. Ancak pratikte bu durum gerçekleşmemiştir. Kapitalizm, gelişim evresinde güçlülerin zayıfları ezdiği ve bu eşitsizlik üzerinden şekillenen bir sistem olarak ortaya çıkmıştır. Rekabet edemeyen kesimler piyasadan silinmiş, işçileşmiş ve yoksullaşmıştır. Huberman (2013, s.113), “Topraklarından kopan köylülerin hepsi şehirlerde iş bulamadı. Bu durum, yaygın bir yoksulluk ve serserilik sorununa yol açtı. Yoksulluk yasaları, bu sorunu çözmek yerine, işgücünü disipline etmeye yönelikti” diyerek bu süreci özetlemektedir.

Kapitalizm, üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanan,, piyasanın rekabet koşullarında serbestçe işlediği ve sermaye birikiminin kâr temelinde sağlandığı bir ekonomik ve toplumsal sistemdir. Bu sistemde emek, pazarlanabilir bir meta haline gelmiş ve emeğin-sermayenin serbest dolaşımı mümkün kılınmıştır. Kapitalizmin önceki üretim biçimi olan feodalizmden temel farkı da budur. Avrupa’da ortaya çıkan bu yapı zamanla küresel ölçekte yayılmış; yalnızca ekonomik değil, kültürel, siyasal yapıları da biçimlendirmiştir. Adam Smith gibi klasik liberal teorisyenler, kapitalizmin verimliliği artıracığını, kaynakları etkin kullanarak kendi iç dinamikleriyle denge kuracağını savunmuştur. Buna karşın Marx gibi sosyalist kuramcılar, sistemin sermaye birikimi ve kar amacı doğrultusunda emek sömürüsüne dayandığını, rekabetin ise barışçıl değil, artı değer sömürüsünü artıran bir baskı mekanizması olduğunu ileri sürmüştür (Marx, 2015).

2.4.1. Bölgeye bakarken; tarihsel materyalizm ve eşitsiz gelişim yasası

Marx, Kapitalist sistemi anlamak, onun teorik ve pratik yönlerini deşifre ederek bu sistemi ayakta tutan emekçileri bilinçlendirmek amacıyla çok sayıda eser, bildiri ve çalışma kaleme almıştır. Ona göre, insanlık tarihindeki toplumsal dönüşümler üretim ilişkileri, çerçevesinde değerlendirilmelidir. Marx, toplumların doğrusal bir düzlemde değil, zıtlıkların çatışmasıyla gerçekleştiğini savunur; bu yaklaşımı tarihsel materyalist bakış açısı olarak tanımlar. Toplumlar dönüşümler, bireysel iradesinden çok, maddi üretici güçlerin gelişim aşamalarına bağlıdır.

Bu üretim ilişkileri, toplumun yapısını ve oluşumunu temellendirirken; hukuki ve siyasal yapılarda bu temellerin üzerine şekillenir. Böylece toplumsal bilinç, bir toplumun düşünce tarzını ve yaşam biçimini belirler (Marx, 2015, s. 92). Marx, geçmiş toplumsal

devrimlerden yola çıkarak, yeni sınıf devrimlerinin oluşum koşullarını analiz etmeye çalışır. Bu bağlamda, toplumsal çelişkilerin doğurduğu değişimlerin yarattığı etkiler üzerinde durur: “Şimdiye kadarki tüm toplumların tarihi, sınıf mücadeleleri tarihidir.Özgür insan ile köle, patrisyen ile pleb, baron ile serf, lonca ustası ile kalfa, tek sözcükle, ezen ile ezilen birbirleriyle sürekli karşı karşıya gelmişler, kesintisiz, kimi zaman üstü örtülü, kimi zaman açık bir savaş, her seferinde ya toplumun tümüyle devrimci bir dönüşümüyle ya da çatışan sınıfların birlikte mahvoluşuyla sonuçlanan bir savaş sürdürmüşlerdir” (Marx ve Engels, 2016, s. 40).

Manifesto’da tarihsel materyalizmin tarihsel süreçte yaşanan dönüşümlere dair örnekleri verilmiştir. Köleci toplum, feodal toplum ve kapitalist toplum aşamalarındaki sınıflar arası çatışmayı ortaya koymuştur.

Toplumsal sistemler, alt yapı ile üst yapı unsurlarının birbirlerinden etkilenererek yaşanan değişimleri sonucu şekillenir(Belek, 2013, s. 57). Alt yapı toplumdaki üretim araçlarının kullanım şekli, ekonominin karlılık kısmının nasıl bölüşüldüğü o toplum tipinde kullanılan temel üretim aracının kimin tekelinde olması anlamını taşımaktadır(Marx, 2012).

2.4.1.1.Alt yapı unsurları

Üretici güçler ve üretim ilişkilerinden oluşmaktadır(Belek, 2013, ss. 47-50).

- A. **Üretici güçler;** toplumun üretebilme gücünü, kapasitesini ve yeterliliklerini ifade etmektedir. Yani o toplumun hangi üretim ekonomisine denk gelecek gelişkinliğe sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu üretici güçler; üretim araçları, insan emeği ve teknoloji ve bilimsel bilgiden ibarettir.
- B. **Üretim ilişkileri;** üretim aşamasında insanlar arasındaki üretim aşamalarındaki rollerini ifade eder. Yani üreticiler hangi konumda, üretim araçları hangi konumda, kar ve emeğin değeri, artı değerın bölüşümü gibi aşamaları kapsar. Üretim ilişkilerini Marx, Mülkiyet ilişkileri, iş bölümü ve sınıf ilişkileri şeklinde formülize etmiştir.

2.4.1.2.Üst yapı unsurları

Marx(2015), insanların bilinçleri belirleyen şeyin alt yapı unsurları olduğunu, toplumun kurumlarının da bu alt yapıdaki sömürü ilişkilerini meşrulaştırma veya sürdürme temelli hareket ettiğini belirtmiştir. Bu üst yapı unsurları, politik kurumlar, hukuki kurumlar, ideolojik kurumlar ve bilinç biçimleridir.

A. Politik Kurumlar; Bu kurumlar toplumsal düzeni ve sınıf ilişkilerini düzenleme misyonunu yüklenmiştir. Devlet ve siyasi partiler politik kurumlardır. Devlet egemen olan hangi sınıfsa onun çıkarı doğrultusunda sınıf çatışmalarını yönetir. Siyasi partiler ise farklı sınıfların çıkarlarını temsil etmektedirler.

B. Hukuki Kurumlar; Hakim olan sınıfın çıkarı ve sınıf ilişkilerindeki çelişkiyi meşrulaştırmaya yönelik düzenlenirler. Yasalar ve mahkemeler, mülkiyet ilişkilerini korur buna yönelik düzenlemeler yapar. Mahkemeler, hakim sınıf çatışmalarını tarafsız şekilde çözeceğini iddia etmektedirler.

C. İdeolojik Kurumlar; hakim sınıfın çıkarları ve hegemonyasının sürdürülmesi doğrultusunda toplumsal bilincin şekillenmesini sağlarlar. Eğitim sistemi, Dini kurumlar ve Medya bu kurumların en etkilisidir. *Eğitim sistemi*, hem hakim sınıfın üretim ilişkilerinin bekletilerine uygun emekçiler yetiştirirken bu sistemin meşruiyetini ve bilincini kuşaklara ikna eder.

Medya, hakim sınıfın hegemonyasını sürdürmek amacıyla yayınlar yaparak yaygınlaşmasını sağlamaktadır. Karşı fikirleri medya aracılığıyla dışlayarak bunların toplum karşısında etkisizleşip, dışlanmasını sağlarlar.

Din Kurumları, ülkelerdeki hakim sınıf ile kurdukları ilişkiler doğrultusunda feodal ve kapitalist toplumlarda sınıf çelişkilerini gizleme işlevi görmüştür. Emekçi sınıflara kader öğretisini sunmuşlardır.

D. Bilinç Biçimleri; insanların toplumsal yaşayışlarını, kurumların yapısını, olayları algılayı biçimleridir. İdeoloji ve kültür, bu biçimleri belirleyen unsulardır. Gerçekliğin çarpıtılması ve ezilen

sınıfın çıkarlarını koruması *ideoloji* sayesinde olur. *Kültür* ise hakim olan sınıfın hegemonyası, üretim ilişkilerindeki aidiyet sayesinde şekillenir. Kültür sınıf ilişkilerinin aktarımı, öğrenimi ve yeniden üretimi işlevini görür(Belek, 2013, ss. 51-58).

Tablo 2.2. Tarihsel Materyalist Anlayışa göre kapitalizmin gelişmesi

Aşama	Temel özellikleri	Üretim ilişkileri	Toplumsal yapıya etkileri	Marx'ın görüşü
Feodalitenin çözülmesi 14-15. Yy.	Feodalitenin etkisini kaybetmesiyle kentlerin gelişmesi ve ticaretin artması takas yerine paraya geçiş.	Serfliğin sonu, zanaatkarların loncalara bağlanması ve köylülerin bireysel özgürlükler elde etmesi.	Senyörlerin güç kaybı ile köylülerin topraklarını kiralamaya başlaması, burjuvazinin kente hakim olması.	Kapitalist toplumun ekonomik yapısı, feodal toplumun ekonomik yapısından doğmuştur. Bu ikincisinin çözülmesiyle ilkinin unsurları serbest hale gelmiştir(Marx, 2015, s. 688)..
İlkel Birikim 15.-18. Yy.	Ortak toprakların çitlenme hareketi ve köylülerin topraksızlaşması, sömürgelerden ve ticari tekellerden gelirler.	Köylülerin topraktan ayrılması ile emeğini satan işçiye dönüşmesi ve sermayenin ilk artı değer birikimi	Geniş kesimlerin toprak yani mülkiyet kaybı, kentlerin nüfusunda artış, yoksulluk yasası, ücret karşılığı çalışmanın yaygınlaşması	Dolaysız üretici, yani işçi, ancak, toprağa bağlı ve bir başka kimsenin serfi ya da kölesi olmaktan çıktıktan sonra, kendisi üzerinde tasarrufta bulunabilirdi. Ayrıca, metasını, bir pazarının bulunduğu her yere götürebilen özgür bir emek gücü satıcısı olabilmesi için, loncaların egemenliğinden, bunların çirak ve kalfalara uygulanan hükümlerinden ve kısıtlayıcı çalışma kurallarından kurtulması gerekiyordu. Bundan dolayı, üreticileri ücretli işçilere dönüştüren tarihsel hareket (Marx, 2015, s. 688).
Tablo Devamı				
Manifaktür Dönem 16.-18. Yy.	Zanaate dayalı iş bölümü olan dönem. Atölye ortamında basit işbirliği vardır. Ticaretin sanayi üretim sermayesine kaymaya başladığı dönem.	işçilerin iş bölümü nedeniyle ortak üretim ortamında toplanması. Ürünün parçalı üretimi ve üreticinin de bu doğrultuda emeğinin parçalanması.	Zanaatkarın işçileşmeye başlaması, tek üreticinin ürün üzerinde etkisini yitirmesi, üretimin artışı ve köyden kente göçün artışı.	Bundan dolayı manifaktür, el attığı her zanaatta, zanaatçılığın kesin olarak dışladığı, niteliksiz işçiler denilen bir sınıf yaratır. Manifaktür tamamıyla tek yönlü ve sınırlı bir uzmanlaşmayı, bir kimsenin çalışma gücü ve yeteneğinin aleyhine olarak bir ustalık, bir mükemmellik derecesine getirirken, tam bir gelişmeden

Tablo Devamı Sanayi Devrimi 18. Yy.	Buharın kullanımı ile sanayilerde makinalı üretim	Üretimin hızlanması yolunda makineler işçilerin yerini almıştır. İnsan emeği makinenin işleyicisi pozisyonuna geçmiştir. Emekten artı değerın toplanmasının artışı.	Proleterya tam anlamıyla sınıf haline geldi. Yoğun göç fabrika çevrelerinde gecekondulaşmaya neden oldu. Makina ile işsizlik arttı. Sınıf mücadelesi netleşti.	yoksunluğu da bir özelleşme, bir uzmanlaşma haline getirmeye başlar. Hiyerarşik kademelenmenin yanı sıra işçiler arasında nitelikli ve niteliksiz olanlar diye basit bir ayırım kendini gösterir. Bu sonuncular için öğrenim ve eğitim masrafları hiç söz konusu olmaz; birinciler içinse, yapılan işin basitleşmesi sonucunda, zanaatlara oranla, bu masraflarda azalma olur. Her iki halde de emek gücünün değeri düşer(Marx, 2015, s. 340). İş aleti ile birlikte işçinin bunu kullanırken gösterdiği hüner de makineye geçer. Aletin iş yapma yeteneği, beşeri emek gücünün kişisel sınırlarından kurtulur. Böylece, manifaktürdeki iş bölümünün üzerine kurulduğu teknik temel ortadan kalkar. Uzmanlaşmış işçiler arasındaki manifaktürü karakterize eden hiyerarşinin yerini, otomatik fabrikada, makinelerin yardımcıları olan işçilerin yapmak durumunda oldukları işlerin eşitlenmesi veya aynı düzeye indirilmesi eğilimi, parça-işçiler arasında yapay olarak üretilmiş farklılıkların yerini, özellikle yaş ve cinsiyetten ileri gelen doğal farklılıklar alır(Marx, 2015, s. 401).
Kapitalizm 19. yy.	Kapitalizmin evrenselleşmesi ve kurduğu sistemin kendi kendini sürdürmesi. Fiili şiddetin yerini ekonomik bağımlılıkların doğması.	Sermayenin ulus ötesi pazarlar kurması, emekçilerin modernleşmesi,	İşçi sınıfı ve burjuvazinin arasındaki farkın derinleşmesi(Yoksulluk). Kapitalizmin, emperyalist aşamaya geçişi ve hegemonyasını tesisi. Yapısal ekonomik krizlerin tekrarlaması	Sermaye ilişkisi, işçilerle, emeğin gerçekleşme koşullarını oluşturan mülkiyetin, birbirlerinden ayrılmış olmasını gerektirir. Kapitalist üretim, kendi ayakları üzerinde durabilecek hale gelir gelmez, bu ayrılmayı korumakla kalmaz, bunu giderek büyüyen bir ölçekte yeniden üretir. Dolayısıyla, sermaye ilişkisini yaratan süreç, işçiyi kendi çalışma koşullarının mülkiyetinden ayıran süreçten başka bir şey olamaz; bu, bir

Tablo Devamı Kapitalizmde çelişkiler ve yapısal krizler 20.Yy. başları	Aşırı karlılık amacıyla yapılan aşırı üretim ve emek ücretlerindeki düşüş Uluslararası tekeller Finans sistemi	Emeğin değersizleşmesi, kar odaklılık, işsizliğin üretimi, üretim aşamasında emeği daha da parçalı hale gelmesi, teknolojik gelişmeler,	Toplumsal çelişki ve çatışmalarda artış Mülksüzleşme, tüketimin düşmesi, emeğin ucuzlaması. işçi sınıfının enternasyonalizminin gelişmesi,	yandan, toplumsal geçim ve üretim araçlarını sermayeye, öte yandan, dolaysız üreticileri ücretli işçilere dönüştüren süreçtir(Marx, 2015, s.687). Bu gelişme işçilerin rekabetten kaynaklanan soyutlanmışlığının yerine işçilerin ortaklaşmaktan kaynaklanan devrimci birleşimini geçirir. İşte bu nedenle büyük sanayinin gelişmesi, üstünde burjuvazinin üretim yaptığı ve ürünleri mülk edindiği temelin kendisini burjuvazinin ayaklarının altından çeker. Dolayısıyla burjuvazi en başta kendi mezar kazıcısını üretir. Burjuvazinin yıkılışı ve proletaryanın zaferi aynı ölçüde kaçınılmazdır(Marx&Engels, 2016, s. 56). 1970'lerin ortalarından itibaren, Keynesçi-sosyal demokrat uzlaşının zaman içinde dağılmasını, kalkınmacılığın felce uğramasını ve Sovyet blokunun parçalanarak çökmesini takiben küresel ekonomiyi istikrara kavuşturma, emeğin gücünü azaltma, kapitalist yönetimi yeniden düzenleme ve kârlılığı yeniden sağlama amaçlı, birbirini izleyen girişimler sayesinde neoliberalizm yavaş yavaş ve denemeler yapılarak ortaya çıkıp gelişmiştir(Saad-Filho&Johnston, 2014, s. 9).
Neoliberalizm 20.Yy. sonları	Özelleştirmeler, Tüm dünyada kapitalist ekonominin yaygınlaşması Sosyal devletin gerilemesi, tamamen karlılığı arttırmaya odaklı üretim.	Çift kutuplu dünyada ekonomik ve politik bir takım haklar elde eden emekçilerin bu haklarının neden olduğu kar düşüşünün sermaye lehine durdurulması, karların arttırılması amacıyla uluslararası şirketlerin devletler eliyle kurduğu yeni kapitalist düzen.	Dünyada temel haklar geriledi. Emekçiler gittikçe daha fazla mülksüzleşti ve gıdaya erişim konusunda krizler yaşanmakta. Yaratılan rekabet ve derin yoksulluk Dünyanın çeşitli bölgelerinde ülke çaplı ve uluslararası yeni çatışma ve krizleri, göçmenliği getirdi. Piyasa taleplerine uygun tarım politikaları gelişmemiş ve ülkelerde emekçileri açlıkla karşı karşıya getirdi.	

2.5. Neoliberalizm

Neoliberalizm, 1970'lerde ortaya çıkan ve 1980'lerde yaygınlaşan ekonomik ve politik bir paradigmadır(Harvey, 2015, s. 10). Bu yaklaşım, çift kutuplu dünya düzeninde ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki rekabet ortamında, sosyalizme alternatif olarak işçi sınıfa sunulan Keynesyen ekonomi politikalarının sermaye kârlılığını azaltması sonucunda, bu

kayıpları telafi etmeyi amaçlayan bir karşı-devrim niteliği taşır (Dumenil ve Levy, 2014, s.25). 1968-1978 kuşağının yükselen devrimci dalgasıyla elde edilen sosyal ve ekonomik kazanımlar, neoliberal politikaları aracılığıyla bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Neoliberal politikalar, 1970'lerdeki ekonomik krizle beraber yaygınlaşmıştır. Bu politikaların ilk uygulamaları, Chicago Okulu teorisyenlerinin yönlendirmesiyle Şili'deki Pinochet rejiminde hayata geçirilmiş, 1980'lerde ise İngiltere'de Thatcher, ABD'de Reagan yönetimleri tarafından kurumsallaştırılmıştır (Peck, 2010). Neoliberalizm sadece ekonomik yapıları değil, aynı zamanda sosyal ilişkileri, devlet ve toplum bağlarını ve gündelik yaşam pratiklerini de derinden dönüştürmüştür. Brenner ve Theodore (2002), bu dönüşümü “yaratıcı yıkım” kavramıyla açıklarken; (Harvey, 2015, s. 10), bu yıkımın kapsamını şu şekilde ortaya koymaktadır: “Gelgelelim, neoliberalleşme süreci pek çok “yaratıcı yıkım”ı beraberinde getiriyor. Yıkılanlar sadece önceki kurumsal çerçeveler ve iktidarlar (hatta zorluk çıkaran geleneksel devlet egemenliği biçimleri) değil; iş bölümleri, sosyal ilişkiler, refah hizmetleri, yaşam biçimleri, düşünce şekilleri, üreme etkinlikleri, toprağa bağlılıklar ve en derin alışkanlıklar da yıkılıyor”.

Campbell (2014, ss. 307-310), 1930'larda tüm dünyayı etkileyen büyük ekonomik buhranın ardından geliştirilen çözüm arayışlarının, Keynesyen ekonomi modelini ortaya çıkardığını belirtmektedir. ABD'de neoliberalizmin ortaya çıkışına neden olan Keynesçi politikaların benimsenmesinde iki temel etken öne çıkmaktadır: Birincisi, korku unsurudur. Bu dönemde Avrupa'da yükselen Sovyet tarzı merkezi planlamaya dayalı ekonomi anlayışı, Amerikan kapitalizmini tehdit etmiş ve sistemin reforme edilmesi yönünde adımlar atılmasına neden olmuştur. İkincisi ise, Keynes'in sunduğu çözüm modelinin ekonomik krizi aşmada etkili olacağına duyulan inançtır.

Keynesyen politikalar, devletin ekonomiye müdahalenisi, kamusal yatırımların ve harcamaların artırılmasını, vergi indirimleriyle tüketimi teşvik etmeyi ve böylece istihdamı artırarak ekonomik canlanmayı sağlamayı öngörmüştür. Ancak bu modelin sürdürülebilirliği 1970'lere kadar mümkün olmuş, bu tarihten sonra yaşanan yapısal ekonomik krizlerin sorumlusu olarak görülmeye başlanmıştır. Bunun sonucunda, Keynesyen politikaların terk edilerek neoliberal politikaların benimsenmesi süreci hız kazanmıştır (Saad-Filho&Johnston,

2014).⁵⁰ Neoliberalizm, emekçiler ve yoksullar nezdinde sıklıkla bir “canavar” olarak nitelendirilmekte; görünürde devlet müdahalesine karşı çıkıyor gibi görünse de, uygulamaları gereği doğrudan devletle iç içe işleyen bir yapıya sahiptir. Neoliberal politikalar hakim güç olan kapitalist sermayenin karlarını yeniden arttırma ve sınıf hegemonyasını inşaa etmeyi hedeflemiş ve bunu başarmıştır.⁵¹

Saad-Filho&Johnston(2014), sermayenin bu süreci emekçilere dönük bir intikamı olarak görmesi neoliberalizmin amacını açıklamaktadır.

“Bu hareketin hem nedenlerini hem de sonuçlarını incelemek gerekiyor. Sermayenin kârlılığı 1960’lı ve 1970’li yıllarda hızla düştü; 1970’lerde şirketler temettü ödemelerinde tutumlu davrandılar, reel faiz oranları düşük ve hatta eksi düzeylerdeydi. Yine enflasyona göre düzeltilmiş verilere göre hisse senedi piyasası 1970’lerin ortalarında çökmüş ve durgunlaşmıştı. Bu koşullarda, yönetici sınıfların gelir ve servet düzeylerinin şiddetle etkilenmiş olması anlaşılabılır bir şeydir. Bu açıdan bakıldığında, bu gelişme eşitsizlikte çarpıcı bir gerileme olarak okunabilirdi. Neoliberalizm, nüfusun en zengin kesiminin bu nispi gerilemeyi acımasızca telafi etme girişimi olarak yorumlanabilir”(ss. 29-30).

⁵⁰ “Neoliberalizm, değişen derecelerde karmaşıklık gösteren, geniş bir toplumsal, iktisadi ve siyasi olgular yelpazesinin üzerinde yükselmektedir. Finansın artan gücü ya da demokrasinin altının oyulması gibi bazı olgular hayli soyut bir nitelik taşıırken, özelleştirme ya da yabancı devletlerle yerel sivil toplum kuruluşları (STK’lar) arasındaki ilişki gibileri ise görece somut niteliktedir. Bununla birlikte, gerektiğinde uluslararası şantaj ve askeri güçle de desteklenen, yerel düzlemdeki siyasi, iktisadi, hukuki, ideolojik ve medya kaynaklı baskıların bir bileşkesi aracılığıyla yeni egemenlik alanlarına fütursuzca tecavüz eden, yoksulları ezip geçen, hak ve yetkileri zayıflatan, direnişi bozguna uğratan bu canavarı tanımak zor değildir”(Saad-Filho&Johnston, 2014, s. 14).

⁵¹ “Neoliberalleşmenin en başından beri bir sınıf iktidarı kurma projesi olduğu sonucuna vardı. 1970’lerin sonunda neoliberal politikaların yürürlüğe konmasının ardından ABD’de en yüksek gelir sahibi %1’lik dilimin ulusal gelirdeki payı hızla yükseldi ve yüzyıl sonunda (İkinci Dünya Savaşı öncesi oranlara çok yakın olan) %15’e ulaştı. ABD’de en yüksek gelir sahibi %1’lik dilim 1978’de ulusal gelirden aldığı %2’lik payı 1999’da %6’ya çıkarırken, 1970’te 1/30’dan biraz fazla olan ortalama işçi maaşı/CEO maaşı oranı, 2000’de yaklaşık 1/500 oldu”(Harvey, 2015, s.24).

2.5.1 Neoliberalizmin çevreye yayılım parolası; Küreselleşme

Neoliberalizmin ülkelere etkisi ve dünya çapında faaliyetleri incelenirken küreselleşme kavramına da değinmek gerekmektedir. Kavramlar ve de durumlar işlevselliklerine göre kişi ve paradigamlara temelinde farklı tanımlanabilmektedir. Örneğin, neoliberalizm emekçi sınıflar ve bu sınıf lehine yorum yapan Marksistler açısından kazanılmış hakların gaspı anlamına gelirken, liberal ekonomi ve sermaye tarafından, kapitalizmin yapısal krizlerine karşı yeni bir yeniden yapılanma ve çözüm önerisi olarak görülmektedir. Bu bakış açısı, azalan sermaye birikimine yönelik bir "tedavi reçetesi" niteliğindedir.

Küreselleşmenin kavramını ilk olarak McLuhan ve Powers (2020), teknolojinin gelişimiyle beraber iletişimde yaşanan dönüşüme atıfla, dünyayı gelecekte bir “global köy” olarak tanımlayarak ortaya koymuştur. Ekonomik anlamda ise 15. yüzyıldan itibaren coğrafi keşiflerle başlayan ve malların, sermayenin uluslararası dolaşımı anlamında sınırların ticaretle aşılması anlamında kullanılmaktadır (Wallerstein, 2004). Bordo (2002, s.20), küreselleşmeyi; mal, hizmet ve üretim unsurlarının, işçi ve sermaye hareketliliği ile ülkeler arası sınırları aşarak gittikçe daha da yakınlaştığı bir süreç olarak tanımlar. Yazar, bu sürecin olumlu etkilerine odaklanarak, ticaret hacmindeki artışları istatistiksel verilerle desteklemektedir. 1500-1800 yılları arasında dünyada uluslararası ticaretin %1 oranında arttığını, nüfus artışının ise %0,25 civarında kaldığını; I. Dünya savaşı öncesi dönemde dünya ticaretinin %20’lere, II. Dünya Savaşı sırasında %5’lere düştüğünü, ancak 2000’lerde bu oranın %57’ye ulaştığını ifade etmektedir. Küreselleşmenin ticareti canlandığı, merkez ülkelerde kişi başı gelir ile reel gelirlerin birbirine yaklaştığı ve bu büyümenin küresel ekonomi sayesinde sağlandığı vurgulanmaktadır (Bordo, 2002, ss. 20-28).

Bordo (2002) krizlere rağmen faydalarını savunurken; yaşanan gelir düşüşlerinin nedenlerini göç, II. Dünya Savaşı’ndan miras kalan problemler veya gelişmekte olan ülkelerin yeterince küresel ticarete entegre olamamasıyla açıklar. Bu tür “kapalı” ülkelerin krizlerden ve ekonomik darboğazdan daha fazla etkilenme sebebini küreselleşememeye bağlamaktadır. Ancak entegrasyonun sağlanmasıyla bu sorunların aşılabileceğini, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi uluslararası kurumların bu yönde çözüm üretmeye çalıştığını

belirtir. Madison(1989), da bu görüşü destekler şekilde 20. yüzyılda dünya ticaret hacminin %3,9 oranında büyüdüğünü ifade etmektedir.

Öte yandan Savran (2022), küreselleşmeyi 21. yüzyıldaki emperyalizmin yeni biçimi olarak tanımlar. II. Dünya Savaşı sonrası kendi kıtasında savaş yaşamayan ve tüm dünyaya silah satarak ekonomisini güçlendiren ABD, dünya ekonomisinde Avrupa'nın yerini almak için doların rezerv para haline gelmesini hedeflemiştir. Bu amaçla Bretton Woods Konferansı düzenlenmiş, buradan Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve GATT (sonrasında DTÖ) gibi kurumlar doğmuştur (Savran, 2022, s.137). Bu kurumların kuruluş amacı, Bordo'ya(2002) göre savaş sonrası ekonomik krizleri önlemekken, Savran'a(2022) göre ABD'nin dünya ekonomisi üzerindeki hakimiyet projesidir.

Bu kurumlar, küresel finans ve ticareti serbestleştirerek, uluslararası şirketlerin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Kazgan (2016, s. 18), kapitalizmin görünmez el ilkesiyle değil, kriz anlarında yapılan müdahalelerle işlediğini belirtir. Bretton Woods sürecinde uygulanan Yapısal Uyum Programları da bu tür müdahalelerin örneğidir. Piyasa kendi kendine işlemediğinden, bu müdahaleler kapitalist merkezlerin lehine düzenlemelerle yürütülmektedir.

I. Dünya Savaşı'na kadar dünyada İngiltere eliyle yürütülen altın para sistemi çöktükten sonra, 1929 ekonomik krizi ve II. Dünya Savaşı sonrasında ABD doları dünya ekonomisinin temel para birimi haline gelmiştir (Kazgan, 2016, ss.18-22). Bu dönüşüm, neoliberalizmin kurumsal altyapısının inşasında önemli bir rol oynamış, IMF ve DTÖ gibi kurumlar aracılığıyla küresel sistem neoliberal politikalara uyumlu hale getirilmiştir.

2.5.1. Neoliberal görünmez el: yapısal uyum

II. Dünya Savaşı sonrası dünya, kapitalizmin gelişmiş merkez ve çevre ülkeleri olarak ikiye ayrılmıştır. Bu dönemde, sermayeye uyum sağlamak amacıyla uygulanan ekonomik programlar yapısal uyum adı altında sunulmuştur. Bu programlardan etkilenme düzeyi ise ülkelerin ekonomik gücüne ve krizlere karşı dirençlerine göre değişmektedir (Savran,2022). (Kazgan, 2016, s.22), 19. yüzyılın ilk çeyreğinden I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde İngiltere'nin altın para sistemi üzerinden yönettiği küresel serbest piyasa düzenini “liberalizm” olarak tanımlarken; neoliberalizmi, Amerikan doları ile yürütülen yeni bir liberalizm türü, yani “kâğıt para üzerinden kurulu sistem” olarak nitelendirmektedir.

ABD, dünya ekonomisinde hakimiyet kurma amacıyla Bretton Woods konferansı sonrası kurulan kurumları işlevselleştirmiş ve doları küresel para birimi haline getirme yönünde adımlar atmıştır. Devletleri kendine bağımlı hale getirmenin bir aracı olarak krizler sonrası yaşanan ekonomik daralmaları kullanmış, bu süreçte borçlanma yoluyla çevre ülkeleri etkisi altına almıştır. Merkez ülke konumundaki ABD, bu ülkelere sunduğu borçlar karşılığında uzun vadeli uyum paketleri ile onları daha da bağımlı hale getirmiştir.⁵²

Krizlerin çevre devletleri, merkez devletlere bağlaması, kapitalist sistemde krizin yalnızca bir sorun değil, aynı zamanda aranan ve kullanılan bir araç olduğunu göstermektedir. Bu durum, sanayileşememiş ülkelerin bağımlılığını artırmak için büyük güçler tarafından bilinçli biçimde kullanılabilir. Amin bu durumu şöyle aktarmaktadır; “Elbette, kapitalist kriz yönetimi kurbanlar yaratmaktan geri kalmıyor. Emekçi toplum sınıflarıyla dünya sisteminin kolay yara alabilir, kırılabilir toplumlara bu süreçten en çok zarar görenlerdir. Söz konusu kesimler, Bretton Woods kurumlarının "yapısal uyum" dedikleri şeye tabiler. Aslında kullanılan kavram uygun değil, zira orada söz konusu olan 'yapısal uyumun' konjonktürel amacı sadece borç ödemelerinin güvence altına alınması. Daha da ötede, tek yanlı olarak dayatılan bir 'uyum' söz konusu. Buradaki kural, zayıfların güçlülerin çıkarına işleyen mantığa tabi olmalarından başka bir şey değildir. Oysa krizden çıkış (kriz yönetimi değil) birilerinin ve diğerlerinin çok taraflı uyumunu gerektiriyor”(2018, s.110).

Gelişmiş ülkeler, kendi ekonomilerine yönelik korumacı politikaları ve devlet müdahalesini savunurken; gelişmekte olan ülkelere ise serbest piyasa uygulamaları, ve devletin ekonomiden çekilmesi ve özelleştirme gibi politikaları benimsemeleri beklenmektedir (Chang, 2002). Bu bağlamda Savran (2022), küreselleşmenin neoliberal politikalar doğrultusunda işlenmesini modern bir emperyalizm biçimi olarak tanımlamakta ve

⁵² “İkinci fark, liberalizmin ekonomik ilişkilerdeki tam serbestliğin yayılma biçiminde yatar. Liberalizm sömürgelere, yarı sömürgelere, yani ana ülke tarafından tabi ülkeye zorunlu dayatma biçiminde olmuştur; diğerleri kendileri seçmişti. Neoliberalizm olarak 1980’ler sonrası yeni gelen düzende ise, yine dayatma vardır ancak, bu kez dayatma yolu, kısmen ABD’nin doğrudan kendisi değil de, ortaklaşa başlıca ülkelerle birlikte kurulan IMF ve Dünya Bankası yoluyla “borç verme şartı” olarak ortaya çıkar ve 1973 petrol krizi sonrası gelişmekte olan ülkelere tanınan serbest ticaret şartlarında, borç ödeyemez durum a düşenlerin alacağı kredi karşılığında, kabul ettirilen serbestleşme hareketiyle yürütülmektedir”(Kazgan,2016 s.23).

bu sürecin işçi sınıfı üzerindeki etkisini şu şekilde ifade etmektedir: “Küreselleşme ideolojisinin ardında da 1990’lı ve 2000’li yıllarda uluslararası burjuvazinin işçi ve emekçi sınıflara karşı girdiği ağır taarruzun temsili ve savunusu vardı. "Küreselleşme" bir hakim sınıf silahıydı. "Küreselleşme" teorisi en başta her ülkenin işçi sınıfının ve örgütlerinin, onun ardından emperyalizmle derdi olan diğer bütün güçlerin ideolojik olarak silahsızlandırılması ve teslim olması için geliştirilmiş bir ideoloji idi. Uluslararası burjuvazinin krizi 1970’li yılların ortalarında patlak verdiği, neoliberalizm ise 1980’li yılların başından itibaren yayılmaya başladığı halde, "küreselleşme" ideolojisinin hakimiyetinin kurulması için neden 1990’lı yılların başını beklemek gerekti? Çünkü başta Sovyetler Birliği olmak üzere, bürokratik olarak yozlaşmış olsa da işçi devletlerinin varlığı, "küreselleşme" kavramının inandırıcılığını sarsan bir gerçeklikti. İnsanlığın üçte biri kapitalizmin karşısında bırakın piyasa mantığına teslim olmayı, sermayenin işgücünü sömürmesine dahi izin vermeyen bir karşı gerçeklik oluşturuyordu. Bu gerçekliğin 1989’ dan itibaren ya açık çöküş süreçleri sonucunda ya da Çin ve Vietnam örneklerinde olduğu gibi içten içe çözülmesi ve kapitalist restorasyonun (kapitalizmin yeniden tesisinin) hızla ilerlemesi, "küreselleşme" teorisinin önünü açıyordu”(s.19).

Bu durum neoliberalizm ile küreselleşmenin birbirinin tamamlayıcısı veya parçası olduğunu aynı sermaye sınıfının çıkarları doğrultusunda inşa edildiğini göstermektedir. Emekçiler, neoliberal politikalarla beraber refah ve sosyal devlet aracılığıyla elde ettikleri hakları kaybetmiştir. Gelişmemiş kapitalizmlerde, neoliberal politikalar serbest piyasa mekanizmalarıyla değil; çeşitli baskıcı rejimler ve dabreler yoluyla hayata geçirilmiştir.

Sosyal güvenlik, dezavantajlı gruplara destek, emekçilerin grev ve sendikal hakları gibi kazanımlar geri alınmış; kar anlayışı, eğitim, sağlık, ulaşım, güvenlik, tarım gibi en temel başlıklarda dahil belirleyici hale gelmiş, bu hizmetler piyasanın denetimine bırakılmıştır. Gelişmekte olan ülkeler açısından ise bu politikalar büyük tahriplere neden olmuş ve söz konusu ülkeleri daha da bağımlı hale getirmiştir. Bu süreç ‘Washington Uzlaşması(Mütabakatı)’, adı altında gelişmekte olan ülkelere sunulan neoliberal ekonomi politikası ‘tavsiyeleri’ aracılığıyla kurumsallaştırılmıştır(Harvey, 2015). Harvey(2015), IMF ve Dünya Bankası’nın yaklaşımı üzerinden neoliberal politikaların hedeflerini ve borçlanan ülkelere yaklaşımı şöyle aktarmıştır:

“Bunun ilk büyük örneği, Volcker şokunun 1982-84'te Meksika'yı temerrüde sürüklemesiyle yaşandı. Göreve geldiği ilk yılda IMF'ye desteğini geri çekmeyi ciddi ciddi düşünmüş olan Reagan yönetimi, ABD Hazine Bakanlığı'yla IMF'nin güçlerini birleştirip, borç sözleşmesini yenileyerek sorunu çözmenin bir yolunu buldu, ama bunu neoliberal reformlar karşılığında yaptı. 1982' de, Stiglitz'in ifadesiyle, IMF'nin bütün Keynesçi etkilerden "arındırılmasının" ardından bu işlem standart hale geldi. Bundan sonra IMF ve Dünya Bankası "serbest piyasa köktenciliğini" ve neoliberal ortodoksiyi yayan ve uygulayan merkezler oldu. Borçlu ülkeler borcun ertelenmesine karşılık özelleştirme, emek piyasası yasalarının esnetilmesi ve sosyal refah harcamalarının kısılması gibi kurumsal reformlar yapmak zorundaydı. "Yapısal uyum" böyle icat edildi. Tüm dünyada sayıları artan neoliberal devlet aygıtlarının ilklerinden biriydi Meksika” (2015, s. 37).

Tablo 2.3. Neoliberalizmin gelişmekte olan ülkelere etkileri

Aşırı borçlanma ve gelişmiş kapitalist ülkelere ekonomik bağımlılık(Harvey, 2015, ss.2-19).
Kamu mallarının özelleştirilmesi ve kamu hizmetlerinin kalitesizleştirilerek, değersizleştirilmesi, yetersizleştirilmesi, sosyal devletin silikleşmesi, hizmetlerin piyasalaştırılması, aileler arası yardımların öne çıkarılması ve sonuç olarak sosyal hizmetlerin sermayeye devredilmesi(MacGregor, 2014, s. 240).
İşçilerin güvencesizleştirilmesi, emekçilerin haklarının törpülenmesi, sendikal özgürlüklerin kısıtlanması, toplu sözleşmenin etkisizleştirilmesi(Dumenil ve Levy, 2014, s.30).
Ülkeler arası hem gelir hem de temel ihtiyaçlara erişim konusunda eşitsizliğin artması(Harvey, 2015, s.2-19)
Geleneksel yöntemlerle üretim yerine daha risksiz veya emeksiz finans alanları gibi sektörlerle yönelme dolayısıyla eski üretim tiplerini piyasadan silerek mülksüzleştirme(Lapavitsas, 2014, s. 65). Bu aşamada özellikle tarım önem kaybetmiş ve bu topraklar gerçek sahipleri tarafından terkedilmek veya piyasa hizmetine girmek zorunda kalmıştır.

Sonuç olarak, neoliberal kalkınma hedefleri gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınma ve büyümeyi amaçlamış olsa da, tersine bir etki yaratarak gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki farkı artırmıştır. Bu süreç, aynı zamanda iç istikrarsızlığı, gelir dağılımında adaletsizliği ve sınıflar arası uçurumu da kendi içinde derinleştirmiştir(Saad-Filho, 2014, s. 195).⁵³

⁵³ “Böylelikle, savaşa yol açmış olan devletler-arası jeopolitik düşmanlıkların yeniden ortaya çıkması da önlenecekti. İç huzur ve barışı sağlamak için sermayeyle emek sınıfları arasında bir tür uzlaşma inşa edilmeliydi. İki ünlü sosyal bilimci Robert Dahl ve Charles Lindblom'un 1953'te yayımlanan etkili metni, o dönemdeki düşünceyi belki de en iyi şekilde temsil ediyor. Yazarlar, kapitalizmin de komünizmin de kaba hali

Neoliberal politikaların dünyadaki ilk uygulamaları 1970’lerde Şili’de başlamış olsa da, bu politikaların küresel ölçekte Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla ivme kazanmıştır. Bu gelişme, ABD’nin dünya siyasetinde daha etkin bir konuma gelmesine yol açmıştır. Sovyetler Birliği’nin çöküşü sonrasında ağır borç yükü altına giren ülkelerle birlikte olan birçok ülke, IMF ve Dünya Bankası’nın borç ödeme sistemine girmişlerdir(Kazgan, 2016, s. 36). Süreci Kazgan(2016), şöyle aktarmaktadır; “Neoliberalizmin ilk hazırlıkları 1970’li yıllarda başlasa da, fiilen küreselleşme çapına varması, 1980’li yılların olaylar dizisine koşut gerçekleşti. Bir kere, Sosyalist Blok’un tarih sahnesinden silinmesi, geride Çin Halk Cumhuriyeti gibi Batı’ya hoşgörülü ve Batı’yla yakın ilişkili, üstelik nüfusuyla dünyanın en büyük çaplı ülkesinin kalması, küreselciliğin merkezi ABD’nin işini kolaylaştırdı. GOÜ takımının ise, ağır borç yükünden ses çıkaracak hali yoktu zaten, DGÜ sınıfına girenler zaten kapsam dışı kalmıştı. Kapsama dahil olanlar ise, GÜ ile “Yükselen Pazar Ülkeleri” diye cazip isimli bir yeni sınıfın üyesi yapılmış olan GOÜ idi, ses çıkaramayacak kadar ağır dış borçluların çoğunluğu da, bunlardı ve IMF ile Dünya Bankası’nın sert dış borç koşullarını yaşıyorlardı”(s. 37).

ABD, kendi ekonomi politikasını Avrupa Birliği(AB) ülkelerine de kabul ettirmenin yolunu bulmuştur. Soğuk Savaş döneminde, yani 1980 öncesi borçlanan orta gelirli AB ülkelerinin borçlarını ödemeyez hale gelmesi, bu ülkelerin neoliberal uyum sürecine katılımlarını zorunlu hale getirmiştir. Böylece ABD ve İngiltere dışındaki ülkeler, istekleri dışında, uyum zorunluluğu olan Neoliberal Politikaları uygulamaya başlamıştır. Kazgan (2016, ss. 11-12) bu durumu şöyle özetlemektedir: “...Bu görünüşe göre, neoliberalizm (ABD ile İngiltere hariç), herkesin isteyerek kabullendiği değil de, zorunlu şartlar altında

çöktü, dediler. Barış, kaynaşma, refah ve istikrarı garanti eden doğru devlet, piyasa ve demokratik kurumlar karışımını oluşturmaktan başka yol yoktu.⁹ Bretton Woods anlaşmalarıyla uluslararası alanda yeni bir dünya düzeni kuruldu ve uluslararası ilişkileri istikrara kavuşturmaya yardımcı olsun diye Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, IMF ve Basel’deki Uluslararası Ödemeler Bankası gibi çeşitli kurumlar oluşturuldu. ABD dolarının sabit bir fiyattan altına dönüştürülebilirliğine dayanan bir sabit kur sistemi altında, malların serbest ticareti teşvik edildi. Kontrol edilmesi gereken sermayenin serbest akışı ile sabit kur birbiriyle bağdaşmıyordu; ama eğer dolar küresel rezerv para birimi olacaksa, ABD parasının ülke sınırları dışında serbest akışına izin vermek zorundaydı. Bu sistem varlığını ABD askeri gücünün şemsiyesi altında sürdürdü. Küresel etki alanını sınırlayan tek şey Sovyetler Birliği ve Soğuk Savaş’tı” (Harvey, 2015, s. 27).

uygulamaya konulan bir sistem olmuştur. Ancak bu haliyle sistem 35 yıldır yürürlükte ve karşı çıkan da neredeyse yoktur; şartları ihlal edenler ise çoktur.” Bu politikaların inşasında üç temel uluslararası kurum etkili olmuştur: IMF, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ ve Dünya Bankası. Amin (2018), bu üç yapının savaş sonrası dünyada tarafsız ekonomik destek ve düzen sağlama iddialarına rağmen, esas işlevlerinin neoliberal politikaların yaygınlaştırılması ve çevre ülkelerin bağımlılıklarını arttırmanın artıracak mekanizmaların kurulması olduğunu belirtmektedir. Neoliberalizmin en etkili uygulama dönemleri ekonomik krizlerdir. Kriz dönemlerinde sıkışan ülkelerin para ihtiyacı artarken, bu üçlü yapı, merkez ülkeler lehine politikaları devreye sokmakta ve kendi ticari hedeflerini dayatmaktadır.

Bu kapsamda, tez konumuz doğrultusunda neoliberal politikaların hem dünyada hem de Türkiye'deki etkilerini inceleyeceğiz. Ekonomiden siyasete, toplumsal yapıya, sanata ve hatta demokrasi anlayışına kadar pek çok alanı dönüştüren bu politikaların, çevre ülkelerden biri olan Türkiye'deki yansımaları özellikle tarım sektörü üzerinden değerlendirilecektir.

2.6. Tarımsal Dönüşüm

İnsanın, yaşamını sürdürebilmesi için en temel ihtiyaçlardan biri olan beslenmesinin düzenli ve güvenli bir biçimde sağlanması anlamına gelen tarım, aynı zamanda insan nüfusunun artışına da olanak tanımıştır. Tarım ile nüfus artışı arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Childe'nin (2001) aktarımıyla, tarımın başlaması gelecekte insan hayatını kolaylaştıracak diğer devrimlerin önünü açmış, nüfusun artışını hızlandırmıştır (Childe, 2001, s. 33).⁵⁴

Günümüzdeki nüfus artış eğilimleri de bu tarihsel sürecin devamı niteliğindedir. Yapılan hesaplamalara göre insanlık tarihi boyunca yaklaşık 117 milyar insan yaşamıştır.

⁵⁴ “Bu insanların sayısı da, ancak doğanın onlara sağladığı besinle sınırlıydı ve oldukça azdı. "Yeni Taş Çağında" (neolitik çağda) insan, bitki ve hayvan yetiştirerek, kendi besin kaynağına başat duruma geçmiştir. Olumlu bir çevre ve koşul içinde. İnsan artık bir toplum olarak tüketimi için gerektiğinden çok besin üretebiliyor ve artan nüfusu beslemek için üretimini artırabiliyordu. Eski Taş Çağında gömülen cenaze sayısı ile Yeni Taş Çağında Avrupa ve Yakın Doğu'daki gömüler kıyaslanınca, neolitik devrim sonucu nüfusun çok büyük çapta arttığını görüyoruz. Biyolojik açıdan bu yeni ekonomi büyük bir başarı olmuştur; türümüzün çoğalmasını sağlamıştır”(Childe, 2001, s. 33).

2025 yılı itibariyle dünya üzerinde yaşayan insan sayısı ise yaklaşık 8,3 milyardır (Countrymeters.info, 2025).

Tablo2.4. Dünya tarihi nüfus değişimleri(sayısal)

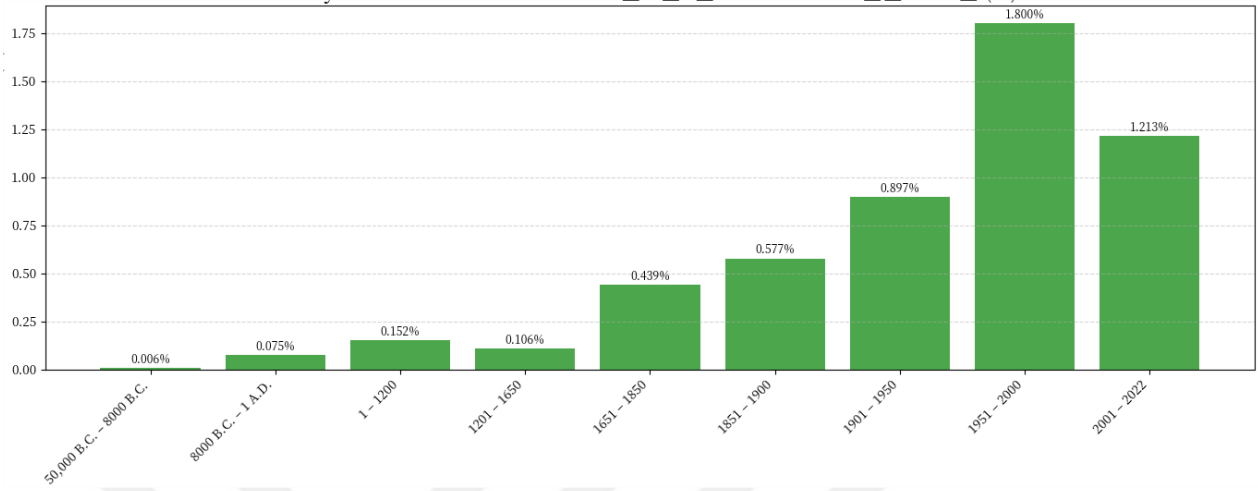
DÖNEM(MİLYON YIL)	DÜNYA NÜFUSU(MİLYON)
M.Ö. 190,000.000	2
M.Ö. 50,000.000.	2,000,000
M.Ö. 8.000.000	5,000,000
M.S. 1	300,000,000
1200	450,000,000
1650	500,000,000
1750	795,000,000
1850	1,265,000,000
1900	1,656,000,000
1950	2,499,000,000
2000	6,149,000,000
2010	6,986,000,000
2025	8,200,000,000 ⁵⁵

Kaynakça:(PRB, 2022).⁵⁶

Tablo ve nüfus artışları incelendiğinde, insanlığın üretici yaşama geçerek tarımla uğraşmaya başladığı günümüzden yaklaşık 10-12 bin yıl öncesinden (Şenel, 2018), milat dönemine kadar geçen geçen süreçte, dünya nüfusu yaklaşık 60 kat artmış ve bu artış katlanarak devam etmiştir. Bu durum -diğer teknolojik gelişmelerle beraber- tarımın insan yaşamı üzerinde ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

⁵⁵ Countrymeters.info, 2025

⁵⁶ 2025 verileri Countrymeters.info sayfasından alınmıştır. Grafik DeepseekR1 Yapay Zeka motorundan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 2.2. Dünya Nüfusunun artış oranları⁵⁷

Kaynakça: (PRB, 15. Ocak 2025)

Ancak, ekonomik sistemler, üretici güçler ve ekonomik faaliyetler değiştikçe tarıma yönelik yaklaşımlar da değişmiştir. Feodal üretim biçiminde, takasekonomisinin ağırlığı ve zanaat gruplarının sınırlı yaygınlığı nedeniyle tarım piyasa içindeki önemini koruyabilmiştir. Paraya dayalı ticari hayatın canlanması ve makineleşme etkisiyle, tarımsal üretimde başlangıçta bir artış yaşanmış; ancak kapitalist ekonominin gelişimiyle birlikte kar odaklı üretim anlayışı egemen hale gelmiştir. Bu süreçte, tarım toplumun ihtiyaçlarından ziyade şirketlerin çıkarları doğrultusunda biçimlenmeye başlamış; Bu da farklı coğrafyalarda tarımsal üretimi çeşitli krizlerle karşı karşıya bırakmıştır.

Daha önce ilkel ve feodal dönemlerdeki tarıma ilişkin üretim biçimleri ini ele alındığından, burada bu yaklaşımlara yeniden değinilmeyecek; bunun yerine kapitalist sistem içerisinde tarımsal üretim ilişkilerinin nasıl evrildiği değerlendirilecektir.

2.7. Kapitalizmde Tarım

Bernstein (2014, s.9), tarımdaki dönüşümleri anlamanın, kapitalist sistemdeki değişimi kavramakla mümkün olduğunu belirtmektedir. Kapitalizmi; “...üretim ve yeniden üretimin temel olarak sermaye ile emek arasındaki toplumsal ilişkiye dayandığı sistemdir.” olarak

⁵⁷ Grafik oluşturulurken DeepSeek1 Yapay Zeka motorundan yararlanılmıştır.

tanımlamaktadır. Bu sistemde sermaye, karını arttırmak için emeği sömürürken; emekçi yaşamını devam ettirebilmek adına sermayeye bağlı çalışmak zorundadır.

Tarımda kapitalist ilişkilerin gelişimi, Marx'ın sanayi üretiminde tanımladığı dönüşüm ilişkilerine benzer şekilde gelişmiştir. Kapitalizmin ilk aşamalarında tarım, feodal rejimden dolayı hâlen köylünün elinde bulunuyordu. Ancak zamanla tarımsal kapitalizm; üretim araçlarının özel mülkiyetine geçmesi, , emeğin ücretli hale gelmesi ve üretimin piyasa için gerçekleştirilmesi gibi temel unsurlarıyla şekillenmiştir (Lenin, 1996, ss. 7-11).

Antik ve feodal toplumlarda üretim, örgütlenme biçimi ve mülkiyet ilişkileri çoğunlukla tarım üzerinden şekillenmiştir. Roma'da sanayi tarıma bağlıyken, Orta Çağ'da kentler de tarımsal üretimle varlıklarını sürdürmüştür. Zanaat ve ticaret faaliyetleri genellikle tarımsal üretimle iç içe gelişmiştir. Ancak kapitalist üretim tarzında bu ilişki tersine dönmüş; tarım, sanayinin egemenliğine girmiş ve giderek destekleyici bir yan üretim alanına dönüşmüştür (Marx, 2012).

Tarımsal üretim, sanayi üretimine göre farklılıklara sahiptir. İlk olarak klasik iktisatçılar, ardından Marx ve takipçileri, tarımın özgül niteliklerine rağmen zamanla kapitalist sistemin genel yasalarına tabi olacağını ileri sürmüşlerdi (Köymen, 2017, ss. 43-44).

Kapitalizmin klasik üretim anlayışına göre, devlet piyasaya müdahale etmeden, görünmez el aracılığıyla üretici ve tüketici davranışları arasında bir denge kurulur. Bu ortamda gelişme ve maliyet avantajı sağlayan üreticiler piyasada güç kazanırken; rekabet edemeyenler sistemin dışına itilir. Ancak bu serbest rekabetin sonunda büyük üreticilerin tekel oluşturma ihtimali de göz ardı edilemez (Köymen, 2017).

Tarımsal üretimde temel faktörler toprak, sermaye ve işgücüdür. Ancak sanayideki gibi üretim araçları kolayca temin edilemez. Toprak, özel mülkiyet yapısı nedeniyle serbest dolaşıma girmemekte; sahipleri herhangi bir üretim faaliyeti yürütmeden de tekel haline gelebilmektedir. Teknolojik gelişmelerin etkisiyle bu tekelci yapı daha da pekişmiştir (Lenin,1996, ss. 79-96).

Bu süreçte küçük üreticiler, yeterli sermaye ve teknolojiye erişemedikleri için rekabette geride kalmış, topraklarını kaybederek büyük üreticilerin işçisi, ortakçısı ya da kiracısı durumuna düşmüşlerdir. Toprak sahipleri, nüfusun artışı, küçük üreticilerin artan maliyetleri ve mevsimsel/doğal koşullara bağlı fiyat dalgalanmalar nedeniyle kârlılıklarını

arttırmıştır. Ancak bu durum, piyasanın parolası olan “dileyen dilediği alanda yatırım yapabilir” anlayışına aykırı bir tabloyu da beraberinde getirmiştir. Toprak sahipleri, bu serbest rekabet ortamını engelleyici bir rol oynamıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde toprak reformu üzerine yürütülen tartışmalar, bu yapısal sorunun bir yansımasıdır. Gerçek bir reformunun hayata geçirilememesinin temel nedenlerinden biri, büyük toprak sahiplerinin siyasi alana müdahil olmasıdır. Bu kişiler, siyasi temsil yoluyla tarım politikalarını kendi lehlerine şekillendirme gücüne sahip olmuşlardır. Benzer durumlar farklı ülkelerde de görülmüştür. Büyük toprak sahipleri, siyasi karar alma süreçlerine etkide bulunarak üretim maliyetlerinin düşük ve arzın fazla olduğu dönemlerde bile fiyatları yüksek tutmayı başarmışlardır. Bu stratejiler arasında, örneğin tarım ürünlerinin ithalatını sınırlayan düzenlemeler yer almaktadır (Marx, 1997, ss. 545- 550).⁵⁸

Tarımın kapitalist entegrasyonu, diğer üretim biçimlerinde olduğu gibi üretkenliği ve teknolojiyi geliştirerek geleneksel yapıyı ileriye taşır. Ancak bu dönüşüm, esasen kapitalizmin kar oranını artışına yönelik bir değişimdir. Kapitalist tarımda, topraktan elde edilen artı değer büyük bir kısmı toprak sahipleri tarafından konulur (Marx, 1997). Marx, tarımsal kapitalizmin gelişimini toprak rantının evrimiyle açıklar. Ricardo'nun yaklaşımını temel alarak rantı şöyle tanımlar: “Eşit toprak parçaları üzerinde, Rant, her zaman, eşit miktarlarda iki sermaye ve emek kullanımı ile elde edilen ürünler arasındaki farktır” (Marx, 1997, s.573). Marx, rantı üç başlık altında inceler: mutlak rant, diferansiyel rant I ve diferansiyel rant II (Marx, 1997).

⁵⁸ “...Ama, başlangıç halindeki kapitalist üretim tarzının karşısında bulunduğu toprak mülkiyeti biçimi ona uymaz. O, önce, tannu, sermayeye bağlı kılarak, kendisi için, gerekli olan biçimi yaratır. Böylece -hukuki biçimleri ne kadar farklı plursa olsun- feodal toprak mülkiyetini, klan mülkiyetini, mark komünlerindeki küçük köylü mülkiyetini, bu üretim tarzının gereklerini karşılayan iktisadi biçimlere dönüştürür. Kapitalist üretim tarzının, bellibaşlı sonuçlarından biri, bir yandan, tarımı, toplumun en az gelişmiş kesimince uygulanan, kendi kendine devam eden salt deneysel ve mekanik bir süreç olmaktan çıkartıp, özel mülkiyet koşulları altında bu ne kadar mümkünse, tarımbilimin bilinçli, bilimsel bir uygulaması haline sokması;27 yani bir yandan, toprak mülkiyetini, egemenlik ve kulluk ilişkilerinden koparması, öte yandan da, bir üretim aracı olarak toprağı, toprak mülkiyetinden ve toprak sahibinden -ki onun için toprak, yalnızca, tekeli sayesinde sanayici kapitalisten, kapitalist çiftçiden topladığı belli bir para miktarını temsil eder- tümüyle ayırmasıdır; (kapitalist üretim tarsi)” (Marx, 1997, s. 546).

Mutlak Rant

Toprağın sınırlı ve tekel niteliği, en verimsiz durumda bile rant oluşmasına neden olur. Bu durum, toprağın özel mülkiyete konu olmasının doğrudan bir sonucudur. Tarımsal üretimin organik bileşimi yani değişen sermayenin değişmeyen sermayeye oranı, tarımda sanayiden daha fazladır.⁵⁹ Mutlak rant, ancak tarımsal ürünlerin fiyatlarının üretim maliyetinin üzerinde olmasına bağlıdır ve bu durum toprak sahibinin kapitalist üretim üzerindeki hakimiyetinin göstergesidir. Tarımın yapısal olarak var olan tekelcilik, toprak mülkiyetinin ve ürün fiyatlarının bu maliyetin üzerinde olmasının temel nedenidir (Marx, 1997).

Diferansiyel Rant 1

Aynı miktarda sermaye ile yatırım yapılan farklı topraklar, doğa koşulları ve toprağın konumu gibi etkenlere bağlı olarak verimlilik düzeylerine sahiptir. Bu bölgesel verimlilik farkları bazı alanlarda daha ürün elde edilmesine ve dolayısıyla yüksek fiyatlanan tarımsal üretimden daha fazla kâr sağlanmasına yol açar. Bu alanları kontrol eden üreticiler ise rekabette önemli bir avantaja sahip olurlar (Marx, 1997).

Diferansiyel Rant 2

Aynı toprak üzerinde arka arkaya yapılan yatırımların farklı karlar yani artı değerler sağlaması sonucu oluşan rant, *diferansiyel rant II* olarak tanımlanır. Bu rant türü, sermaye miktarının ve teknoloji kullanımının artmasına bağlı olarak yükselir (Marx, 1997). Tarımsal kapitalizmde, sermaye birikimi ve üretim sürecine teknolojik gelişmelerin dahil edilmesiyle birlikte, büyük ölçekli kapitalist tarım işletmelerinin rant geliri de artar.

Kapitalizm, tarım alanında ilk etapta doğrudan müdahale edememiştir. Her ne kadar piyasa ilişkileri bağlamında her ne kadar piyasa ilişkileri çerçevesinde aracılık faaliyetleri ve sanayide tarım ürünlerinin işlenmesi yoluyla bu alandan faydalansa da, tarım üzerindeki

⁵⁹ Marx, değişen sermaye olarak emek gücünü, değişmeyen sermaye olarak üretim araçlarını ifade etmektedir. Tarımda hem toprak mülkiyetinden dolayı sermaye girişinin sınırlanmış olması hem de emek yoğunluklu yapısı nedeniyle bu durum ortaya çıkmaktadır.

önceki mülkiyet yapıları kapitalist hakimiyetin önünde engel oluşturmıştır. Bu süreçte piyasa değerini belirleyen asıl güç, toprak sahipleri olmuştur (Marx, 1997).⁶⁰

Ekonomik ve sosyal dönüşümler dünyanın her yerinde aynı şekilde yaşanmamıştır. Tefecilik sistemi, bir yandan toprak zenginlerini ortadan kaldırırken, diğer yandan küçük üreticilerin büyük ölçüde yoksullaşmasına ve paraya sahip büyük sermayen gruplarının oluşumuna yol açmıştır. Bu dönüşümler sonucunda kapitalist çiftçiler ve tarım işçileri ortaya çıkarken, Küçük üreticiler giderek pazara ve paraya bağımlı hale gelmiştir. Piyasanın etkisiyle, hem temel hem de ihtiyaç dışı ürünler için nakit gereksinimi duyan köylüler, tefecilere, ipotekli kredilere bağımlı hâle gelmiş ve mülk kaybına kadar varan bir yoksullaşma süreci yaşamıştır (Kautsky, 1988). Marx (1997), bu süreci küçük köylülüğün tasfiyesi ve köylülüğün farklılaşması kavramıyla tanımlamaktadır. Kautsky(1988) ise, tarımın kendine özgü sayılan koşullarından dolayı, sanayideki gibi hızlı bir tasfiye ve tekelleşme sürecinin tarımda yaşanmadığını belirtir.

⁶⁰ “...Toprakbeyi her zaman bir rant elde etmeye, yani hiç karşılığında bir şeyler almaya hazırdır. Ama sermaye, isteklerini gerçekleştirmek için belli koşullar gerektirir. Bu yüzden, toprak parçalan arasındaki rekabet, toprakbeyinin onların rekabetini istemesine değil, yeni alanlarda öteki sermayelerle rekabet etmek isteyen mevcut sermayeye bağlıdır. Asıl tarımsal rant salt bir tekel fiyatı olduğu ölçüde, bu sonuncusu ancak çok küçük olabilir, tıpkı, ürünün değerinin, onun üretim-fiyatı üzerindeki fazlası ne olursa olsun, normal koşullar altında, burada mutlak rantın ancak küçük olabileceği gibi. O halde, mutlak rantın özü şundan ibarettir: Aynı artı-değer oranı ya da emeğin sömürülme derecesi verilmişse, çeşitli üretim alanlarındaki eşit ölçüde büyük sermayeler, değişen ortalama bileşimlerine uygun olarak farklı miktarlarda artı-değer üretirler. Sanayide bu çeşitli artı-değer kütleleri, bir ortalama kar halinde eşitlenirler ve toplumsal sermayenin tam parçalan olarak bireysel sermayeler arasında eşit biçimde dağıtılırlar. Üretim, ya tarım ya da hammadde için toprağı gerektirdiği zaman, toprak mülkiyeti, toprağı yatıran sermayeler arasında böyle bir eşitlenmeyi engeller, ve tersi durumda, genel kar oranına eşitlenmeye katılacak olan artıdeğerin bir bölümünü ele geçirir. O halde, rant, metalann değerinin ya da daha özel olarak artı-değerin bir bölümünü oluşturur ve onu emekçilerinden çekip alınıp olan kapitalistlerin kucağına düşeceği yerde, onu kapitalistlerden çekip alan toprakbeylerinin payına düşer. Bununla, tarımsal sermayenin, tanm-dışı sermayenin eşit büyüklükteki bir bölümünden daha fazla emeği harekete geçirdiği varsayılmaktadır. Bu ayrılığın ne ölçüde sürdüğü, ya da hiç varolup olmadığı, sanayiye oranla tanmm nispi gelişmesine bağlıdır. Değişmeyen sermayeye oranla değişen sermayedeki orantılı azalış, sinai sermayede, tarımsal sermayede olduğundan, hala daha büyük olmadıkça, bu farkın azalması gerektiği, durumun niteliği gereğidir”(Marx, 1997, ss. 677-678).

Mazoyer ve Roudart (2010, ss. 392-395), sanayi devriminin tarımda yarattığı etkiyle 16. ve 17. yüzyıllarda verimliliği iki kat arttıran üretim sürecini birinci tarım devrimi olarak tanımlar. Tarımsal üretimdeki bu yaklaşık %50’lik artış, kentlerde giderek yoğunlaşan memur, işçi ve zanaatkâr nüfusunun beslenmesi ihtiyacına yanıt vermiş; aynı zamanda kentler tarım ürünleri için yeni bir pazar haline gelmiştir. Birinci tarım devrimi, birinci sanayi devrimiyle paralel ilerlemiş; sanayinin ihtiyaç duyduğu hammaddelere uygun tarımsal ekim biçimleri gelişmiştir.

Özellikle İngiltere’de kumaş üretimi için yün talebinin artması, koyun besiciliğini yaygınlaştırmış; buna bağlı olarak da yem bitkileri üretimi önem kazanmıştır. Fransa ve Almanya’da ise bez yapımında kullanılan keten ve kenevir gibi bitkilere yönelinmiştir. Farklı ülkelerde sanayi dallarına uygun hammaddelerin üretimi doğrultusunda tarımsal desen şekillenmiştir. Bu dönüşüm, yalnızca üretim biçimlerinin değil, aynı zamanda teknik ekipman, binalar, çit sistemleri ve üreticiye fazla ürün karşılığı ek ödeme gibi uygulamaların gelişmesini de beraberinde getirmiştir. Tüm bunlar, sermaye birikimi olan yatırımcıların tarıma dâhil olmasını gerektirmiştir.

Tablo 2.5. 1800-1900 arası Batı Avrupa’da tarımsal alanların ortalama değişimi

İşletme Büyüklüğü	Başlangıç Dönemi	Son Dönem	Değişim (%)
Küçük İşletmeler (20 hektara kadar)	47.627.000	48.431.000	+1,7
Büyük İşletmeler (20 hektar üzeri)	78.377.000	77.224.000	-1,5
Toplam	126.004.000	125.655.000	-0,3

Kaynak: Kautsky, 1988, 7. bölüm

Kautsky(1988), tarımda yaşanan değişimlerin, işletme büyüklükleri veya ölçekleri açısından incelediğinde, kapitalizmin geliştiği ülkelerde küçük ölçekli işletmelerin sanayiye benzer bir tekelleşmeye karşı daha dirençli olduğunu ortaya koymuştur. Marx’ın öngörüsünün aksine, bu ülkelerde hızlı bir merkezileşme veya tekelleşme gözlemlenmemiştir. Ancak Kautsky değerlendirmesi, hem görece kısa dönemi kapsamaktadır hem de henüz tarımda makineleşme, yapay gübre kullanımı, tarım ilaçları gibi yapısal dönüşümlerin yaygınlaşmadığı bir döneme denk gelmektedir.⁶¹

⁶¹ “Nadastaki toprakların yerini çapa bitkilerinin almasına ve sürünün büyümesine dayanan Birinci Tarım Devrimi, XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar üç yüzyıldan biraz fazla bir dönem boyunca, ılıman ülkelerde

Tablo 2.6. 1800-1900 arası Batı Avrupa’da işletmelerin ortalama sayısal değişimi

İşletme Büyüklüğü	Başlangıç Dönemi	Son Dönem	Değişim (%)
Küçük İşletmeler (20 hektara kadar)	10.557.111	10.848.709	+2,8
Büyük İşletmeler (20 hektar üzeri)	829.519	817.897	-1,4
Toplam	11.386.630	11.666.606	+2,5

Kaynak: (Kautsky, 1988, 7. bölüm)⁶²

Makineleşme yalnızca tarımsal üretimde değil, ulaşım olanaklarında da etkili olmuştur. Demiryolları, kamyon taşımacılığı, deniz ve havayolu gibi ulaşım imkanlarının gelişmesi, tarım ürünlerinin dış pazarlara açılmasını ve farklı bölgelerden ürün girişini mümkün kılmıştır. Kendi tarım aletlerini üretmek zorunda olmayan çiftçiler ve işletmeciler, bu süreçte belirli alanlarda uzmanlaşmaya başlamıştır. Yaygınlaşma ve büyüme hedefi doğrultusunda işletmeler, bölgelerinde üretim ve satış açısından en uygun ve kârlı birkaç ürüne odaklanarak bu ürünlerin üretimine yönelmiştir. Bu sayede *uzmanlaşmış bölgelerde*⁶³, doğrudan sanayiye yönelik organizasyonları içeren, ürünlerin hazırlanma aşamasını da kapsayan tarımsal sanayi alanlarının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu yeni durum hem teknik hem bilgi hem de üretim alanında gelişmeyi gerektirmiştir. Verimlilik arttıkça bu gelişime ayak uyduramayan küçük ve geleneksel işletmeler, kârlılıklarını sürdürememiş ya da alternatif arayışlara yönelmek zorunda kalmıştır (Mazoyer ve Roudart, 2010, s.436). Tarımsal devrimin ikinci aşamasının gelişimi, üretim teknolojileri, endüstriyel gübreler, verim artırıcı yan ürünler ve hayvansal üretimdeki artış gibi unsurların, bu girdileri satın alabilecek ve kullanabilecek düzeyde işletmelerin oluşumuna bağlı kalmıştır.

tarım üretkenliğini iki katına çıkarmış ve Birinci Sanayi Devrimi'nin gelişmesine eşlik etmişti. Ve endüstri, XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında, bu ülkelerin tarımını 1890'lı yılların "dünya"nın ilk tarım ürünü fazlası krizine sürükleyecek olan yeni taşıma araçlarını (demiryolu, buharlı gemi) ve hayvan çekişli yeni mekanik gereçleri (metal saban, pulluk, mibzer, biçme makinesi, biçerbağlar) üretmişti. İkinci Tarım Devrimi, XX. yüzyıldaki makineleşmenin bu ilk evresini derinleştirdi, ama gelişmeye, İkinci Sanayi Devrimi'nin ürettiği yeni tarım üretim araçlarını da ekledi: Motor/aşma (patlamalı ya da elektrikli motorlar, traktörler ve daha güçlü motorlu araçlar); büyük makineleşme (daha kompleks ve güçlü makineler) ve kimyasallaşma (mineral gübreler ve iyileştirici ürünler)’’(Mazoyer ve Roudart, 2010, s.435).

⁶² Kaynakça dijital eser olduğundan sayfa numarası bulunmamaktadır. Bölüm sayısı yazılmış, kaynakçaya erişim linki eklenmiştir.

⁶³ Meyve sebze, büyük tarım, bağcılık vb bölgeleşmeler.

2.8. Tarımda Piyasalaşmanın Dinamikleri

Tarım, teknik gelişme ve modernizasyon açısından, içinde bulunduğu feodal koşullar nedeniyle sanayiye kıyasla daha geri kalmıştır. Örneğin Almanya’da 1949 yılında yapılan tarım sayımlarına göre, tarımsal üretimde %80 oranında hayvan gücü, yalnızca %20 oranında ise traktör kullanımı söz konusu olmuştur (Hoell, 1975, s.78). Makineleşmenin tarıma uyarlanması, küçük üreticilerin bu sürece ayak uydurmasını zorlaştırmış; bu da verimlilik açısından geri kalmalarına neden olmuştur.

Tarımın sanayinin gerisinde kalmasının yalnızca tarihsel değil, aynı zamanda piyasa koşullarına bağlı nedenleri de bulunmaktadır. Kapitalist gelişim sürecinde toprağın ve üretim araçlarının büyük işletmelerde toplanması, vergiler, piyasa fiyatlarının büyük üreticiler lehine belirlenmesi, verimlilik farkı ve devletin tekelci uygulamaları gibi durumlar küçük çiftçiler için rekabeti zorlaştıran koşullar yaratmıştır. Tarım ürünlerinin fiyatlarındaki artışla üretim maliyetlerindeki artış arasındaki dengesizlik, yani fiyat makası, küçük üreticinin kendini yenilemesini engelleyen önemli bir diğer faktördür. Tüm kapitalist ülkelerde küçük tarımsal işletmelerin payı küçülmektedir(Hoel, 1975).

Bu ortamda büyük işletmeleri öne geçiren en önemli unsur, üretimin verimliliği olmuştur. Bu işletmelerde üretimde verimlilik artarken küçük işletmeler buna yetişememiş, bu durum da küçük işletmelerin bunalım nedeni olmuştur.

Tablo 2.7. Kapitalist dönüşümün tarımsal üretim üzerindeki etkileri

Dönem	Ortalama İşçi Başına Üretim (<i>tahıl eşdeğeri, kg/yıl</i>)	Traktör Sayısı (<i>dünya</i>)	Küçük Çiftçi Payı (%)	Tarımsal Ürün Fiyatları (1950=100)
1900’ler	1.000–2.000	Yok	%90+	100
1950	2.000–5.000	~5 milyon	%80	80
2000’ler	20.000 (en büyük işletmelerde)	28 milyon	%50’nin altı	30–40

Kaynak: (Mazoyer ve Roudart, 2010, ss. 14-17)⁶⁴

Tablo, küçük çiftçinin üretimdeki payının azalmasını, ürün fiyatlarındaki düşüşü ve büyük işletmelerdeki verimlilik artışını bir arada göstermektedir. Bu üç unsurun birbirini besleyen süreçlerin sonucu olduğu açıktır.

⁶⁴ Hesaplamalar, GPT-4 uygulaması ile oranlanmıştır.

Tarımsal üretim işletmelerinin gelişim düzeyleri, kapasiteleri ve verimlilikleri arasındaki farklar, kırsalda mülksüzleşme ve proleterleşme süreçlerini hızlandırmıştır (Lenin, 1996). Bu durum, köylü sınıfı içerisinde önemli bir çoğunluğun yoksullaşmasına, küçük bir kesimin ise zenginleşmesine neden olmuştur. Böylece köylülük içinde sınıfsal farklılaşma süreci başlamıştır (Hoel, 1975).

Kriz aşamalarında devlet destekleri, girdi sübvansiyonları, sulama projeleri ve teknolojik gelişmelerden küçük üreticiler faydalanamamış; aksine büyük işletmeler bu süreçlerden daha da güçlenerek çıkmışlardır. Bu durum köylüler arasındaki sınıfsal farklılaşmayı derinleştirmiş; küçük üreticilerin bir kısmı tarımsal üretimi sürdürürken tarım işçiliğine yönelmiş, diğer kısmı ise geçimini sağlamak amacıyla tarım dışı sektörlere kaymıştır (Köymen, 2017).

2.8.1. Tarımsal farklılaşma

Kapitalist sistemde tarımsal üretimin temel aracı olan toprak, alınıp satılabilen bir meta haline gelmiştir. Bu dönüşüm, köylülerin topraktan kopmasına ya da büyük üreticilere uyum sağlamak zorunda kalmasına neden olmuştur. Kapitalist tarım, sanayide olduğu gibi piyasa için üretim yapar; bu bağlamda çiftçi, artık yalnızca geçimini sağlamak veya yerel pazarlarda özgürce satış yapmak yerine, ürünlerini piyasa koşullarına göre belirlenen alanlarda, kâr amacıyla satmak zorunda kalır. Oluşan piyasa yapısı, ürünlerin satışı ve kârlılığı açısından bir potansiyel taşısa da, aynı zamanda küçük üreticiler için sınırlayıcı hale gelir.

Üretim arttıkça maliyetler de yükselir; ancak bu artış, üreticiye eskisi gibi bir kâr marjı bırakmaz. Emek, tohum, suni gübre, makine giderleri ve kredi gibi üretim girdileri de piyasa koşullarına bağlı olarak temin edilir. Küçük üretici, bu piyasa şartlarında üretim yaparken fiyat dalgalanmalarından korunmak amacıyla genellikle piyasada belirlenen fiyatlara ya da talep edilen ürünlere yönelir. Bu durum, onu piyasaya daha bağımlı ve dalgalanmalara karşı daha savunmasız hale getirir (Bernstein, 2014). Tarımsal dönüşüm bölgesel farklılıklar göstermekle birlikte, her zaman tek yönlü ilerlemez; bazı koşullarda alternatif üretim biçimleri ya da stratejiler de geliştirilebilir.

Tablo 2.8. 2010 yılı dünyada tarımsal işletme oranları

İşletme Türü	Oranı %
1 hektardan küçük işletmelerin oranı	74
1-2 hektar arasındaki işletmeler	12
2-5 hektar arasındaki işletmelerin	10
5-10 hektar arasındaki işletme	3
20 hektar üzeri işletme	1

Kaynak: Lowder, Skoet & Raney, 2016

Tablo, küçük ölçekli işletmecilerin, Marksizmin sanayiye uyarladığı formülasyonun aksine, tarımsal alanda varlıklarını sürdürdüklerini göstermektedir. Ancak bu durum, Kautsky ve Marx'ın da belirttiği üzere, tarımın kendi özgün koşulları ve özellikle mülkiyet ilişkileriyle ilgilidir. Nitekim büyük ölçekli işletmeler, tarım arazilerinde ve piyasalarda önemli ölçüde tekelleşmiştir. Lowder vd. (2016), dünyada bir hektardan küçük tarım işletmelerinin toplam tarım alanlarının yalnızca %8'ini işlediğini, buna karşılık 20 hektardan büyük işletmelerin toplam tarım alanlarının yaklaşık %70'ini kontrol ettiğini belirtmektedir. Bernstein (2014), dünya genelinde tarımla uğraşan 1,3 milyar insanın %97'sinin gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelerde, sadece %3'ünün ise gelişmiş ülkelerde bulunduğunu aktarmaktadır.

FAO'nun (2021) verilerine göre, dünya genelinde yaklaşık 608 milyon tarım işletmesi bulunmaktadır. Bu işletmelerin %84'ü iki hektardan daha küçük arazilere sahiptir ve bu işletmelerin işlediği arazi, toplam tarım arazilerinin yalnızca %12'sini oluşturmaktadır. Bu verilerle paralel olarak, makineleşme oranları da gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında büyük farklılıklar göstermektedir.⁶⁵ Bu durum bize hem sınıfsal farklılaşmayı hem de piyasa koşullarında rekabetin güçlüğüne göstermektedir.

⁶⁵ “...bugün 1 milyar üç yüz milyon kişi olan dünya aktif tarım nüfusu için, yani dünya toplam aktif nüfusunun yarısı için topu topu 28 milyon traktörden söz edilmektedir; bu da aktif tarım nüfusunun yaklaşık % 2'sine denk düşer...Öte yandan aktif tarım nüfusunun yaklaşık üçte ikisinin Yeşil Devrim'den yararlandığı tahmin ediliyor. Geriye kalanların yaklaşık yarısı elaletleri kullanırken, diğer yarısının hayvan çekişli araçları var. Demek ki dünya köylülerinin üçte biri, yani 400 milyondan fazla tarım aktifi (bir milyardan fazla kişiyi besleyebilecek sayı) hala elaletleriyle tarım yapmanın dışında, gübre, hayvan yemi, iyileştirme ürünü ve seleksiyondan geçirilmiş bitki ve hayvan türlerine de sahip değildir”(Mazoyer&Roudart,2010, s. 16).

2.9. Tarımda Neoliberal Politikalar

Neoliberal politikaların önünü açan tarımda yaşanan dönüşüm, sanayileşmiş ülkelerin ucuz gıda ithalatı yoluyla tarımın üretim ve ticaretini küresel ölçeğe taşımıştır. Bu gelişme, birinci uluslararası gıda rejimi olarak tanımlanmaktadır. Birinci ve ikinci dünya savaşları ile ekonomik krizlerin yaşandığı dönemde devletlerin tarım da dahil olmak üzere bir çok alana müdahalesi artmıştır. İkinci Uluslararası gıda rejiminde ise kalkıncı politikalar, tarımda modernizasyon ve Yeşil Devrim ile birlikte üretim artmış; ancak buna paralel olarak maliyetler yükselmiş ve küçük üreticiler giderek önemsizleşmiştir (Bernstein, 2014, s. 86-91).

Üçüncü gıda rejimi döneminde ise kurumsal yapılar ön plana çıkmış, küresel şirketlerin gıda ve tarım sistemleri üzerindeki hâkimiyeti belirginleşmiştir. Bu dönem, neoliberal tarım politikalarının uygulamaya konulduğu süreçtir. Köylüler piyasa ilişkilerine bağımlı hale gelmiş; artan maliyetler karşısında toprağını kaybetmemek için direnirken, maliyetleri düşürmenin yollarını aramaya başlamıştır (McMichael, 2013). Piyasa bağımlılığı, hem tüketim ürünlerine erişimde hem de üretim girdilerinin temininde kendini göstermekte, böylece köylü hayatta kalabilmek için her iki yönüyle de piyasaya mahkûm hale gelmektedir (Bernstein, 2014).

2.9.1. Tarımsal girdilerin artışı

Tarımsal rekabeti zayıflatıp tekelleşmenin önünü açan durumlardan biri de tarımsal girdi maliyetlerindeki artıştır. Kapitalistleşme öncesi dönemde çiftçiler genellikle kendi tohumlarını üretmekteydi (Mazoyer ve Roudart, 2010). 18. yüzyıla kadar kimyasal gübre kullanılmazken, tarım aletleri yerel zanaatkarlar tarafından üretiliyordu (Bernstein, 2014). Sulama ise çoğunlukla nehir kenarlarında kurulu tarlalara açılan basit kanallar aracılığıyla sağlanıyordu. Kredi sistem ise, bölgedeki tefecilere bağlı ve yüksek faizlerle olmuştur. Emek gücü çoğunlukla aile bireylerine, hayvanlara ve ucuz işgücüne dayanıyordu. Genel olarak sanayi öncesi tarım; doğaya bağımlı, düşük maliyetli ve çeşitliliği yüksek girdilere dayalıydı. Bu da üretim maliyetlerinde standartlaşmayı engelleyen temel bir unsur olmuştur (Bernstein, 2014).

Kapitalistleşme ile birlikte üretim maliyetlerinde de piyasalaşma ortaya çıkmıştır. ETC Group(2019) verilerine göre, tarım alanında faaliyet yürüten büyük şirketlerin, tohum, gübre, tarım makineleri, pestisitler, gıda işleme tesisleri, parakende satış işlemleri, büyük et üretimi yanında hayvan sağlığı ilaçları ve hayvancılık genetiği gibi yan alanlara da yatırımlar yaptıkları ve bu sektörlerde tekelleştikleri görülmektedir. Bayer-Monsanto, ChemChina-Syngenta gibi büyük şirketlerden 6 tanesi, birleşmelerle tohum sektörünün %58'ini elinde bulundurmaktadır. Yine pestisit ve tarım kimyasallarının üretimini dünya ölçeğinde %65'e yakını 4 büyük şirketin elinde toplamıştır.

Tablo 2.9. Dünyada 2010-2023 yılları arasında tarımsal girdi maliyetlerindeki artış

Girdi Türü	2010	Endeksi	2020	2022	2023	2010-2023
	(100)		Endeksi	Endeksi	Endeksi	Artış (%)
Gübre	100		110	220	185	+85%
Enerji	100		112	190	160	+60%
Tohum	100		115	130	135	+35%
Tarım İlacı	100		108	125	130	+30%
İşçilik	100		120	140	145	+45%
Makine-Ekipman	100		115	135	140	+40%

Kaynakça: (FAOSTAT Input Price Indices, 2023)⁶⁶

Dünya Bankası (2021) raporuna göre, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde sentetik gübre kullanımı yaklaşık %40 oranında artış göstermiştir. Sentetik gübre piyasası, 105 milyar dolarlık hacmiyle yüksek giriş engellerine sahip olup, başta Nutrien ve Yara gibi tekeller tarafından kontrol edilmektedir. Tarım makineleri pazarı, 2018 yılında 126 milyar dolar hacmindeydi. ABD’de üç şirket(Deere, CNH, AGCO) bu pazarın %95’ini kontrol etmektedir.

Tarımda makineleşme süreci bölgesel farklılıklar göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde dijital tarım teknolojilerinin kullanım oranı %60-70 seviyelerine ulaşırken, diğer ülkelerde bu oran %10’lar düzeyinde kalmaktadır (ETC Group, 2019).

⁶⁶ Endeksler, FAOSTAT 2010 dünya ortalama tarım girdilerinden alınmıştır. 2010 yılı başlangıcı ile 100 olarak baz alınmıştır. Hesaplamalar Deepseek R1 yapay zeka uygulaması ile yapılmıştır.

Şirketlerin bu şekilde çarpaz yatırımlar yapması, gıda sisteminde hakimiyet kurmalarına neden olmuştur. Hem üretimin kendisine, hem piyasasına hem de üreticinin maliyetine karar verir duruma gelmişlerdir. Birden çok firmada, yatay hisseler satın alan firmalar, piyasaki rekabeti azaltıp fiyat artışlarının önünü de açmaktadır. Örneğin ABD’de tohum fiyatlarındaki %28’lik artış bu ortaklıkların sonucu olarak görülmektedir (ETC Group, 2019). Bu durum Marx’ın(1997), kapitalist yoğunlaşma ve farklılaşma tezini de doğrular niteliktedir. Bu durum, tarım ürünleri fiyatlarının belirlenmesinde, yüksek teknoloji firmaların etkili olmasına neden olmaktadır. Tarımsal girdi fiyatlarındaki artış, tarımsal üreticiyi de olumsuz etkilemektedir. Özellikle gübre, ilaç, tohum, kredi faizleri ve enerji maliyetlerinde yaşanan artışlar, çiftçilerin karlılığını düşürmektedir (Texas A & M AgriLife Extension, 2025). Sanayileşme ile beraber üretim ve verimliliğin artışı, çiftçiler için maliyetlerin yükselmesinin yanında sürekli üretime karşılık düşük karlılık getirmiştir. Artan maliyet baskısı ve rekabet edememe hali, çiftçilerin arazi genişletmesine, emek ücretlerinden kışmasına, kaliteyi düşürmesine ve aşırı borçlanma gibi durumlarla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.

2.9.2. Tarımda desteklemelerin değersizleştirilmesi

Kapitalist tarımda, artan krizler ve fiyatlarda yaşanan dalgalanmalar, devletin tarım üzerindeki rolünü kaçınılmaz hâle getirmiştir. Tarımın özgün yapısı nedeniyle fiyat kontrolü ve üretim, çoğu zaman devlet müdahalesiyle, özellikle tekelci uygulamalar aracılığıyla düzenlenmiştir (Hoel, 1975). Bu uygulamalardan en önemlisi destekleme alımları, fiyat sınırlamaları, dış ticaret düzenlemeleri ve ödemeleridir. Ancak bu politikalar genellikle büyük ölçekli işletmelere avantaj sağlarken, küçük üreticiler için dezavantaj yaratmış ve üzerlerinde baskı oluşturmuştur.

Yaşanan teknolojik gelişmeler ve tarımı teşvik politikalar (destekler), dünyada tarımsal üretim fazlasına neden olmuştur. Bu fazlanın oluşmasında; Soğuk Savaş dönemindeki kutuplaşmanın yarattığı rekabet, kırsal nüfusun yoğunluğu nedeniyle oy kaygısı, ülkelerin gıda güvenliği stratejileri ve küresel tarım ticaretinde söz sahibi olma hedefleri etkili olmuştur. Avrupa Birliği’nin Ortak Tarım Politikası (OTP) kapsamında çiftçilere sağlanan sübvansiyonlar bu fazlanın önemli bir bölümünü oluşturmuştur.

Aynı dönemde, 1980’li yıllarda dünyanın en büyük tarım üreticisi ve ihracatçısı konumundaki ABD, pazar payını kaybetmemek adına yoğun sübvansiyon politikalarına yönelmiş, bu durum küresel ölçekte teşvik rekabetini artırmıştır. OECD’ye üye 15 ülkede, 1980’li yıllarda iki yıllık periyotlarla verilen tarımsal destek miktarı 116 milyar ECU’dan 220 milyar ECU’ya yükselmiştir. Bu rekabet ortamında Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler olumsuz etkilenmiş, pazar kayıpları yaşamışlardır (Fotourehchi ve Şahinöz, 2016).

2.9.3. Tarımsal rekabetsizleşme

Neoliberal politikalar kapsamında, dünyada ülkelerin karar mekanizmalarını, iç politikalarını ve üretim faaliyetlerini denetlemek amacıyla Dünya Ticaret Örgütü(DTÖ), Dünya Bankası, Avrupa Birliği ve Uluslararası Para Fonu(IMF) gibi kurumlar çeşitli düzenlemeler uygulamaya koymuştur. Bu çerçevede DTÖ, 1995 yılında tarımsal sübvansiyonlar ve tarımsal ticaret dengesizlikleri sona erdirme amacıyla Tarım Anlaşması’nı devreye sokmuştur (Narin, 2008).

Bu anlaşma kapsamında, ülkelerin tarımsal desteklerini azaltmaları hedeflenmiş ve bu destekler kategorilere ayrılarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca, bu destekleri belirli sürede devam ettiren devletlerin, tarım ürünü ticaretinde ekstra gümrük vergilerine tabi tutulması kararlaştırılmıştır. "Kutu sistemi" olarak bilinen bu sınıflamada destekler üç renkle ifade edilmiştir: Kırmızı⁶⁷ Mavi ve Yeşil kutular. Kırmızı kutuda, fiyat-girdi destekleri ve doğrudan üretim teşviklerinin azaltılmasını istemiştir. Mavi kutu destekleri ise, üretimi azaltmaya ve kısıtlamaya dönük desteklerdir. Bu kutu özellikle AB’nin Ortak Tarım Politikası (OTP) kapsamında öne çıkmıştır. Ayrıca bu programda toplam tarımsal destekleri o ülke tarafından toplam tarımsal üretimin %5’ini geçmeyecek şekilde düzenlenmesi beklenmektedir. Yeşil kutu destekleri ise, ticareti bozucu etkisi olmayan destekler olarak belirtilmiş ve kısıtlamaya tabi tutulmamıştır. Bu kapsam giren destekler, alt yapı hizmetleri, çevre programları ve kırsal kalkınma programları gibi içeriklere sahiptir. Bunlar kısıtlamaya tabi olmayan destekler olarak belirlenmiştir (Narin, 2008). Yeşil kutu kapsamındaki destekler özellikle gelişmiş ülkeler tarafından yoğun olarak kullanılmış, diğer destek türleri bu kapsama alınarak sürdürülmüştür. 1986-2015 yılları arasında küresel tarımsal destek

⁶⁷ Bazı kaynaklarda Amber kutu olarak da geçmektedir.

oranı %50'lerden %12'lere gerilemiştir (Anderson ve Nelgen, 2013). OECD ülkelerinde tarımsal desteklerin toplam hasıla içindeki payı ise %10'lardan %2,5'lara düşmüştür (Swinnen, vd., 2016).

Kırmızı kutu içerisinde bulunan fiyat desteklerinin yerini zamanla gelir destekleri almıştır. AB gibi yapılar, destekleri azaltarak dünya fiyat seviyesine ulaşmış, ardından bu açığı yeşil kutu kapsamındaki telafi edici ödemelerle kapatmıştır. ABD ise benzer şekilde fark ödemeleri ile çiftçilerini desteklemiştir. Bu uygulamalar gelişmiş ülke çiftçilerini korurken, gelişmekte olan ülkelerdeki çiftçileri olumsuz etkilemiştir. 2003'ten itibaren üretimden bağımsız olarak verilen destekler düşük gelirli çiftçiler için sosyal yardım niteliği taşıırken, büyük işletmeler için sermaye birikimini ve kârlılığı artırıcı bir araç hâline gelmiştir.

Öte yandan, tarımsal üretime doğrudan katılmayan ortakçı ve kiracılar bu desteklerden faydalanamamıştır. Ülkeler özgünlüklerine göre hareket etse de, küresel piyasa dalgalanmaları ve iklim değişikliği gibi faktörler tarım ürünlerinde fiyat artışına neden olmuştur. Ancak bu artışlar, kentlere göçü durdurmamış, aksine üretim maliyetlerini artırarak çiftçileri daha da zor duruma sokmuştur. Gıda enflasyonu, hem çiftçinin tüketim harcamalarını hem de üretim maliyetlerini arttırmıştır (Fotourehchi ve Şahinöz, 2016). Nitekim 2007 yılında yaşanan kuraklık, tarım ürünlerinde ciddi fiyat artışlarına yol açmıştır: “Sütte %80, ayçiçeği tohumunda %65, yağlarda %50, buğdayda %50, mısırdaki %34, pirinçte %26 oranında artış görülmüştür” (Kıymaz, 2014). Nitekim 2007 yılında yaşanan kuraklık, tarım ürünlerinde ciddi fiyat artışlarına yol açmıştır: “Sütte %80, ayçiçeği tohumunda %65, yağlarda %50, buğdayda %50, mısırdaki %34, pirinçte %26 oranında artış görülmüştür” (Kıymaz, 2014).

Neoliberal tarım politikalarında kuramsal yaklaşım, üreticileri piyasada birbirleriyle rekabet eden firmalar olarak tanımlar. Bu anlayış, üreticilerin rekabet gücünün emeğin verimliliğini artıracak, ‘akılcı’ kararlar alacakları ve doğa koşullarından eşit etkilendikleri varsayımına dayanır. Bu varsayım, neoklasik liberal ekonomi anlayışının bir yansımasıdır. Ancak pratikte, teknolojik yetersizlik, doğa koşulları ve ülke politikaları gibi birçok unsur üreticiler arasında ciddi farklılıklara yol açmaktadır.

Neoliberal politikalar, devletin teşviklerden çekilmesini ve özel sektörün üretime katılarak bu süreci geliştirmesini öngörmüştür. Ancak bu özel sektör genellikle ürün satış,

tarımsal girdi sağlama, nakliye, soğuk zincir ve süpermarket aşamalarıyla sınırlı kalmış; üretimin doğrudan içinde yer almamıştır.

Bu yaklaşımın sonucu olarak, devlet desteğinin azalması ve üretim maliyetlerinin artmasıyla birlikte tarımda fiyatlar yükselmiştir. Üreticiler arasındaki farklı verimlilik ve doğa koşulları, özellikle Dünya Ticaret Örgütü'nün dünya ortak fiyat sistemi hedefi doğrultusunda, yüksek maliyetli üreticileri farklı alternatif arayışlarına yöneltmiştir. Bu durum, kırsal alandan kente göçü hızlandırmış; aynı zamanda kırsal arazilerin değerlenmesiyle birlikte arazi üzerinde çekişme ve çatışmaları da beraberinde getirmiştir(Oya, 2014).

Desteklemelerin kesilmesi, kredilerin sürelerinin kısaltılması, faizlerin arttırılması ve miktarın düşürülmesi de bu kapsamda yapılan başka bir yoksullaştırma girişimidir. Tarımda uygulanan mülkiyet hakkına yönelik düzenlemeler ya da toprak reform gibi uygulamalar, bu arazilerin şirketler tarafından ele geçirilmesi anlamına gelmektedir.

Piyasa odaklı üretimin yapılması ve pazarda alıcısı hazır bulunan ürünlerden dolayı, üretimde çeşitlilik de azalmıştır. FAO (2019, s.144) raporuna göre, geçmişte var olan tarımsal ürün çeşitliliği gittikçe endüstriyel, monokültür ve yüksek oranda dışa bağlı üretime yerini bırakmıştır. Dünyada, gıda için yetiştirilen 6000 ürün içerisinde, 9 tanesi toplam ürün miktarının %66'sını oluşturmaktadır.

Verimlilik arttırma önerisi ile piyasaya sürülen hibrit tohum, tarım şirketleşmesinin yeni boyutunu gözler önüne sermektedir. İlk aşamalarda düşük fiyatla piyasaya sürülen bu tohumlar, geleneksel tohumların kaybolması ile gittikçe daha yüksek maliyetlere ulaşmış, bu da çiftçinin karlılığının azalmasına neden olmuştur. Çiftçiler, daha önce ürettiğinin bir kısmını tohumluk olarak ayırırken, artık her yıl tıpkı gübre, teknoloji ve kimyasallar gibi tohumu da satın almak durumunda kalmaktadır. Küresel tohum pazarının yaklaşık %60'ı Bayer, Corteva, ChemChina (Syngenta) ve BASF adlı bu dört firma elinde bulunmaktadır. Bu oran, tohum pazarında küresel şirketlerin yoğunlaşmasının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. 1996'da ilk 10 tohum firması, toplam pazarın %37'sini kontrol etmekteydi (Howard, 2016).

Tablo 2.10. A-1961 yılı dünyada en çok satılan ilk 10 tarım ürün

Ürün	Ton
Buğday	39527631
pancar şekeri (sadece santrifüjlü)	14468536
Mısır	13998551
Arpa	7196726
Pirinç, çeltik (pirinç öğütülmüş eşdeğeri)	6282649.7
Soya fasulyesi	4173433
Pamuk tiftiği, çırçırlanmış	3755157
Muz	371846
Patates	2764014
Kahve, yeşil	2726281

Kaynak: FAOSTAT, 1961**Tablo 2.11.** B-1990 yılı dünyada satılan ilk 10 tarım ürünü

ÜRÜN	TON
Buğday	98602135
Mısır	72038151
Soya fasulyesi	52128829
Arpa	21061548
pancar şekeri (sadece santrifüjlü)	17385480
Pirinç, çeltik (pirinç öğütülmüş eşdeğeri)	12405466
Rafine şeker	11252143
Manyok, kuru	9497584
Muz	9029930
Sorgum	8864493

Kaynak: FAOSTAT, 1990

Tablo 2.12. C-2023 yılı dünyada en çok üretilen ilk 10 tarım ürünü

ÜRÜN	TON
Soya fasulyesi(Toplam)	239663318.52
Buğday	199113802.27
Mısır	197868360.45
Pirinç, çeltik (pirinç öğütülmüş eşdeğeri)	52277713.69
Hurma yağı	47640355.31
Arpa	39908314.8
Pancar şekeri (sadece santrifüjlü)	39351095.35
Kolza tohumu	26481880.54
Muz	21148034.1
Ayçiçeği tohumu yağı, ham	16697149.38

Kaynak: FAOSTAT, 2023

Tablolar incelendiğinde, dünya ortalamaları ve piyasa değeriyle karşılaştırıldığında, ürün deseninde sanayiye yönelik yağlı tohumlu bitkilerde bir tarımsal yoğunlaşma yaşandığı görülmektedir. Bu değişim, tarım sektöründe gübre, ilaç, makineleşme ve dağıtım alanlarında yaşanan tekelleşmenin, üretime doğrudan katılmaksızın oluşturulan piyasaya bağımlılığı artırdığı ve bu yolla üreticilere zorunlu üretim kalıpları dayattığını ortaya koymaktadır. Bu durum hem geleneksel hem de yeni bitkilerin üretimde tohum bağımlılığı da demektir. Bunun yanı sıra, piyasanın ürünlerinin belirlendiği bir ortamda fiyatlarının da belirlenmesi kaçınılmaz hâle gelmektedir. Fiyatlar belirlenirken bölgesel girdi maliyetlerindeki değişimler çoğu zaman göz ardı edilmekte; bu da özellikle toprağını terk etmeyip üretime devam eden çiftçiyi zorlu koşullarla baş başa bırakmaktadır. Bu koşullar arasında; maliyetleri düşürme baskısı, verimliliği artırma zorunluluğu, yetersiz ve gecikmeli desteklemeler, teknolojik yetersizlikler, düşük kâr oranları, olumsuz doğa koşulları, piyasa dalgalanmaları, geleneksel ürünlerle yeni tarım ürünleri piyasasında tutunma çabası ve artan rekabet yer almaktadır. Sonuç olarak, bu üretim yapısı ve piyasa ilişkileri, öncelikle çiftçinin en yakınındaki sınır komşusuyla başlayan bir rekabet ortamı yaratmakta; bu da kırsalda dayanışma yerine bireysel rekabeti körükleyen bir yapıyı beslemektedir.

3. ALAN ÇALIŞMASI

Tarihlendirmesi 1900'lü yılların başında olan ve atalarından bu bölgede farklı yerleşimlerde yüzlerce yıl kız kaçırma, kan davası, namus diye adlandırdıkları(G,4, E, 80) durumlar dışında problem yaşamamış bir yer Arıköy. Herhangi bir mülkiyet temelli çatışma hikayesi olmayan yerleşim yerinin 2000'li yıllardan itibaren sürekli çekişmeye başlaması suni veya sonradan oluşmuş koşullara bağlı bir problemin varlığına işaret etmektedir. Yerleşim yerimiz olan Mardin-Mazıdağı-Arıköy'de son yıllarda gittikçe şiddetlenen ancak özellikle 2004 yılında ilk olayın başladığı olaylar, yerleşim yerinde bir hakimiyet, üretim aracı olan araziye ele geçirme ve rakibini köy dışına itmeye çalışma üzerine taleplerden oluşmaktadır(G,4,E, 80). Akrabaların ortak çıkar çevresinde birlikte hareket ettiği feodal aile yapısı anlayışının aslında yaşanan bireysel çekişme ve çıkara dayalı çatışmada görülmesi arasındaki çelişki de ayrıca dikkat çekicidir. Çekişmeler taraflar üzerinden çok uzakta olup ilgisi bulunmayan akrabaları da doğrudan kapsamaktadır. Köydeki olayların ulusal haber kayıtlarında 2009 yılında işlenmeye başladığı ve son kayıtlar 2023 yılında barıştırıldıklarına yönelik süreci içermektedir. Bu bir taraf aileye ceza kesme ve barıştırılma merasimi sonrası olaylar dinmemiş geçen iki yıl içerisinde birçok sabotaj, zarar verme, arazi ekim alanlarını yakma eylemi gibi olaylar yaşanmış, 2024 yılı yaz döneminde köyde tarım yapan ve dışarıdan gidiş geliş yaparak köyde tarım yapan farklı kişilerin farklı zamanlarda yüzlerce üzüm bağı, malı, maşere yeri(üzüm sıkma işi için inşaa edilen yer), sulama sistemi zarar görmüştür. 2023 yılına kadar kadın, çocuk, genç, yaşlı birçok yaralı ve bir ağır yaralanmaların olduğu olaylar olmuştur. Yapılan akid ile olaylar bir yıl kadar durulmuş ancak yeniden çatışmaya doğru başlangıç noktasına dönmüştür. Benzer durumların Diyarbakır'da çalıştığım tarımsal ova köyünde ve çevresinde de benzer yerlerde yaşandığına şahitliğim ve dinlemelerim sonucunda konunun kırsala öznel basit bir 'cehalet' ile açıklanamayacağını yaşananın tarımsal arazi hakimiyetlerinin belirli bir tarih sonrası ve belirli bir bölgede

yoğunlaşması araştırma konusu olma değeri taşıdığını göstermiştir. Yerleşim yerindeki araziye hakimiyet, muhtarlık, sınır ihlali, sulama kanalı açma gibi konular üzerinden yaşanan çekişmeler büyük yaralanmalara kadın ve çocukların dahil bu çatışmalardan yaralanmasına, toplu ölümlere, göçlerin yaşanmasına neden olmuştur. Nihai beklenti bir tarafın diğer tarafı köyden çıkarıp rantı ele geçirmek üzere olan bu çekişmeler bölgede de yoğunlaşan çatışmalara benzerlik göstermektedir. Yine bölgeye özgü çözüm yöntemi olarak devreye kanaat önderlerinin, dini liderlerin veya aile ileri gelenlerinin girmesi ve mahkemeler gibi hükümler vermesi çözüme dair bilincin de ayrıca temelleri üzerinde durumayı gerektirmiştir. Bu çözüm yönteminin tarihsel temelleri ortaya çıkarılmıştır.

3.1. Araştırmanın Alanı

Bu çalışmanın saha uygulamaları, Mardin ili Mazıdağı(Şemrex, Şamrah) ilçesine bağlı Arıköy(Xana Zembur) köyünde gerçekleştirilmiştir. Alan seçimi, köyün tarihsel derinliği, coğrafi konumu, sosyo-ekonomik yapısı ve toplumsal dönüşüm dinamiklerini yansıtan örnek niteliği dikkate alınarak yapılmıştır. Hem yerleşim yerinde hem de çevresinde arazi anlaşmazlıklarının yaşanması, bu yerleşimlerin benzer politik ve ekonomik dönüşümlerin etkisinde olması, sosyal değişimleri ülke ölçeğinde mekansal ve tarihsel nedenlerle benzer şekillerde geçirmeleri alanın seçiminde etkili olmuştur. Bölgede yaşanan arazi çatışmalarının temeli, katılımcıların gazete haberleri ve diğer yerleşimlerden kişilerin aktarımlarına göre, yakın alanlarda yaşayan köylüler arasında tarım arazileri üzerindeki hakimiyet iddialarına dayanmaktadır. Bu çatışmalar bazen doğrudan arazi üzerindeki fiziki karşılaşmalar, bazen kent merkezlerine taşınan hukuki ve sosyal sürtüşmeler, bazen de muhtarlık seçimleri üzerinden yaşanan güç mücadeleleri olarak kendini göstermektedir. Mardin, hem Türkiye’de hem de dünya genelinde, çok kültürlülüğün ve farklı inanç unsurlarının bir arada yaşadığı bir alan olarak tanımlanmaktadır. Kentin nüfus yapısı şu şekilde aktarılmaktadır:

“Osmanlıların 1517’de devraldıkları Mardin, uzun sürmüş Müslüman Artuklu dönemi ‘rönesansı’na ve takip eden Akkoyunlular ve Safeviler gibi yine Müslüman olan diğer bölgesel güçlerin egemenliğine rağmen, nüfus olarak esasen Hristiyan ağırlıklı bir kent görünümündeydi. Kentin bu niteliği, 16. yüzyılın sonlarına kadar daha da artarak sürdü; 19. yüzyılda da durum değişmedi. Ancak, 20. yüzyıl başlarında bu tarihsel süreklilik, milliyetçilik çağının kaçınılmaz bir sonucu olarak, Mardin’i de

çeyrek yüzyıl gibi kısa bir süre içinde bir Müslüman kenti haline getirdi'' (Aydın vd., 2019, s. 195)

15.Yüzyıl ile 19. Yüzyıl arasındaki nüfus dağılışı tablo 3.1 ile gösterilmiştir.

Tablo 3.1.1518-1834 Yılları arasında Mardin'nin nüfusun dağılımı

Yıl	Hristiyan	Müslüman	Yahudi
1518	900	600	0
1523	1400	800	100
1540	2000	1200	100
1564	2400	900	100
1834	3000	2800	0

Kaynak: Aydın, vd., 2019, s. 205

Osmanlı devletinde uygulanan dinsel kategorizasyona dayalı vergilendirme sistemi sayesinde tutulan vergi kayıtlardan yola çıkarak günümüzde yerleşimlerin demografik verileri tespit edilebilmektedir. Bu verilere göre kentin nüfusunun dağılımı nefer(hane) sayısı zamanla değişmiştir. Bu durum köy özelinde de anlatılarla paralellik göstermektedir. Köyün bulunduğu Mazıdağı, geçmişte de tarım ve hayvancılığın öne çıktığı bir bölge olarak, Mardin ili içinde, kenti besleyen üç ilçeden biri olarak kabul edilmektedir. Bu özelliğine bağlı olarak 18. yüzyıla bölgede feodal örgütlenmenin yaygın olduğu da aktarılmaktadır(Aydın, vd., 2019).

Tablo 3.2.1914 yılında Mardin'de nüfusun inanç gruplarına göre dağılımı

İnanç Grubu	Toplam Nüfus	Oranı (%)
Müslüman	163515	%76,2
Rum	12	%0,006
Ermeni	344	%0,16
Ermeni Katolik	7070	%3,3
Protestan	3323	%1,5
Süryani	29788	%13,9
Kadim Süryani	3529	%1,6
Keldani	3762	%1,8
Yezidi	2060	%0,96
Yakubi	0	%0
Yahudi	1243	%0,58

Kaynak: Karpat, 2003, s. 214⁶⁸

Bu dönemde Mazıdağı ilçesi henüz Derik ilçesine bağlı bir yerleşim olduğu için bu dağılımda yer almamıştır. Çünkü Derik de Diyarbakır'a bağlıdır. İlçede nüfusun dağılışı Mardin geneline paralellik göstermektedir (Karpat, 2003).

3.2. Araştırma Katılımcıları ve Özellikleri

Araştırmada katılımcı özellikleri belirlenirken, yalnızca günümüzde yaşanan olayların içinde olan kişiler değil; aynı zaman olayların öncesini, dönemin üretim ilişkilerini, köyün geçmiş yaşantılarını ya doğrudan deneyimlemiş ya da atalarından dinleyerek aktarma yetisine bireylerden seçilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların seçiminde belirli kriterlerin oluşturulması ve çerçevenin net bir şekilde çizilmesi, nitel araştırmalarda ulaşılmak istenen verilere erişimi kolaylaştıran önemli bir unsurdur. Nitel araştırmalarda, geniş örneklem grupları yerine, derinlemesine veri sunabilecek az sayıda katılımcının seçilmesi esastır.

Bu nedenle, araştırma amacına uygun biçimde seçilen bu bireyler üzerinden yürütülen çalışmalara "amaçlı örnekleme" adı verilmektedir(Creswell, 2013, s. 156). Neuman, amaçlı örnekleme yönteminde, yalnızca katılımcıların yargılarının değil, aynı zamanda araştırmacının kendi değerlerinin de sürece dahil olabileceğini belirtmektedir (Çevik, 2022). Bu çalışmada, anket gibi nicel bir yöntem kullanmadığından katılımcı sayısı sınırlı tutulmuş ve belirlenen kriterlere uygun gönüllü bireyler arasından seçim yapılmıştır. Araştırma öncesinde, rıza formunu imzalayarak onay veren 10 katılımcı ile görüşmeler planlanmış; ancak saha görüşmeleri sırasında, yeni bilgi ve bakış açıları sundukları düşünülen beş katılımcı daha sürece dahil edilmiştir. Olayın doğrudan tarafı olan kişilerden, suçlayıcı ya da tetikleyici taleplerle görüşme yapmak isteyenler, araştırmanın nesnelliğini korumak adına çalışmaya dahil edilmemiştir. Elbette, çatışmanın güncel boyutlarına da şahitlik etmiş kişilere de yer verilmiş, ancak haklı-haksız arayışından çok, olayın nedenlerine ve tarihsel bağlamına odaklanılmıştır. Bu yaklaşım, araştırmanın nedensellik ilkesi çerçevesinde yürütülmesini sağlamayı amaçlamıştır.

⁶⁸ Oransal hesaplamalar yazarın kitabından GPT4.1 yapay zeka uygulaması aracılığı ile yapılmıştır. Hatalı hesaplamalar düzeltilmiştir.

Belirlenen kriterler;

- Yaş Kriterleri: Katılımcıların 50 yaş ve üzeri olmalarına özen gösterilmiştir. Bu tercih, geçmişe yönelik aktarımların birinci veya ikinci ağızdan aktarımını sağlamak amacı taşımaktadır.
- Üretim ilişkilerine tanıklık: Katılımcıların, köyde geçirdikleri yaşam süresi boyunca üretim ilişkilerine doğrudan şahit olmuş ve bu deneyimleri aktarabilecek yeterliliğe sahip bireyler olmalarına dikkat edilmiştir.
- Çatışmalardan etkilenme düzeyi: Katılımcıların, çatışmanın iki tarafından birine yakınlık göstermesi; bu olaylardan doğrudan etkilenmiş ya da çözüm süreçlerine fiilen veya iletişim araçları aracılığıyla dâhil olmuş olmaları tercih sebebi olmuştur.
- Toplumsal cinsiyet dengesi: Kadın ve erkek deneyimlerinin eşit şekilde temsil edilebilmesi adına, her iki cinsiyetten bireylerin katılımı sağlanmaya çalışılmıştır.
- Yerleşim durumu: Hem hâlâ köyde ikamet eden hem de köyden göç etmiş bireylerin katılımı sağlanarak, olayın mekânsal etkilerinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır.
- Tarım faaliyeti deneyimi: Katılımcıların, geçmişte çiftçilik yapmış veya halen tarımsal faaliyette bulunan kişiler olmalarına özen gösterilmiştir.

Görüşmeler, katılımcıların kendilerini en özgür ve rahat biçimde ifade edecekleri ortamlarda gerçekleştirilmiş ve sesli kayıtlar bu doğrultuda alınmıştır. Dil tercihi katılımcılara bırakılmış; Kürtçe ifade etmeyi tercih eden katılımcılarla görüşmeler Kürtçe gerçekleştirilmiş ve sorular da Kürtçe sorulmuştur. Alınan kayıtlar, daha sonra tarafımca Türkçe'ye çevrilerek yazıya aktarılmıştır. Katılımcıların farklı eğitim düzeylerini yansıtmaları amacıyla çeşitli kriterler belirlenmek istenmiş; ancak 15 katılımcıdan yalnızca biri ortaokul, beşi ise örgün ilkokul mezunu olduğunu belirtmiştir. Geriye kalanlardan ikisi, köye okul geldiğinde yaşlarının ileri olduğunu, öğretmene tavuk, yumurta gibi hediyeler götürerek gece okuluna devam ettiklerini ve bu sayede kendi ifadeleriyle “diploma almayı hak kazandıklarını” belirtmiştir. Bu kişilerden biri, ilkokul mezunu olduğunu ancak çok zor okuduğunu ifade etmiştir (G,4, E, 80). Kalan katılımcılardan bir erkek ve dört kadın, hiç okuma yazma bilmediklerini belirtmiştir; kadınlar, bunun yanında birkaç kelime dışında hiç Türkçe de bilmediğini ifade etmiştir. Yerleşim bilgileri bakımından, görüşmelere katılanların yedisi köyde ikamet etmektedir, üçü Diyarbakır'da, beşi ise Aydın ilinde yaşamaktadır.

Böylece, toplamda 15 kişiyle yapılan görüşmelerden veri toplanmıştır. Buna ek olarak, Haziran 2023 yılında Diyarbakır Serçeler köyünde yaşanan arazi anlaşmazlığına ilişkin olarak, bu köyden bir kişiyle daha görüşme yapılmıştır. Söz konusu görüşme, olaydan yaklaşık 11 ay sonra, Mayıs 2024'te, henüz bir uzlaşmaya varılamadığı ve köyün jandarma kontrolünde olduğu bir dönemde, Diyarbakır kent merkezinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeci, her ne kadar köyde ikamet etse de, taraflarla akrabalık bağı bulunmadığını, ancak bu çatışma sırasında iki yakın arkadaşını kaybettiğini belirtmiştir.

Araştırma alanındaki görüşmecilerden, halen köyde yaşayan ve çalışabilecek durumda olanlar, çiftçilik faaliyetlerine devam etmektedir. Ancak köyde ikamet eden 65 yaşın üzerindeki erkek katılımcılardan yalnızca bir kişi emekli olduğunu beyan etmiştir. Biri sigorta kaydı bulunmadığı için, esnafılık yapan oğlunun uzun yıllar prim yatırması sayesinde emekli olduğunu belirtmiştir. Diğeri ise tarım bağkurunu yine çocuklarının ödemesi sayesinde emekli olduğunu belirtmiştir. Kadın katılımcılardan ise hiçbir yerleşimde yer alanı emekli olamamıştır. Göç eden katılımcılar, başka illerde genellikle mevsimlik tarım işleri yapmak üzere göç ettiklerini belirtmiştir. Bu gruptan yalnızca biri çiftçiliğe devam ettiğini, diğerlerinin ise inşaat işleri, esnafılık gibi mesleklerde çalıştıklarını ifade etmiştir. Ayrıca bu gruptan altı erkek katılımcı emekli olabildiğini ifade etmiştir. 1970 öncesi doğumlu kuşakta, kadınların eğitim, ekonomi ve kamusal alanda varlık göstermeleri oldukça sınırlı kalmıştır. Bu durumu açıkça ortaya koyan örneklerden biri, Diyarbakır'a göç eden, Kürtçeden başka dil bilmeyen ve hiç okuma yazması olmayan kadın bir katılımcının anlatımıdır. Katılımcı, 1990'lı yıllarda Diyarbakır Bağlar Körhat Mahallesi'nde, eşi olmadığı zamanlarda bakkal dükkanına tek başına baktığını, ancak örneğin Aydın'a gittiğinde bir marketten tek başına ekmek dahi alamadığını ifade etmiştir (G,9, K, 75-80). Bu durum, dil bilememenin kamusal alanın dışında kalmaya etkisinin cinsiyet rolleriyle birleşince kadınlar üzerinde daha fazla hissedildiğini göstermektedir. Katılımcıların yaş ve kimlik bilgilerine ilişkin karşılaşılan temel sorunlardan biri, ortalama beş yıl içinde doğmuş olan bireylerin resmi kayıtlarda aynı yaşta görünmeleridir. Bu durumun temel nedenleri arasında, ilçe merkezine çocukların götürülmesindeki zorluklar ile ebeveynlerin, özellikle erkek çocukların askere geç gitmesini sağlayarak, tarlada veya çobanlıkta çalışmaları için yerlerine daha uzun süre köyde kalmalarını istemeleri yer almaktadır. Genellikle, çocukların doğum tarihleri nüfusa 1-5 yıl gecikmeli olarak işlenmiştir. Bu nedenle katılımcılar, gerçek yaşlarını, geçmişte yaşı bilinen

birinin düğünü, doğumu ya da bölgeye özgü önemli bir olayla ilişkilendirerek ifade etmişlerdir. Bu tarihsel karşılaştırmalar, yaş tahmininde referans olarak kullanılmıştır. Araştırma kapsamında her katılımcıya özel bir profil oluşturulmuştur. Metin içinde, “Görüşmeci” kelimesinin baş harfi olan “G” ve görüşmeciye verilen bir numara ile atıf yapılacaktır. Numaralandırma rastgele yapılmış, herhangi bir yaş, cinsiyet veya konum kriterine göre sıralama uygulanmamıştır. Bazı görüşmeciler, yaşlarını tam olarak belirtmekte zorlandıklarından, bu bilgi kendi beyanlarına dayalı olarak bir yaş aralığı şeklinde ifade edilmiştir.

Tablo 3.3. Görüşmecilerin listesi

Numara	Yaşadığı Yer	Yaş	Cinsiyet	Çalışma Durumu
G 1	Aydın	55	ERKEK	Emekli
G 2	Aydın	68	ERKEK	Çiftçi
G 3	Diyarbakır	100-103	KADIN	Geliri Yok
G 4	Arıköy	80	Erkek	Emekli-Çiftçi
G 5	Arıköy	52	Erkek	Çiftçi
G 6	Arıköy	63-68	Erkek	Çiftçi
G 7	Aydın	83	Erkek	Emekli
G 8	Aydın	78	Erkek	Emekli
G 9	Arıköy	75-80	Kadın	Geliri Yok
G10	Aydın	77-80	Kadın	Geliri Yok
G 11	Diyarbakır	62	Erkek	Emekli
G 12	Arıköy	75-78	Kadın	Geliri Yok
G 13	Arıköy	84	Erkek	Çiftçi
G 14	Arıköy	80-85	Erkek	Emekli

G 15	Diyarbakır	28	Erkek ⁶⁹	Çiftçi-Öğrenci
G, 16	Diyarbakır	59	Erkek	İşçi, Çiftçi

Görüşme çözümlemesinde yapılan atıflar, metin içinde ilk sütunda yer alan numaralandırma temel alınarak yapılmıştır. Atıflar, herhangi bir karşılaştırma içermediğinden “G, 1, E, 55” biçiminde kısaltılmıştır; burada Görüşmeci(G), Numara(1), Cinsiyet(E: Erkek / K: Kadın), ve Yaş(55) bilgilerini ifade etmektedir. Katılımcı profilleri incelendiğinde, köyde yaşantısı devam eden erkek ve kadınların kamusal haklara erişim açısından dezavantajlı konumda oldukları gözlemlenmiştir. Katılımcıların tamamı bu köyde doğmuş olup, doğum tarihleri geriye gittikçe, yani yaşları büyüdükçe kamusal haklardan yararlanma olanaklarının daha da sınırlı hale geldiği anlaşılmaktadır.

3.3. Veri Toplama Yöntemleri

Veri toplama süreci, alanda yüz yüze görüşme ve doğrudan gözlem yöntemleriyle, yarı yapılandırılmış sorular kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Sorular hazırlanırken, *mülakat kılavuzu yaklaşımı* benimsenmiş; bu çerçevede konuya ilişkin bilgilerin derinlemesine öğrenilmesi ve ulaşılmak istenen verilere doğrudan yönelinmesi hedeflenmiştir. Bu yöntemde, alt başlık ve temalar önceden belirlenerek ilgili konunun detaylarının açığa çıkması hedeflenmektedir (Çevik, 2022). Örneklem sürecinde, *maksimum çeşitlilik örnekleme*⁷⁰ tercih edilmiştir. Bu doğrultuda, olayın her iki tarafında yakınlığı bulunan, köyde yaşayan ve başka yerleşimlere göç etmiş bireylerin anlatımlarıyla, çok yönlü ve farklı bakış açılarını içeren verilerin elde edilmesi hedeflenmiştir (Creswell, 2013, s. 157). Araştırma, nitel yöntemle yürütüldüğü için, örneklem büyüklüğü istatistiksel genelleme değil, derinlemesine veri toplama esasına dayanmaktadır. Bu nedenle, geniş ve rastlantısal örneklem yerine, belirlenen kriterlere (yaş, deneyim, aile bağı gibi) uygun kişiler tercih

⁶⁹ Görüşmeciyle tez yazım sürecinde alan dışından Serçeler köyünde yaşanan arazi çatışması sonrası olaya ilişkin bilgi alma amacıyla yapılmıştır. Ssonuç ve öneriler bölümünde problem ve çözümsüzlüğe dair benzerlikler üzerine yer verilecektir.

⁷⁰ “Bireylerin veya mekanların spesifik özelliklerine bağlı olarak çeşitli doküman varyasyonlarının kullanılmasıdır”(Creswell, 2013, s. 158) şeklinde aktarmaktadır. Bu anlamda gözlem, görüşme ve internet gazete haberleri ve köyün sosyal medya sayfası veri toplamak amacıyla işe koşulmuştur.

edilmiştir. Nitel çalışmalarda, hedeflenen elde edilen bilgileri sayısal olarak istatistikleştirmek değil, konunun farklı yönleriyle aydınlatılmasına katkı sunmaktır (Pinnegar & Daynes, 2007).

Araştırma kapsamında, toplamda 17 saati aşan 23 ses kaydı alınmış; bu kayıtlar tarafımda Türkçe'ye çevrilerek deşifre edilmiştir. Elde edilen anlatılar, iki tür kaynak üzerinden sınıflandırılmıştır:

1. Birinci el kaynaklar – Olaylara doğrudan tanıklık eden katılımcıların anlatımları.
2. İkinci el kaynaklar – Katılımcıların önceki kuşaklardan (ebeveyn, büyük ebeveyn vb.) aktardıkları bilgiler.

Bunun yanı sıra, Arıköy yerleşim yeri dışına göç etmiş, ancak köy ve çatışma taraflarıyla bağlantısı bulunan, nüfus artışı, tarımda makineleşme gibi nedenlerle Diyarbakır ve Aydın illerine yerleşmiş bireylerle de görüşmeler yapılmıştır.

3.3.1. Veri toplama süreçleri

Saha çalışması, Mart–Haziran 2024 yılı döneminde köy ayda iki kez gerçekleştirilen ziyaretlerle başlatılmış ve bu süreçte saha gözlemleri kaleme alınmıştır. . Ardından, Haziran–Eylül 2024-2025 döneminde Aydın'da, Eylül 2024 – Haziran 2025 döneminde ise Diyarbakır'da katılımcılarla görüşmeler yapılmıştır. Belirlenen katılımcıların onayları alındıktan sonra, Mayıs-Haziran 2025 döneminde toplam 25 gün boyunca, köy yerleşiminde yedi katılımcı, Diyarbakır'da üç katılımcı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Haziran-Temmuz 2025 döneminde, 14 gün süresince Aydın'da beş katılımcı ile görüşülmüştür. Köydeki görüşmeler, çoğunlukla katılımcıların evlerinde, gruplar halinde oturulan odalarda yapılmıştır. Ancak bir görüşme sırasında, aynı odada başkalarının yemek yediği bir ortamda kayıt alınmak durumunda kalınmıştır. Köy yerleşiminde görüşülen katılımcıların daha rahat konuşması adına, kendilerinin saygı duyduğu aile büyüklerinden destek alınmış ve konuşmaları bu sayede teşvik edilmiştir. Bazı durumlarda, kadın ve erkek katılımcıların birlikte bulunduğu ortamlarda ses kayıtları alınmıştır. Bu nedenle, özellikle iki ses kaydında ortamın oldukça gürültülü olduğu ve bu durumun kayıt kalitesini sınırladığı gözlemlenmiştir. Bu görüşmeler, görüşmecilerin sorgulanma hissi yaşanmadan, sohbet havasında kendilerini rahatça ifade etmelerini sağlamak amacıyla yürütülmüştür. Özellikle kadın konuşmacıları ve konuşmaya teşvik edilmeleri zor olmuştur. Eş olan iki katılımcının

birlikte bulunduğu görüşmelerde, erkeklerin daha baskın konuştuğu, kadınların ise konuşurken kendini ifade etme konusunda çekimser kaldığı gözlemlenmiştir. Ancak, kadın katılımcılara daha fazla söz hakkı verilerek, kendilerini ifade etmesi tarafımdan teşvik edilmiştir. Ses kayıt cihazı hakkında bilgilendirilen katılımcıların, cihazın görünür olmaması durumunda daha rahat konuştukları gözlemlenmiştir. Ayrıca çevre köylerde yaşanan çatışmalara dair anlatımlarda daha istekli davranmış olsalar da, isim verme konusunda çekingenlik göstermişler, herhangi bir adli sonuç doğmayacağına dair güvence verilmesine rağmen, doğrudan olaylara ilişkin sorulara yanıt verirken dikkatli ve mesafeli bir tavır sergilemişlerdir. Görüşmelerin yürütüldüğü dönemde köyde, ürün ekim, üzüm belleme, bağlama ve katılımcıların kendi deyimiyle “kibrit atma”(kükürt atma) sezonu devam etmekteydi. Aynı zamanda birçok katılımcı Diyarbakır’ın ova köylerine çapa işine gitmek üzere mevsimlik tarım işçiliği yapıyordu. Bu nedenle, özellikle hafta sonu ziyaretlerinde çalışmakta olan katılımcılara ulaşmakta güçlük yaşanmıştır. Bunun yanında, köyde tek bir mobil operatörün hizmet vermesi ve onun da sadece yüksek tepelerde çekim gücüne sahip olması, iletişim kurmayı zorlaştıran bir diğer etken olmuştur. Örneğin Görüşmeci 5 ve 6 ile, aktif olarak çiftçilik ve mevsimlik tarım işçiliği yaptıkları için, yalnızca hafta içi köyde kendi tarlalarında çalıştıkları zaman dilimlerinde görüşme yapılabilmektedir.

Balıkesir’de yaşayan Görüşmeci 8 ile Aydın’daki bir akraba ziyareti sırasında, 21 Haziran 2025 tarihinde görüşme gerçekleştirilmiştir. Aydın’daki diğer görüşmeciler, katılımcıların kendi evlerinde yapılan ziyaretler sırasında yürütülmüştür. Ancak, Görüşmeci 10’un sağlık sorunları, ikinci gün planlanan görüşmenin devam ettirilmesini engellemiş, aktarımı sınırlı kalmıştır.

3.3.2. Alan dışı veri kaynakları

Diyarbakır Milli Emlak İl Müdürlüğü’nde müdür yardımcısı ile yapılan görüşmede, bölge tarım arazilerinin sahipliğine ilişkin veri talebinde bulunulmuş, ancak bu tür verilerin paylaşılamayacağı ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra, bölgeyi farklı bakış açılarıyla ele alan yazılı kaynaklar ve belgelerden de yararlanılmıştır. Özellikle bölgenin aşiret ve cemaat yapısı üzerine Aydın vd. (2019) sunulan veriler ile köyün arkeolojik geçmişine dair yapılmış çalışmalar, sözlü anlatıların doğrulanması ve tarihsel bağlamın netleştirilmesi açısından yol gösterici olmuştur. Ayrıca, Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı

(GAP BKİ) tarafından yayımlanan geçmiş yıllara ait bilgilendirme, gelişim ve tanıtım dergisi, bölgedeki ekonomik ve sosyal dönüşümün seyrini incelemede değerli veriler sunmuştur. Bununla birlikte, bölgede yaşanan olayların istatistiksel dağılımını ve örüntülerini ortaya koymak amacıyla, ulusal ve yerel dijital gazete haberleri taranmış ve içeriklerine göre sınıflandırılmıştır. Bu bağlamda ulaşılan en eskisi 2005 yılından başlamak üzere Temmuz 2025 yılına kadar medyaya yansıyan arazi çatışmaları ülke çapında istatistiklendirilmiştir.

Haber incelemesi yapılırken şu hususlara dikkat edilmiştir:

- Arama motorunda tekrar eden farklı haber kaynaklarını verilere eklememe
- Geçmiş tarihli haber sayılarında yaralıların bazılarının ölmüş olma durumuna göre düzeltmeler
- Arama motorunda 30 sayfa sınırı olmasından dolayı 30 sayfa olma durumunda yıl aralıklarını düşürme
- Çatışmaların yaşandığı tüm illeri kapsama alma
- Haber içeriklerinde çatışmaların yaşandığı tarafları ve ilgili ilçelere dikkat etme
- İllere göre tekrar ve vaka sayılarını tespit etme

Gibi hususlara dikkat edilerek toplam incelenen 780 haberin filtrelerden kaçan tekrar edenleri ve alakasız çatışma haberleri ayrıştırılarak hazırlanmıştır. Veriler, Claude YZ motorunda tablollaştırılıp oransallaştırma hesaplamaları yapılmıştır

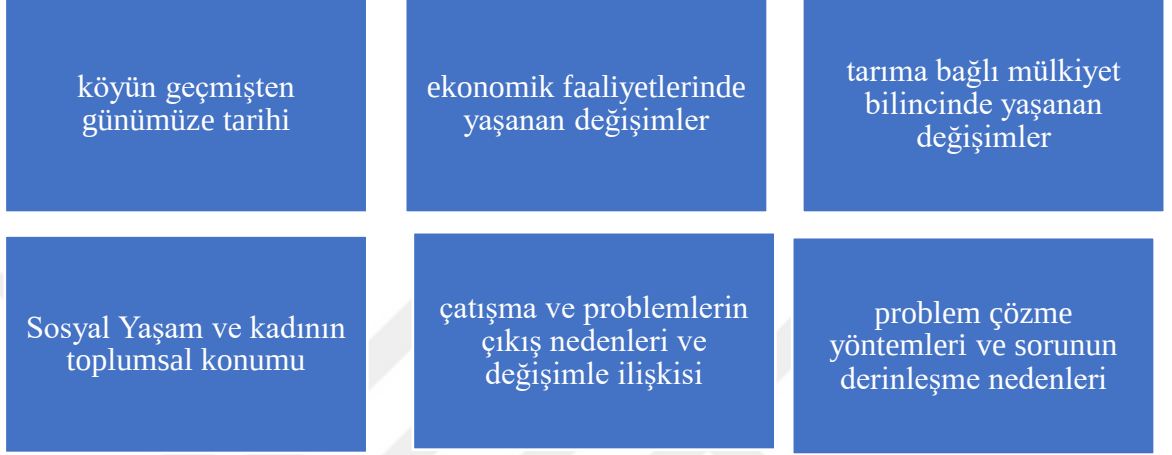
Sonuç olarak, alandan toplanan veriler ve yapılan değerlendirmeler, 21. yüzyıl toplumunda üretim ilişkilerinin otobiyografiler anlatılar ve olay aktarımı üzerinden nasıl değiştiğine dair dayanaklar sunmayı amaçlanmaktadır. Aynı zamanda, yaşanan problemlerin kaynakları ve çözümsüzlük nedenleri üzerine çok yönlü bir sorgulama yapılması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, mülkiyette el değiştirmeler, geçmiş toplulukların yapısı, yakın dönemdeki üretim ilişkileri ve üretim biçimleri, aile yapısı, kültürel yaşam, kadına yönelik bakış ve toplumsal konumu, mülkiyet anlayışında meydana gelen değişim nedenleri, göçler, çatışma nedenleri ve çatışmaların yaşandığı dönemsel bağlamlar gibi konular üzerinde durulmuştur. Katılımcıların bu başlıklara dair düşünce ve deneyimlerinin derinlemesine anlaşılabilmesi amacıyla, görüşme formu da bu temalar doğrultusunda yapılandırılmıştır.(EK-1)

3.3.3. Veri analizi ve yazıya dökümü

Yapılan görüşmelerde, bazı katılımcıların Türkçe bilmemesi, Türkçe bilenlerin ise Kürtçe kelime dağarcığı daha geniş olması nedeniyle görüşmelerde Kürtçe kullanımı tercih edilmiştir. Nitel araştırmalarda, görüşme kayıtlarının dökümüne ilişkin temel ilke, verilerin bağlamından koparılmadan ve olduğu gibi aktarılmasıdır (Miles ve Huberman, 1994). Bu nedenle, görüşme kayıtları çevrilirken, katılımcıların ifade biçimleri, duygusal tonlamaları ve anlatı bütünlüğü korunarak Türkçe 'ye aktarılmıştır. Nitel araştırmalarda çoğunlukla dört analiz yöntemi kullanılmaktadır. Bunlar; betimsel analiz, içerik analizi, söylem analizi ve metin analizidir. Betimsel analiz, kişilerin yaşam öyküleri, yaşayış koşulları ve çeşitli yönlerinin ele alındığı; aynı zamanda yerleşim yerinin genel tanıtımının yapıldığı analiz türüdür (Miles ve Huberman, 1994). Bu analizde, katılımcıların anlatımları olduğu gibi, yapısal bir bütünlük içinde sunulur. İçerik analizinde ise, veriler daha derinlemesine incelenir; anlatılanlar, ortak kavram ve temalar çerçevesinde sınıflandırılarak düzenlenir. Betimsel analizle toplanan verilerin, içerik analizi yoluyla kavramsal bağlamda tematik başlıklar altında gruplanması, nitel çalışmalarda yaygın bir uygulamadır (Miles ve Huberman, 1994).

Bu çalışmada, veri analiz yöntemi olarak hem betimsel hem de içerik analizleri birlikte kullanılmıştır. Böylece, farklı katılımcılardan aynı konuya ilişkin elde edilen veriler, ortak temalar altında birleştirilerek değerlendirilmiştir. Belirlenen temalar, özellikle köyde yaşanan toplumsal ve ekonomik dönüşümler ile rekabetin oluşum nedenlerine odaklanmaktadır. Bununla birlikte, geleneksel kalıpların ve kültürel kodların etkisi, politik süreçlerin yansımaları ve piyasa ilişkilerinin yerleşim yerindeki etkileri, katılımcıların kendi ifadeleriyle analiz edilerek çalışmaya yansıtılmıştır. Patton'un (2018) aktardığı üzere, nitel kodlama, yalnızca alan öncesinde soruların hazırlanması sürecini değil; aynı zamanda saha çalışması sırasında ortaya çıkan durumlar ile katılımcılara dair gözlemler doğrultusunda yapılan analizleri de içerecek şekilde kapsamlı bir süreci ifade etmektedir. Bu bağlamda, veri analizi sürecinde içerik, tematik analizle yapılandırılmış, bu yapılandırma da araştırma probleminin temellendirilmesi ve nedenlerinin ortaya konulması amacıyla oluşturulan temalar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Veriler temel altı tema çerçevesinde analiz edilmiştir.

3.4. Bulgular, Verilerin Analizi

3.4.1. Köyün isimlendirilmesi ve etimolojik kökeni

Mazıdağı ilçesi, adını geçmişte bölgede yaygın olarak bulunan ve kestane benzeri şekilde tüketilebilen Mazı Meşe Palamudu'ndan almıştır. Her ne kadar bazı bölgelerde bu ağaç türüne hâlâ rastlansa da, ilçe zamanla ismini aldığı bu doğal varlığı da, pek çok diğer unsurla birlikte, büyük ölçüde yitirmiştir. İlçeye verilen “Şamrah” ismi, tarihsel olarak Şam (Şam/Şamrah) kervan yolu üzerinde olması nedeniyle yer almasıyla ilişkilendirilmektedir(Mardin Valiliği, t.y.)

Köyün isminde geçen “Xana”, yani “Han” adlandırması da bu geçmişe dayanmaktadır. “Zembur” kelimesi Türkçede “eşek arısı” anlamına gelmekte olup, köy adındaki bu ifade Farsçadaki anlamıyla kullanılmaktadır. Aynı şekilde, “Xan” kelimesi Farsça’da “harabe” veya “geçiş yolu”, veya “kervan hanı” anlamları taşımaktadır. Köyün bir dönem terk edilmiş yerleşim olması yeri olması nedeniyle, adı bu coğrafi görünüm üzerinden verilmiş olabilir. Nitekim Kürtçede “Zembur” kelimesi arıyı tanımlamak için kullanılmamakta, bunun yerine “Moz” veya “Mozkırtı” ifadeleri tercih edilmektedir. Bu durum, köy adının yerel dil yapısından ziyade dışsal bir adlandırma süreciyle şekillendiğini düşündürmektedir. Bununla birlikte köyün tarihi bir kervan yolu üzerinde bulunduğunu aktarılmaktadır (G, 11, E, 62), bu da adlandırmanın daha önceden yerleşmiş bir isimlendirme olabileceğine işaret etmektedir.

3.4.2. Köyün yerleşimi ve idari yapısı

Köyde bulunan tarih öncesi çağlardan kalma mağaralar, kervan konaklama alanları olarak kullanılmıştır. Bir görüşmeci, çocukluk döneminde mağara girişinde, kervanlardan kalma ve hayvanları bağlamak için çakılı bulunan halkalı zikkellerle oyun oynadıklarını aktarmıştır(G, 4, E, 80). Köy, ilçe merkezine 12 km, Mardin şehir merkezine ise kuzeybatı yönünde yaklaşık 33 km mesafededir. Köy, çevresi dağlarla çevrili olup bir çukur alana kurulmuştur. Arazi yapısı, kısmen düz olmakla birlikte genel olarak engebelidir ve bu durum tarım faaliyetler için elverişli koşullar sunmaktadır. Bölgede yapılan yüzey araştırmalarında, köy çevresinde yeralan mağaralarda tespit edilen arkeolojik kalıntılar, yerleşimin Alt Paleolitik Dönem’e kadar uzandığını ortaya koymaktadır (Kodaş vd., 2022).

Köy, büyükşehir yasası sonrası mahalle statüsüne dönüşmüştür. Mazıdağı ilçesine bağlı mahalle olarak muhtar tarafından yönetilmektedir.

3.5. Köyün Tarihsel Gelişimi

Köyün kuruluşu Görüşmeciler tarafından *Berfa sor*⁷¹olarak tarihlendirilmektedir. Bu tür adlandırmalar, özellikle bölgede okuma yazma oranının neredeyse hiç olmadığı dönemlerde, tarih belirlemede doğa olaylarını milat olarak kabul edildiği yaygın bir pratikten kaynaklanmaktadır.

3.5.1. Kuruluş süreci ve yerleşim tarihi: Berfa Sor olayı

Köyün kuruluşu, yerel halk tarafından “Berfa Sor” olarak adlandırılan olaydan dört yıl öncesine tarihlendirilmektedir. “Berfa Sor” gibi dikkat çekici ve nadir doğa olayları, halk hafızasında güçlü biçimde yer etmiş ve tarihsel olayların veya kişisel anıların zamansal çerçevesini oluşturmak için referans noktası haline gelmiştir.

Köyün kuruluşuna ilişkin anlatılar, Mehmet Dicle’nin aynı adlı eserinde (Dicle, 2024) ve Karahan’ın çalışmasında (Karahan, 2018), söz konusu olayın 1910-1911 yılları arasında gerçekleştiği şeklinde aktarılmaktadır. Bu anlatılar, sözlü tarih verilerinin, yazılı kaynaklarla birlikte tarihsel çözümlemeye nasıl katkı sunduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Daha sonra bölgedeki halk, doğum ve ölüm gibi önemli yaşam olaylarını, belirli tarihsel bir takvim yerine, bellekte iz bırakan doğa olaylarıyla ilişkilendirerek tarif etmeye başlamıştır. Bunu benim başıma gelen bir örnekle daha detaylı açıklayabilirim. Ben 1992 yılında Diyarbakır’da doğdum, ancak kimlik kaydında Aralık ayı yazmasına rağmen, doğumum aynı yılın Ramazan ayında kar yağarken gerçekleşmiştir. Oysa Ramazan ayı, 1992 yılında Mart ayına denk gelmektedir. Bu örnek, günümüze oldukça yakın bir dönemde bile resmi tarihlerin yerel anlatılarla örtüşmediğini ve alternatif tarihlendirme yöntemlerinin kırsal hafızada ne denli yaygın olduğunu göstermektedir.

⁷¹ Berfa sor kelime anlamı olarak Kürtçe’de *Kırmızı Kar* anlamına gelmektedir. (G ,4, E, 80) ün aktarımıyla(kendisi 1948 doğumlu olduğunu tahmin ediyor) dedesinin kendisine anlattığı üzere tarihini bilmedikleri bu olayda bölgede kırmızı bir yağıyor. Bu da bölgede bir tarihlendirme olarak kullanılıyor. Karahan(2018) Berfa Sor’u 1910-1911 yılları arasında tarihlendirmektedir.

3.6. Yerleşim ve mekanın Organizasyonu

Köy, ilk olarak Mardin'in Derik ilçesine bağlı bir yerleşim yeri olarak kurulmuştur. Kuruluş süreci, yakın çevredeki Meqer (Karaalan) köyünde yaşanan bir anlaşmazlık sonucunda buradan ayrılan bir ailenin bölgeye göç etmesiyle başlamıştır. Söz konusu aile, yerleşim için bölgedeki doğal mağaraların bulunduğu alana yönelmiş ve ilk yerleşimler bu mağaraların çevresine inşa edilmiştir.

3.6.1. Mağara yerleşimleri ve mimari yapı

Mağaralar, hem insanlar hem de hayvanlar için barınak olarak kullanılmıştır. Özellikle dikkat çeken bir mağara, dokuz sütun üzerine kurulmuş ve yaklaşık dört dönümlük bir alanı kapsamaktadır. Bu mağaranın ortasında bulunan yükseltili bölme, insan yerleşimi için kullanılırken daha alçakta kalan düz bölüm ise hayvanların barınma alanı olarak işlev görmektedir. Zamanla, mağara iki farklı aile tarafından paylaşılmış, bir diğer giriş kapısı açılarak mekânsal bölünme sağlanmıştır. Mağarada, geçmişten kalma bir ateş yakma bölmesi ve bir baca sisteminin varlığı, barınma koşullarının işlevselliğini ve ısınma ihtiyacına dair çözümleri göstermektedir. Mağaranın bir yanı ormanlık alan, diğer yanı ise ovaya açılmaktadır. Bu ovalık alanda, geçmişte burada yaşamış Fille (Filê) aşiretinden kalma boş araziler bulunmasına rağmen, bu alanlar uzun süre boyunca yerleşim için tercih edilmemiştir. Bunun yerine, yalnızca hayvan otlatma amacıyla kullanılmıştır (G, 2, E, 68).

Günümüz yerleşmesi bir tepeliğin çevresinde kümelenmiş şekildedir. Son 10 yıldır köyde betonarme yapılara geçilmeye başlansa da hala eski tip kerpiç evler mevcuttur. Kimisi kerpiç evinin yanına betonarme evi yaparak bu eski evleri de kiler şeklinde kullanmaya devam etmektedir. Görüşme amacıyla gittiğimiz evlerden birinde, evin tabanına hasır halı serilmişti. Halıyı kaldırdığımda, dövülerek sertleştirilmiş toprak zeminden oluştuğunu fark ettim. Başımızın üzerindeki tavanda ise, kavak ağaçlarından yapılmış kalaslar ve onların üzerine serilmiş toprak kaplama dikkat çekiyordu. Görüşmecilerden biri bu durumu şöyle aktarmıştır; “Eskiden beri kışın damı sertleştirmek için merdan⁷² yapardık. Böylelikle kışın

⁷² Anlatımlarındaki işlemin Türkçe karşılığı Loğ veya Yuvaklama demek. Silindir bir aletle damda çamuru sıkıştırma işlemi yapılmış.

damın çökmesi engellenir çamur sertleşir bu sayede” (G, 14, E, 80-85). Köyde geçmişten günümüze ulaşan mimari yapılar arasında, özellikle, mağara yerleşim alanları dikkat çekmektedir. Bunun dışında, mağara yerleşimcilerinden sonra kurulan yerleşimin temelini oluşturan kerpiç evler, köyün eski yapı stokunu oluşturmaktadır. Günümüzde ise köyün altyapı sistemi hâlâ tam anlamıyla oturmamıştır. Evlerden çıkan atık sular ve çeşitli giderler, doğrudan köyün iç kısımlarına akmakta, bu da hem çevresel hem de sağlık açısından sorunlar yaratmaktadır.

3.6.2. Yerleşimin genişleme süreci ve mekansal yayılım

“Dedem derdi İlk yerleşimlerden sonra mağarada yer olmayınca sonra gelen aileler, mevcut mağaraların üst kısımlarına yerleşmiş, bu alanın da dolmasıyla birlikte yerleşim, aşağıdaki meranın olduğu tepeliğe doğru genişlemeye başlamış.’’ (G, 7, E, 83).

Bu süreç, köydeki mekânsal yayılımın tarihsel bir kronolojisini de ortaya koymaktadır. Köyde, halk arasında kullanılan ve bugün hâlâ bilinen birçok yer adı mevcuttur: Kortıqa Can Eli, Sere Se Mala, Sere Merge, Keke, Bexşo, Kaniya Hermes, Şıkevta Kiza Keren gibi. Bu adların bir kısmı, köyde halen anlatılagelen yerel sözlü hafıza içinde yer edinmiştir. Bunlardan özellikle Hermes çeşmesi ve Keren’in kızının mağarası olarak bilinen iki yerleşim alanının, daha önce burada yaşamış topluluklar tarafından adlandırıldığı anlaşılmaktadır (G, 4, E, 80 ve G, 9, K, 75-80). Bu isimlerin ne Kürtçede, ne de bölgedeki diğer yerel dillerde belirgin bir anlamının bulunmaması, bu adlandırmaların antik dönemlere uzanan bir mirasın göstergesi olabileceğini düşündürmektedir.

3.7. Arkeolojik Miras ve Kültürel Süreklilik

Köyde “Keyntere” olarak adlandırılan mağaralar, mimari açıdan Dara Antik Kenti’ndeki nekropol alanlarıyla benzerlik göstermektedir. Mağara içlerinde pencere biçiminde açılmış mezar nişleri bulunmakta, bu nişlerde geçmişte eşya ile birlikte gömülerin yapıldığı anlatılmaktadır (Kodaş vd., 2022). Buraya dair Kodaş vd.(2022) tarafından yürütülen arkeolojik çalışmalarda, bu mağaraların yağmalandığı ve yerleşimin geçmişine dair önemli izlerin bulunduğu aktarılmıştır. Bu büyük ve boş mağara alanlarının, Çayönü yerleşimi benzeri bir biçimde ortak yaşam veya ibadet alanı olarak kullanılmış olabileceği, sözlü kaynaklar ve mimari yapılar üzerinden değerlendirilmektedir.

Günümüzde köy halkının ‘fille’ yani Hristiyan olarak tanımladığı önceki yerleşimcilerin, bu mağaraları kullandığı, mezar yapılarına ve kalıntılara dayandırılan anlatılarda sıkça dile getirilmektedir. Bu da bölgede antik dönemden itibaren Antik çağdaki Pagan-Hristiyan ritüellerinin tıpkı Dara Harabelerindeki gibi kesintisiz sürdürüldüğünü göstermektedir.

“Arıköy birçok dönemde birçok medeniyete ev sahipliği etmiştir. Karaalanı(Meqer) köyünden göçten sonra kurulmamış aslında çok daha öncesi milattan öncesine dayanan bir tarihe sahiptir Urartu medeniyeti, Doğu Roma ve Bizans sonrasında, Türklerin Anadolu'ya göçünden sonra Anadolu Selçuklu, Artuklu gibi stratejik bir öneme sahip bir coğrafyada yer almaktadır. Örneğin urartuluların Asurlularla ticaretini sağlayan tarihi taş döşeme Urartu yolu deritahtin diye bildiğimiz yerden şama giden o zamanlar için uluslararası diye nitelendirebileceğimiz ipek yoluna sahipti dikkat edersek Xan ve Zembur ismi kullanılmış kervanların konaklandığı tarihi han ve zembur Arapça kökenli bir kelime olan arı anlamına gelir. Tarihine bakıldığında milattan sonrasına ait kalıntılara sahip haç ve hristiyanlığı temsil eden haç ve dinsel motiflere sahip Keyntere Hristiyan kilisesi ve hatta metropolitenlerin kaldığı büyük bir kilise. Bunun yanında Dera Metinan(Metinan Kilisesi), Semala(Üç evler) ve Ewrixan(Yağmur) ile sınırındaki yapılar Roma yapısı. Bu da milattan öncesini yani Roma imparatorluğunu yani milattan önce 1300'lere kadar uzandığını en basit hesapla inkar edilemeyecek hesapla 3321 yıllık yazılı tarihe sahiptir. Tabi Roma öncesine gidersek asuru ele alırsak 5000 yıllık bir tarihe sahiptir.” (Xana Zembur, 2021).⁷³

3.7.1. Bölgenin arkeolojik bağlamı ve ilişkiler

Ayrıca köyün konumu itibariyle Roma İmparatorluğu'nun en doğudaki sınır karakolu olan ve aynı zamanda bir ibadethane olarak da kullanılan Zerzevan kalesine 29 km uzaklıktadır. Zerzevan kalesi içerisinde bulunan Mithras Tapınağı'nda yer alan pencere şeklindeki mezar oymalarının, Arıköy'deki mağaralarda bulunan mezar yapılarıyla benzer olduğu görülmektedir (Coşkun, vd., 2024). Bu benzerlikler, bölgenin inanç sistemleri, ölü gömme ritüelleri ve mekânsal örgütlenme açısından ortak bir kültürel süreklilik taşıdığına

⁷³ Bilgiyi aktarımcısı paylaştığı bilgileri teyit edememiş ancak paylaşılan bilgiler içinde teyit edilenler varken tarihsel olarak Roma'nın kuruluş ve bunun üzerinden köyün tarihlendirmesi yanlış olmuş. Ayrıca yer adlarından yazım yanlışı olanlar düzeltilmiştir. Elbette paylaşılan bilgilerin doğruluk değeri taşıyan ve fotoğraflamaların sonucu doğrulanabilen bilgiler mevcuttur.

dair güçlü kanıtlar sunmaktadır. Köy nüfusunun artması ve yeni hanelerin kurulmasıyla birlikte, ilk yerleşim alanı olan mağaralar bölgesinde yer sıkıntısı ortaya çıkmış ve bu nedenle yerleşim düz ova alanına doğru genişlemeye başlamıştır. Yerleşimin bu aşamasında dikkat çeken önemli bir unsur, bölgede yaygın olan nitelikli el zanaatları taş işçiliği gibi becerilerin, tıpkı Anadolu'nun diğer yörelerindeki gibi gayrimüslim topluluklara ait olmasıdır. Köyün dışında yer alan mağaraların yanı sıra, düz bir arazide kurulu eski mezarlık alanı da mevcuttur.

Görüşmecilerin ifadelerine göre, bu mezarlığın girişinde kemerli iki sütunla bir kapı yapısı bulunmaktaydı. Köyde yeni evler yapılmasına karar verildiğinde, Mardin'de yaşayan Ermeni taş ustaları davet edilmiş, bu ustalar da söz konusu tarihi yapıdan kalan sütunları ve taş blokları kullanarak köylüler için konutlar inşa etmişlerdir. Sütunlarda bulunan taşların bazılarının büyük bir buzdolabı boyutunda, 2-2,5 metre civarında olduğu ifade edilmektedir. Köy sakinleri, önceki yerleşim dönemine ait olduğu düşünülen mağara mezarları ve köy çevresinde yakın zamana kadar değerli eşya arayışlarında bulunmuşlardır (G, 11, E, 62).

Bu mağaraların bulunduğu bölgeden biri, halk arasında “Gola Xızneke” (Hazine Gölü) olarak adlandırılmaktadır. Bu alanda yer alan mağaralarda ve mezar çevrelerinde, yoğun yağış sonrası bazı gümüş ve altın boncuklar, kuş ve heykelcikler gibi arkeolojik değeri olabilecek nesnelerin yüzeye çıktığına dair anlatımlar mevcuttur. Görüşmelerde, bu boncuklardan biriyle bir köylünün gençlik yıllarında bir gömlek satın aldığı ifade edilmiştir (G, 4, E, 80). Bu tür eşyaların toprağın yüzeyinde veya sığ katmanlarında bulunabiliyor olması, geçmişte burada yaşamış toplulukların, ani gelişen tehditler veya zorunlu göç durumlarında değerli eşyalarını hızlıca ve geçici olarak gizlediklerini düşündürmektedir.

“Dara Harabelerinde evimiz vardı. Yani içinde kalmışlığım vardı. Bizimkilerle aynı.

Bu mağarada gördüğünüz kemik insan kalça kemiği eskiden bu mağaralarda kalmışlar. Mağaraların bazılarında haç işareti de var. Hristiyanların mezarları bunlar. Yaklaşık 30 tane mağara sayabilirim. Çoğunun ağzı zamanla kapandı. Küçükken oyun oynardık içinde. Köye yakın mağaraların isimlerini sonradan koymuşlar hepsi ilk oturan kişilerin isimleriyle biliniyor. Elimde olsa bir kepçe kiralar bu mağaraları açar hepsini tanıttırdım. Dara ile aynı hepsi ben ikisinde de kaldım. Hayvanlar ve insanlar beraber kalıyordu.” (G, 11, E, 62).

Bu mağaraların girişlerinin kazılarak açılabilmesini ancak benzer şekilde hiç bilinmeyen keşfedilmemiş mağaralar olma ihtimali yüksek olduğu belirtilmiştir. Maalesef

açılan mağaralar genel olarak tahrip edilmiştir. Üstelik köylüler dışarıdan gelmelerle yapılan tahribatların olduğu bu bölgenin koruma altına alınması gerektiğini belirtmektedirler.

Ayrıca keşfedilmemiş kendi imkanları ile ilerleyemedikleri bahsedilen bir mağara için dağın bir yanından başka bir yanına uzanan onlarca metre uzunluğu olan ve çok karanlık olduğu söylenen yerlerin olduğu belirtilmiştir.

3.8. Uyuşmazlığın Yakın Tarih Temeli: Arazinin Sahipsizliği

Savran(2010, s.95-99), Türkiye'nin kapitalistleşme sürecine devletin öncülük ettiğini bu amaçla merkez bankasının kurulması, aşar vergisinin kaldırılması ve iş bankası gibi sanayiciye kredi sunan çalışmaları örnek olarak sunmaktadır. Bunun yanında ticaret, mülkiyet, sözleşme, miras vb konularda hukuksal düzenlemelerin Avrupa'dan alınması özellikle Osmanlı'da edinilmiş mülkiyet unsurlarının güvence altına alınmasını sağlamıştır. Peki, Osmanlı devletinden devreden unsurlar neye dayanmaktaydı? Elbette toprak mülkiyeti ve göç eden veya iskan ettirilenlerden kalan topraklar. Uyuşmazlık burada devlette kalan veya belirli kişilerin ellerinde toplanan bir dönemlerin değersiz arazileridir.

Köyün kuruluş süreciyle ilgili anlatımlar, köyde yaşayan yaşlıların kendi büyüklerinden duydukları aktarımlara dayanmaktadır. Bu anlatılara göre, köyün kurulmasından önce bölgede yaşamış olan fille (gayrimüslimler) olarak topluluklar, bilinmeyen nedenlerle bölgeyi terk etmişlerdir. Bu terk edişin ardından bölgede yaşananlara ilişkin olarak anlatılan bazı yerel hafıza ve sözlü tarih örnekleri, önceki yerleşimcilerin akıbeti hakkında ipuçları sunmaktadır (G, 7, E, 83 ve G, 10, K, 80). Köy çevresindeki coğrafi alan adlarının çoğu, genellikle vadi, zirve veya yüksek dağların ardında kalan bölgeler anlamına gelen Kürtçe terimlerle tanımlanmakta ve bu yerlerde toplu ölümler yaşandığına dair söylenceler dile getirilmektedir.

Newala Qute adı verilen bölge, bir dönem kaçak mahkumların saklandığı, kimsenin korkudan yanaşmaya cesaret edemediği bir yer olarak bilinmektedir. Aynı şekilde Zınara Axreşke ve Zınara Sıo gibi yer adları da bu hafızanın izlerini taşımaktadır. Bu bölgelerde yaşandığı iddia edilen olaylarda, göç etmek zorunda kalan önceki topluluk üyelerinin soyulup üzerlerindeki kıyafetlerin bile alındığı, hatta bazı durumlarda yağmalandıkları dile getirilmektedir (G,4, E, 80). Söz konusu anlatılar, bölge halkının kolektif hafızasında yerleşen bir deyim olan “bavfille/babası Hristiyan” deyiminin kökenini de açıklamaktadır.

Bu deyim, Müslüman aileler tarafından evlat edinilmiş ya da savaş, göç ve çatışmalar sonucunda farklı dini ya da etnik topluluklardan alınan çocuklara ve onların soyundan gelenlere halk arasında söylenen bir ifadedir. Bugün köyde yaşayan bazı kişilerin, geçmişte Müslüman bir aileye gelin gelen bir kadının annesinin “bavfille” olduğu şeklindeki ifadelerle bu geçmişe atıfta bulunduğu aktarılmaktadır(G, 6, E, 63- 68). Bu anlatılar, sadece bir yerleşimin kuruluş öyküsünü değil, aynı zamanda bölgenin zorunlu göç, çatışma ve asimilasyon süreçlerine dair önemli bir toplumsal bellek örneği sunmaktadır.

Bu açıdan değerlendirildiğinde, bölgede Koçer (göçebe) toplulukların yerleşik yaşama geçtikten sonra da hayvancılığı temel geçim kaynağı olarak sürdürdükleri ve geri kalan arazilerde doğa koşullarına bağlı, ilkel tarım uygulamalarını rastlantısal biçimde gerçekleştirdikleri söylenebilir. Bu bağlamda dikkat çeken kilit nokta, söz konusu arazilerin uzun bir süre sahipsiz konumda olmasıdır. Bölgedeki bazı yerleşimciler, 100 yılı aşkın süredir bu topraklardan ayrılmış olsalar da, arazilerin bir kısmı yakın döneme kadar başka yerleşimcilerin veya yerel ağaların elinde kalmıştır. Bu arazilerin ne kadarının kimler tarafından kullanıldığının oransal olarak belirlenmesi, Milli Emlak tarafından veri paylaşımı yapılmadığı için mümkün olamamıştır.

3.8.1. ‘Eskiden arazinin önemi yoktu’

Köydeki yerleşim sürecinin ilk dönemlerinde, arazi kullanımının temel amacı mera alanı olarak değerlendirme şeklinde olmuştur. Yerleşiklik henüz tam anlamıyla başlamadan önce, köy çevresindeki düzlük ve yarı eğimli araziler, sadece hayvan otlatma alanı olarak kullanılmıştır. Ancak yerleşimin kalıcı hale gelmesiyle birlikte, temel ihtiyaçları karşılamak üzere ilkel tarım uygulamaları başlamıştır. Yaklaşık 1970’li yıllara kadar köyde tarım aracı veya modern tarımsal ekipman bulunmadığı, sulama sistemlerinin ise neredeyse hiç olmadığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde köylüler, kendi ve hayvanlarının temel ihtiyacını karşılamak amacıyla köye yakın tarlalarda tütün, buğday, arpa, üzüm, domates gibi ürünleri ekmişlerdir. Ancak bölgenin elektrik ve su altyapısının bulunmaması, özellikle kurak geçen yıllarda üretimi ciddi biçimde sınırlandırmıştır. Kuraklık dönemleri ve artan nüfus nedeniyle köy halkı, geçim stratejilerini çeşitlendirmek zorunda kalmıştır. Bunlardan biri, mevsimlik işçilik kapsamında uzak kentlere özellikle orman işleri için geçici göçler olmuştur. Diğer bir strateji ise, hayvancılık faaliyetlerinin daha verimli otlaklara taşınmasıdır. Bu bağlamda köy halkı,

hayvanlarını bazen Suriye sınırına kadar götürerek otlatmak zorunda kalmıştır (G, 3, K, 100+).

3.8.2. Üretim ilişkileri ve geçim kaynakları

Köyde bakkal, market, kıraathane gibi işletmeler bulunmamaktadır. Köy ile ilçe merkezi arasındaki mesafe yaklaşık 9 kilometredir. Ancak, ilçe merkezi de çok büyük bir yerleşim değildir. Bu koşullar altında, köyde tarım dışı alanlara yönelen bir ekonomik çeşitlenme veya esnaflaşma süreci gelişmemiştir. Dolayısıyla, ticarete dayalı bir köy burjuvazisinin oluşmadığı gözlemlenmektedir. Köylüler, ellerinde artık kalan tarım ve hayvancılık ürünlerini, ilçe veya diğer köylerdeki esnaf bağlantılarına götürmekte; burada bu ürünleri, ihtiyaç duydukları temel tüketim mallarıyla takas ederek ekonomik ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadırlar.

Bir görüşmecinin aktarımına göre, Diyarbakır'ın Bismil ilçesine bağlı ova köylerine kadar, yaklaşık 100 kilometrelik mesafeyi yaya olarak hayvan sürdüklerini, bazı yıllarda ise bu yolculuğun daha da zorlaştığını ifade etmiştir. Özellikle 1960'ların başlarında, iki yıl üst üste gelen kuraklık nedeniyle, ailesi ve diğer çobanlarla birlikte Dara harabelerini geçerek mayınlı bölge üzerinden Suriye sınırındaki Gırıko Haco adlı mağara bölgesine gitmiş ve burada kışı geçirmişlerdir. Ancak burada karşılaştıkları olumsuz koşullar ve özellikle hayvanların telef olması, bu zorunlu göçlerin ne denli riskli ve dramatik olduğunu da ortaya koymaktadır (G, 9, K, 75-80).

Keçi besleyenler, gezgin çobanlık faaliyetlerinde bulunurken; koyun sahibi olanlar ise hayvanlarını mağaralarda barındırmakta ve çevredeki meralarda otlatmaktaydılar. O dönemde hayvan varlığı, ekonomik statünün önemli bir göstergesiydi. Bir görüşmecinin aktardığına göre: “300 koyunu olan bir kişi, Diyarbakır'ın bugün en verimli olan ve dönümü bir milyon liraya tarla satılan yeri Deşt(Ova) bölgesinde bir köy satın alınabilirdi” (G, 6, E, 63-68). Bu durum, hayvanların o dönemki iktisadi değerini ve toplumsal önemini açıkça yansıtmaktadır.

Tarımsal üretime baktığımızda, hem sulama altyapısının yokluğu hem de teknolojik yetersizlikler nedeniyle sınırlı kalmıştır. Köye yakın olan üzüm bağlarının önceki yerleşimcilerden kaldığı, Masera Silo adı verilen alanlarda ise üzüm ezme ve pekmez kaynatma yerinin bulunduğu aktarılmıştır. Bu alanlarda; üzüm ezme çukuru, üzüm suyu

biriktirme havuzu ve kaynatma ocağı yer almaktadır. Yerel ağızda bu tür barakalara "Masere" adı verilmektedir ve bu yapılar çoğunlukla her büyük üzüm bağının başında bulunur(G,4, E, 80).

“Mazıdağ’da fenni gübre madeni vardı. Fabrika buradan çıkartıp (Eti Maden) gübre yapıyordu. Sonra fabrika kapatıldı. O dönem bizden de işçiler oraya çalışmaya gidenler oluyordu. Önceki ailelerden olan bazı köylüler. Onlar orada çalıştıktan sonra köyden ayrıldılar ilçeye taşındılar sonra fabrika kapanınca köye de dönemediler İstanbul’a, Adana, Diyarbakır, Kızıltepe, İzmir’e taşındılar. Demirel kapattı dediler. Şimdi yine açılmış fabrika ama millet çok şikayet ediyor. Yakın olanlar hep hasta olmuş bağlar hep kuruyormuş, arazileri para etmez olmuş” (G, 14, E, 84).

2006 yılında kaleme alınan bir bildiride, söz konusu madenin, tam kapasite ile çalışması durumunda, ülke tarımının ihtiyaç duyduğu toplam gübrenin %25’ini karşılayabilecek potansiyele sahip olduğu belirtilmiştir. Ancak bu stratejik öneme rağmen, düşük maliyetli gübre ithalatı ve zarar ettiği gerekçesiyle maden, 1994 yılında kapatılmıştır. Aynı yıl, yani 1994’te, dünya fosfat üretiminin %77’si ABD, Rusya ve Fas tarafından gerçekleştirilmiştir. Kapatılan bu maden, ETİBAKIR işletmesine bağlı olarak faaliyet göstermekteydi ve kapatılmadan önce 630 personel istihdam etmekteydi. Tam kapasite çalışması durumunda ise 2000 işçiye kadar istihdam yaratabileceği ifade edilmektedir (TMMOB, 2006).

“O zamanlar kimse sigorta neydi, memurluk, devlet işçiliği neydi bilmiyordu. Bir keresinde köye geldiler dediler kim okuma yazma biliyor memur yapacağız kazada(Mazıdağ’ı) kimse gitmek istemedi. Sigortasını gösterip gidenler hepsi memur oldu. Erkekler bile bilmiyordu biz nereden bilelim. Kayınpederimin elindeydi her şey”(G, 12, K, 74-78).Yaşlı köylülerin en fazla sitem ettikleri durumlardan biri, geçmişte yoğun emek harcamış ve son derece zor koşullarda yaşamış olmalarına rağmen, emeklilik hakkı elde edememeleri ve ilerleyen yaşlarında sabit bir gelirlerinin bulunmayışındır. Özellikle kadınlar, hiçbir alanda bağımsız hareket edememekte ve hayatlarına ilişkin kararlarda söz sahibi olamamaktadır. Yaşlılık maaşı aldığını belirten birisi şunu ifade etmekte:

“ Kirada oturuyorum. Aylık kiram 5 bin lira. Diyarbakır Bağlarda yaşıyorum. Yaşlılık maaşım 4000 tl. Engelli kızım var onun da benimki kadar yok. Ben Türkiye’nin her tarafında çalıştım. 3 kızımı 3 ayrı şehre gömdüm. 30 yıldır birinin mezarını görmedim. Hiç para nedir bilmiyorduk. Devlet işi yaptığımızda fidan dikimi ve orman temizleme kanserli ağaçları

kesiyorduk. Bazıları Bolu’da sigorta girişı yaptı. Bir tane fidan çavuşu vardı. Bize hak diyordu. Siz Kürtsünüz diyordu. Hakkınızı almıyorsunuz diyordu. Millet dedi gidin orman müdürünün kapısına outrun sigortanızı yapsın. O gün millet ormandan Mudurnu’ya(kendisi Müdürlü olarak ifade etti ancak Bolu’da Müdürlü adında bir ilçe bulunamamıştır) gitti. Sonra geldiler bizi saydılar. Kayıt ettiler. Sigortamızı yapmışlar. Aydın’da bir adam bize incir zeytin bahçesi içinde dağ evi vermişti orada kalıyorduk. Temel gıdamızı veriyordu. Yazın incir kışın zeytinlerini yapıyorduk. Epey zengin bir adamdı çok bahçesi vardı. Ne para ne bir şey. Belki 10 sene o adamın işini yaptık yıl bitiyordu bazen para vermiyordu. Parayı tanımiyorduk zaten. Niye çalıştığımızı da bilmiyorduk. Köyde diğeri aileyle bir kavgada kocamın gözüne saçma geldi gözü çıktı. Sonra köyden ayrıldık bir daha dönmedik”(G, 3, K, 100-103).

Köy içindeki ekonomik faaliyetler, büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Aktif ticari faaliyet, genellikle üretilen tarım ürünlerinin tüccarlara satılması biçiminde gerçekleşmektedir. Kendi arazisini işleyen hemen herkes, ek gelir sağlamak amacıyla ortakçılık yapmakta ya da yevmiye karşılığında çalışmak zorunda kalmaktadır. Köyün yakın çevresi dışındaki tarlalarda ise, üretim hâlâ büyük ölçüde doğa koşullarına bağlı olarak, düşük verimlilikle sürdürülmektedir.

“1985’lere kadar olanı biliyorum sonra babam çıktı köyden. Namus cinayeti oldu. Annemin dayıları köyden birini öldürdü. Sonra onlar da diğeri taraftan iki kişiyi. Ortalık zaten kötüydü babam evini Aydın’a taşıdı. O döneme kadar Nohut, üzüm, mercimek ve tütün vardı. En çok pekmez olurdu. Teknolojik hiçbir şey yoktu ama hane başına 400-500 litre pekmez çıkardı. Bugün köyde kim ne yapsa buna ulaşamıyor. 40 gün Masere(Bağ Bozumu ve pekmez yapma işi) sürerdi. Tütün çok fazlaydı ama para etmiyordu. Pamuk diyorsun o çok azdı. Benim köyden çıkış dönemlerimde millet çok az ekip mardine cırıkcıya(Çırçır olduğunu ifade etti, pamuk ayıklama makinesinden bahsetti) götürüp temizleyip kendilerine elbise yaptırıyorlardı. Tarım ürünlerinden ve hayvansal olanlardan fazla olanı tüccarlar gelirdi ya da biz mardine, deşte ve beriye ⁷⁴götürür satar ihtiyacımız olanı alır gelirdik. Ben de büyüklerimle giderdim o deşteki köyler açlıktan kırılıyordu. Bir tane domatese, bir kaşık yoğurda muhtaçtılar. Şuan hepsi mandaya kadar besliyor orada. O dönem nehrin kenarından

⁷⁴ Deşt: dicle nehri ovası kastedilmektedir. Nehrin sağlı sollu köyleri.

Beri: Beri ise Kızıltepe tarafını kastetmekte.

birer kilometre saga veya sola gitsen köyler bitikti. Su yoktu. Daha bu kanallar yapılmamış sular taşınmamıştı. Hepsi sulama ile gelişti. Hepsi 1975-1985 arası oldu. 1985'e kadar mesela köyde yol, su, elektrik yoktu. Turgut Özal getirdi. Üretim de tohum yoktu. Şimdi her şey ekiliyor. Elinde tohum olmasa nasıl ekeceksin. Tüccarlar geldi biz gittik kazada, şehirde elden ele yayıldı tohumlar kadar geldi. Ulaşım gelişince oldu. Araçlar çıktı insanlar dünyadan, diğer şehirlerden haberdar oldu''(G, 11, E, 62).

3.8.3. 'Eskiden arazinin önemi yoktu' söyleminden, tarımda makineleşmeye

Köye yerleşim sürecinde halk, boş ve işlenmemiş tarım arazilerini ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde kullanmaya başlamış, küçük ölçekte ekimler yapmıştır. Ancak bu verimli tarlalar, sulama sorunu, insan gücüne dayalı üretimin zorluğu, teknolojinin yetersizliği nedeniyle tam kapasite değerlendirilememiştir. Şimdilerde "Yağmur Köyü" olarak bilinen Ewrixan köyü, geçmişte terk edilmiş bir bölge iken, Arıköy'deki yoğunluk artınca, köyün yaşlıları gençleri bu alanlara yönlendirmeye çalışmış, ancak kimse gitmeye gönüllü olmamıştır (G, 7, E, 83). I. Dünya savaşı sonrasında gelen göçmen aileler bu köye yerleştirilmiştir (G, 7, E, 83). Günümüzde bu köy ve çevresinde araziler üzerinden büyük çatışmalar yaşanmaktadır. Yine köy halkı, traktör veya öküz gibi tarımsal araçlara sahip olmadıkları için, geniş arazilerin işlenmesinin mümkün olmadığını belirtmektedir. Hatta o dönem "eşek dahil yoktu bu yüzden ne kadar tarla olsa da ekme ve biçme işi çok zor olduğu için tarıma yöneleliyorduk. Paleyi (biçim dönemi) 3 ayı buluyor haftalarca toplanan buğday ve mercimeği ayıklamak ile uğraşıyorduk. Rüzgar çıkmadığında buğdayın samanından ayıklanmadığı bu durumun da süreci iyice uzattığı ..." (G, 8, E, 78) şeklinde aktarıyorlar.

Köyden babasının 12 Eylül 1980 dönemine denk gelen bir tarihte göç ettiğini aktaran bir katılımcı, "o dönem köye daha yeni traktörün geldiğini bunların da Adana'da toprak ağaları tarafından uzun süre kullanıldıktan sonra satılıp kamyonlara yüklenip taşınarak getirilen eski traktörler olduğunu ancak yine de tarımsal üretimde at, eşek ve insan gücüne göre epey ilerleme ve üstünlük sağlayan araçlar olduğunu"(G,4, E, 80) belirtilmiştir. Bu anlatılar, bizlere traktör gibi tarımsal makinelerin o dönemde ulaşılması zor fakat büyük avantajlar sağlayan araçlar olduğunu ve köydeki tarım pratiği açısından dönüştürücü bir etkiye sahip olduklarını göstermektedir. Köyde traktör kullanımının başlaması, bölgedeki ekonomik yapının dönüşümünde önemli bir kırılma noktasıdır.

1992 yılında ülke genelinde 697.837 traktör bulunurken, GAP bölgesinde 27.845 traktör bulunmakta. Ülke genelindeki tarla ekim alanındaki payı %14,7 iken kullanılan traktör oranı %4 civarındadır(GAPBKİ, 1992). Bu durum yakın döneme kadar üretimde modernizasyona dair anlatımları teyit etmektedir.

Tablo 3.4. GAP/Ülke Geneli ekim ve traktör oranları

	GAP/Ülke geneli ekim alanı %	GAP/ülke geneli traktör oranı %
1992	14,7	4
2020	16	5.4

Kaynak: GAPBKİ, 1992-2022

Aynı katılımcı, traktörün çevre yerleşimlerden bazılarında var olduğunu ancak buna sahip olanların eskiden beri orada yaşayan geniş arazilere sahip köylerin olduğu belirtilmektedir. “Şehre bu ürünlerin yanında eşiği olan odun yükleyip götürüyor, yine Hristiyan esnafa bırakıp karşılığında başka temel ihtiyaçlarla veya onların deyimiyle o zaman çocuk olan kendilerine bir şeyler alınıyor. Bunun dışında para alırlarsa da zaten köye gelen çerçiler dışında kullanacak alan yok”(G, 6, E, 63-68).

Bölgede baraj yapımı, elektrik üretimi ve sulama imkanlarının önünü açmıştır. Bu durum da görüldüğü üzere üretilen bitki deseninde farklılaşmaya neden olmuştur. 1992 verileriyle 2022 verileri karşılaştırıldığında üretim yapılabilecek alanlardan 3.167.203(ha) alanın %4’ü nadas alanı iken 2022 verilerinde bitkisel üretim alanı 3.290.575 (ha) olarak verilmiştir. Bu durum nadas alanın dışında yeni arazilerin de açıldığını araziye verilen önemi gösteriyor. Burada teknolojiye dönüşümlerle beraber piyasanın rekabet zorunluluğu sınırları nasıl zorladığını göstermektedir.

3.8.4. Geçimlik tarımda pazarla ilişkiler

Görüşmecilerden biri, özellikle “**Kermo Kışt**” adında bir Hristiyan esnafla olan ilişkilerini hatırlatmaktadır.

“Çok iyi ticaret yürüttükleri bu esnafın, köyden gelenler için özel konaklama odası yaptığını, mal getirdikten sonra bir gece kalıp öyle döndüklerini aktarıyorlar”(G,4, E, 80). 1950–60’lı yıllara kadar, Mardin’deki zanaat dalları, büyük ölçüde Hristiyan esnafın denetimindeydi.

Katılımcılardan biri, “O zamanlar Mardin’de balta, bıçak, makas bileme, dikiş, kuyumculuk, dişçilik ve deq(dövme), gibi zanaatları Hristiyanlar yapıyordu hepsi zengindi”(G, 8, E, 78)

Çevresel anlamda da önemli dönüşümler yaşanmıştır. Görüşmelerde, köyün çevresinde 1960’lara kadar da yoğun orman örtüsünün bulunduğu ancak zamanla yakacak ihtiyacı ve ilçeye/ile ticari odun satışı nedeniyle bu ağaçların kesildiği belirtilmektedir (G, 8, E, 78). Bugün, bunun sonucu olarak köy çevresinde hiç ağaç kalmamıştır.

Boratav, 1929 ekonomik krizinde, ihracatın önemli bir bölümünü oluşturan tütün üreticileri büyük bir darbe almıştır. Açlıkla karşı karşıya kalan üreticiler, karınlarını doyurabilmek için tarlalar dahil her şeylerini satmak zorunda kalmış ve göç etmek durumunda kalmıştır. Bu süreçte tarlalar, büyük toprak sahipleri ve ağaların eline geçmiştir. Bu durum, köylerdeki üretim ilişkilerini derinden etkileyerek küçük üreticilerin zayıflamasına ve büyük çiftliklerin güçlenmesine neden olmuştur. Kapitalizmin içinde köylülüğün ve küçük üreticiliğin farklı versiyonlarının bulunduğu belirtilmektedir. Yapılan genellemelere göre, bazı durumlarda yeni üretim ilişkileri, eski üretim biçimlerini tefeci, kiralayıcı, komisyoncu ve tekelleşme gibi unsurlar aracılığıyla tasfiye etmektedir. Bununla birlikte, başka durumlarda köylülük, küçük meta üretimine yönelerek tarım kapitalizmine geçiş yapmaktadır (Boratav,2005). Bir diğer genellemede ise, kapitalizmde köylülüğün geçiş aşamasında, hâkim olan ekonomik düzene bağımlı olsa da varlığını sürdürdüğü ifade edilmektedir. Bu durum, kalıcı hale gelerek devam etmektedir. Ülkemizin Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yer alan köyler de bu genellemeye uyumlu bir şekilde varlıklarını sürdürmektedir(Boratav, 2005).

3.9. Sosyal Yapı ve Değişim

Köyün sosyal yapısı üretim ilişkileri bağlamında tarım toplumlarının kültürel yapısına göre şekillenmiştir. Eğitim imkanlarının kısıtlı, okur-yazarlığın neredeyse hiç olmadığı ve toplumsal cinsiyet rollerinin çok keskin olduğu erkek egemen bir yapıdadır. Kadının konumu ücretsiz emek, emeğin yeniden üretimi olarak ev işleri ve çocuk doğurma işi olarak en geri planlarda konumlanmıştır. Aileler geniş aile şeklinde beraber yaşamaktadır. Evlerin ortasında bir avlu etrafında odalar, bu odalarda birer aile şeklinde yerleşmiştir. Salon, ortak kullanım alanı olarak işlev görmektedir. Bu alanda bir ocak yanmakta ve ocağın bacası

doğrudan aynı odadan çıkmaktadır. Aynı zamanda yemek yeme alanı da burasıdır. Genel olarak tüketilen yemekler, üzümünden elde edilen pekmez, buğday, hayvansal yağlar, süt ürünleri ve undan yapılan karışımlar ile hazırlanmaktadır. Bu malzemelerle yapılan yemekler ve tatlılar, köy mutfağının temelini oluşturmaktadır.

Geçmişe dair hatıralar arasında; meşe palamutlarının çuvallara doldurularak toprağa gömülmesi, kışın bu palamutların sobada pişirilerek tüketilmesi, “ev yağı” olarak adlandırılan tereyağlı bulgur yemekleri, “kab” adı verilen, yetişkin evli erkeklerin dahi oynadığı küçükbaş hayvan ayak kemiklerinden elde edilen aşık oyunu, içmek için ekilen tütünler, çobanlık sırasında aylarca mağaralarda hayvanlarla birlikte kalınan dönemler yer almaktadır. Ayrıca, onlarca kekliğin avlandığı, tavşanların kovalanarak yakalandığı av hikâyeleri, kırsal hafızada canlılığını korumaktadır. Bu anlatımlar, köy yaşamının neolitik öncesi dönemlere benzer biçimde, etkinlik yoğunluklu ve doğaya bağımlı bir yaşam tarzıyla sürdüğünü göstermektedir. Yaklaşık 75 hanenin, en ilkel koşullarda dahi bir arada ve uyum içinde yaşayabildiği bu ortamda, ticari faaliyetler sınırlıdır. Çatışma, çekişme veya rekabet neredeyse yoktur. Mardin’e, köyde üretilen ürünleri satmak ya da hastane ihtiyaçları için giderken, yol üzerindeki köylerde yer alan “masere” (pekmez yapım barakalarında) konakladıkları ve acıktıklarında herhangi bir eve girerek yemek yiyebildikleri aktarılmaktadır. Katılımcıların ifadesine göre, her evde benzer ürünlerin bulunması, çay ve pirinç gibi dışarıdan temin edilen ürünlerin yokluğu, doğanın ve toprağın belirlediği sınırlar içinde bir yaşamı işaret etmektedir. Şehre satılan ürünler, bir sermaye birikimi ya da ticari kazanç amacıyla değil, yaşamsal ihtiyaçların karşılanması için elde edilmekteydi (G7, E, 83).

3.9.1. Kadının konumu

Kadının konumu üretim ilişkileri bağlamında şekillenmiştir. Görüşmelerde elde edilen bilgilere göre, katılımcılardan biri yaşamı boyunca Mudurnu, Orhangazi, Bigadiç, Gerede, Bolu, Kızılcahamam, Aydın gibi Türkiye'nin farklı bölgelerindeki orman işlerinde çalıştığını belirtmektedir. Bu göçebe çalışma hayatı içinde karşılaşılan kayıplar da dikkat çekicidir. Ankara ormanında yaşanan bir olayı aktarır: iki kızı da burada vefat etmiştir. Bunlardan birinin yaklaşık 13 yaşında evli, diğerinin 19 yaşında olduğu belirtilmiş, her ikisinin de ayrı yerlerde defnedildiğini aktarmıştır (G, 3, K, 100+). 20. Yüzyılın ikinci yarısında, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmış nadir ülkelerden biri olan Türkiye’de

kadın emeğinin görünmezliği ve toplumsal rollerin baskısı hâlâ devam etmektedir. Görüşmelerde ismini paylaşmamı istemedikleri bir çevre köydeki yaşlılar, geçmişte bölgede tanınan köklü bir ailenin misafirperverliği ilgili ilginç bir detayı anlatmaktadır. Bu aileye çok sık misafir geldiği, ancak sac ekmeği yapmayı bilen bir kadının evde bulunmaması nedeniyle ev halkının misafir ağırlama konusunda mahcup oldukları, köyde de bulamayınca bu sebeple çevre köylerden özellikle sac ekmeği yapmayı bilen bir gelin aradıkları ifade edilmiştir(G, 9, K, 75-80). Bu durum aktarılırken bu köyün ne denli misafirperver olduğuna atıf yapılmıştır. Kadınların sosyal haklardan ve okuryazarlıktan yaşını bilme anlamında net bir bilgiye sahip olmadıkları gözlemlenmiştir. Ortalama en az olanı 6 en çok olanının ise 13 doğum yaptığını ve bunların genelde yarı yarıya çocuklarını kaybettiklerini ifade etmişlerdir. Çocuklarını genelde çalışırken sırtlarında taşıdıklarını ve genç kızlık dönemlerinde özellikle kaynana ve kayınpederlerinden eziyet gördüklerini, tedavi ve hastane imkanlarından yararlanmadıklarını tezek küreme ve taş taşıma işinde dahil çocuklarının sırtlarında olduğunu belirtmişlerdir(G, 9, K, 75-80; G, 12, K, 75-78).

Bölgede arazi takasları başlık parası şeklinde de el değiştirmektedir. Bu yüzden genelde diğer ailelerden veya dışarıdaki köylerden kız alıp verme olayları görülmemektedir. Kadınlar bu aşamada toprak korunması ve soyun devamı gibi görevleri taşımaktadır. Bir kadın, ağzındaki altı altın kaplama dişin, başlık parasından kalan bir miras olduğunu ifade etmiştir. Bu parayı babasının doğrudan kendisine vermek istediğini, ancak gelin gittiği aile bu parayı kullanmasın diye, o dönemde Mardin’de yaşayan Hristiyan dışçilere gidilerek dişlerinin kaplama yaptırıldığını anlatmıştır (G, 9, K, 75-80). Ellerin, alın, çene ve elmacık kemiği üzerine yapılan deq (dövme) uygulamaları, bir çeşit totemsel inancı barındırmaktadır. Deq'ler, genellikle süt, is ve kül karışımıyla yapılmaktadır. Bu dövmeler, kadınlar tarafından çoğunlukla evlenmeden önce yaptırılmaktadır. Deq uygulamalarının ardında; erkek çocuk doğurma isteği, kumanın gelmemesi, kaynana ile birlikte yaşamak zorunda kalmama gibi çeşitli inançlar ve dilekler yer almaktadır. Ancak pratikte, evlenen her kadının aynı evde yaşaması mecburiyeti, bu dileklerin çoğunlukla gerçekleşmediğini göstermektedir. Aile yapısında, erkek çocuklar ve onların eşleri (gelinler) aynı evde yaşamaya devam etmektedir.

3.9.2. Nüfus kayıtları ve eğitim durumu

Köyde yerleşim süreci, zamanla artarak yaklaşık 75 haneye ulaşmıştır. Bu haneler arasında yalnızca yerel değil, çevre illerden ve farklı bölgelerden göçle gelen aileler de bulunmaktadır. Yapılan alan araştırmasına göre, köyde toplamda beş farklı soy isim üzerinden şekillenen geniş aile yapılarının hakim olduğu tespit edilmiştir. Köyde nüfusa kayıt işlemleri oldukça geç tarihlerde gerçekleşmiştir çoğu birey, uzun süre resmî olarak kayıtsız kalmıştır. Bunun temel nedenlerinden biri, hane halkının büyük kısmının, köy dışında mevsimlik ormancılık ve çobanlık gibi geçim kaynaklarına dayalı işlerde çalışmalarıdır. Bir katılımcı, “1976 yılında, kuzenlerimle birlikte dedem bizi yaya olarak ilçeye götürdü, hep birlikte ilk kez nüfusa yazıldık” diyerek süreci anlatmaktadır(G, 1, E, 55).

Köyde sadece ilkokul düzeyinde eğitim veren tek sınıflı bir okul mevcuttur. Burada 1-2-3-4 sınıflar birleştirilmiş eğitim görmektedir. Ortaokul ve lise düzeyi ise taşınmalı eğitim yolu ile ilçe merkezine git gel yapmaktadır. Çocuklar genel olarak okula bir ay geç(hasat mevsimi) başlayıp, bir ay erken tatile girmektedir(ekim, belleme, çapalama ve sulama dönemi). Bu durum eğitimden geri kalmalarına neden olmaktadır. Bu köy işleri dışında erkek çocukları yetişkin olanlar(Ortaokul-Lise çağında) anneleriyle beraber mevsimlik tarım amacıyla il dışına gittiklerinden yine yılı erken bitirip ekim ayı gibi ancak dönmektedirler(G, 5, E, 52).

Geçmişte eğitim olanaklarının sınırlılığı da dikkat çeken bir diğer konudur. Okulun köyde Hristiyan taş ustaları tarafından inşa edildiğini ve ilk öğretmenin Karadenizli bir memur olduğunu belirtmiştir. Kendisi 1948 doğumlu olmasına rağmen, okul geldiğinde 12 yaşında olduğu için yaş sınırı nedeniyle alınmadığını; ancak sonrasında akranlarıyla birlikte açılan Akşam Okulu’na katılarak okuma yazma öğrendiğini aktarmıştır(G, 7, E, 83).

Görüşmecilerden biri, dedesinin molla eğitimi olarak medrese eğitimi almış bir din âlimi olduğunu ve dönemine göre önemli bir entelektüel sayıldığını ifade etmektedir. Aynı zamanda, Mollanın, 1925 Şeyh Said İsyanı sürecinde yargılanarak üç ay Diyarbakır'da tutuklu kaldığı ve İstiklal Mahkemeleri tarafından beraat ettirildiği belirtilmiştir (G, 11, E, 62).

3.9.3. Dini ve politik yaşam

Köyde herhangi bir toplantı veya toplanma alanı bulunmamaktadır. Bu açıdan, ibadethane olan cami, aynı zamanda her türlü toplantının yapıldığı ortak bir kamusal alan

işlevi görmektedir. Köyün sosyal yaşamında din oldukça belirleyici bir unsurdur. Bu bağlamda, köyde iki ayrı taziye evinin bulunması, aileler arasında süregelen çatışmaların bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Köy, tarihsel olarak Sultan Şeyhmusa Dergâhı'na bağlı bir inanç yapısına sahiptir ve dinsel bağlılık bu dergâh etrafında örgütlenmiştir. Köylüler, özellikle Perşembe günleri bu dergâhı ziyaret etmekte; ayrıca diğer kentlerde yaşayan akrabaların da bu günlerde buraya geldikleri belirtilmektedir (G, 13, E, 84). Bu mekân, yalnızca bir ibadet alanı değil, aynı zamanda sosyalleşme işlevi de gören bir buluşma noktasıdır.

Temelleri Beylikler dönemine kadar uzanan bu tarikat, Halife Ömer'in soyundan geldiği kabul edilen şeyhlerin önderliğinde, Sultan Şeyhmusa ve onun ardılları tarafından yönetilmektedir (Yanmış ve Aktaş, 2015). Bayramlarda ve kandil gecelerinde, dergâhta toplanan müritler, zikir çekerek sabaha kadar ibadetlerini sürdürmektedirler.

“Daha önceki şeyh olan mevcut şeyhin babası Şeyh Hasan köy üzerinde etkin sözünü dinleten ve çekinilen biriydi. Benim de arkadaşımı bir olay olsa çağırır mı hepimiz toplanırdık, gözümüzü çıkarırdı. Memurlar da(yöneticiler) çekinirdi ondan. Yerine geçen oğlu çok ticarileştirdi, etkisi kalmadı ama yine de gitmeye devam ediyoruz. Şeyh Abdülkadir Geylaninin öğrencisiydi dedeleri kalıko(şeyh dede). Şeyh Abdulkadir Geylani taş binip onu ziyarete gelmiş, keramet sahibiymiş. Misafirlerine hayvanını kesmiş yedirmiş sonra hepsini sofraya bezi içinde yeniden toplamış... Sultan şeyhmusun çok soğuk bir suyu var. Bu su kerametten akıyor diye biliniyor. 1990'lı yıllarda buraya doğum yapamayan kadınlar getirilir çok soğuk gecelerde bile o soğuk suda beklerdi. Bu soğuk suda bekleyenlerden bazıları boğularak öldü. Cami kısmının içinde bir mağara var bu mağara yine köylülerden gelen zihinsel ve ruhsal engelli kişilerin kapatıldığı bir yerdir. Bu kişiler bazen günlerce bu zindan tarsi yerde bekletilir. Bir gece ibadetinde burada bir kadın vardı sabaha kadar şeyhe laflar attı bir yandan herkez halka oluşturmuş zikirler çekip büyük bir 100 kişilik kucaktan kucağa taneleri küçük bir kavun büyüklüğünde tespihle tesbih çekmekteydi bu mağaradaki kişiler özellikle ibadeti dinlesin ve düzelsin diye bekletilmekteydi”(G, 4, E, 80).

Dinsel yaşamda zamanla Sultan Şeyhmusa Dergâhı dışındaki başka bağlılıklar da etkili olmaya başlamıştır. Özellikle son dönemlerde, dergâhın şeyhinin toplumsal barıştırma süreçlerine aktif olarak katılmaması nedeniyle, köy imamı ve Diyanet'in yerel temsilcileri problem çözümünde daha etkili aktörler hâline gelmiştir. Bu bağlamda, köy imamı aracılığıyla "Kızıltepe Sultanları" adlı başka bir tarikat devreye girerek ara buluculuk rolü

üstlenmiştir (Kızıltepe Sultanı, 2023). Bölge genelinde, bu tür problemlerin çözümüne yönelik adeta bir “barıştırma ağı” ya da “çözüm borsası” oluşmuş durumdadır. Bu alanda faaliyet gösteren aktörler ikiye ayrılmaktadır: bir kısmı bu süreci profesyonel bir meslek olarak yürütürken, bir kısmı ise bunu bir kariyer stratejisi ve toplumsal liderlik aracı olarak değerlendirmektedir. Toplumsal etki sahibi olmak, saygınlık kazanmak ve otorite inşa etmek açısından barıştırma faaliyetleri önemli bir araç hâline gelmiştir. Ancak bu çözüm faaliyetleri arasında da bir rekabet doğmakta, kim daha etkili barıştıracı olacak sorusu, kendi başına yeni bir çekişme ve güç mücadelesi alanı yaratmaktadır.

“ Benim seçtiğim makul vardı. Koskoca işini bırakıp bu işe gelecekti ama adamı arayıp biz seydalara söylemişiz onlar halledecek dediler. Benim yüzüm adamın önünde eğildi. Gitmişler falancanın şeyhine kanaat getirmiş iki taraf...”(G, 4, E, 80). Kendisi de bir kanaat önderi olmaktan gurur duyan bir katılımcı, bu sorunda taraflardan birine akrabalığı dolayısıyla giremediğini belirtmektedir. Problem çözümünü, siyasi partilerin oy potansiyelini genişletip bölgede etkisini arttırmak adına kullanmaktadır.

Siyaset ve Tarikat ilişkileri bölgede eskiden beri etkin bunun nedeni çözülmemiş tarikat yapısıdır. Örneğin geçmişte DP’nin bölgede en yüksek oyu almasında dini faktör ve aşiretlerle ilişkiler ilk sıralarda yer almaktadır. Nakşibendi ve Kadiri tarikatları, Nur Cemaati ile ilişkiler ve parlamentoda aşiret liderlerine koltuk verilmesi etkili olmuştur (İlyas, 2009). Halk üzerinde etkili olan bu kesimler, halkın siyasal yönelimini belirlemiş ve bu durum sonraki siyasal çıkışlarda da örnek olmuş, ittifakların önünü açmıştır. Bu durum günümüzde de devam etmektedir.

Siyasal pragmatizm bugün ideolojilerin silikleşmesine ve siyasette salt kazanma yönelimli politikalar ortaya koymaktadır. Parti adayları bölgede sosyal yaşam üzerinde hatırı sayılır bir etkisi olan tarikat liderleriyle uzlaşma ve çeşitli sözler verme üzerine geleceklerini kurgulamaya çalışmaktadır. “ **o zamanlar bize şeyh şunu söylüyordu; Erbakan’a oy vermeyenin cennette yeri yoktur**”(G, 4, E, 80). Bu ciddi bir etki oluşturmakta ve siyasal okuryazarlığa sahip olmayan saf duyguları ile yaklaşan insanlar için korkutucu bir durum yaratmaktadır. Bu sayede, Necmettin Erbakan’ın Refah Partisi Türkiye genelinde %7 oy alırken bölgeden %13 oy almıştır (Ysk.gov, 29 Kasım 1987). Mezhep olarak Kürtlerin yaygın olarak bağlı olduğu Şafii mezhebi değil de Hanefi mezhebine bağlı olan köylüler, kendilerini büyük oranda sıkı muhafazakar olarak tanımlamaktadır. Bölgedeki cemaat

yapıları, tarikat ve tekkelerin dini otoriteleri halkın üzerinde önemli etkiye sahiptir. Neredeyse her yerleşimde, hem kendisini Kürt siyasî hareketiyle özdeşleştiren partilere oy verenler hem de Adalet ve Kalkınma Partisi'ne (AK Parti) oy verenler, sosyal yaşamlarında dinsel bağlantılar içinde yer almaya önem vermektedir. Örneğin herhangi bir konuyu açıklama konusunda da dini otoritelere başvurmayı tercih etmekte. Bu durumun tarihsel ve nesnel gerekçeleri bulunmaktadır.

“Dedem medrese mezunu bir alimdi. Köyde okuma yazma bilen tek kişi oydu. Bir mektup olsun, gazete olsun o okur ve bize aktarırdı, bir şey sorulacak olsa ona gidilirdi. Karakolla, kaymakamla aramızdaki bağlantı oydu resmi daireye o giderdi. Türkçeyi de o bilirdi”(G,4, E, 80). Bu durum, köyde “bilge kişi” ya da “sözü dinlenmesi gereken akıl” rolünün din adamlarına atfedilmesinin temel nedenlerinden biri olarak; Osmanlı döneminde eğitim kurumlarının büyük ölçüde medreselerden oluşması ve din adamlarının bu kurumlarda eğitim görerek taşrada halk üzerinde otorite kurmasıyla ilişkilendirilebilir. Cumhuriyet devrimlerinin bölgeye geç ulaşması, yeni kurumsal yapıların yeterince işlerlik kazanmaması ve medrese geleneği üzerine inşa edilebilecek yeni eğitim modellerinin eksikliği, din adamlarının sosyal etkisinin uzun süre güçlü kalmasına neden olmuştur. Elbette bunun yanında Osmanlı Döneminde bu dini liderlerin politik amaçlarla kullanılmaya başlanmış olması, tarikatların kökleşmesinin önünü açmıştır. Güncel dönemde, iktidarın da ekonomik açılımların yanında bölgedeki kitleye erişimde bir araç olarak dini liderlerle bağına güçlendirmesi, bu yapılarla kurulan karşılıklı çıkar ilişkisini daha da pekiştirmiştir. Bu karşılıklılık ilişkisi, bir anlamda bu tarikat yapılarının bir çeşit sened-i ittifakı⁷⁵ olarak değerlendirilebilir. Yerelde arabuluculuk yapan dinî önderlerin merkezi yönetimin temsilcileriyle, kolluk güçleriyle ve siyasî parti yetkilileriyle birlikte hareket etmeleri, onların otoritesini artırmaktadır. Ayrıca bu kişiler, sahip oldukları dinsel meşruiyeti yalnızca sahada değil, aynı zamanda sosyal medya gibi dijital platformlarda görünür kılarak, arabuluculuk faaliyetlerini bir tür kamusal temsil ve güç gösterisine dönüştürmektedirler. İşlevselliği ve etkisi arttıkça oy potansiyeli ve etki gücüne bağlı olarak rantı artan bu yapılar bugün

⁷⁵ Padişah II. Mahmut döneminde ağalar(ayanlar) ile padişah arasında çeşitli destekler, haklar ve feragatlar içerek iki tarafın da gücünü pekiştirecek sözleşmedir(Akşin, 1992).

mahkeme ve avukatlık bürolarından önce başvuru adresleri haline gelmiştir. Elbette istatistikler ve tekrarlamalar, çözümün bu adreslerde olmadığını göstermektedir. Son yapılan yerel seçim sonuçlarına göre köyde sonuçlar şu şekildedir:

Tablo 3.5. 31 Mart 2024 mahalli idareler genel seçimleri Arıköy sonuçları

DEM	AK PARTİ	HÜDAPAR	YRP	CHP	İYİ	GELECEK	BTP	DEVA
46	45	14	7	4	2	2	1	1

Kaynak: Ysk.gov. 31 Mart 2024

“Bugün bölgede en etkin olan üç farklı siyasi partinin problem çözümünde misyon çabası var. Geçmişten beri kent içindeki mahalle örgütlenmesi ile dahil sorun çözümünde öne çıkan Kürt hareketini temsil eden partiler. Daha sonra aşiretler ve tarikatlar üzerinde etkisi olan. Aslında genel olarak bölge ileri gelenleri olarak adlandırılan toprak zengini Aşiretlerden adaylar gösteren Ak Parti. Bu aşiretlerin politik atmosferde görünürlüğünün artması çeşitli aşiret ve kan davası barıştırma gibi misyonlarda yer aldığı bilinmektedir. Ve son dönemlerde bölge ile geleneksel ve dinsel bağların yanında ulusal temellerle Kürtlere hitap etmeye başlayan Hüdapar. Bu üç partiden Ak Parti Devlet mekanizmasının temsiliyeti ve aşiret gücünü, zenginliği temsil etmektedir. Bunun yanında Hüdapar ise kemikleşmiş 1990’lı yıllarda Hizbullah örgütü ile şekillenmiş ve destekçileri üzerinde ciddi etkisi olan aynı zamanda STK’lar ve Ak Parti ile seçim dönemleri ortaklıklar kuran bir hareket. Ancak çözümlerde en etkin olan çocukluğumda hatırladığım geçmişten beri mahkeme yerine ‘Parti’ gelsin karar versin denilerek çağrılan yapı siyasal jargona Kürt hareketi olarak giren partilerdir. Burada etkinin özellikle kırsalda çok olmasının nedeni bu hareketin yalnızca siyasi partilerden değil güvenlik güçleri ile çatışmanın yanında hedef haline getirdiği kişilere yönelik suikastlerden de geri durmayan PKK’nin varlığıdır. Yani aslında silahtır. Ulus hareket olarak feodal güçlerle mücadele iddiasında olan ancak destek veren aşiretlerin feodalizmi ile mücadele etmeyen örgüt, bölgede kentlerdeki kavgalarda, ölümlü trafik kazalarında, kız kaçırma olaylarında dahil 2015 yılına kadar müdahil olmakta, tarafları yargılamakta ve cezalar kesmekteydi. Bu durum modern hukuk yerine kendilerince oluşturulmuş töresel ideal hukuk ilkeleri çerçevesinde kolluk denetimi yerine toplumsal Kabul ve denetime tabi hukuktur. Bu yüzden de kişiler farklı taraflara yaslanarak alternative hukuk kanalları geliştirmiştir. Yeni nesil üzerinde dinsel temalı, para cezasına veya nasihate dayalı aile büyüklerinin önemseydiği değerler çerçevesinde yaptırım ve kınamalar etkili olmuyor. Bu yüzden arazi çatışmalarında gençlerin aktif rol aldığını

görebilirsiniz. Hayatını kaybeden yakinen tanıdığım iki kişi akranımdı örneğin. Elbette örgütün etkin olmadığı yerlerde ve örgütün etkisinin kırılması ile bölgede tarikatlar, aşiret liderleri ve partiler etkisini oluşturmuştur(G, 15, E, 30).’’

Gerek hukukçu kimliği gerekse olayın dışından perspektifle yaklaşan görüşmeci aslında olayın çözüm yöntemindeki arızayı işaret etmekte ve problemin temelleri kadar çözümün de arızalı olduğunu ifade etmektedir. Muhtarlığın bir rant ve hakimiyet aynı zamanda siyasal ilişkiler kurma aracı oluşunu şu şekilde ifade edilmektedir: (tarih belirtmek istemedi)

“O zamanki muhtar köylüler adına bölgede pek etkisi olmayan bir siyasi partinin adayıyla anlaşmış. Tüm köylülerin oy vereceğini söylemiş. Bunun karşılığında da çek almış, haberimiz yok. Ama kimseyi ikna edemedi, seçimde adama oy çıkmayınca çeki geri istedi. Muhtar bilgili gördüğü tanıdığına çeki vermiş. Bu kişi başka ilde ve çeki avukata vermiş. Çeki veren adam çok güçlü bir aileden. Kimse ters yapamaz. Muhtar tanıdıktan çeki isteyince adam da ben onu paraya çeviriyorum avukatta diyor. Avukat da adama tebligat göndermiş çekini öde diye. Ortalık karıştı köy hiç alakası yokken bu konunun tarafı oldu. Muhtarı kurtarmak için tüm köylüler toplandı. Olay Diyarbakır’dan Aydın’a kadar uzadı. Tüm herkesten beş yapıldı. Avukatın parası toplandı ödendi çek alındı muhatabına iade edildi(G, 11, E, 62).’’

Bu durum muhtarlığın rant alanında ne gibi bir pozisyonda olduğunu göstermektedir. Siyasetçilere boş çek imzalatıp oy pazarlayabilme gücü hakimiyet anlamında büyük bir yetki elde etmiş olmaktadır. Bu pazarlık gücüne sahip kişilerin, yönetime gelen destekledikleri kişilere karşı pozisyonu, oy deposunun anahtarları görevi görmektedir. Bu kişiler için en önemli rant alanı, topraktır. Nitekim muhtarların ortakçılık elde etme ve işçi toplama gibi maharetlerle geniş alanlarda tarım girişimlerinde bulundukları ve bir nevi tarımsal üretimde yeni bir misyon elde ettikleri görülmektedir. Örneğin önceki muhtarlardan birinin görev süresi boyunca büyük araziler edindiği, ayrıca tarımsal faaliyetlerde kullanılmak üzere araçlar satın aldığı, hatta 100-200 kilometre mesafedeki Diyarbakır Ovası’nda kamu arazilerini kiralayarak ya da ortakçılık sistemiyle işletmeler kurduğu ifade edilmiştir. Görüşmelerde, bu muhtarın söz konusu faaliyetlerden ciddi kazançlar sağladığı ve bu kazanç ilişkilerinin bir kısmının, görev süresi sona erdikten sonra da devam ettiği belirtilmiştir(G, 9, K, 75-80).

3.9.4. Geçmişte problemler ve köyden göçler

Yapılan görüşmeler sonucunda, köyden beş ana aile yapısından dördünün zamanla köyü terk ettiği, geriye yaklaşık 25 hane kaldığını aktarılmaktadır. Görüşmecilerin ifadelerine göre, 1980’li yılların başında köyde artan nüfus, gıda yetersizliği ve anlaşmazlıklar sonucu bu göç dalgasını başlatmıştır. Bir katılımcı, 1975 yılında köyden ayrıldığını, arazilerin geniş olmasına rağmen kardeş sayısının fazlalığı nedeniyle elde edilen tarımsal ürünün yeterli olmadığını, bu nedenle de babasından kalan tarlalar dahil tüm mülkünü sattığını belirtmektedir. Bu tarihten itibaren Marmara ve Ege bölgelerinde çeşitli şehirlerde yaşamını sürdürdüğünü aktarmıştır(G, 8, E, 78). Aynı görüşmeci, köydeki arazilerin tapularının 2000’li yıllarına başına kadar çıkarılmadığını, o döneme kadar arazilerin fiilen “kazılan ve sahiplenilen” alanlar olarak kullanıldığını ifade etmektedir. Bu döneme kadar tapuların köy muhtarının adına kayıtlı olduğu ve arazilerin ekonomik değer taşımaması nedeniyle bireysel tapulama düşünülmendiği vurgulanmıştır(G, 8, E, 78). Buna rağmen köyde, kalabalık nüfusa ve aile çeşitliliğine karşın, arazi üzerinden ciddi bir çatışma yaşanmadığı belirtilmektedir(G, 4, E, 80). Görüşmeciler, geçmişte yaşanan temel sorunların çoğunun kendi tabirleriyle “namus” meselesi etrafında şekillendiğini ifade etmişlerdir. Bu tür meseleler zaman zaman ölümlü olaylara dönüşmüş; çatışmalarda zayıf tarafın köyü terk ettiği, kalan bir ailenin ise kendi içlerinde ikiye bölündüğü aktarılmıştır. Bu bölünme sonrasında, aynı sülaleye mensup bireyler farklı soyadları almış ve yeni aile isimleriyle varlıklarını sürdürmüşlerdir(G, 4, E, 80).

Göç eden ailelerin büyük bölümü, tapusuz arazilerini cüzi bedellerle satarak köyü terk etmiş, bu araziler zamanla kadastro işlemleri sırasında ihtilafa neden olmuştur. Aktarımlara göre, köyde kadastro çalışmaları yaklaşık 23 yıl önce yapılmış ve bu süreçte tüm köy halkı bir araya getirilerek iplerle araziler ölçülüp resmî olarak taksim edilmiştir. Terk eden bazı aileler de bu süreçte kendi üzerlerine tapular almışlardır. Bugün köyde hâkim olan ve aralarında husumet bulunan iki ana aile yapısının dışında bazı ailelerin de arazileri üzerinde mülkiyet hakları bulunmaktadır. Görüşmelerde, geçmişte köyde yalnızca "namus" meselelerinden kaynaklanan üç ölümlü vaka yaşandığı, bu olayların da köyde büyük etkiler bıraktığı ve göç sürecini hızlandığı ifade edilmiştir. Özellikle tapu ve arazi paylaşımının dışında kalan bu tür meselelerin köy içi dengeleri ciddi şekilde etkilediği belirtilmektedir(G, 5, E, 52; G, 6, E, 63-68).

‘‘Eskiden namus, Őan ve Őerefti. Bir tane tüfeği –bu Amerika malı olanlar- köyde kime versen bir tabur adamı vururdu. Öyle mert, y reklı adamlar vardı. Őan ve Ő hretin yolu da bunlardı. Nasıl Şimdi modalar var. o zaman da moda mertlikti. İnsanlar diyordu ki vurayım, güçlü olayım, mert olayım ve eli açık olayım. Gelip yemeğimi yesinler misafirim olsunlar her Şey misafire sunulsun adımdan söz edilsin. Ama kimse mal için d v Őmezdi bunlar leke düŐürürdü mertliğe. Namus için köye zorbalık yapıldığı için olurdu. Mesela köyün merası. Esılman(Gürgöze) ve Mequer(Karalan) köyleri ile ortaktı. Bizimkiler hayvan otlatıyordu. Adamlarla hemen anlaŐtılar hiç sorun olmadı. Sonra o köylerde bizim köylülerin arazileri vardı o köylülerin de bizim köyde vardı uzaktı, gidip iŐlemesi zordu hemen takas ettiler anlaŐtılar. Şimdi olsa bir karıŐı için katliam olmuŐtu çok haberlerdeydiler.’ (G, 11, E, 62)

Yakın illere göç eden ailelerin köyle bağlarını arazi kullanımı ve mülkiyet üzerinden sürdürdükleri de gözlemlenmiştir. Köyde geçmişte bir ağalık sisteminin bulunmadığı, ancak mirliklere benzer belirli bir "aile  nderliği" yapısının varlığını koruduğu anlaşılmaktadır. GörüŐmecilere göre, Mazıdağ'daki arazi çekiŐmelerine konu olan ve sinemaya da uyarlanan Tosun Paşa filmine ilham veren "Seferoğulları ve Telleoğulları"  ekiŐmesi, bölgedeki bu yapısal ilişkilerin halk belleğindeki yansımalarıdır. Bu bağlamda, köyde uzun yıllar muhtarlık görevini sürdüren Hacı  eto’nun, Telleoğulları ailesine bağlı olduğu ve bu bağlantı üzerinden düzenli vergi benzeri  demeler yaparak 2000’li yıllara kadar görevini sürdürdüğü aktarılmaktadır. Hacca gitmek amacıyla muhtarlığı bir süreliğine devrettiği, vefatının ardından bu görevi halefinin de iki dönem devam ettirdiği bilgisi paylaşılmıştır. Köyde tek bir aile iken daha sonra ayrılan Mala Őexe ve Mala Xane aileleri arasındaki husumetin yaklaşık 25 yıl sürdüğü de görüşmelerde  ne çıkan bir diğer bulgudur(G, 11, E, 62).

3.10. Mazıdağı Bölgesinde Yerel Otorite ve Aile Temelli Yönetim Yapıları

Mazıdağı’nda, Gan oyi, Yakupli, Telli gibi ailelerin olduğu bu ailelerin  evre köylere de hükmettiği aktarılmaktadır. Her köyde, genellikle köyün ileri gelenlerinden biri olan bir temsilci bulunmaktadır. Devlet pek bir probleme karıŐtırılmaz zaten çevrede karakol vs gibi güvenlik birimlerinin de bulunmadığı ifade edilmiştir. Bir sorun ya da olay olduğunda, resmi kurumlar doğrudan köylülerle muhatap olmak yerine bu temsilciler aracılığıyla meseleleri çözmeye çalışmıştır. Bu kişiler, çoğunlukla muhtarlık görevini de üstlenmişlerdir. Problemlerin çözümünde ise barışçıl yöntemlerin yanı sıra taraflardan birine yönelik

yaptırımlar uyguladıkları da belirtilmiştir. Ayrıca, Mazıdağı bölgesindeki merkezi nitelikteki üç büyük aile arasında bir anlaşmazlık çıktığında, dağlık alanlardan davul çalarak destek çağrısı yapıldığı, destekçiler ve muhtara yakın çevrelerin bu çağrılara yanıt vererek toplantılara ya da olası çatışmalara katıldıkları ifade edilmiştir (G, 4, E, 80).

Araştırma bulgularına göre, köyde muhtarlık yalnızca idari bir görev değil; aynı zamanda köy içi iktidarın ve sembolik gücün de temsilidir. Muhtar olmak, yerelde devletle doğrudan ilişki kurabilme imkânı, karar süreçlerini yönlendirebilme kapasitesi ve sosyal sermayeyi artırma anlamına gelmektedir. Bu pozisyon, sadece resmi statüyle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda bir modern ağalık işlevi de görmektedir.

Saha görüşmeleri sonucunda Mazıdağı çevresindeki yerleşim birimlerinde tarihsel olarak güçlü bazı aile yapılarına dayalı yerel bir yönetim modelinin var olduğu anlaşılmaktadır. Görüşmeciler tarafından sıklıkla adı geçen **Gançoysi, Yakupli ve Telli** gibi aileler, yalnızca kendi köyleriyle sınırlı kalmayan, çevre köyler üzerinde de belirleyici etkiler kurmuşlardır. Her köyde bu ailelerden birine bağlı olan ve köyün "ileri geleni" konumunda bulunan bir temsilcinin olduğu aktarılmaktadır (G, 4, E, 80). Bu kişiler, yalnızca toplumsal düzenin sağlanması açısından değil, aynı zamanda köyler arası ilişkilerde de bir arabulucu ve otorite figürü olarak işlev görmüşlerdir.

Devlet otoritesinin fiilen bulunmadığı ya da karakol gibi kurumların yer almadığı dönemlerde, yaşanan herhangi bir anlaşmazlıkta doğrudan köylülerle değil, bu güçlü ailelerin temsilcileriyle muhatap olunduğu belirtilmiştir. Görüşmelerde aktarılanlara göre, bu kişiler çatışmaları ya barış yoluyla çözmekte ya da taraflardan birine yaptırım uygulayarak cezalandırma yönünde kararlar alabilmekteydi. Bu otorite konumu, çoğunlukla muhtarlık pozisyonu ile iç içe geçmiştir (G, 14, E, 80-85).

Mazıdağı'nın merkezi ailelerinden birine mensup olan muhtarlar, yalnızca köy içinde değil, köyler arası ilişkilerde de etkin olmuşlardır. Görüşmeciler, bu ailelerin aralarındaki ihtilaflar durumunda tepelerde davul çalarak kendi destekçilerini mobilize ettiklerini ve bu şekilde diğer köylerden gelen desteklerle toplantı ya da doğrudan çatışmalara gidildiğini aktarmaktadır (G, 4, E, 80). Bu uygulama, modern devlet yapısının sınırları dışında, geleneksel otoritenin nasıl örgütlendiğine dair önemli bir örnek sunmaktadır.

3.11. Köyde Çatışmaların Temelleri

Katılımcılar biri, bugün yaşanan problemlerin 30 yıl öncesinde yaşanandan daha şiddetli ve maddi olduğu belirtmiştir. Geçmişte kız kaçırma, namus, adam öldürme(kan davası) gibi durumlar için böyle döngüsel değil de daha keskin ve net sorunlar ve problemler olduğunu ancak günümüzde yaşanan problemlerin iktidar mücadelesi ve üretime hakim olma üzerine olduğu aktarılmıştır. (G, 7, E, 83). Zaten iktidar mücadelesi olan muhtarlık da bu ekonomik hakimiyetin alametlerini beraberinde getirmektedir.

3.11.1. Kırsal nüfuzun resmi sembolü: muhtarlık

Muhtarlık, “devletle bağlantılı olmak”, “beylik tabancası taşımak” gibi semboller üzerinden meşrulaştırılan bir güç odağı hâline gelmiştir. Bu güç, yalnızca köy içinde değil; göçle Marmara ve Ege bölgelerine yerleşmiş akrabalar arasında da etkisini sürdürmektedir. Muhtarlık seçimleri, bu anlamda yalnızca yerel bir tercih değil; geniş bir akraba ağını kapsayan ve bölgesel düzeyde çatışmalara evrilebilen bir iktidar mücadelesine dönüşmektedir. Bazı durumlarda, muhtarlık makamına erişen kişinin sahip olduğu maddi olanakların yalnızca kendisine yaradığı, aynı aileden olan diğer bireylerin bu güçten faydalanmadığı görülmektedir. Bu bağlamda muhtarlık, köy halkını etkileme, seçim süreçlerinde vaatler sunma, bürokrasiyle yakın ilişkiler kurarak ticari ve tarımsal faaliyetlerde avantaj elde etme gibi yollarla ekonomik sermaye birikiminin aracı hâline gelmektedir. Sonuç olarak, muhtarlık kurumu, yerel siyasetin ötesine geçerek, toplumsal hiyerarşi, akrabalık bağları ve ekonomik çıkar ilişkilerinin düğümlendiği çok katmanlı bir iktidar mekanizmasına dönüşmektedir(G, 11, E, 62).

Muhtarlık seçimleri, köylerdeki toplumsal çatışmaların en belirgin yansımalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu seçimler, yalnızca bir yöneticinin belirlenmesi sürecinden ibaret olmayıp, aynı zamanda köydeki güç dengelerinin yeniden şekillenmesine neden olmaktadır. Muhtarlık, hem ekonomik hem de toplumsal anlamda önemli bir otorite kaynağıdır. Bu nedenle, muhtarlık seçimleri köydeki ağalar, büyük toprak sahipleri ve küçük üreticiler arasında ciddi mücadelelere sahne olabilmektedir (Akşit, 1967).

Gazete haberlerinde, köyün en eski muhtarlık çatışmasının 2009 yılında yaşandığı görülmektedir (Hürriyet, 2009). Ancak köylüler 2004 yerel seçimlerinde bu sürecin başladığını ve ilk büyük çatışmanın o zaman yaşandığını ifade etmektedir(G, 2, E, 68).

Ayrıca, bu yerel iktidar mücadelelerinin yalnızca köy ya da bölge düzeyiyle sınırlı kalmadığı, Marmara ve Ege bölgelerine göç eden akrabalar arasında bile devam ettiği aktarılmaktadır(G, 2, E, 68). Bu durum, köy dışına taşınan bireylerin bile köydeki güç ilişkilerine taraf olabildiğini ve aidiyet bağlarının coğrafi sınırları aşarak sürdüğünü göstermektedir. Seçim sürecinde, farklı aileler ve topluluklar arasında yaşanan çatışmalar, köydeki toplumsal yapının kırılganlığını gözler önüne sermektedir. Bu durum, aynı zamanda köydeki üretim ilişkilerinin değişim dinamiklerini ve bu değişimin toplumsal etkilerini de göstermektedir.

Görüşmeciler, bu bağlamda köyde yaşayan bireylerin hiç gitmedikleri bölgelerdeki akrabalarının lehine taraf olduklarını ve bu tarafgirliğin iktidar rekabetini daha da keskinleştirdiğini ifade etmektedir. “Akrabaların arazilerde bağları var. Bunlar daha profesyonel olarak yapacak kişiler olmasına rağmen ortakçı olarak köydeki akrabalarına veriyor arazilerini. Bu durumda çoğu zaman bırakın para vs araziden elde edilen üründen bile hiç faydalanmıyorlar ama kendi akrabaları orada güçlensin diye her koşulda destekliyor ve aslında bir nevi finanse ediyorlar”(G, 14, E, 80-85). Katılımcılar, doğrudan kendi köylerinde yaşanan çatışmalara örnek vermeseler de, çevre köylerde yaşanan olaylara ilişkin dikkat çekici anlatımlarda bulunmuşlardır. Bu anlatımlardan birinde, görünürde bir “suyolu anlaşmazlığı” olarak dillendirilen bir çatışmanın, iki kişinin ölümüyle sonuçlandığı aktarılmıştır. Ancak anlatıya göre, bu olayın görünür nedeninin ötesinde, çatışmanın asıl amacı diğer ailenin köyden tamamen çıkarılması, sürgün edilmesi ve bu yolla arazilerin çatışmanın güçlü tarafınca ele geçirilmesi olmuştur(G, 4, E, 80). Araya şeyhlerin, mollaların hatta bölgenin ileri gelen ailelerinden Mala Heci Sinan ailesi temsilcisi Ahmet TÜRK’ün bu olayı çözmemesini şöyle aktarmaktadır; “Köyün yaşlılarından biriyle denk geldim. Sordum kimse yok mu çözsün bu olayı makul adamlardan kimse gelmedi mi? Bana dedi ki, makullar geldi Ahmet TÜRK bile çözemediyse kimse çözemez. Bunların derdi bizi köyden atıp arazilerimizi almak.”(G, 4, E, 80).

Araya giren bu kişilerin tüm çabalarına rağmen çatışmanın çözüme kavuşturulamamış olması, bölgedeki çatışmaların yalnızca ekonomik çıkar ya da sembolik nedenlerle değil, aynı zamanda köklü yapısal ve tarihsel ilişkiler ağıları çerçevesinde şekillendiğini göstermektedir.

Muhtarlık konusu bu köyün güncel çatışma konusunu oluşturmaktadır. Ancak bunun üzerinden yürütülen iktidar mücadelesi aslında bir onların deyimiyle partinin(ailenin) diğerine baskın gelip mülkiyet alanını genişletme hedefi var. 15 km ilerilerinde daha önce 44 kişinin öldürüldüğü Bilge Köyü(Zanqirt) katliamının bir namus veya töre değil arazi ve rant meselesi olduğunu bir ailenin diğer aileyi topluca yok etme hedefiyle işlenen saldırı anlatılıyor. Olaydan sonra 2011 yılında benim de gidip ziyaret ettiğim köy bir korucu köyüydü. Orada da iki aile olduğu söylendi. Alabalık tesisleri, Çel kani(kırk çeşme) adında mesire alanı, ziyaret yeri ve tarım alanları vardı. Buraya insanlar sürekli gelip ziyaret ediyor, alışveriş yapıyor. Yani bir çeşit turistik alan. Ayrıca bu çevreden BOTAŞ petrolleri de 25 bin dönümlük araziden geçiyor ve bu araziler de köye bağlı. Bu araziler üzerinde petrol kaçakçılığı yapıldığı(Gönültaş, 2013) hem medya hem de akademik çalışmalarda yer alırken ses kaydı verilerinde de köylüler aktarmaktadır.

3.11.2. Tarımda dönüşümün yansımaları

Arazi, tarihsel olarak köylüler açısından yalnızca bir üretim ve geçim kaynağı değil; aynı zamanda toplumsal yaşamın ve dayanışmanın zeminini oluşturan bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Ancak elde edilen verilere göre, zamanla bu işlevsellik değişime uğramış; özellikle makineleşmenin etkisiyle arazi, köylüler açısından bir meta ve yatırım nesnesi haline gelmeye başlamıştır. Bu dönüşümün çatışmaları da beraberinde getirdiği anlaşılmaktadır. 100 yıl önce, ilk yerleşim dönemlerinde, boş duran ve hatta tavsiye edildiği halde tenezzül edilmeyen araziler bugün köylüler için bir iktidar alanı haline gelmiştir.

1980'lerde köye gelen traktör ekim biçimi kolaylaştırıyor. Zaten köyden büyük göçlerin son tarihi de bu tarihler. Bu süreçten sonra toplu göç yerine arazisini genişletemeyenlerin çocuklarının göçleri çok sınırlı oluyor. Son 20 yıl içinde köyden kente göçen beş hane var bunlar da iş ve memurluk nedeniyle. Ancak daha önce boş olan bağ ve tarlasına dönen kalıcı veya geçici yerleşim yerleri kuran her iki sülaleden toplam yedi hane var. Makineleşme, üretimi kolaylaştırıyor bu durum köylülerin daha fazla ekim yapmasını daha fazla kazanmasını ve çevre köylerle, tüccarlarla ilişkiler geliştirmesini hatta çevre köy, ilçe ve Diyarbakır ovasından bile iş almalarını, tarla işlerini yapmalarını sağlıyor(G, 13, E, 84).

Köylü olmayıp başka köylerden tarla satın alanlar veya köyden geçmişte göç edenlerden gelip gidip toprağını ortakçıdan alanların yaptıkları üretim dönüşümleri ve alt yapı çalışmaları da çatışma sebebi olmuştur. Tarlalara bakım için birilerinin arazilerinde yapılan işlemler çatışmaya neden oluyor. Çekişme dışarıdan gelene karşı öfkeye dönüşmektedir. Dışarıdan gelen akraba demek, üretimin artık arazi sahibi tarafından yapılması yani gelirim ve üretim alanının düşmesi demektir. Çiftçiler, eğer çok geniş arazileri yoksa ortakçılık olmadan bir kazanç elde edemediklerini ifade etmektedirler(G, 5, E, 52).

“ Ben 40 yıldır köyden çıkmışım öncesinde amcam tarlamı işlerdi maksat toğrağım kalsın diye satmadım para da etmiyordu o zaman. Amcam öldü oğlu işledi şimdi çocukları işliyor. Para da doğru düzgün yollamadılar hiç ama şimdi çocuklarım sat diyor başkasının verdiği fiyatı vermiyorlar, başkasına aldırıyorlar, kendisi de çok ucuza almak istiyor. Çocuklarım orada yetişseydi o tarlaya ihtiyaç duysaydı birbirlerini vurmaktan başka çareleri yoktu. Bankaya versen değeri yok öyle kaldı orada”(G, 7, E, 83).

Köye gelip toprağını işlemek için ise yol, elektrik ve su çekme ya da su çıkarma işlemleri gerekmekte. Buradaki işlemler de köylülerin tepkisine neden oluyor. Köye yıllar sonra dönen veya gelenlerden dolayı köydeki ortakçıların gelirlerinde düşüş arazilerin gittikçe paha biçilemez duruma gelmesine neden oluyor. Oysa köylüler şimdiye kadar hiç uğramayan bize yılda 3-5 bin gönderip tarlalar artık bizimdir çocukları da asla gelmez biz işliyoruz bizim üzerimize kaldı durumundaydı. Ama baktılar gelip gidiyorlar bakım yapıp sahip çıkıyorlar. Bu durum da düşmanlığı tetikledi. Birkaç yıldır yakma işleri peyda oldu bu kez de(G, 14, E, 80-85).

Öztürk(2008), kırsal üreticinin gelişimine veya yoksullaşmasına neden olan konuları ele alarak başka bir bölgeden çalışma ile neoliberal politikaların tarıma etkilerini betimlemiştir.

Tablo 3.6. Kırsal kalkınmada ve yoksulluğun giderilmesinde temel konular

Tarımsal gelişmeyi etkileyen yapılar	Küresel Faktörler: - Ticaret ve pazarlar - İklim değişiklikleri Yerel Faktörler: - Göç
--------------------------------------	---

	- Kırsal emek pazarı - Kırsal tarım dışı ekonomi - Kırsal çevre
Tarımsal kalkınmayı doğrudan etkileyen etmenler	- Ticaret ve pazarlar - Yatırım, finans ve girdi arzı - Çiftçi organizasyonları - Toprak mülkiyeti - Tarım teknolojisi - Su kullanımı
Tarımsal kalkınmada farklılıklar ve çeşitlilikler	Coğrafi: Az elverişli alanlar Sosyal tabakalaşma: Marjinal çiftçilerin ve topraksız köylülerin kaderi

Kaynak: (Öztürk, 2008).

Tarımsal üretimde bölgesel farklılıklar olarak değerlendirebileceğimiz yerel faktörlerin yanında, neoliberal politikalar ile ticaret ve pazarlar da doğrudan etkilenmeye başlamıştır. Bu durum, yaşanan bunalımın çoklu nedenlerini göz önüne sermektedir. Bölgede büyük oranda baraj projesi çerçevesinde değerlendirilen GAP, anlatımların da gösterdiği üzere, hala yeterince yaygınlaşmamış; susuz araziler yoğunlukta kalmış ve susuz tarım devam etmektedir. Bu durum, düşük verimlilik ve piyasadan temin edilen girdi kalemleri dolayısıyla daha fazla maliyet anlamına gelmektedir.

3.11.3. Piyasaya üretim: üretim deseninde değişim

1960-70’li yıllara kadar köyde satışa dayalı üretimin temelini tarım ve hayvancılık oluşturmakta; üretim fazlası ise tereyağı, peynir, yoğurt gibi hayvansal ürünler ve canlı hayvan üzerinden gerçekleşmekteydi. Tarım ürünü olarak tütün, üzüm ve berru(Meşe Palamodu) gibi ürünlerde oluşan üretim fazlaları takas edilmektedir. Köyün hatta ilçenin bölgede yaygın bilinen şire üzümü ve bundan elde edilen Mazıdağı pekmezidir. Zamanla kaçak denilerek 90’lı yıllardan itibaren tütün ekimi yasaklanmıştır. Katılımcılardan biri bu yasaklamanın gerekçesini şöyle aktarmıştır; “köye jandarma geldiğinde sigara tabakalarımızda tütün varsa onu da silahlarımızla beraber toğrağa gömerdik”(Görüşmecı, 4, E, 80). Ancak bu durum, Yıldırım(2020) tarafından, Dünya Bankası ve IMF’nin talepleri doğrultusunda başlayan tekelleşme sürecinde, çiftçiyi yıldırmaya yönelik bir politika olarak değerlendirilmektedir. Türkiye’nin de dahil olduğu bu süreçte, tarımsal desteklemelerdeki sınırlamalar; buna karşılık borç faizlerinin düşürülmesi ya da yükseltilmesi politikasıyla ilişkilendirilerek okunabilir. GAP projesiyle beraber sulu tarımsal üretime dayalı pamuk,

sebze, buğday gibi ürünlerin üretimi teşvik edilmiştir. 1980 sonrası dönemde gerçekleştirilen değişikliklerin en temel özelliklerinden biri, kamusal desteklemenin oluşturduğu maliyet yükü bahane edilerek, mevcut tarımsal ürün deseninin iyileştirilmesine yönelmeden, geleneksel tarım ürünlerinin dış piyasalara açılması olmuştur. Bu süreçte, yeni ürünler empoze edilerek tarımsal üretim, emek yoğun ürünlerden sermaye yoğun ürünlere doğru bir kayış yaşamıştır. Aynı zamanda tarımsal üretimin geneli, iç ve dış sermaye gruplarının kontrolüne bırakılmış, devletin kamusal denetimi ortadan kaldırılmış ve dış ticaretin serbestleştirilmesiyle tarım-gıda ilişkileri uluslararası sermaye ortaklıklarının hegemonyası altına girmiştir (Kendir, 2003; Oral, 2006).

“Tütün kurak bir üründür sulamasak da yeşeriyordu onun yerine arpa ektik, sonra yonca ekin dediler ona destek çok olunca onu ekmeye başladık”(G, 2, E, 68). Başka bir ilde ikamet etmesine rağmen destekleme alabildiğini belirten bir katılımcı, yonca üretiminin destekleme oranının yüksek olması nedeniyle ortakçısını kurak arazilerde yonca ekimine teşvik ettiğini ifade etmiştir(G, 7, E, 83). Ancak, bölgede zaten samanın bol olması nedeniyle bu üretim gereksiz görülmektedir. Geleneksel olarak üretilen üzüm, tütün, arpa ve buğday gibi ürünlerin yerini, daha fazla sulama gerektiren pamuk, sebze ve meyve üretimi almaya başlamıştır.

Bugün Diyarbakır merkezde ikamet eden ve yakın zamanda üzüm bağı yakılan köye git gel yaparak çiftçilik yapan (G, 16, E, 69), destekleme ve teşvikler kapsamında köyde büyük bir badem bahçesi ektiğini belirtmektedir. Tarım bakanlığının başlattığı KOSGEB kapsamında fidan ve nakdi destekten dolayı babasından kalma üzüm bağını söküp yerini dört yıldır badem fidanlarıyla doldurduğunu belirtmektedir (G, 16, E, 69).

Eskiden temel geçime yönelik üretim varken şimdi yerini meyve, sebze, pamuk, buğday, mısır gibi sulama artınca bu ürünlere geçildi. Nohut, mercimek susuz yerlerde ekıyoruz. Yani bazıları tarıma kayıtlı(kastedilen ÇKS) destek verilene ürünleri ekıyor genelde ortakçı kayıtlıysa onun arazisi olur. Ya da pahalı olan ürünleri daha büyük arazide ekmek lazım. Ama kimse araziye satmıyor. Havada kapılıyor. Mecburen daha fazla üretmek için var olan iki tür tarla var. Biri tapusuz devlet arazileri yani mera alanları diğeri de tapusu olup sahipleri kentte olanların ortakçı arazileri. Köyün arazilerinde ortakçı payı önemli bir paya sahip. Köyde kalanların arazileri gidenlerle hemen hemen aynı. Neredeyse her üç arazi ve bağdan biri ortakçıda o yüzden(G, 6, E, 63-68).

Bu anlamda bölgede güncel verilerle desteklenen ürünler tarım bakanlığı tarafından şunlardır; ‘‘Arpa, Buğday, Mısır (Dane), Kuru Fasulye, Pamuk (Kütlü), Mercimek, Nohut, Soya, Yem Bitkileri’’ (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022).

Arazi çatışmaları bizlere gösteriyor ki bu feodal rekabet kendisini siyasal rekabette ve kapitalist ekonomi koşullarındaki çekişmede ayrıca şiddetlendiriyor. Aslında yaşlı köylülerin anlamlandıramadığı kısım da burada yatıyor. Çok geniş arazileri olmayan bu tür üretim biçimlerinde makineleşme kar oranlarını düşürdü. Üretim arttı ancak daha önce işsiz hane üyeleri tarafından ücretsiz yapılan üretimin makineli versiyonunda girdiler de arttı. İşçi, yakıt, makine, gübre, ilaç, nakliye ve piyasa dalgalanmaları. (Lewontin, 1998) Yüksek verim alacaklarını düşündükleri için kendi deyişleriyle zirai tohum ve gübreye yönelip sondaj faaliyetleri ile sulamayı da sağlayıp fazla verim almaya başlıyorlar. Ancak zamanla tohum, gübre, su, elektrik fiyatları arttıkça karlılıkları düşüyor. Geçmişte kullandıkları tohumlar kayboluyor ve yeni ürettikleri ürünlerden de hibrit tohum dedikleri tohum türü üründe tohumluk vermiyor. Yani bir kez aldıkları tohumu her sene yeniden almaya mahkum, dolayısıyla ne fiyat olursa olsun ödeyip almak durumunda kalıyorlar. Tüm bu dönüşümler son 30 yıl içerisinde gerçekleşiyor. Daha az insan, daha fazla üretim, daha fazla arazi, daha fazla rekabet ancak oransal olarak daha az karlılık. Üstelik bu durum sadece bu köyde değil Diyarbakır ovasına kadar uzanan bölgedeki tarım yoğunluklu üretim alanlarının tamamını kapsayan bir benzer dönüşüm.

Çiftçilerin içinde bulunduğu benzer bir sürecin binlerce km öteden gelişmekte olan bir başka çevre ülke Mısır’da nasıl seyrettiğini yazarlar şu şekilde aktarmaktadır;

‘‘Muhammet Ali’nin politikası gibi Nasır politikası da hiç kuşkusuz Mısır’ın modernleşmesini ve endüstrileşmesini hedefleyen ulusalcı bir politikaydı. Özel yatırımın yetersizliğini saptayan bu politika, yeni Mısır ekonomisini, bu kez "bilimsel sosyalizm" örtüsü altında devlet kapitalizmi ve güdümcülük yoluna angaje etti. 1961 'den itibaren ulusallaştırmalar arttırıldı ve devlet tekelleri yeniden kuruldu. Yönelim, kırlardaki işletmelere gübre, iyileştirilmiş tohum ve düşük fiyatlı (çünkü sübvansiyeye) geçim ürünleri ve düşük faizli köy kredileri sağlamaktan sorumlu "kooperatifler" kurdu. Bu kooperatifler daha sonra modern tarım araçlarıyla (motorlu pompalar, traktörler, toprak işleme araçları, püskürtücüler, harman makineleri, vb.) donandı ve makine kiralama ve tarım işçisi bulma merkezleri gibi işlevler gördü. Dahası bu kooperatifler, hükümetin üretim planlarının "iletim kolonları" oldu. İşletmeciler, özellikle de tarım reformu kar sahipleri, topraklarının bir bölümünü endüstri

tarımlarına (deltada pamuk, Orta ve Yüksek Vadi'de şeker pancarı) ya da temel gıda tarımlarına (pirinç, buğday, mısır, bakla, mercimek, hatta soğan ve sarımsak) ayırmaya zorlandılar ve devlet endüstrilerine ve büyük ticarete, düşük fiyatlı zorunlu mal teslimi rejimini kabullendiler. Tüm bu önlemler, endüstriye tarımsal hammadde sağlamayı ve işgücünün gıda üretim giderini azaltmayı hedefliyordu. Tarım değerinin, ekonominin diğer sektörlerine, özellikle de ulusal endüstriye transferine yönelik bir politika söz konusuydu''(Mazoyer&Roudart, 2010, s. 206-207).

3.11.4. 'Aç Gözlülük' mü? Üretimde artış, karlılıkta düşüş

Köylüler arasında, yaklaşık 23 yıl önce tapulandırılan mera arazileri günümüzde çatışma nedeni olarak görülmemektedir. Ancak hem ortakçı araziler hem de iki ailenin sınır komşusu olan tarlaları, çatışmaların temel kaynağını oluşturmaktadır. Ortakçı belirleme süreci, köy içinde önemli bir çekişme ve düşmanlık nedeni hâline gelmiştir. Sınır anlaşmazlıkları ise, genellikle su ya da elektrik hattı gibi teknik nedenlerle, bir tarafın diğerinin arazisine müdahalesiyle çatışmaya dönüşmektedir. Bu tür gerginlikler, özellikle 1970 sonrası doğan kuşaklar—yani orta yaş grubu ve onların çocukları—arasında yoğun şekilde yaşanmaktadır. Köydeki yaşlı kuşak ise mevcut gerginlik ve çatışma ortamından oldukça rahatsızdır. Onlar, geçmişte köyde 75 hanenin bulunduğu ve aynı arazilerle geçimini sağladığı bir dönemi hatırlatarak, bugün yalnızca 25 hanenin bu arazileri paylaşamamasını "açgözlülük" olarak nitelendirmektedir. O dönemde de günümüzde olduğu gibi tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin sürdürüldüğü vurgulanmaktadır.(G, 4, E, 80).

Tapulama sürecinde, 300 metrelik alanlar dâhil olmak üzere geniş parseller tapuya kaydedilmiştir. Günümüzde ise her arazide sondaj yoluyla sulama yapılabilmesi, üretim kapasitesini önemli ölçüde artırmıştır. Eğer köyden dış göç yaşanmasaydı, hane sayısının 500'ü aşması muhtemeldi. Ancak tarımda makineleşmenin geç başlaması ve bölgenin kentleşme sürecine ayak uyduramaması, göçleri teşvik eden başlıca etkenler arasında yer almıştır. Öte yandan, daha önce göç eden ve arazilerini atıl bırakan bazı kişilerin, yaklaşık kırk yıl sonra bu topraklara yeniden ilgi duymaya başladıkları görülmektedir. Bu kişiler, terk ettikleri arazilerde yeniden tarımsal faaliyetlerde bulunmakta; konteyner yapılar, bağ evleri ve geçici barınaklar (barakalar) inşa etmektedirler. Geçmişte değersiz görülen bu arazilerin günümüzde dönüm fiyatları, sulaklık durumuna bağlı olarak 500 bin ile 1 milyon TL arasında değişmektedir. Bununla birlikte, bu araziler neredeyse hiç satışa çıkarılmamakta; satış

durumunda ise yerleşik toplumsal normlara göre, satıcı şahsın kardeşleri var ise, dışarıdan bir alıcının daha yüksek bir bedel önermesine rağmen, öncelikli alım hakkı kardeşlerden birine tanınmaktadır(G, 7, E, 83).

“Örneğin yakın akraba olmayan biri tarafından 500 bin TL teklif edilen üzüm bağı, öncelikli kardeşler ve yakın akrabalar sonra komşu tarla sahibi diye bir kişi kardeşinden 400 bine satın aldı. Köyde bu üzüm bağı süren ortakçı akraba iki ay sonra aynı tarlaya 600 bin teklif etti. Bu töre veya kural ne dersen böyledir”(G, 7, E, 83).

Kapitalizmin parolası olan ‘Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler’(Aydın, 2003), çağrısı burada kendi kendini düzenleyen gizli elin devreye giremediğini rekabetin ilerleme ve meşru yollarla uygulanma kurallarının bir genel geçer şablon gibi olmadığını ve ölüm, şiddet getirdiğini göstermektedir. Kapitalizm dünyanın bazı yerlerini tam anlamıyla dönüştüremeyince feodal anlayışı piyasaya entegre etmeye ve kapitalizm içinde karşısını da yaşatmaya devam etmiştir. Bu durum da piyasa tarafından yönlendirilen bir rekabetin yarattığı zıtlıklar içindeki kaosu getirmiştir.

Desteklemelerin azalması ve girdilerin artışı yani üretim maliyetlerinin artması buna bağlı olarak emek yoğunluklu üretimi kalıcılaştırmış tarımda makineleşmeyi geciktirmiştir. Tarımda makineleşmede ise arazi ihtiyacı bu arazilerin bir kar alanı olması nedeniyle rekabete neden olmuştur (Pamuk, 2024).

3.11.5. Arazi toplulaştırmaları ve kiralamalardaki sorunlar

Yaşanan çatışmaların bir diğer nedeni de mirasçılar arasındaki pay etme sorunudur. Miras kalan kardeşler veya kuzenler geçmiş dönemdeki değersizlikte resmi kayıt, tapulama gibi gerek görülmeyen durumlardan dolayı günümüzde paylaşamamaktadır.

‘Kardeşimle ortaklı 15 dönüm tarlamız var. Babadan kalma bir yer. O zaman para etmiyorduk 30 yıl önce. Ben hiç üstüme bile almadım. Şimdi kıymetlendi çocuklar diyor sat, Satamıyorum. Kardeşimin üzerine ona diyorum sen al almıyor. Diyorum bana sat, satmıyor. Başkasına satalım diyorum ona da yanaşmıyor. En son sinirlendim dedim ben payımı başkasına devredeceğim. Köye yakın sulak ev yapılabilir yerde tarla. Komşu köylere haber verdim hemen gelip alacak adamlar var. Haber vermiş akrabalar. Kimse alamaz, Aldırmayız. Şimdi kardeşimin adına yarın yeğenlerim torunlarımız birbirine girecek. Oğlum gitti geldi olmadı. Benim payım 7.5 dönüm bir yıl uğraştım satamadım daha yeni satıldı. O da tarlama

komşu tarlası olan adam aldı. Normalde dönümü şuan 250-300 bin ben mecburen ona 150 bine verdim. Bunun sebebi ne dersen kanun çıkmış arazi 15 dönümün altındaysa bölünmüyor tapu çıkmıyor. Babamdan kardeşime geçtiği zaman 500 metre de olsa tapusu çıkıyordu. Kaç sefer tapu noter gittik hisseyle de satış yok. Tarla bedavaya gitti. Sırf bu beladan kurtulayım diye verdim artık onlar ne yaparsa yapsın birbirine. Birkaç tane daha ufak tefek var amcaoğullarıyla onları bıraktım artık kimseyle uğraşılmıyor. En çok kavga sebeplerinden biri budur. Kardeşler akrabalar birbirini öldürür bu dönemde. Dünya kadar para ediyor(G, 4, E, 80).

Her ne kadar Mardin İl Tarım ve Orman Müdürlüğü'nün internet sayfasında bu konuya doğrudan yer verilmemiş olsa da, 2005 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu kapsamında, tarım arazilerinin korunması amacıyla toplulaştırma kararları alınmış ve sürekli tarım yapılan arazilerin belirli bir büyüklüğün altına düşmesinin engellenmesi hedeflenmiştir.Kanunun 8. maddesine⁷⁶ göre, sürekli tarım yapılan alanlarda iki hektar (yani 20 dekar veya halk arasında yaygın kullanımıyla 20 dönüm) sınırının altına inilmesi yasaklanmıştır. Bu durum, araştırma kapsamında görüşülen bir katılımcının (G, 4, E, 80), 15 dönümlük bir arazi için başvuruda bulunduğunda, kendisine düşen 7.5 dönümlük paya tapu verilemeyeceğinin ifade edilmesiyle somutlaşmıştır.

Bu durum, yerleşim yerindeki bir diğer önemli sorun alanı olarak öne çıkmakta ve gelecekte özellikle yüz yüze iletişimi daha sınırlı olacak mirasçılar arasında daha ciddi çatışmalara yol açabileceği ifade edilmektedir(G, 4, E, 80). Bu nedenle, bazı kişiler şimdiden ellerindeki tarım arazilerini devretme veya değerinin altında satma yoluna gitmektedir. Söz konusu satışları gerçekleştiren bireylerin büyük çoğunluğu, hâlihazırda köyde yaşamayan ve aktif olarak çiftçilikle uğraşmayan kimselerden oluşmaktadır.

Bu kişilerin, ortakçılık yoluyla ya da tarımsal desteklerden yeterince fayda sağlayamamaları nedeniyle, ellerindeki arazilerden gelir elde edemedikleri; dolayısıyla, göç ettikleri yerlerde ya da farklı alanlarda yatırım yapma veya acil ihtiyaçlarını karşılama amacıyla satış yolunu tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak bu “kurtulma” çabası da yeni

⁷⁶ 'Asgari tarımsal arazi büyüklüğü; mutlak tarım arazileri, marjinal tarım arazileri ve özel ürün arazilerinde 2 hektar, dikili tarım arazilerinde 0,5 hektar, örtü altı tarımı yapılan arazilerde 0,3 hektardan küçük belirlenemez...' (Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu, 2005).

bir sorunsal doğurmaktadır; zira bu satış işlemleri, mevcut mülkiyet yapısında yeni dengesizliklere ve köy içi sosyal ilişkilerde gerilime yol açabilmektedir

“Çocuklarımdan hiçbiri orada değil. 40 yıldan fazladır oradan çıktım. Oğullarım sat diyor. Ortakçı yeğenimdi hiç para almadım en azından ata yadigarı dursun diyordum. Para ihtiyacı olunca satalım dedim. Bu iyice sahiplenmiş köydeki piyasanın dörtte biri fiyat verdi. Başka köyden de herkes yanaşamıyor artık. Hergün yakıyorlar olay oluyor çekiniyor insanlar. Oğlum gitti tartıştı birbirlerine girmişler. Lanet ettim dedim kimse ekip biçmesin kendim gelip yakarım bıraktım öyle artık”(G, 7, E, 83).

Arazi toplulaştırılması olmayan yerde de dışarıdaki arazi sahibinin artık teknolojik altyapısını, gelir gider hesaplarını on yıllardır bu ortakçılığa göre düzenlemiş olan köylünün arazinin satışa çıkması durumunda direkt alması da vazgeçmesi de çok zorlaşmaktadır. Benzer durumlar köy yerleşiminde sıklıkla yaşanmakta olup, zamanla bir teamül (geleneksel uygulama biçimi) halini almıştır. Özellikle taşınmazların el değiştirmesi sürecinde, satışın öncelikle yakın akrabalar (örneğin kardeşler, amca, dayı, hala, teyze) arasında gerçekleşmesi gerektiği yönünde yerleşmiş güçlü bir norm bulunmaktadır. Bu bağlamda, bir taşınmaz satışa çıkarıldığında “yakından uzağa” doğru bir satış sırası izlenmektedir. Aile dışındaki bireylerin taşınmazı satın alma niyeti taşıması, ancak ailenin yakın üyeleri tarafından talep edilmemesi durumunda mümkün olabilmektedir. Bu uygulama biçimi, köy yaşamındaki geleneksel ilişki biçimlerinin sadece toplumsal değil, ekonomik alanlara da yansıdığını göstermektedir. Benzer bir yaklaşımın, geçmişte evlilik çağındaki kız çocuklarının evlendirilmesinde de geçerli olduğu ifade edilmiştir; bu durumda da önce en yakın akrabaların (amca, dayı vb.) talebi öncelikli olarak değerlendirilmiş, dışarıdan bir talip ancak bu yakınlarca istenmediği takdirde dikkate alınabilmektedir.

Bir diğer problem kaynağı ise arazi toplulaştırılmasıdır. Toplulaştırmanın hedefi, tarım alanlarının korunması ve dağınık tarım alanlarının birleştirilmesi olarak gösterilmektedir. Ancak aile bireyleri arasında pay edilen arazilerin resmi olarak tapulanamaması satış, kullanım hakkı gibi durumlarda sorunlar yaratmaktadır. Arazi toplulaştırılması kanun maddesinde şu şekilde açıklanmıştır; Toplulaştırma madde 4’te ifade edilmiştir.⁷⁷

⁷⁷ “c) Arazi derecelendirmesi: Arazi toplulaştırma sahasında bulunan gerçek ve tüzel kişiler ile devlete ait arazilerde yapılacak toprak etütleri ve laboratuvar analizleri ile belirlenen toprak özellikleri, verimlilik ve

Özetle arazi toplulaştırılması görüşmecinin aktarımı ile şudur:

“Kanun ile arazilerin ölçümü illere veriliyor. İller bu kanuna dayanarak arazileri kategorilere ayırıyor ve dağınık alanları buna göre toplayıp kişilere devrediyor. Bunu yapan kamu görevlisi veya şirket görevlisi her şey yani. Size arazileri bir yerlerde birleştirip değerlemesini yapıp dağıtıyor ama size çok değersiz bir yerde denk gelebiliyor. Bunun yanında bir diğer olay da bu bölgeler(Mardin ve Diyarbakır Dicle nehri ovası) yakın zamana kadar gayrimüslim arazilerinden oluşuyordu. Öyle az araziler de değildi. Değerlenmeyene kadar kimse bu tapuların peşine düşmedi. İşledi karnını doyurdu birazını takas etti ihtiyacını aldı. Bu sahipsiz arazileri veya mera arazilerini şimdiye kadar işleyenlerin kendi aralarında ya da başka sahip olmak isteyenlerin kiralama çekişmesi de bir başka çatışmadır”(G, 11, E, 62).

Damar (2023), Serçeler köyünde meydana gelen çok sayıda ölümle sonuçlanan son arazi çatışmasını, toplulaştırma süreci ve kamu arazilerinin kiralanmasındaki usulsüzlüklerle ilişkilendirmektedir. Araziye yönelik bu anlaşmazlıkların temelinde, GAP projesi ile bölgeye gelen sulama olanaklarının tarımsal üretimi artırması ve dolayısıyla arazilerin ekonomik değerinin yükselmesi yatmaktadır. Damar’a göre, bu süreçte yaşanan kurumsal hatalar ve mülkiyet ilişkilerindeki belirsizlikler, çatışmaların temel nedenini oluşturmaktadır.

arazinin konumuna bağlı olarak hesaplanan ve arazinin konum ile büyüklüğünün değişimine esas olacak değerlerin tespit iş ve işlemini,

ç) Arazi derecelendirme komisyonu: Arazi derecelendirme işlemlerini yapmaya yetkili komisyonu,

d) Arazi toplulaştırması: Tarım arazilerinin doğal ve yapay etkilerle bozulmasını ve parçalanmasını önlemek, parçalanmış arazilerde ise doğal özellikleri, kullanım bütünlüğü ve mülkiyet hakları gözetilerek birden fazla arazi parçasının birleştirilip ekonomik, ekolojik ve daha işlevsel yeni parsellerin oluşturulmasını, bu parsellerin arazi özellikleri ve alanı değerlendirilerek kullanım şekillerinin belirlenmesini ve arazi gelişimi hizmetlerinin sağlanmasını,

e) Arazi yetenek sınıflaması: Toprak bozulmasına neden olmayacak şekilde arazinin en uygun kullanım şeklini belirlemek için kullanım ve koruma verilerini bir araya getirerek temel toprak etütlerine ve iklim koşullarına dayalı yapılan planlamalara yönelik arazi sınıflamasını,

f) Arsa: Yerleşim alanları içinde veya dışında konut, sanayi, ticaret, turizm ve benzeri amaçlarla yerleşim için imar planı yapılmış veya bu amaçla kullanılan, planı bulunmayan yoğun yerleşim alanları içinde kalan arazileri,

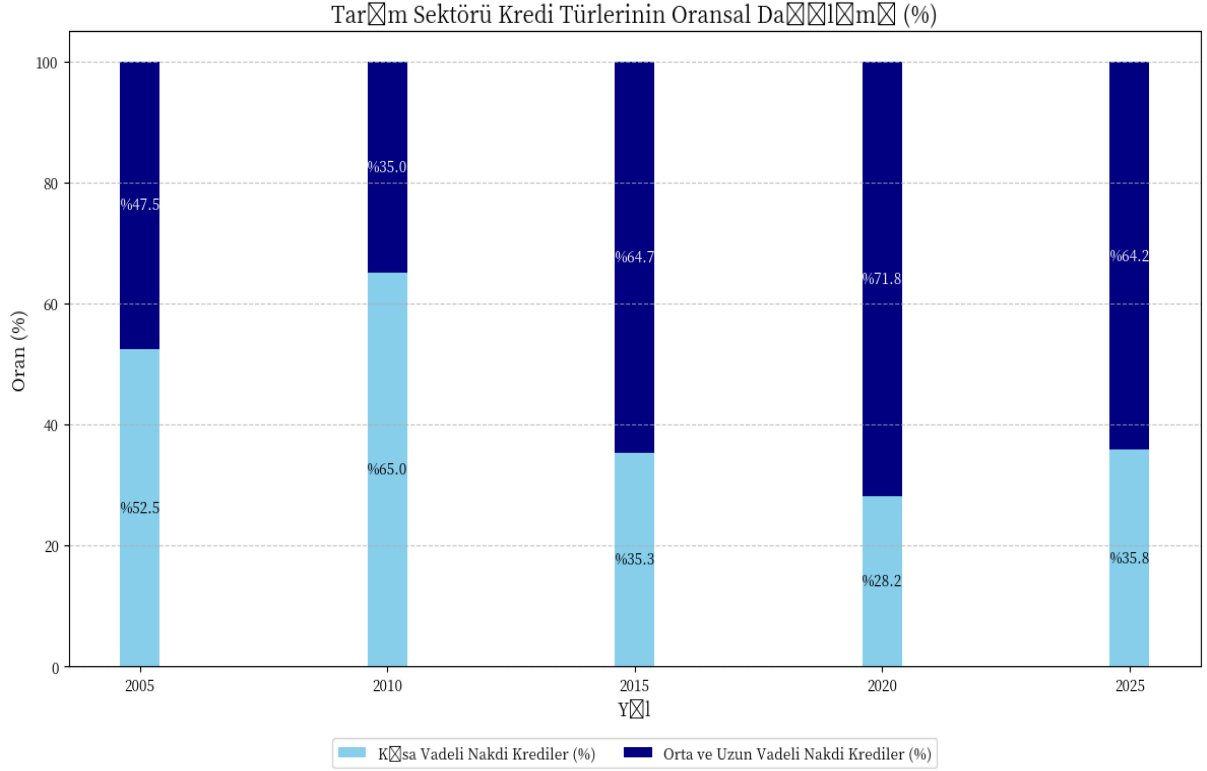
g) Asgari tarımsal arazi büyüklüğü: Üretim faaliyet ve girdileri rasyonel ve ekonomik olarak kullanıldığı takdirde, bir tarımsal arazide elde edilen verimliliğin, söz konusu tarımsal arazinin daha fazla küçülmesi hâlinde elde edilemeyeceği Tarım ve Orman Bakanlığınca belirlenen en küçük tarımsal parsel büyüklüğü...”(Arazi toplulaştırması ve tarla içi geliştirme hizmetleri uygulama yönetmeliği, 2019).

3.11.6. Kredi borçlanmaları ve tefecilik

Köylülerin en önemli sorunlarında biri kredi borçlanmalarının olduğu görülmüştür. Katılımcılardan biri bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Ben ortakçı alıyorum. Elimde kendimkiyle beraber 30 dönümden fazla üzüm bağım var. 70 dönümden fazla kırmızı mercimek. 20 dönümü sulak 30 dönümü susuz buğday ekim. Bunlar yarı yarıya ortakçı elimde. Pekmezin hepsi rüzgar yedi taneliyken uçtu. 30 dönüm yerden 140 litre pekmez geldi. Yarısı ortağa gitti. Litresi 200 liradan satıldı. Bana kalanı sen hesapla. Ben yıl boyunca bakım yapıyorum. Taş temizlemesi, bellemesi, bağlaması, kibritlemesi. Buğday kuru yerde dönümde 200-300 arası, sulakta 300-500 kg arası alıyorum. Mercimek ne yapsan en fazla 250 kg. veriyor. TMO için isim yazıp bekliyorsun tüccar alıyor ama birkaç lira altından alıyor. Mercimek 17-18, buğday 18-19 arası gitti. Şimdi bunun hepsi benim karım olsa ne olur. Zaten yıl boyunca uğraştığın şey. Bazen tüccar da bekletiyor. Kışa kadar paranın hepsini alamadığımız oluyor. Bazen mahsul gelmeden tüccardan ya da tefeciden borç alıyor insanlar. O zaman zaten alacağın mahsül senin değil artık. Her şey zehir. Bu borca bir girdin mi gidiyorsun daha çıkamıyorsun içinden. Yevmiye çoluk çocuk gitsen, tohum, gübre parası varsa elektrik, su kendi ihtiyacın. Mecbur başkasına yevmiyeye ya da daha çok tarla arıyorsun ortak için. Artık bazıları ortağa da vermiyor. Geçen sene bir akrabam bağına manavı soktu. Tarlada tartıp sattı. Geldi kendi bakımını yaptı. Herkese kıymetli oldu arazi”(G, 6, E, 63-68).

BDDK(Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu), en eskisi 2003 yılına dayanan kredilendirme verileriyle tarımsal alanda borçlanma oranları şu şekildedir:

Şekil 3.1: 2005-2025 yılları arasında Türkiye’de tarımsal kredi borçlanma oranları
Kaynakça: (BDDK, 2005-2025)⁷⁸

2005–2025 döneminde tarımsal üreticilerin finansmana erişiminde önemli bir değişim yaşanmıştır. Bu dönemde tarımda uygulanan uzun vadeli kredi faiz oranları %47’lerden %64’lere yükselmiş, aynı zamanda çiftçilerin toplam kredi borçlanma oranları da belirgin biçimde artmıştır. Dönemsel USD bazlı hesaplamalara göre, çiftçilerin kredi borç stoku 20 yılda %521,8 oranında artış göstermiştir. TL bazında değerlendirildiğinde ise bu artış oranı %11.401,68’e (yaklaşık 115 katına) ulaşmıştır. Öte yandan, aynı dönemde takibe düşen tarımsal kredi miktarı nominal olarak 32 kat artmış, bu artış toplam enflasyon oranı dikkate alındığında reel olarak %4,7 düzeyinde kalmıştır. Bu veriler, tarımsal üreticilerin borç yükünün özellikle TL bazında dramatik biçimde yükseldiğini ve kredi geri ödeme sorunlarının da belirli ölçüde arttığını göstermektedir.

⁷⁸ Veriler BDDK sayfasından alınıp GPT4.1 yapay zeka motoru aracılığıyla grafikleştirilip oranlanmıştır.

Tablo 3.7. Yıllara göre enflasyon oranına göre takipli kredilerde artış oranı.

Yıl	Takipteki Krediler (TL)	Reel (2005 fiyatlarıyla)	Reel Artış (%)
2005	188.184	188.184	0
2025	6.011.548	197.083	4,7

Kaynakça: (BDDK, 2005-2025) & (TCMB, 2025) ⁷⁹

Son yıllarda enflasyonda yaşanan yüksek artış, uzun dönemli ortalamaları da yükseltmiş ve bu durum, tarımsal borçlanmadaki artışa rağmen reel farkın sınırlı görünmesine neden olmuştur. Ancak çiftçinin yüksek faiz oranlarına ve uzun vadeli borçlanma yüküne rağmen kredi kullanımını sürdürmesi, içinde bulunduğu ekonomik sıkışıklığın önemli bir göstergesidir.

Tablo 3.8. 2005-2025 yılları arasında Türkiye'de çiftçilerin kullandığı banka kredileri oranı

Yıl	Nakdi Krediler (bin TL)	Dolar Kuru	Nakdi Krediler (bin USD)	Artış Oranı (%)
2005	5.922.884	1,30	4.556.065	0,0
2025	998.594.441	35,25	28.328.920	521,8

Kaynakça: (BDDK, 2005-2025) & (TCMB, 2025)

Alanda elde edilen bulgular, tarımsal üreticilerin çoğunlukla resmi kayıtlarda yer almaması ve ortakçılık sisteminin yaygın olması nedeniyle birçok çiftçinin banka kredilerine erişemediğini ortaya koymaktadır. Bu durum, üreticilerin tefecilere yönelmesine yol açmakta, bu da çiftçinin mal varlığına ve arazisine el konulması gibi ciddi sonuçlar doğurabilmektedir.

“Çiftçilerin destek almak ve tarım sigortası havuzuna girmek için "Çiftçi Kayıt Sistemi"ne (ÇKS) dahil olması gerektiğini belirten Suiçmez, sözlerini şöyle sürdürdü:

⁷⁹ 20 yıllık enflasyon verileri ışığında reel fark hesaplanmıştır.

2003 yılında ÇKS'ye dahil olan çiftçi sayısı 2,8 milyondur. Sonra iki milyona düştü. Şimdi ise 1 milyon 800 bin. ÇKS'ye kayıtlı çiftçi sayısının azalması gibi destek alan çiftçi sayısında da azalma var. Ancak bu sisteme dahil olmayan, sistemden çıkan ya da kendi halinde küçük çiftçilik yapan bir o kadar daha insan var. Çünkü ÇKS sistemindeki çiftçilerin destek karşılığı belli ürünleri ekmeleri gerekiyor. Ancak çiftçi daha fazla kar etme adına başka ürünleri ekmek isteyince sistemden çıkıyor. Sisteme girmeyen veya sistemden çıkan çiftçiler de destek alamayınca borcu ya akrabalarından ya da serbest piyasadan tefeciden borç alarak karşılamaya çalışıyor.” (TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 2021).

Resmi kayıt dışı borç ilişkileri, üreticilerin kırılabilirliğini artırmakta ve kırsal çatışmaların temel nedenlerinden biri hâline gelmektedir. Özellikle Mardin ve Diyarbakır'ın Bismil ilçesi gibi tarımsal üretimin yoğun olduğu bölgelerde, bu bağlamda sık sık operasyonlar düzenlenmekte, tefecilikle mücadele kapsamında cezai süreçler işletilse de yapısal bir çözüm geliştirilememektedir. Bu durum, hem kırsal kalkınmanın önünde bir engel hem de çözülmesi gereken önemli bir sosyal ve ekonomik problem alanı olarak öne çıkmaktadır.

“Mecbursun almaya. Birileri reklama veriyor gidip traktör alayım ya da yeni arsa alayım diyorsun bankaya gidiyorsun. Diyor böyle bir kredi yok. Kredi kartı vermeye çalışıyor. Ben almıyorum haramdır. Ama alan var, iflas eden de. Beş yapıldı ama ne kadar toplayacaksınız. Milyonlarla borç.”(G, 5, E, 52).

3.12. Geleneksel Çözüm Arayışları: Şeyh, Akil, Siyaset

Köyde yaşanan olayların medya yansımaları incelendiğinde, en eski haberin 2009 yılına ait olduğu görülmektedir(Hürriyet, 2009). Ancak, yerel anlatılar ve katılımcı görüşmeleri, bu tarihten önce de ciddi çatışmaların yaşandığını göstermektedir. Özellikle tapuların yapılmasından sonra başlayan çatışmalar, muhtarlık seçimleriyle görünürlük kazanıyor. Aktörler değişiyor, ailelerin muhtar adayı değişiyor ancak çatışma dinamiği devam ediyor. Köy içinde taraflar arasında yaşanan gerilimler, zaman zaman oldukça düşük düzeyli bir olaydan—örneğin bir çocuğun ya da hayvanın diğer tarafın arazisine geçmesi gibi—başlayarak büyük çaplı karşılıklara evrilmektedir. Bu tür olaylar taraflar arasında saldırı olarak algılanmakta ve hızla şiddetli tepkiler doğurabilmektedir. Çatışmalar medyada yer bulmaya başladığında ve geçici olmaktan çıkıp kalıcı bir krize dönüştüğünde, Ege, Marmara gibi farklı illerde yaşayan akrabalar köye gelerek çözüm arayışına girmektedir. Bu

süreçlerde geniş aile yapısı, akil insanlar ve dini otoriteler devreye sokulmakta; yeminler edilmekte ve uzlaşılar sağlanmaya çalışılmaktadır. Ancak bu çabalar genellikle geçici bir etki yaratmakta, köydeki sosyo-ekonomik rekabet ve güç mücadeleleri nedeniyle çatışmalar sürdürülebilir biçimde çözülememektedir.

“Buralarda problem çıktığında her problemin çözümüne bakan bir nevi branşlaşmış kişiler vardır. Bunlar davet edilip sorunları çözerler. Ancak hem kişi bazlı bir durum olmadığı hem de problem hala devam ettiği ve araziler bir taraftan diğerine kalmadığı için uzun yıllar her kıvılcımda bu çatışmalar sürmekte. Örneğin 2005 yılında Aydın’da yaşadığımız halde köyde yaşanan kavga nedeniyle onlarca yaralı olduğu ve bu kavgaya oradan müdahil olup aile meclisinin buradaki akrabalar tarafından da toplanması gençler ve yaşlılardan bir grubun gitmesi istendi”(G,2, E, 68).

“Bir problem olduğunda Gerekirse beş yapılmakta. Beş denilen durum da sık sık yapılan bir şey. Bir taziye, iflas, afet, kız kaçırma durumunda köye bağlı kim varsa onlara haber verilir ve hepsinin gücü oranında para ödemesi istenir.”(G, 13, E, 84). Bu anlatımlar feodal ilişkilerde, aile bağın kuvvetini ve ayrıca çatışmanın beslendiğini de göstermektedir. Taraflaşma, iki tarafın akrabaları arasında maddi ve manevi temellere dayanan birlikler kurma sayesinde daha da güçlenmekte ve yeni kuşakların da bu sürece dahil olması sağlanmaktadır.

En son 2021 yılında yaşanan olay, köyde yıllardır süregelen ve iki aile arasında kurumsallaşmış bir iktidar mücadelesinin devamı niteliğindedir. Bu olayda, her iki tarafın da kolektif suç ve beklenti duygusu taşıdığı cezalandırma yönteminde görülmektedir. Medyaya da yansıyan en son çatışmada, çıkan atbedede Acar ailesinden bir birey ağır yaralanmış ve uzuv kaybı yaşamıştır. Olay sonrası, Acar ailesi tarafından karşı taraf olan Düken ailesinden 400 bin TL tazminat ve fail olduğu iddia edilen kişinin köyü terk etmesi talep edilmiştir. Bu talepler aile büyükleri aracılığıyla muhataplara iletilmiştir. Ancak, Düken ailesi tarafından verilen yanıtta, fail kendisinin vurmadığını arbede sırasında karşı tarafın birbirini vurduğu dolayısıyla parayı ödemeyeceğini bildirmiştir. Bu durum, köyde var olan çatışma dinamiklerini yeniden alevlendirmiş (G, 4, E, 80& G, 9 K, 75-80).

Köydeki gerilimli ortam, ekili alanların ve bağ bozumu yerlerinin (masere) kundaklanması, hayvanların zehirlenmesi ve tarafların birbirlerine silahla ateş açması gibi eylemlerle giderek derinleşmiş ve sadece 25 hanelik küçük bir yerleşim olan köyün ciddi bir iç çatışma ortamına sürüklenmesine neden olmuştur. Yaşanan olaylar karşısında her iki taraf

da kendi etki alanları üzerinden çözüm arayışına yönelmiş, bu bağlamda aile reislerinden bazıları etkin siyasal aktörlerden olan HDP, HÜDAPAR ve AK Parti'ye mensup şahısları araya sokmaya çalışmıştır. Ancak bu girişimler somut bir uzlaşma sağlayamamıştır. Ardından daha önce köyden göç etmiş ancak Mardin genelinde etkili konumda bulunan bir aile reisinin arabulucu olarak davet edilmesiyle çözüm arayışları sürdürülmüştür. Buna karşın, karşı taraf bu müdahaleyi kabul etmemiş; bunun yerine "Kızıltepe Sultanı" olarak anılan bir şeyhin devreye girmesini sağlamıştır.

Bu süreçte taraflar, yargı yoluna başvurmak yerine geleneksel bir çözüm yöntemi olarak “şer’i usullere” başvurma eğiliminde olmuşlardır. Bu bağlamda, tarafların uzlaşısıyla belirlenen ve "iş bitirici" olarak bilinen dini otoritelerden birinin öncülüğünde çözüm arayışı başlamıştır. İki tarafın ortak kabulü ve özellikle kaymakamlık düzeyinden gelen “bu mesele artık çözülsün” yönündeki baskı neticesinde bölgedeki etkili bir şeyh, arabulucu sıfatıyla sürece dahil edilmiştir. Şeyhin himayesinde ve iki tarafında dinlediği bir mahkeme kurulmuş, 2021 yılında ödenmeyen 400 bin TL tazminat, güncel ekonomik koşullar ve enflasyon farkı gerekçesiyle 2023'te 850 bin TL'ye çıkarılmıştır. Bu meblağ, Düken ailesi tarafından karşılanmak üzere hükme bağlanmıştır. Aslında, hukuken bireyler arasında “basit yaralama” suçu kapsamında değerlendirilebilecek bu olay, süreç içerisinde iki geniş soy grubunun ve yüzlerce bireyin dâhil olduğu bir toplumsal çatışma halini almıştır.

Şekil 3.2: Arıköy’de Kur’an-ı Kerim altından geçme töreni

Kaynak: Demirören Haber Ajansı, 2023

Yaşanan kundaklama, hayvan zehirlleme ya da doğrudan fiziki saldırılar gibi olaylarda yalnızca eylemin muhatapları değil, aynı soyadını taşıyan veya aynı aileye mensup amca, teyze çocukları da hedef haline gelmiştir.

Bu tür olaylarda saldırıyı gerçekleştiren kişi dışında, onunla kan bağı olan veya aynı aile ismini taşıyan kişilerin de sorumlu tutulduğu gözlenmektedir. Örneğin, görüşmeler sırasında katılımcılar büyük olayların yaşandığı dönemlerde aile üyelerinin, saldırıların kendilerine de yönelme ihtimali nedeniyle iş yerlerini ve pazar tezgâhlarını dahi açamadıklarını ifade etmişlerdir(G, 16, E, 59).

“Ege’den Marmara’dan çevre illere dağılmış akrabalarından evi ayrı olan herkes katılarak aranıp minimum beş bin olacak şekilde aktarım ile talep edilen paranın önemli bir kısmı toplandı. Ben bu süreçte çığnendim, benim söylediğim aracı gelecekti sözü geçer biriydi kanaat önderiydi ama onlar şeyhleri çağırdı. Bu yüzden para toplama sürecinde bulunmadım sadece ödedim”. (G, 4, E, 80).

Asgari ücretle çalışıp geçim yapan kişi dahil en düşük bedel olan beş bini TL'yi ödemek durumunda kalmıştı. Sonunda barış yemeği yenerek 2023 yılında tüm köy Kuran'ı Kerim altından geçip yemin etmiş olundu(G, 4, E, 80).

“Bu ödeme sayesinde köyden kimse göç etmek zorunda kalmadı. Ancak köydeki hayvan zehirleme, sararmış hasat zamanı gelmiş buğdayları ve üzüm bağlarını ve son olarak da üç ayrı

Masere ve burada tutulan römorklarca odunun yakılması durumu 2024 yazı boyunca bu şekilde kundaklamalar oldu”(G, 5, E, 52).

Diyarbakır'da ikamet eden ve üzüm bağı yakılan bir kişi dışında yaşanan olayla ilgili resmi makamlara yapılan herhangi bir şikâyet veya adli başvuru bulunmaktadır. Olay yalnızca köye ait Facebook sayfasında düzenli olarak paylaşılarak kamuoyu nezdinde kınanmıştır. Bu durumun bir nedeni mahkemelerdeki sürecin uzun olmasıdır de alışılmış geleneksel toplumsal çözüm mekanizmalarının hala etkinliğini korunmasıdır. Olayda can kaybı, ağır yaralanma veya büyük çaplı maddi zarar bulunmadığı için topluluk nezdinde "büyük olay" olarak değerlendirilmemiştir. Bu nedenle hem köyden hem de Diyarbakır'dan gelen ve taraflarla akrabalık ilişkisi bulunan "makul" kabul edilen kişiler, olaya müdahil olarak geleneksel yöntemlerle çözüm üretmeye çalışmıştır.

Şekil 3.3: Köy meydanında barış sonrası kanaat önderlerini uğurlama

Kaynak: Demirören Haber Ajansı, 2023

3.12.1. Cumhuriyetin kurumsal sınırları: mahkeme işimizi çözemez

Bu şekilde çözümün elbette tarihsel temelleri var. Diyarbakır valisi Cemal Bardakçı bölgedeki yapıyı şöyle aktarmaktadır;

‘Bir gün, eskiden tanıştığımız bir zat yanıma geldi. Şimdi adını hatırlıyamadığım bir köyde babasından kalma tarlaları varmış. Bunları evvelâ kendi üzerine intikal muamelesin yaptırmıya, sonra satmıya teşebbüs etmiş. Fakat köy ihtiyar hey’eti intikal ve ferağ kâğıtlarını mühürlemiyormuş. Benim delaletimi rica etti. Bu basit bir iş, o kâğıtları bana bırak, ben mühürletir sana gönderirim dedim. Dedim ama bu işin sandığım kadar basit ve kolay olmadığını sonradan anladım, ihtiyar heyetine mühürlettirilmek üzere kâğıtları jandarma kumandanına göndermiştim. Kumandan iki gün sonra o kâğıtları bana getirdi. Mühürletmek mümkün olmadığını söyledi. İhtiyar hey’etini vilâyet makamına getirttim. Muhtara, imza etmemeleri sebebini sordum. (Nizanem - bilmem) dedi. Eğer bu kâğıtlarda yazılanlar hakikate uygun değilse doğrusunu yazarak imzalayınız, dedim. Muhtarın:, ağzından cevap olarak yine (Nizanem) çıktı. Ya doğrudur veya değildir, diyerek mühürlemek vazifenizdir, bu vazifenizi yapmazsanız: hakkınızda kanunî takibat yaparım, dedim. Yine aynı cevap. Gelin de sinirlenmeyin. Fakat kızmaya ve bu adamları terslenme hakkım yoktu. Sizi vazifenizden çıkarırım, dedim. Koyunlarından, resmî mühürleri çıkarıp masamın üstüne koydular. Kendilerine izin vermekten başka yapacak bir iş kalmamıştı. Köylüye yeni bir ihtiyar heyeti seçimi yaptırılması için jandarma kumandanlığına emir verdim. Bu emir de yerine getirilemedi. Köylü seçime yanaşmadı. Kâğıtları özür dileyerek sahibine geri vermek zorunda kaldım. On beş yirmi evli bir köyün muhtarı ve halkı hükümetin emrine kulak asmamışlar, kanunî vazifelerini yapmamakta inat etmişlerdi. Halbuki büyük bir isyan henüz bastırılmıştı. Asilerin tenkil ve tedibinde gösterilen sür’at ve şiddet genç Türk Cumhuriyetinin ezici kudret ve satvetini yalnız bu kavali halkının değil, bütün cihanın gözünde bir defa daha kesin olarak belirtmişti. Bu sebeple hükümet nüfuzunun buralarda kuvvetle teessüs etmiş olması icap ederdi. Fakat intikal kâğıtlarının mühürlettirilmemesi bunun aksine delâlet ediyordu. Demek ki, bütün o vurmalar, kırmalar, asmalar boşa gitmişti. Hakiki manada bir otorite kurulamamıştı. Köylüler, hükümetin emrine karşı durmak cüret ve cesaretini nerden ve kimden alıyorlardı? Muhakkak ki bu havalide hükümet nüfuzundan üstün başka bir nüfuz vardı. Ve o köylülere o cesareti veren de bu nüfuzdu’ (İlyas, 2014).

Bölgede tarihsel olarak benimsenmiş olan feodal hakimiyet yapısı, yalnızca toplumsal örgütlenmenin değil, aynı zamanda çatışmaların çözüm biçimlerinin de sistemin iç dinamikleriyle şekillendiğini göstermektedir. Bu bağlamda, ortaya çıkan sorunlar ya karşılıklı anlaşma yoluyla ya da güç kullanımına dayalı zorlayıcı yöntemlerle

çözölebilmektedir. Örneğın, iki aile arasında yaşanan anlaşmazlıklarda baskın tarafın karşı tarafı köyden göç etmeye zorlaması, güç dengelerine dayalı çözüm pratiklerinin bir örneğini teşkil etmektedir. . Benzer şekilde, yerelde güçlü olarak bilinen ve belli aile ya da topluluklar tarafından desteklenen aktörlere karşı doğrudan bir karşı çıkışın gerçekleşmediğı görölmektedir. Bölgede yüzlerce yıl süregelen bu feodal yönetim anlayışı, , merkezi devletin yerel halkla doğrudan temas kurmasına zemin hazırlamış; böylece halk ile devlet arasında mesafeli, yasakçı ve denetleyici bir ilişki biçimi oluşmuştur. Bu ilişki, sıklıkla “korku ile büyüyen çocuk ile otoriter ebeveyn” metaforu ile açıklanabilir. Ancak mirlerle veya ağalarla var olan ilişki korkuyla birlikte sadakati de beslemiştir.

Görüşmelerde aktarıldığı üzere, jandarma köye geldiğinde köylüler, yasa dışı kabul edilen tütün tabakalarını toprağı gömmek zorunda kalırken; yerel güç sahipleri olan beyler söz konusu olduğunda, aynı ürünlerden bizzat pay aldıkları anlatılmaktadır(G, 4, E, 80). Bu durum, devlet otoritesinin köyde nasıl farklı biçimlerde tezahür ettiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet’e uzanan süreçte, bölgeye dönük merkezi hakimiyeti arayışlarında mir ve ağa gibi yerel otoriteler, doğrudan yönetim yerine dolaylı yönetim tercihinin aracı haline getirilmiştir. Bu yaklaşım, aynı zamanda yükselen Kürt milliyetçiliğine karşı bir kontrol mekanizması olarak da işlev görmüştür. Bu da bölgesel feodalizmi pekiştirmiştir. Kapitalist üretim ilişkileri hakim olmuş, üretim piyasanın beklentileri ve yönelimine göre şekillenmiştir. Eşitsiz gelişimin coğrafi ve toplumsal nedenlerine, politik faktörlerin de eklenmesiyle birlikte, bölgenin temel ekonomik faaliyetleri olan tarım ve hayvancılık alanında modernizasyon süreci gecikmiştir.

Tarımda 1950-60 yılları arasında başlayan makineleşmenin, bölgeye 1980’li yıllarda gelmesi hatta kendi ifadeleriyle “Çukurovalı ağaların kullandığı eski traktörlerin oralardan satın alınıp getirilmesi”(G, 4, E, 80). bölgenin bu alanda ne kadar geriden geldiğini göstermektedir. Doğı Anadolu Gelişim Bölgesi, Türkiye'nin en geri kalmış bölgelerinden biri olarak tanımlanmaktadır. Diğer gelişim bölgelerinde demiryolu gibi ulaşım olanakları tarımsal üretimin ihracata katılımını mümkün kılarken, Doğı Anadolu’da ulaşım altyapısının yetersizliğı üretimin yalnızca yakın köy, kasaba, ilçe ve illerle sınırlı ticaretle değerlendirilmesine neden olmuş; bu durum da bölgenin kalkınmasının geride kalmasına yol açmıştır (Sönmez, 1990).

Bölgesel feodal kültürün direncinin yanında kurumların yapısı da eleştirilmekte, çözümsüzlük çözüm yöntemleriyle derinleşmektedir.

“Bu olaydan örnek vereyim 4 yıldır, 9 yıldır adliyede olan davalar var. tanıdığım var bunun istatistikleri çıkarılırsa davalık olan insanlar var aslında. Başvurular var paylaşım ve kullanım hakkı konusunda ama çözülebilen bir şey yok. Ticaret kanunu çerçevesinde muamele görüyor. Bu kanun problem çözmiyor. Kullanım hakkını muğlakta bırakıyor. Paylaşımı anlık sağlamıyor. Bu birikim geleneksel çözüme gidiyor. Geleneksel çözüm kanaat önderi. Orada daha da tetikleniyor. Hayatında Kuran okumamış insanı kuran altından geçirip yemin ettiriyor. Bu uygulama araştırdığım kadarıyla İslam hukukunda yok. Bölgeye has bir sembolik eklenti oldu diye düşünüyorum. Ayrıca bu sürece devlet yetkilileri de katılıp poz veriyor. Bu yetkinin çaresizliği, modern devletin boyun eğişi gibi geliyor bana. Ama kaçırılan nokta o sorun tarafları hukuksal statüde mülkiyet hakkı temelinde çözülmeden bitmiyor. Bunu ben dokuz kişinin karşılıklı birbirini tarayarak öldürmesi ile gördüm” (G, 15, E, 30).

Problemlerin özellikle Mayıs-Haziran aylarında ve yaz sonunda şiddetlendiğini ifade etmektedirler. “ Ne zaman hasat zamanı, patos zamanı gelse birbirlerine giriyorlar. Mahsülden zarar edip birbirlerini yiyorlar. Sene boyunca durup orada birbirlerine tahammüleri kalmıyor. Cahillikten başka şey değil. Hepsinin durumu bizim zamanımızdakinden iyi.” (G, 4, E, 80).

Görüşmeci durumu doyumsuzluk ve gençlerin cahilliği üzerine yorumlamakta ve piyasa ilişkileri bağlamında değerlendirememektedir. Kendisi de bir kanaat önderi sıfatıyla durumu bu şekilde kendilerini azarlayarak çözmek gerektiğini düşünmektedir. “Eskiden makul biri bir büyüğümüz laf ettiğinde bizi toplayıp kızdığında hatta dövdüğünde kim babasından fazlaydı da karşılık versin. Barındırmazlardı köyde. Şimdi bir şey dediğinde sana diklenip dövecek gibi bakıyorlar ben o yüzden karışmıyorum.”(G, 13, E, 84).

3.13. Neoliberal Piyasanın Köy Meydanında Rekabeti: Çatışma

Neoliberal politikalar doğrultusunda bölgedeki ekonomik faaliyetler, piyasa talepleri ekseninde dönüşüme uğramıştır. Hibrit tohum, kimyasal gübre, yakıt, makine kiralama veya satın alma bedelleri, elektrik ve su giderleri ile işçilik ücretleri gibi girdiler, küçük üreticinin kârlılık oranını ciddi biçimde azaltmaktadır. Buna ek olarak, Dünya Ticaret Örgütü’nün tarım alanında öngördüğü yapısal uyum programları, gelişmiş ülkelerdeki büyük ölçekli çiftçileri

ve az gelişmiş ülkelerdeki tarım tekellerini güçlendirirken; küçük aile işletmelerinin işçileşmesine, topraklarından kopmasına veya köyden kente göç etmesine neden olmuştur (Öztürk, 2008). Yerleşim yerimizde, Öztürk'ün ortaya koyduğu 75 haneden 25 haneye düşüş tespiti ötesinde, köyde yaşamaya devam eden haneler, bölgeye özgü alternatif dayanışma ve üretim biçimleriyle varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. Bu çabalar başlıca dört strateji etrafında şekillenmektedir;

- ✓ Göç edenlerin ya da topraklarını kendileri işleyemeyen köylülerin arazilerini ortakçılık yoluyla işlemek ya da kiralamak. Ortakçılık bu bağlamda en yaygın ve köklü uygulamalardan biridir.
- ✓ Kendi arazilerini işlerken eş zamanlı olarak köy içinde ya da Diyarbakır'ın Bismil ovası gibi çevre bölgelerde yevmiyeli işçilik yapmak.
- ✓ Köyde kalan hanelerin geliştirdiği bir diğer strateji ise, mevsimlik tarım işçiliğidir. Özellikle öğrencilerle birlikte ailenin birkaç bireyinin, okulun son aylarında Bursa (her türlü sebze ve meyve hasadı), Manisa (salatalık ve üzüm), İzmir (domates) ve Adapazarı (fındık) gibi farklı illere mevsimlik tarım işçiliği amacıyla göç ettikleri aktarılmaktadır. Mevsimlik işçilik deneyimi, aslında köyün hafızasında daha eskiye dayanmaktadır. Katılımcıların anlatımlarına göre, özellikle 1970'lerde yaşanan kuraklık dönemlerinde aile büyükleri ormancılık işlerinde çalışmak üzere bölgeden ayrılmış, oldukça zor koşullar altında yaşamışlardır(G,9,K,75-80).Örneğin bir görüşmeci, Bursa Orhangazi'de sert geçen kış koşulları nedeniyle yaklaşık bir ay boyunca bir okulda mahsur kaldıklarını, Bolu'da ise kar sebebiyle üç gün boyunca tren garında beklemek zorunda kaldıklarını ifade etmiştir(G, 9, K, 75-80).
- ✓ Son yöntem olarak çevre köylerden satılık tarla olursa bunları satın alıp arazilerini genişletip ekip biçmek.

Son yöntem olarak piyasaya yönelik üretim ortamında piyasaya yetişme çabası alanda kendi çözümlerini şekillendirmektedir.

Lenin (1996), aile çiftçiliği piyasa koşullarında ayakta kalabilmek için, üretimde verimliliği arttıracak gelişmelere ulaşmasa da, aile içi emek sömürüsü, temel ihtiyaçlardan kısımaya yönelme, çocukların ücretsiz tarım çalışanı olarak çalıştırılması ve ek iş yapma gibi çabalarla çiftçilerin stratejilerle yok olmaya karşı direnç gösterdiklerini ifade etmektedir.

Yerleşim yerimizde ise, akrabaların topraklarının ortakçılıkla işlenmesi, mevsimlik tarım işçiliği gibi ek işlerin yapılması ve çok çocuk anlayışına dayalı geniş aile yapısının sürdürülmesi bu stratejik konumlanışa örnek olarak gösterilebilir. Bunun yanı sıra, makineleşmenin sağlanması ve sermaye birikimine ulaşmak amacıyla arazilerin genişletilmesine yönelik çabalar da dikkat çekmektedir; bu çabalar genellikle bireylerin kendi çevresindeki arazileri satın alarak genişletmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Ortakçılık gibi mekanizmalar ile köylülük kapitalizm tarafından tasfiyesine karşı direnç gösterilebilmektedir. Bu direnç, özellikle küçük üreticilik tercihinin devam etmesiyle açıklanabilir. Bunun nedeni, emek yoğun üretim sayesinde hane dışı ücretli çalışanlara uygulanan sömürüye karşı emekçinin dirençsizliğidir. Ayrıca, kiracı ya da ortakçı şeklinde toprak işleten ağalar veya toprak sahipleri, toplumsal otoritelerini de bu üretim ilişkileri üzerinden kolaylıkla kurabilmektedir.

“En çok malı olanlarımız birbirine giriyor. Bir sürü arazisi var, traktörü var, çoluk çocuk çalışıyorlar ama yine de yetmiyor daha çok istiyor ya da yanlarında başkasının olmasını istemiyorlar. Mesela Yağmur(Ewrixan) köyü Yevmiyeye ve mevsimlik tarıma gidip toprak satın alıyorlar ama yine de doğru düzgün ellerinde bir şey kalmıyor.” (G, 6, E, 63-68).

“Daha önce her şeyi kendimiz yapardık. Tohumumuzu ayırır, gübremizi kuruturduk. Ben sırtımda bebeğimle gübre sererdim. İlaç nedir bilmezdik.” (G, 12, K, 75-78).

“Ne oldu anlamadık. Traktör yoktu. Şeker Gübresi vardı Mazıdağ'da onu kullanırdık. Ama fenni tohum falan yoktu. Mazıdağ'da verdiler ettik baktık iyi çıkıyor almaya devam ettik tohumluk bırakmaya da gerek kalmadı hepsini sattık. Ne para etse onu ettik. Tüccarlar geldi nakit para verdi bunları bunları ekin alırız ilçede ilde Diyarbakır'da müşteri çok dediler. Öyle bir hale geldi ki ormanları bile kesip tüccara sattık, dağda ağaç kalmadı. Eskiden Mazıdağ'a ağaç gölgesinde gidilirmiş. Şimdi altında oturmaya ağaç yok” (G,4, E, 80).

Ticari ilişkilerin kurulması ve kentleşmeye bağlı olarak üretim talebi ile deseninin belirlenmesiyle birlikte “para eden neyse onu ekmek” anlayışı hakim olmuş; böylece kendine yeten üretim biçiminden, piyasaya yönelik üretim modeline geçiş yaşanmıştır.

Clarke (2014), neoliberalizmin toplumsal amaçlarını şu şekilde ifade etmektedir: "Neoliberalizm, toplumsal ilişkilerin tümünü piyasa ilişkilerine indirgemeyi ve bireyleri piyasada rekabet eden ekonomik aktörler olarak yeniden tanımlamayı amaçlamaktadır. Bu

süreçte, kolektif dayanışma biçimleri zayıflatılmakta ve bireysel sorumluluk vurgusu öne çıkarılmaktadır" (s. 94).

Bu durum, geleneksel ilişkilerin güçlü olduğu ve feodal bağların henüz çözülmediği yerleşim yerlerine sızdığında, bireyler arası rekabet yalnızca grup aidiyeti süren bireyler arasında kalmamış, aynı zamanda gruplar arası çekişmelere de yol açmıştır.

3.13.1. Neoliberal kısılcının sonucu: feodal çekişmeler

Kapitalist çağda piyasaya entegre olan bölge, yaşanan maddi dönüşüm içerisinde geleneksel alışkanlıklardan ve mülkiyet anlayışından tam anlamıyla sıyrılamamıştır. Bugün yaşanan çelişkiler, feodal toplum kurumları ile kapitalist üretim ilişkileri arasındaki uyumsuzluğun bir ürünüdür. Kapitalist sistem, geçmiş üretim ilişkilerini ve yapıları büyük ölçüde tasfiye etmiş olsa da, tarım alanında bu dönüşüm çoğunlukla girdi araçlarında tekelleşme ve tarımsal sübvansiyonların azaltılmasıyla sınırlı kalmıştır.

Huberman(2013), bugün bölgede yaşanan durumun feodal ilişkiler ve problemlere yaklaşım temelleri üzerinde şekillendiğini söylemektedir; “Zaman geçtikçe büyük araziler parçalanıp, şu ya da bu rütbeden daha çok sayıda soylulara dağılan küçük arazilere bölünüyordu. Niçin? Çünkü her lord mümkün olduğu kadar fazla vassalı kendine bağlamayı zorunlu görüyordu; bu da ancak toprağı dağıtmakla gerçekleşebiliyordu. Bu çağda sizin, benim kullandığımız malları üretmek için toprak, fabrikalar, madenler, demiryolları, gemiler ve her çeşitten makineler gereklidir. Bir insana da bunlardan ne kadarını elinde bulundurduğu ölçüsüne göre zengin der ya da demeyiz. Ama feodal çağda gerekli bütün malları hemen hemen sadece toprak ürettiyordu, onun için de toprak, yalnız toprak, zenginliğin anahtarıydı. İnsanın servetinin ölçüsünü yalnız bir tek şey belirliyordu, sahip olduğu toprak miktarı. Doğal olarak, toprak için bir didişmedir sürüp gidiyordu. Bu yüzden feodal dönemin savaşçı bir dönem olmasına şaşmamalı. Savaşları kazanmak için yapılacak numara mümkün olduğu kadar fazla adamı kendi yanına çekmekti, bunun da yolu savaşçı beslemektir. Ellerinden çeşitli ücretler alır, gerektiğinde size yardım edeceklerine dair yemin ettirir, karşılığında da toprak verirdiniz. İşte, 1200 yılından kalma eski bir Fransız belgesinde şunları okuyoruz: "Ben, Troyes kontu Thiebault, huzurdakilere ve geleceklere duyururum ki Gillencourt adlı malikaneyi Jocelyn d'Avalon'a ve varislerine tımar olarak verdim ... Adı geçen bu Jocelyn böylelikle bana tabi olmuştur”(Huberman, 2013, s. 20).

Bu durum çok çocuk sahibi olma eğiliminin yalnızca ücretsiz emek kaynağı olarak değil, aynı zamanda fiziksel güce verilen önemin devam etmesiyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca, güçlü akrabalık bağları ve ortak kararlar çerçevesinde hareket etme eğilimi, topluluğun çevresel tehditlere karşı ortak savunma geliştirme arayışıyla da bağlantılıdır. Bu durumu bir görüşmeci şu şekilde aktarmaktadır;

“Babaları çok iyi olanların çocukları bozuk çıktı. Eskiden bu çevrenin gücü kuvveti dedemdeymiş. Öyle babayığit, güçlüymüş. Dedemin iki eşi, 8 tane oğlu vardı. Dedemle kardeşinin sofrası misafirhanesi boş olmazmış. Jandarma, kaymakam, belediye hepsi ona gelirmiş. Karakola girdiğinde kapıyı ayağıyla ittirirmiş. Bize çok toprak kaldı ondan. Ama onların soyundan gelen bizimkiler. Amcaoğullarım bizimkiler. Biz de 6 erkek kardeşiz. Hiçbiri köyde kalmadı. Sırtımız kırıldı, dağıldık. Nüfus azaldı mı kimse saymaz. Mesela seçim olsa kalabalık değilsen kimse gelip oy bile istemiyor. Nüfusu çok olan köylerde git yollarına, okullarına, suyuna bak. Millette tıfak⁸⁰ var. Meqer’liler şuan etraftaki tüm köylerin arazisini alıyor. Bir yerde yeter ki toprak satılıyor densin. 500 bine de alırlar dönümünü. Biz kendi içimizde birbirimizi yiyoruz halbuki aynı köylü hatta aynı dedelerden geliyoruz”(G, 13, E, 84).

Geçmişe kıyasla daha fazla ve daha hızlı üretim sağlayan, yüksek verimli tarım uygulamalarına rağmen, bu yöntemlerin daha az kar getirmesi veya yoğun rekabete yol açması, önemli bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Yaklaşık 50 yıl öncesine kadar yalnızca geçimlik üretim yapan ve çevredeki arazileri satın almaya gerek duymayan insanların, bugün küçük bir sınır ihlali ya da toprak anlaşmazlığında silaha sarılması, tarımın temel geçim kaynağı olmasının ötesinde artan rekabeti de bir yansımasıdır. Bu bağlamda, büyük ve güçlü olanın; çok çocuğa, özellikle erkek sahip olanın daha fazla üretim yapabilmesi ve bu sayede baskın konuma geçmesi, hala belirleyici bir rol oynamaktadır. Kişisel otorite ise, bu yerleşimlerde hâlen feodal semboller üzerinden tanımlanmakta ve sürdürülmektedir.

Katılımcılar, tarım arazilerinin sahiplerinin belirlenip tapulama işleminin tamamlanmasının her şeyi yoluna koymadığı ifade edilmektedir. Arazilerin geçmişte değersiz görülmesi ya da geleneksel yaklaşımlar nedeniyle bazı tapular sadece kardeşlerden

⁸⁰ Kürtçede aile veya akrabalar arasında ittifak, birlik olma ortak bir amaçla hareket etme gibi durumları ifade etmektedir.

birinin veya amcanın üzerine kaydedilmiştir. Son dönemde yaşanan yakın akraba çatışmaların önemli nedenlerinden biri de bu durumdur. Genellikle baba vefat ettiğinde, kardeşler yıllarca anneden veya tapu üzerinde görünen kardeşten paylarını talep etmeyerek, babalarına bir saygı gösterisi olarak beklemeyi tercih ederler. Bu, “babanın ardından hemen paylaşım yapılmadı” fikrini yaşatmak içindir. Anne ve babanın bakımını üstlenen kardeş ise, baba hayatta olduğu sürece, tüm kardeşlere ait olan arazilerin gelirinden yararlanır; hatta babanın vefatından sonra da bir süre bu geliri kullanmaya devam eder. Köy yaşamında bu dönemde arazilerin önemli bir kısmının bu kardeşe bırakılması çoğu zaman doğal karşılanır. Ancak tarım ürün desenlerindeki değişim ve arazilerin piyasa değerinin artması, daha önce sorun edilmeyen bu paylaşım biçimlerinin çekişmeye dönüşmesine neden olmuş; böylece yeni bir toplumsal gerilim alanı ortaya çıkmıştır.

Son dönemlerde bu kadar ölümlü çatışmanın bir diğer esas nedeni ise, arazi toplulaştırılması kanunu olarak görülmektedir.

3.13.2. Tarımda Neoliberal dönüşümün bölgeye girişi: GAP

Marx(1997,) tarımsal kapitalizmde farklılık rantının bölgemize özgü yarattığı etkiyi şöyle betimlemiştir;

“Ancak bu nedenler arasında yalnızca genel nedenler (verimlilik ve yer) değil, şunlar da bulunur: 1) aynı biçimde işleyip işlemediği açısından, vergilerin dağılımı; İngiltere’de olduğu gibi vergilerin dağılımı merkezileştirilmediği ve vergi, rant üzerine değil de, toprak üzerine konduğunda, daima ikinci durum söz konusudur; 2) ülkenin farklı kısımlarında, tarımsal gelişmedeki farklılıktan doğan eşitsizlikler, çünkü, bu üretim dalı, geleneksel niteliği yüzünden, manüfaktüre göre daha zor eşitleşir; ve 3) sermayenin kapitalist kiracılar arasında dağılımındaki eşitsizlik. Tarımın, kapitalist üretim tarzı tarafından istilası, bağımsız olarak üretimde bulunan köylülerin ücretli-işçilere dönüştürülmesi, gerçekten de, bu üretim tarzının son fethi olduğundan, burada, bu eşitsizlikler, bütün diğer üretim dallarında olduğundan daha büyüktür”(s.578).

Bölgenin teknolojik ve ekonomik yapısının geri kalmış olması, feodal ve doğaya bağımlı üretim tarzının 21. yüzyılın başlarına kadar sürmesi ve herhangi bir sermaye birikim aracının gelişmemiş olması, toplumsal dinamiklerin bağımsız bir şekilde devlet eliyle uygulanan ani ekonomik ve sosyal kalkınma politikalarının etkisi artmıştır. Bu bağlamda,

GAP projesiyle birlikte bölgenin hem ülke pazarıyla hem de dünya piyasa koşullarıyla entegrasyonu, üretici üzerinde adeta bir şok etkisi yaratmıştır. Yürütülen altyapı çalışmaları ve artan üretim baskısı, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda derin bir sosyal dönüşüm bunalımını da beraberinde getirmiştir.

Pamuk(2020, s.272), bölgede yaşanan neoliberal dönüşümü, Türkiye’de uygulanan neoliberal politikalar bağlamında değerlendirirken, bu politikaların gıda güvenliği sorununa yönelik çözüm aracı olarak GAP projesine başvurulduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, Neolitik dönemden bu yana tarımsal üretimle uğraşan, ancak piyasa mekanizmaları, modern üretim araçları ve arazi değerine ilişkin yeterli deneyimi olmayan üreticilerin, yaşanan hızlı dönüşüm karşısında yaşadığı şok, alıntıda gerekçelendirilmiştir. ‘‘Gerileyen ürün fiyatları ve diğer desteklerin kaldırılması, tarımsal üretimi olumsuz etkiledi. 1980’li yıllarda tarımsal üretimin artış hızı yılda ortalama yüzde 1,4 ile Cumhuriyet tarihinde ilk kez ülke nüfusunun artış hızının gerisinde kaldı. Buna karşılık ANAP hükümetleri 1960’lı yıllarda başlatılan, ancak 1970’lerdeki bunalım sırasında yavaşlayan GAP projesini canlandırdılar. Fırat vadisinde çok sayıda baraj ve hidroelektrik santrali yapımı ile Harran ovasında 1,6 milyon hektar toprağın sulanmasını öngören ve böylece ülke ölçeğindeki sulu tarım yapılan alanların miktarını iki katına çıkarmayı hedefleyen projeye önemli miktarlarda kaynak ayrılmaya başlandı’’(Pamuk, 2024, s. 272).

Araştırma alanını, içinde bulunduğu bölgeden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi içinde yer alan yerleşim yerimiz de, bu bölgede uygulanan Güneydoğu Anadolu Projesi(GAP)’nden yapısal olarak etkilenmiştir. GAP bölgesi Diyarbakır, Mardin ve Gaziantep olmak üzere üç alt bölgeye ayrılmıştır. Bu alt bölgelerin kapsamına giren iller arasında Şanlıurfa, Kilis, Adıyaman, Batman, Şırnak ve Siirt bulunmaktadır (Demir, 2003). GAP ülkenin farklı açıdan geri kalmış bölgelerinden biri olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ni tarımsal düzenlemeler temelinde ekonomik kalkınmayı sağlayarak, diğer bölgelerle her açıdan bütünleştirmeyi ve aradaki gelişmişlik farkını azaltmayı hedeflemektedir (Gap.gov.tr, 2024).1977 yılında bölgede yürütülen projeler birleştirilerek Güneydoğu Anadolu Projesi adıyla duyurulmuştur (Bilgen, 2018).

Bölgede yaşanan çatışmalar ele alındığında, bu durumun büyük ölçüde arazilerin değer kazanmasına bağlı bir dönüşümle ilişkili olduğu görülmektedir. Daha önce bölge ekonomisinde baskın olan hayvancılığın yanına tarımsal üretim de eklenmiştir.

Anlatımlardan da anlaşılacağı üzere, önce makineleşmeyle birlikte ekim biçiminin kolaylaşması, ardından GAP kapsamında sulama sistemlerinin kurulması, destekleme politikaları ve kırsal kalkınma teşviklerinin uygulanmasıyla birlikte, daha önce önemsiz görülen ve tapulama ihtiyacı dahi duyulmayan araziler yeniden değer kazanmıştır(G, 4, E, 80& G, 13, E, 84).

Tarımın keşfedildiği bu bölgede takasla beraber başlayan ticari sıçrayışın ana ürünü olan tahılların yerini, yenedünya piyasalarının rekabet ürünü olan bitkiler almıştır. “Kendimize yetecek kadar üretip, fazlasını diğer temel ihtiyaçlarımızla takas ederdik” anlayışından, bu geniş ve verimli ovalarda sürekli ve piyasaya yönelik üretim modeline geçilmiştir. GAP bölgesinde anlatılarla da paralellik gösteren bu dönüşüm, yalnızca üretim biçimini değil, üretilen ürün desenini de değiştirmiştir.

Ticari faaliyetlere yönelik üretim ise, anlatımlara göre Demokrat Parti dönemine (1950’ler) kadar oldukça sınırlı kalmıştır. Bu döneme kadar üretim, yalnızca taşıma imkânlarının olduğu dar alanlarda, özellikle tren yolu güzergâhlarında gerçekleştirilmiştir (Avcı, 2001).

“Daha önce daha küçük alanla daha fazla nüfusun ihtiyacı karşılanıyordu. Artık birçok şey alıp bunları almak için de satmamız üretmemiz gerekiyor ama ne yapsak da yettiremiyoruz.”(G, 6, E, 63-68).

“Ben hem köyde üretiyorum hem Diyarbakır ve Aydın’daki akrabalarımın ortakçısını hem de çocuklarımın bazıları yevmiyeye veya mevsimlik tarım işine gidiyor” (G, 5, E, 52).

Gelinen noktada üretim ilişkilerinde yaşanan makineleşme ve piyasaya yönelik üretimin neoliberal dönemde gerçekleşmiş olması, köylülerin bu sürece önceden dayalı bir sermaye ve teknik bilgi birikimin olmadan yakalanmalarına neden olmuştur. Bu durum, onların piyasa koşullarına uyum sağlama süreçlerinde daha fazla daha fazla zorlanmalarına ve direnç göstermekte yetersiz kalmalarına yol açmaktadır.

“ Ortakçı alıyorum tarlayı. Desteklemeler ÇKS(çiftçi kayıt sistemi) yüzünden tarlaya hiç gelmeyene yatıyor. Ben masrafımı yapıyorum şehirdeki ortağım desteği alıyor eğer kuraklık olursa ürün yanarsa afet desteklemesi falan çıkmazsa o sene batıyorum. Masraf yapıp tohum alıp ekim yapmak için yevmiyeye gidiyoruz, borç alıyoruz. Kredi zaten çıkmıyor”(G, 6, E, 63-68)

Bu yüzden neredeyse Nadas bile bırakmadıklarını maliyet düşürmek için her işi kendilerinin aile bireyleriyle yaptıklarını ifade etmektedirler.

3.13.3. Değişimin istatistikleri: artık durmadan üretiyoruz

1927 yılında yapılan tarım sayımında, ülke genelindeki ekili alan içinde bölgenin payı %4,3 olarak kaydedilmiştir. Bu oran, aile başına ortalama 20.2 dekarlık ekili bir alanı ifade etmektedir. Yine aynı sayımda tarım aletlerinin %3.5'luk kısmı, ülkedeki tahılın %4.7'si, baklagiller %2.9'u, ve sanayi bitkileri % 0.6'sının bölge üretildiği belirlenmiştir(Köymen, 1999).Üstelik ülke ortalaması dikkate alındığında, aile başına temel geçim için 80-100 dekarlık ekili alana ihtiyaç bulunmaktadır (Köymen, 1999). Diğer bölgelerle kıyaslandığında bölgenin hem ekili alanda hem de üretimde ülkenin en gerisindeki bölge olduğu görülmektedir.

Tablo 3.9. 1989 Yılı GAP bölgesi üretim deseni

Ürün adı	1989 GAP
Tahıl ve baklagiller	70.8
Pamuk	2.8
Sanayi bitkileri	6.0
Çok yıllık bitkiler	9.2
Nadas	11.2

Kaynak: Gap raporu 1992

Tabloda Gap projesi hayata geçmeden önce bölgenin tarımsal ürün dağılışı verilmiştir. Bölgede bu tarihte çalışan nüfusun %70'e yakını tarımla uğraşmasına rağmen verim oldukça düşük görünmektedir. Tarla ekim alanı ülke ölçeğinde %15'e yakınken üretilen ürünlerdeki payı %6 dolaylarındadır(GAP, 1992). Bu durumun nedeni köylülerin aktardığı bölgenin tarımda makineleşmesinin geç başlaması, halkın geleneksel üretim alışkanlıkları ya da başka bir deyişle doğa ve iklim koşullarına bağlı ilkel sulama diye tabir edilen Ekstantif tarımı tercih etmeleridir. Köylülerden bir katılımcının aktarı bu bilgileri doğrulamaktadır. Görüşmeci 2 yıl üst üste yağmurun yağmaması nedeniyle hiçbir ürün elde edemediklerini, bu yüzden kıtlık yaşandığını söylemiştir(G, 9, K, 75-80). Bu olayın 1970'li yıllara denk gelmesi, geleneksel üretim yönteminin yakın zamana kadar sürdüğünü göstermektedir.

Tablo 3.10.1995-2020 Yılları Arasında GAP Bölgesi/ülke geneli üretim deseni

Üretilen ürün	1995 GAP/Genel %	2005 GAP/genel %	2014 GAP/Genel%	2020 GAP/ Genel %
Buğday (durum)	-	34.2	42.3	40.79
Arpa	-	18.9	14.2	13.37
Mercimek	98.5	98.3	97.1	94.4
Pamuk	27.0	52.6	58.5	50.07
Mısır	0.5	9.8	26.0	29.72
Ayçiçeği	0.2	0.3	0.6	0.95
Biber(Salçalık)	-	24.4	21.7	13.4
Kurutmalık üzüm	-	42.2	46.1	48.2

Kaynak: (GAPBKİ, 2015&2020)

Arpa üretiminin Gap öncesi görünmeme nedeni ticari amaç dışında hala ihtiyaca yönelik ekmek ve hayvan yemi amacıyla kullanılmasıdır. Buğdayın ekmeklik türü yanında 2005 sonrası durum buğdayı ekimi makarna sanayisine yönelik geliştiği görülmektedir. Pamuk ve Mısır üretimi hem yerel hem de uluslararası piyasaların beklentilerine ve fiyat, teşvik politikalarıyla katlanarak artmış ve özellikle pamukta ilk sıraya yerleşmiştir. Bu durum doğrudan arazi değerlenmesinin başat nedenlerindendir. Üretimde çeşitlilik artmış sebze ve meyve üretimi başlamış daha önce hiç ekilmeyen yüksek getirili ürünler ekilmiştir. GAP ile sulama alanlarının genişlemesi, pamuk üretiminde ciddi bir artış sağlamıştır. Türkiye'nin pamuk ihtiyacının büyük kısmı bu bölgeden karşılanır hale gelmiştir. Sulama projeleri sayesinde ikinci ürün olarak mısır ve yağlı tohum ekimi yaygınlaşmıştır. Tarımsal çeşitliliğin artması ve sulama imkânlarının gelişmesiyle üretim miktarları büyük ölçüde artmıştır. Geleneksel ürünler olan buğday ve mercimekte verimlilik artışı sağlanmıştır. GAP Bölgesi yüz ölçümü toplamda 7.295.624(ha) iken bunun 3.167.203(ha) ekilebilir alandır. Geriye kalan ise problemli toprak olarak geçmektedir(GAPBKİ, 1992).

Tablo 3.11. 1985-2000 Yılı GAP Ekim Alanı-Verim Değişimi Verileri

Ürün	1985yılı GAP Ekim(ha)	2000 yılı GAP Ekim(ha)	1985yılı GAP verim (ton)	2000 yılı GAP verim(ton)
Buğday	1.080.941	1.039.378	1.748.777	1.520.807
Arpa	787.804	531.767	1.103.786	758.628
Mercimek	7.978	9.619	8.297	47.507

Pamuk	8.495	316.819	160.602	1.116.273
Mısır	3.578	2.206	636	4344

Kaynak: GAPBKİ, 2005

Buna göre buğday ve arpa için üretim alanları değişmiş sulak alanlara uzak ekimleri artmış buna bağlı verimleri aynı kalırken sanayi bitkilerinde özellikle sulama ile büyük verim farkları olmuştur. 1985-2000 yılları arasında GAP'ın ülke üretimindeki payında mısır % 0.5'lerden 3'lere, mercimek %75'ten % 97'lere, pamukta %12'den %49'a çıkarken buğday 4 puan kaybederek %7'lere gerilemiştir. Bunun yanında sebze ve meyve üretimlerinde de artış olmuştur(GAPBKİ, 2005).

Karl Marx(2015) ve David Ricardo'nun(2007), kapitalist Pazar ve genişleme ile ilgili vardıkları ortak nokta rekabetin temelleridir.

- Piyasa koşullarında tutunmanın yolunun üretimde maliyetin düşürülmesi yani asıl maliyet olan emekten kısılmasının veya maksimum verimin alınması.
- Meta ve Para döngüsünün sonunda karlılığı getirmesi için bunların pazarlanabilmesi.
- Devletlerarası ticaretin geliştirilmesi yani sermayenin ve malların dolaşımının kolaylaşması
- Üretim araçlarının güncellenmesi, bunun devlet tarafından desteklenmesi ve bunlara uyum sağlayacak kalifiye elemanların yetiştirilmesi
- Rekabet edilecek piyasada artı değeri arttırabilen piyasada güçlü durabilir.

Kapitalist piyasanın rekabeti üzerine yapılan bu tespit ve analizler piyasa koşullarında rakipleri gibi güçlü olmayanın eleneceğini göstermektedir. Çünkü aynı ürünü üreten farklı sermayelerin rekabet edip daha uyguna ürünü piyasaya sunması için kendisini geliştirmeli ve koşullara uyum sağlamalıdır.

Bölgedeki tarımsal üretim teknolojileri ve imkanlarının gelişim seyri bu rekabet ortamına aynı zamanda geç geldiği görünmektedir.

Savaş yıllarında ülkede ÇTK meclis ve siyasetin gündemiyken aynı zamanda yoksullaşmada da büyük artış gerçekleştirmiştir. Ünal(2009), 1940 yılında 10 kuruş olan ekmek fiyatının 33 kuruşa yükseldiğini ifade etmektedir. Az topraklı arazileri ele alırken TBMM(1 Haziran 1945, sh.33) tarihli oturumda Seyhan(Adana) vekili Cavit Oral'ın ellerinde 2-3 bin dönüm arazi kalmasından şikayet ederken *'Normal zamanda dönüm başı 2-3 lira kazanç sağlanmaktadır'* söylemine yer vermiştir. Bu durumda 60 dönüm araziye eken az topraklı

ortalama bir ailenin yıllık kazancı en fazla 180 liraya tekabül etmektedir. Ünal(2009) aktardığı 1945 verilerine göre üç büyük şehirde ekmeğin tanesi 0.33 kuruştur bu durum 60 dönümlük ortalama bir araziyi işleten bir ailenin yıllık 546 ekmek satın alabildiğini göstermektedir. Yükselen enflasyon ve köylünün durumu bu şekilde zorlu bir süreç girmiştir.

Türkiye’de 20.000.000 ha bitkisel tarım alanının (TÜİK, 2024) 3,7 milyonu GAP bölgesinde bulunmaktadır(GAPBKİ, 2022). Tabloda görüldüğü üzere tarımda makineleşme aynı oranda yaygınlaşmamıştır. Küçük aile işletmeleri özellikle bu tarım araçlarına ulaşamamakta ve zaman içinde yeterince kar elde edemedikleri için üretimin dışında kalmakta arazilerini ortakçıya veya kiraya verip başka tarım arazilerinde işçileşmekte veya kente göç etmektedir.

3.14. Türkiye Tarımının Piyasaya Entegrasyonu

Dünyada ve Türkiye’de uygulamaya konulan neoliberal politikalar kapsamında, 1970 sonrası dönemde tarımsal üretim de piyasa dinamiklerine teslim edilmiştir. Üretim, piyasanın ihtiyaç duyduğu ürünlere yönlendirilirken, küçük üreticiler piyasa, ithalatçı firmalar ve maliyetlerle baş edemez duruma gelmiştir. Bu durum, küçük üreticilerin bir yandan gündelikçiliğe ve ortakçılığa yönelmesine, diğer yandan ise daha fazla ürün elde etmek için daha çok ekim yapıp toprak genişletmeye çalışmasına neden olmuştur. Ancak arazi genişletme çabaları ve yeni kâr alanlarında piyasa ile rekabet edemeyen küçük üreticiler arasında rekabet, yeni çatışmalar doğurmuştur.

Ülke genelinde tarımsal değişim, ulaşım ağlarının gelişmesi ve traktör kullanımının yaygınlaşması ile hızlanmıştır. Kır nüfusunun kente oranla fazla olduğu dönemlerde, köylülerin oy tercihlerini ekonomik çıkarları şekillendirmiştir. Bu nedenle merkezi hükümetler, tarımsal destekleme politikaları ile küçük ve orta ölçekli köylülerin pazarda yer almasını sağlamaya çalışmıştır. Hibrit tohum kullanımı, traktör, fenni gübreler ve ilaçlama gibi teknolojiler, maliyetleri artırsa da bu desteklemeler köylülerin ayakta kalmasına yardımcı olmuştur. Ancak ülkenin güneydoğusunda Osmanlı’dan beri süregelen aşiret yapıları çözülmediği için, bu bölgede kır nüfusu uzun yıllar tarım işçisi olarak kalmıştır.

Kırsal nüfusa verilen destek, tarımdaki üretim ilişkilerindeki değişime bağlı olarak azalmış ve kentlere göçün artışıyla nüfus düşmüştür. Neoliberal politikalarla sanayi ve imalat

sektörlerinin desteklenmesi, kırsal nüfusun siyasal etki gücünü kaybetmesine yol açmıştır. Köylerde kalan, kendi toprağını işleten küçük ve orta ölçekli üreticiler ise giderek yoksullaşmış ve gelir kaybı yaşamıştır. Tarımsal desteklemelerin azalmasıyla birlikte bu kesim, piyasanın aşırı rekabetine teslim edilmiştir.

Yüksek verimli tohumların ülkeye getirilmesi, ancak sulama, sanayi gübresi ve ilaçlama gibi ek teknolojilerle sonuç verebilmiştir. Bu durum, yeni ithal ürünlerin gerekliliğini beraberinde getirmiş ve maliyetleri artırmıştır. Yüksek verimli tohumlar, tek başına işe yaramadığı için bu teknolojiyi uygulayabilen yalnızca büyük çiftçiler olmuştur. Bu da büyük çiftçilerin daha da büyümesine yol açmıştır (Griffin, 1979). Marshall destekleri ve ticaret serbestliği ile ucuz tarım ürünlerinin ülkeye girişi, küçük üreticiler yerine büyük çiftçileri desteklemiş ve bu grup, tarım sektöründe daha da güçlenmiştir.

3.15. Bölgede Mahkeme İstatistikleri

Araziye ilişkin anlaşmazlıklarda, genel olarak Asliye Hukuk Mahkemeleri yetkilidir. Ancak bu alandaki ihtilaflara özel olarak görev yapmak üzere Kadastro Mahkemeleri de kurulmuştur. Adalet Bakanlığı, bu tür uyuşmazlıkların yaygınlığı ve önemi karşısında sorunun ciddiyetini fark ederek, birçok il ve ilçede Kadastro Mahkemeleri tesis edilmiştir. Mevzuatta ilgili mahkemenin çalışma alanı şu şekilde tanımlanmaktadır. ‘Kadastro mahkemesi; taşınmaz mal mülkiyetine ve sınırlı ayni haklara, tapuya tescil veya şerh edilecek veyahut beyanlar hanesinde gösterilecek sair haklara, sınır ve ölçü uyuşmazlıklarına, kadastroya ve tapu sicilini ilgilendiren benzeri davalara ve özel kanunlarca kendisine verilen işlere bakar; Kadastroya veya kadastro ile ilgili verasete ait uyuşmazlıkları çözümleyebileceği gibi, istek üzerine veraset belgesi de verebilir’’ (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 1987). Bununla ilgili yapılan açıklamada ‘‘Adalet Bakanımız Sn. Yılmaz TUNÇ’un talimatları doğrultusunda Genel Müdürlüğümüzce başlatılan ‘‘Sıfır Kadastro Dosyası’’ Hedefi kapsamında çalışmalara hız kesmeden devam ediliyor. ‘‘2.668 vatandaşın mülkiyet sorunu çözüme kavuşturuldu. 241 parselde mülkiyet ihtilafları sonuçlandırıldı. Karara bağlanan bu dosyalar arasında, 1950’li, 60’lı, 70’li ve 80’li yıllardan bu yana devam eden kadastro davaları da bulunuyor. ’’ (T.C. Adalet Bakanlığı, 2025).

Bakanalığın sayfasından 2025 yılı Mayıs ayında yapılan duyuruya göre geçmişten devreden çözümsüz kalan anlaşmazlıkların olduğu ve bunların çözülmesi hedefiyle *Sıfır Kadastro Dosyası* adı altında bir kampanya başlatıldığı duyurulmuştur.

Türkiye’de 2009 yılında açılan toplam hukuk mahkemesi davası 2.746.968 olarak tespit edilmiştir. Bu davaların 121.093’ü kadastro davalarıdır. Toplam davaların 952.396’sı ise en az bir yıl önceden devreden davalardan oluşmaktadır. Bu devreden davaların 81.989’u kadastro davalarıdır.

Tablo 3.12. 2009 yılı Kadastro Mahkemeleri TRC(GAP) Bölgesi dava dosyası sayıları

İl Adı	Geçen Yıldan Devir	Yıl İçinde Gelen	Bozularak Gelen	Karara Bağlanan	Görülmekte Olan	Toplam
Adıyaman	133	3	4	38	102	140
Batman	291	260	6	250	336	557
Diyarbakır	943	597	40	401	1.179	1.580

Gaziantep	108	12	8	20	108	128
Kilis	58	-	-	6	52	58
Mardin	596	870	16	494	988	1.482
Siirt	109	718	8	254	581	835
Şanlıurfa	179	9	3	22	169	191
Şırnak	155	235	1	143	248	391
Toplam	2572	2704	86	1628	3763	5362

Kaynak: T.C. Adalet Bakanlığı, 2009

Tablo 3.13. Kadastro mahkemeleri dosya sayıları, 2015-2024

Yıl	Toplam	Ret	Tam Kabul	Kısmen Kabul Kısmen Ret	Diğer Kararlar
2015	18,700	8,822	3,091	3,128	3,659
2016	9,310	4,700	1,440	1,524	1,646
2017	7,989	3,365	1,218	1,050	2,356
2018	9,130	4,453	1,674	1,445	1,558
2019	10,571	4,692	2,374	1,575	1,930
2020	7,182	3,433	1,358	1,056	1,335
2021	11,346	5,252	1,929	1,555	2,610
2022	12,923	6,402	2,313	1,530	2,678
2023	11,704	5,702	2,282	2,237	1,483
2024	10,446	4,978	1,954	1,677	1,837

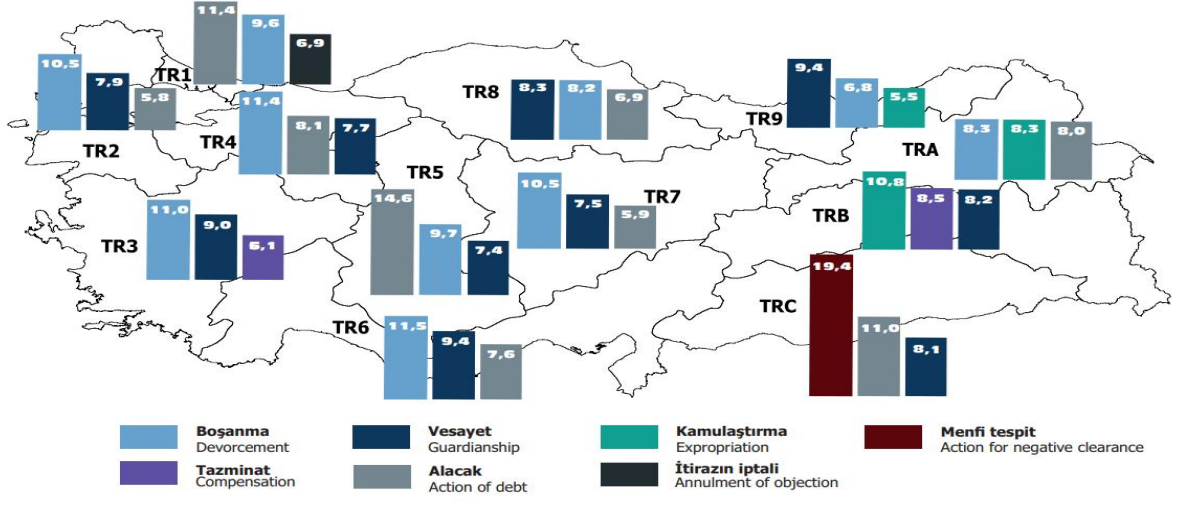
Kaynak: T.C. Adalet Bakanlığı, 2024

2024 yılında Türkiye genelinde toplam hukuk mahkemesi dava sayısı 5.369.402 olarak kaydedilmiştir. Bu davaların 25.118'i kadastro davalarından oluşmaktadır. Geçen yıldan devreden kadastro dava sayısı ise 17.688'dir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni kapsayan TRC bölgesi verilerine göre, bölgedeki toplam hukuk mahkemesi dava dosyası sayısı 488.970'tir. Bu veri, TRC bölgesinin Türkiye genelinde belirlenen 12 kalkınma bölgesi içinde 5. sırada yer aldığını göstermektedir.

2009 yılından günümüze mahkeme dava dosyası yükünün hafifletildiği istatistiklerde kendini göstermektedir. Bölgede toplam kadastro dava dosyalarının yaklaşık yarısının Mardin ve Diyarbakır illerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu davalar içerisinde çatışmalı olanları ceza mahkemelesi verilerinden ayırmak teknik olarak mümkün olmasa da, mevcut veriler kadastro davalarının, bölgedeki çatışmaların en yoğun yaşandığı iki il ile kesiştiğini göstermektedir. Ayrıca Adalet Bakanlığı'nın kendi açıklamalarında da belirtildiği üzere, bu davaların bir kısmı 70 yıla varan bir geçmişe dayanmaktadır. Bu durum, çözüm süreçlerinin gecikmesiyle birlikte, araziye ilişkin çatışmaların temel nedenlerinden birini

oluşturmaktadır. Nitekim görüşmecilerin beyanlarında da uzun yıllar süren dava süreçlerinin varlığı, tarafların alternatif çözüm yollarına yönelmesine Zemin hazırlamıştır.

Elbette bu alternatif, feodal çözüm yolları yalnızca mahkeme süreçlerinin uzunluğuna bağlı olarak ortaya çıkmamaktadır; aksine, bölge halkı tarafından bilinen, yaygın şekilde uygulanan ve alışıldık bir çözüm yöntemi olarak kabul görmektedir.

Şekil 3.4: İBBS⁸¹ 1. düzeyde, hukuk mahkemelerine açılan davalarda ilk üç sırayı alan davalar (%), 2024

Kaynak: T.C. Adalet Bakanlığı, 2024

Bunun yanında menfi davaların ülke çapında hiçbir yaygınlığı veya istatistiki sıralamaya girmeksizin bölgede ilk sırada yer alan davalar içinde yer alması ayrıca dikkat çekicidir. Diyarbakır Barosu bu davalara ilişkin durumu şöyle ifade etmektedir:

“Takibe konu senetteki imzanın davacının eli ürünü olmadığı gerekçesi ile davanın kabulü gerekeceği, davalının imzanın davacıya ait olmadığını öğrenmesine rağmen takibe devam ettiği, dolayısıyla da takibinde kötünietli olduğu gerekçesiyle de davalının %40 (şimdi; %20) oranında kötüniet tazminatından sorumlu olacağını -Ödemeye rağmen alacaklı tarafından borçlu hakkında takibe girişilmesinde alacaklının kötünietli olduğunun kabulü ile aleyhine tazminata hükmedilmesi gerekeceğini davanın, menfi tespit ve icra inkar tazminatı taleplerine ilişkin olduğu, borçluyu menfi tespit davası açmaya zorlayan takibin

⁸¹ İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması

haksız ve kötüniyetli olduğu anlaşılırsa, talebi üzerine, icra inkar tazminatına hükmedileceği, icra inkar tazminatının, asıl alacağa dahil olmayıp talep edilmesi borçlu iradesine bağlı olan fer'i bir hak olduğu, davanın

kabulüne ancak icra inkar tazminatının reddine karar verildiğinde, davacı aleyhine yargılama giderine karar verilemeyeceğini Haksız fiilden kaynaklanan tazminat davalarında illiyet bağı, zarar, kusur ve hukuka aykırılık gibi haksız fiilin unsurlarının gerçekleşmesi yeterli olduğu halde, kendine özgü koşullar içeren menfi tespit davasında borçlu yararına tazminata hükmedilebilmesi için, alacaklının icra takibinde haksız ve kötüniyeti olmasının yeterli olduğu, bu yönü itibarıyla her iki davada tazminata hükmedilebilmesinin koşullarının farklı olduğunu Mahkemece taraflar arasındaki alacak borç ilişkisi nedeniyle davacının davalıya boş senet verdiği, davalının kendi alacağı ve kardeşinin alacağı için senedi doldurduğu, davacının sadece davayla olan borcu için sorumlu tutulabileceği gerekçesiyle davacının 10.500-YTL borçlu olmadığına tespitine, alacağın %40'ı tazminatın davalıdan alınarak davacıya ödenmesine karar verilmişse de, somut olayın özelliğine göre, davalı takibinde kötüniyetli kabul edilemeyeceğinden tazminatla sorumlu tutulamayacağını...’’(Uyar, 2017, s. 255-256).

Bu bağlamda menfi tespit davası, kişinin kendisi tarafından onaylamadığı imzasını reddettiği senet ve bonoların iptaline yönelik davalardır. Bölgede sanayiden çok tarımın ön planda olduğu Mardin, Diyarbakır ve Şanlıurfa gibi illerde hukuk mahkemelerinde menfi tespit ve alacak davalarının ön plana çıkmış olsa kredi kullanımının zorlaştığı veya resmi kayıtlı çiftçilik yerine ortaklığın bir ticari girişim şekli olduğu bölgede tefeciliğin yaygınlığı ile ilgilidir. Boş senet imzalamalar karşılığında çiftçi ilaç, yakıt ve gübre almak üzere tefeciden borç alma yoluna gitmektedir (Diyarbakır Söz, 2025).

Arazide yıllara göre ölümlerin yayılıp artması neoliberal tarım politikaları kapsamında arazinin rant alanı haline getirilmesidir.

3.16. Medyada Arazi Çatışmaları

Arazi çatışmaları, yazılı ve sosyal medya yaygınlaştıkça daha çok gündeme gelmeye başlamıştır. Yıllara göre cinayet sayıları özellikle toplu cinayetler arttıkça medyada daha çok yer edinmeye başlamıştır. Ortaya çıkarmaya çalıştığımız tüm çatışmaların ortalaması değil ancak dijital medyada erişilen, gündem olmuş, arama motorunda filtrelenebilen haberlerin derlenmesi sonucu dağılışı yüzde yüz bir netlikle olmasa da çerçeve olarak sunmaktır. Elbette medya araçları geliştikçe ve kitlelerin dikkatini çektikçe dijital habercilikte de

kendine yer edinebilmiş bir konudur arazi çatışmaları. Bu açıdan çatışmalar incelenirken bir takım filtrelemelere ve sınırlamalara gidilmiştir.

Yapılan incelemelerde yıllar geçtikçe vaka sayıları katlanmıştır. Bazı olaylarda bir kaç gün sonrasında girilen haberlerde ölü sayıları artmıştır. Bazı veriler, haber siteleri arasında çelişkiye neden olduğu için bu durumlarda yerel haber kaynakları baz alınmıştır.

3.16.1. Yıllar geçtikçe ölümler ve vakalar artıyor

Arama motorlarında yapılan geçmişe dönük taramalarda, ilk habere 2005 yılında Kars'ta iki köy arasında yaşanan arazi anlaşmazlığına ilişkin olarak rastlanmaktadır. Bu olayda iki kişi hayatını kaybetmiş, dokuz kişi yaralanmıştır (Mynet Haber, 2005). 2010 yılına kadar bu tür olayların oldukça seyrek yaşandığı görülmektedir. Bu durum, o dönemde dijital medyanın henüz yeterince yaygınlaşmamış olması ve ulusal medyanın bu tür yerel çatışmalara sınırlı ilgi göstermesiyle ilişkilidir. Öte yandan, büyük çaplı olaylar yaşandığında bu tür çatışmalara medyada yer verildiği de gözlemlenmektedir. Nitekim günümüzde iki ölü ve dokuz yaralıya dair bir haber, artık medyada “önemli” bir gelişme olarak yer bulmamaktadır. Bu da, o yıllarda yaşanan çatışmaların ya daha basit düzeyde sürtüşmeler olduğunu ya da niteliğinin günümüze kıyasla farklılaştığını göstermektedir.

3.16.2. Sınıflama

Elde edilen veriler yıllara göre kategorilendirilip iller alt başlığı ile her yıl altında illerdeki o yıl içinde gerçekleşen vakı sayılarına göre ölü ve yaralı sayıları teker teker işlenmiştir. Daha sonra bu veriler yıllara göre ölüm ve yaralanma sayıları ve vaka sayıları olarak tablolştırılmıştır. Yıllara göre sınıflamada yıllar geçtikçe sayılar her açıdan artmaktadır. 2010 yılına kadar Mardin Mazıdağı Bilge Köyü özelinde olan 44 kişinin öldürölüp biri ağır üç kişinin yaralandığı olay dışında çatışmalar çeşitli dalgalanmalar olsa da çok yükselmemiştir (Cumhuriyet, 2009). 2010 yılından sonra yükselişe geçen çatışmalar 2020 yılı itibariyle toplu katliamlara dönüşmüş durumda. Bu durum yaşanan ekonomik kriz bunalımının, uzun süren mahkeme işlemlerinin ve çiftçinin pençesinde olduğu neoliberal saldırının getirdiği bir kriz olduğu düşünülmektedir. Özellikle olayların tarihleri incelendiğinde bölgede yaşanan olayların neredeysetamamı ilkbaharın sonları, yaz ayları ve

sonbaharın ilk aylarında yaşanmaktadır. Bu doğrudan ekim, yetiştirme veya hasat dönemlerini işaret etmektedir.

Tablo 3.14. Yıllara göre arazi çatışmalarında ölü ve yaralı sayıları

Yıl	Ölü Sayıları	Yaralı Sayıları	Olay Sayısı
2005	2	9	1
2006	10	1	3
2007	1	0	1
2008	5	2	2
2009	45	3	2
2010	2	7	3
2011	6	10	3
2012	6	2	4
2013	43	63	16
2014	10	24	7
2015	13	31	9
2016	15	30	9
2017	16	42	8
2018	29	47	16
2019	24	43	14
2020	34	33	23
2021	20	94	21
2022	36	81	25
2023	24	58	22
2024	32	95	35
2025	39	87	30

Kaynak: Dijital Gazete Haberleri, 2005-2025⁸²

Yıllara göre kaynakçaların linki toplulaştırılarak sunulmuştur. Bu kapsama 2005-2010 dönemi, 2010-2015 dönemi, 2015-2018 dönemi, 2019-2021 dönemi, 2022-2024 ve 2024-2025 7 Temmuz tarihleri arasında olacak şekilde haberler ayrılmış ve erişim linkleri oluşturulmuştur.

İllere göre sınıflandırma yine il bazında yıllardan ayrı olarak tüm yılların o il bazında toplamaları alınarak hesaplanmıştır.

Tablo 3.15. Arazi çatışmasının illere dağılışı

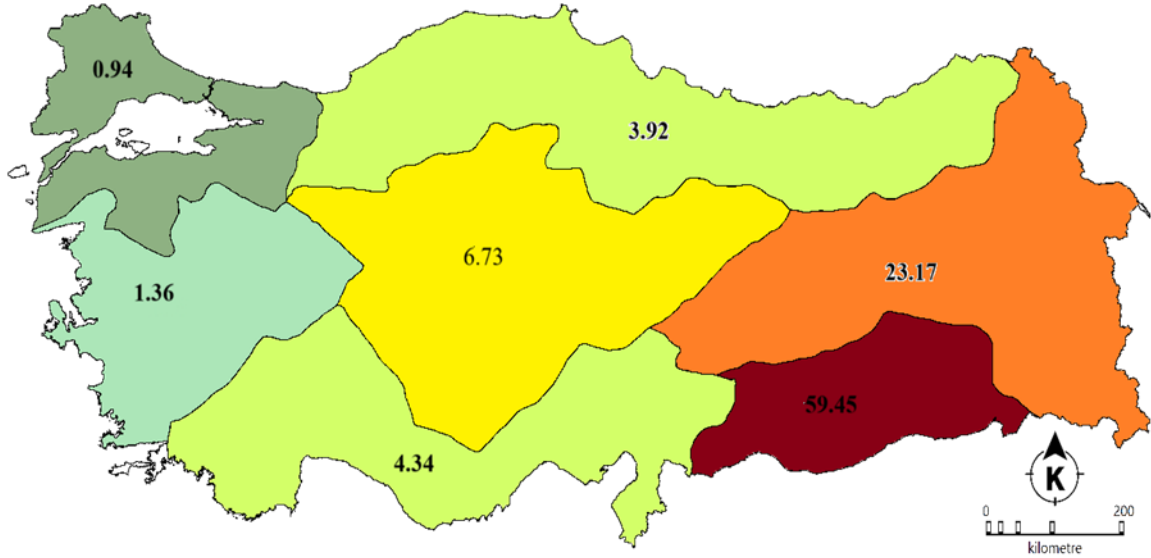
İl	Toplam Ölü	Toplam Yaralı	Olay Sayısı
----	------------	---------------	-------------

⁸² 2005-2025 yılları arası dijital gazete haberleri taranmış altı başlık şeklinde kaynaçada link olarak sunulmuştur.

Diyarbakır	68	126	33
Şanlıurfa	59	179	42
Mardin	62	80	22
Muş	18	48	11
Ağrı	6	37	10
Van	13	23	9
Kars	11	27	5
Erzurum	7	37	8
Bitlis	6	18	4
Adana	12	2	4
Siirt	3	20	5
Batman	8	41	6
Şırnak	4	15	2
Gaziantep	11	6	6
Maraş	6	11	5
Çorum	10	4	6
Aksaray	6	4	5
Niğde	10	9	3
Bingöl	3	2	2
Kırıkkale	7	2	3
Ankara	5	5	3
İzmir	5	1	3
Tokat	4	4	3
Ordu	7	0	3
Malatya	3	0	3
Elazığ	2	4	3
Kayseri	3	4	1
Hatay	2	8	2
Afyon	5	0	2
Adıyaman	1	12	3
Sivas	1	13	3
Mersin	2	3	2
Yozgat	5	1	1
Kırklareli	1	0	1
Artvin	1	0	1
Bartın	5	1	2
Düzce	2	0	1
İzmit	2	0	1
Kastamonu	2	0	1
Rize	1	0	1
Sakarya	1	0	1
Hakkari	4	1	1
Kütahya	2	1	2
Samsun	1	1	1
Amasya	1	1	1
Çankırı	1	0	1
Bursa	2	2	1
Manisa	1	0	1
Trabzon	1	3	2
Kilis	2	1	2
Denizli	1	0	1

Çanakkale	1	0	1
Antalya	1	4	1
Konya	2	1	1
Iğdır	2	0	1
TOPLAM	412	762	249

Yaşanan çatışmalar incelendiğinde olayların 2015 yılı sonrasında ülke geneline yayıldığı ancak yaşanan olay sayısının 5’te 2 oranının Şanlıurfa, Diyarbakır ve Mardin illerinde yoğunlaştığı toplam ölümlerin ise neredeyse yarısının bu üç ilde toplandığı görülmektedir. Yine bu üç ilden Şanlıurfa ilinde Viranşehir, Hilvan ve Siverek illerinde; Diyarbakır ilinde, Bismil’de, Mardin ilinde ise Mazıdağı ve Kızıltepe illerinde yoğunlaştığı görülmüştür.

Şekil 3.5: Köy çatışmaları ölü ve yaralı sayılarına göre ülke geneli % oransal dağılışı haritası

Son dönemlerde 2020 yılına kadar neredeyse hiç görülmeyen Ege ve Akdeniz illerinde de çatışmaların yaşandığı görülmüştür. Bu durum arazi rantının yaygınlaşması ve tarım alanlarının imara açılması sonucunda batı illerinden değerlenmesi sonucu olduğu düşünülmektedir. Olayların tarafları genellikle aynı aile üyeleri veya aynı köyden ya da komşu köyler arasında olmuştur. Bölgede yoğunlaşan iller ve ilçeler tarımsal önemiyle öne çıkan yerleşimler ve hem kendilerini hem de ülkedeki piyasaları tarım ürünleri ile besleyen illerdir.

Tablo 3.16. Olayların en çok yaşandığı ilk 10 il

Sıra	İl	Olay Sayısı	Toplam Ölü	Toplam Yaralı
1	Şanlıurfa	42	59	179
2	Diyarbakır	33	68	126
3	Mardin	22	62	80
4	Muş	11	18	48
5	Ağrı	10	6	37
6	Van	9	13	23
7	Erzurum	8	7	37
8	Gaziantep	6	11	6
9	Çorum	6	10	4
10	Siirt	5	3	20

Olayların bölge dışında kalan illerinin ayrıca özgünlüklerinin incelenmesi gerekmektedir. Ancak bu sıralama özellikle 2020 yılı sonrası ülke çapında yaygınlaşan çatışmaların bir sonucu olarak kendini göstermektedir. Elbette bölgedeki çatışmaların şiddetlenmesi de buna paralel olarak katlanmaktadır.

2025 yılının ilk yarısı baz alınarak hazırlanan tabloda 2005-2010 döneminde yaşanmadığı kadar ölümlü vaka yaşanmış ve ülke çapında 39 kişi hayatını kaybetmiştir.

SONUÇ

Bu çalışma, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde tarımsal üretimin yoğun olduğu illerde son yıllarda artan arazi çatışmalarını ve çözüm yaklaşımlarını, tarihsel ve güncel nedenleriyle birlikte incelemeyi amaçlamıştır. Yerleşim biriminin coğrafi konumu, ekonomik yapısı ve üretim ilişkileri açısından bölgedeki diğer illerle benzerlik göstermesi, çatışmaların ortaya çıkış nedenleri ve çözüm yöntemlerindeki ortaklıkların anlaşılmasına olanak tanımıştır. Bu benzerlikler, bölgenin tarih boyunca ortak süreçlerden geçmiş olması ve günümüzde de benzer toplumsal-siyasal sorunlarla karşılaşmasıyla doğrudan ilişkilidir.

Tarihsel kaynaklarda “Yukarı Mezopotamya” olarak anılan ve verimli tarım alanları nedeniyle “Bereketli Hilal” olarak tanımlanan bu coğrafya, tarımın gelişmesine, ihtiyaç fazlası üretimin ortaya çıkmasına ve iş bölümüne dayalı ilk devlet yapılanmalarına zemin hazırlamıştır. Böylece, Avrupa'dakinden daha erken bir dönemde özgün bir feodal düzen şekillenmiştir. Bu feodal yapının oluşumunda kadının emeğin yeniden üretimindeki rolü, takas ve iş bölümü süreçleri, ataerkil ilişkilerin ve köle emeğine dayalı sömürünün ortaya çıkması etkili olmuştur. Ayrıca merkezi yönetimlerin orduları beslemek amacıyla yerel otoritelere yetki devretmesi, dinsel kurumların halkı ikna mekanizması olarak kullanılması ve tapınakların inşası, bu yapının kalıcı göstergeleri olmuştur.

Bölgenin tarih boyunca tampon bölge işlevi görmesi — İran ve Anadolu devletleri, Bizans-İslam ve Osmanlı-Safevi çekişmeleri bağlamında — yerel güçlerin özerkliklerini korumalarını sağlamıştır. Osmanlı döneminde dini referanslar üzerinden güçlenen tarikatlar ve cemaatler, emirler ve aşiret liderleri aracılığıyla hem siyasi hem de ekonomik nüfuz elde etmiştir. Tanzimat ile birlikte merkezi otoriteyi güçlendirme amacıyla yapılan arazi düzenlemeleri ise köylünün sermaye birikiminden yoksunluğu, vergi sisteminin bölgede hem yerel güçler hem de merkezi hükümet şeklinde ikili işleyişi ve kayırmacılık uygulamaları nedeniyle yetersiz kalmış; böylece toprakların feodal beylerin elinde toplanması süreci devam etmiştir.

Bu tarihsel süreçte mülkiyet anlayışı tarımsal araziler üzerinden şekillenmiştir. Geniş aile yapıları, şiddet gücü ve merkezi yönetimlerle kurulan ilişkiler, mülkiyetin elde edilmesi

ve korunmasında belirleyici olmuştur. Dinsel yapılar ile yerel güçlerin ittifakı, Cumhuriyet öncesi dönemde bu yapıların özerklik alanlarını genişletmiş; aile bağlarının güçlenmesine ve bireycilik yerine topluluk ve aidiyet duygularının ön planda tutulmasına zemin hazırlamıştır.

Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte modernleşme felsefesi toplumsal dönüşümü hedeflemiş; eğitim, sağlık, yargı, güvenlik, altyapı gibi ulus-devlet kurumlarının köylere ulaşması amaçlanmıştır. Ancak bu kurumların köye gelişinin yarım yüzyılı bulması, modernleşme hedeflerinin gecikmesine yol açmıştır. Bu gecikme, dini liderler ve aşiret yapılarının etkilerini sürdürmesine olanak tanımış; devletle kurulan politik ilişkiler aracılığıyla güçlerini pekiştirmişlerdir. Alan araştırmasında da tanıkların aktardığı üzere, örneğin okul gibi en temel kurumların köye gelişi Cumhuriyetin ilanından yaklaşık 50 yıl sonra gerçekleşmiştir. Bu da yapılan yeniliklerin toplumsal dönüşüm hedefinde ne kadar geriden geldiğinin göstergesidir.

Kurtuluş Savaşı sırasında aşiret liderlerinin desteği alınmış, Cumhuriyetin ilk yıllarında ise feodal beylerin Meclis'e ve yerel yönetimlere katılımına göz yumulmuştur. Böylece bölgedeki feodal güçler tasfiye edilememiş, aksine siyasal sistemle bütünleşmiştir. Çok partili hayata geçişle birlikte aşiret ve tarikat liderleri siyasetle daha güçlü bağlar kurmuş; aynı soyadlarıyla parlamentoda sürekli temsil olanağı bulmuşlardır. Bu bağlamda, modernleşme kurumlarının gecikmesi yalnızca devlet-toplum ilişkisinde boşluk yaratmamış; aynı zamanda dini liderler ve ileri gelen ailelerin halk üzerindeki etkisini artırmıştır. Bu aktörler, politik ilişkiler içine girerek Osmanlı dönemindeki aracılık rollerini Cumhuriyet döneminde de sürdürmüş; kentleşmenin artmasına rağmen bölgedeki geleneksel güçler etkilerini korumaya devam etmiştir.

Tanzimat dönemiyle birlikte devlet yönetiminde merkezileşme ve köylüyü topraklandırma girişimleri başlamış, Cumhuriyet döneminde de kırsala yönelik politikalar sürdürülmüştür. Ancak özellikle ağalık sisteminin güçlü olduğu Güneydoğu Anadolu'da bu uygulamalar ancak kısmen başarıya ulaşabilmiştir. Osmanlı döneminde mülkiyet çoğunlukla emirler ve beyler arasında anlaşmazlıklara yol açarken, bireysel sahiplik anlayışının yaygın olmaması nedeniyle halk arasında büyük çatışmalar yaşanmamıştır. Buna karşılık, modern dönemde bireysel mülkiyetin gelişmesiyle birlikte anlaşmazlıklar yaygınlaşmış; yerleşimlerde görülen çatışmalar artmıştır. Geleneksel çözüm yöntemleri — güçlü aileler, ileri gelenler ve dini liderler aracılığıyla yürütülen arabuluculuk mekanizmaları — modern

hukuka duyulan güvensizlik nedeniyle günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Bireysel düzeyde başlayan anlaşmazlıklar ise geniş aile yapısının etkisiyle kısa sürede daha büyük çaplı olaylara dönüşmekte ve yerleşim alanı dışındaki akrabaları da kapsayan boyutlara ulaşmaktadır.

Neoliberal politikaların tarımsal etkileri ise, arazi çatışmalarını derinleştiren bir başka boyutu ortaya koymaktadır. Üretimde piyasalaşma, artan girdi maliyetleri ve üretim desenine göre şekillenen destekleme politikaları, ihtiyaca yönelik tarımdan piyasaya yönelik tarıma geçişi hızlandırmış; araziye bir çekişme ve rant alanına dönüştürmüştür. Türkiye’de tarımsal üretimde yaşanan gerilemeye karşı hayata geçirilen Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), üretim deseninden arazi fiyatlanmasına kadar birçok yapıyı kısa sürede dönüştürmüştür. Her ne kadar GAP doğrudan neoliberal politikaların bir uyum projesi olmasa da, ülkenin tarım politikaları ve ticaret beklentilerine paralel olarak tarımsal dönüşümü desteklemiştir. Bu süreçte, geçmişte değersiz görülen ancak günümüzde ekonomik anlam kazanan arazilerin paylaşımı üzerinden yeni çatışmalar doğmuş; bölgenin tarihsel ve kültürel özgüllükleri nedeniyle bu toprakların yerel halk tarafından tam anlamıyla sahiplenilmemesi ya da paylaşılmaması çatışmaları daha da yoğunlaştırmıştır.

Bu tarihsel süreklilik içinde mülkiyetin anlamı, Cumhuriyet’le gecikmiş modernleşme ve kısmi topraklandırma politikalarının sınırlı etkisiyle dönüşürken; 1970’lerden itibaren uygulanan neoliberal politikalar, tarımsal üretim ilişkilerini yeniden yapılandırmış, araziye yalnızca bir üretim faktörü olmaktan çıkarıp rant ve iktidar mücadelesinin merkezine yerleştirmiştir. 1970’lerden itibaren küresel ölçekte hız kazanan neoliberal politikalar, DTÖ–Dünya Bankası–IMF yönetişimi altında “yapısal uyum” programlarıyla tarıma doğrudan etki etmiş; desteklerin daraltılması/koşullandırılması, ticaretin serbestleştirilmesi ve üretim deseninin dünya piyasalarına göre ayarlanması sonucunu doğurmuştur. Girdi zincirlerinde (tohum, gübre, ilaç, makine) şirket yoğunlaşması artmış; fiyat desteklerinden doğrudan gelir desteğine geçiş, küçük üretici için kârlılığı aşındırmıştır. Hibrit tohum, kimyasal gübre ve mekanizasyonun yaygınlaşması verimliliği artırsa da maliyet bağımlılığı üreticiyi borç sarmalına daha açık hale getirmiştir. İklim değişikliğine bağlı kuraklık/don ve piyasa oynaklıkları, çiftçiyi maliyet değil piyasa fiyatına göre satışa zorlayarak kırılganlığı derinletmiştir.

GAP'ın sulama altyapısıyla üretilmeyen alanların tarıma açılması, ÇKS üzerinden ürün yönlendirmeleri ve tarıma dayalı sanayi girişimleri; bölgenin mülkiyet haritasını dönüştürmüş, önceleri “değersiz” görülen geniş ovalar ekonomik anlam kazanmıştır. Kent yakınındaki tarım alanlarının imara açılması bölge geneli için sınırlı kalsa da, sulama faaliyetleriyle kırsal arazilerin değerlendirilmesi belirginleşmiştir. Böylece mülkiyet, üretimin yanı sıra yatırım/rant aracı (hobi bahçesi, “tiny house” vb.) olarak da tanımlanmaya başlamış; bu durum arazi fiyatlarını hızla yükseltmiştir. Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS) ile getirilen şartlı destekler, küçük üreticilerin sistem dışına itilmesine neden olmuş; bu da senetli borçlanma, tefecilik ve araziye “çökme” vakalarını yaygınlaştırmıştır. Modern hukukun yavaş ve yetersiz kalması, yerel halkı geleneksel çözüm yöntemlerine yöneltmiş; kanaat önderleri, aile reisleri ve dini liderler “akid” veya “kan diyeti” gibi ritüellerle çözüm üretmeye devam etmiştir. Ancak bu mekanizmalar çoğu zaman geçici olmuş, çatışmalar tekrar şiddetle gündeme gelmiştir.

Arazi çatışmalarının günümüzdeki başlıca nedenleri;

Köyde kalıp üretim yapan çiftçinin, artan maliyetler karşısında makineli tarım için daha geniş arazi ihtiyacı;

Yakın zamana kadar önem verilmeyen, kamu mülkiyetinde olan tapusuz arazilerin pay edilmesi hususunda yaşanan çekişmeler;

Ortakçılar tarafından işletilen araziler üzerinde kullanım ve mülkiyet hakkı iddialarına dayalı çatışmalar;

Geçmiş ağalara ve gayrimüslim yerleşimcilere ait olup sonradan kamu mülkiyetine geçen tarım arazileri ile mera alanlarının kiralanması veya kullanımı konusunda çıkan anlaşmazlıklar;

Aynı koşulları barındırmasa da ağa gibi temsiliyete sahip muhtarlığın elde edilmesine yönelik çekişmeler;

Geçimlik tarımdan piyasaya dönük üretime yönlendirilen çiftçilerin, sürekli artan üretim baskısına rağmen fiyat istikrarsızlığı nedeniyle kâr elde edememesi.

Bu nedenler, araziye atfedilen ekonomik ve sembolik değeri büyüterek mülkiyet temelli gerilimleri derinleştirmektedir. ÇKS’de prim ve belirli ürün koşulluluğu, krediye erişimin zorlaşması ve senetli yüksek faizli borçlanma; ödeyemeyen üreticilerde arazi/ekipmana el konulması vakalarını artırmıştır. Bölgedeki menfi tespit davaları (çoğunlukla senetli borçtan

doğan uyuşmazlıklar) dikkat çekmektedir. Modern yargının yavaş/etkisiz algılanması, yerelde kanaat önderleri eliyle “akid/kan diyeti” gibi geleneksel uzlaş yollarını yeniden merkezî hale getirmiş; ancak bu pratikler çoğu durumda kalıcı çözüm üretmemektedir.

Ağalık formel olarak zayıflarken aile/aşiret reisliği ve özellikle muhtarlık, kamu arazisi tahsisi, tarımsal rant dağılımı, ihaleler/istihdam ve kollukla muhataplık kanalları nedeniyle stratejik güç alanı hâline gelmiştir. Bu nedenle muhtarlık seçimleri, mülkiyet ve rantın el değiştirmesiyle doğrudan ilişkilenecek sertleşmekte; hemşehri dernekleri–federasyonlar ve seçim vaatleri (iş/yardım) yoluyla aidiyet ağları yeniden üretilmektedir.

Yerleşimde 2000’ler sonrasında, sulama imkânlarına karşın sınır ihlali–tarla sürme tartışmaları üzerinden başlayan gerilim, 2004 muhtarlık yarışı eksenli bir yerleşim hâkimiyeti mücadelesine evrilmiştir. 2009’dan itibaren ulusal basına yansıyan olaylarda, silahlı yaralanmalar, ekin/bağ yakmaları, hayvan zehirlemeleri ve zorla yerinden etme girişimleri görülmüş; akraba ağları çatışmaya dâhil olmuştur. 2025 yazında dahi gerginliğin sürdüğü gözlenmiştir.

1980 sonrası geçimlik tarımdan piyasa yönelimli tarıma geçiş, verimlilik artışı adına maliyetleri yükseltmiş; dışa açıklık temel ihtiyaç kalemlerinde artışla kârlılığını düşürmüştür. Bu baskı, daha fazla üretim ve geniş arazi ihtiyacını tetiklemiştir. Marx ve Ricardo’nun işaret ettiği üzere toprak, rekabetsiz ve özgül bir varlık olduğundan tarımda tam tekel ve tam tasfiye dinamikleri sınırlıdır; bu nedenle mekânsal hâkimiyet (arazi/köy üzerinde) üzerinden güç yoğunlaşması arayışı, mülkiyet temelli çatışmaları süregelen kılmaktadır.

Feodal aile bağları, yerelde kolektif eylem ve “şirket benzeri” bir temsil stratejisi üretmektedir: Muhtarlık/yerel temsil kaybı yalnız “merkezdeki” akrabayı değil, en uzak akrabanın dahi araziye erişimini ve satış koşullarını etkilemektedir. Mülkiyetin birden değerlendirilmesi, rakip aile blokları arasında şiddete varan rekabeti tırmandırmaktadır.

Ayrıca haber analizleri sonucunda elde edilen veriler, ülke genelinde yaşanan arazi çatışmalarının dağılımında belirgin bir dengesizlik ortaya koymuştur. Toplam ölü ve yaralı sayıları açısından bakıldığında bu vakaların dörtte üçü Güneydoğu ve Doğu Anadolu illerinde meydana gelmiştir. Yine Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki üç ilin (Mardin, Diyarbakır ve Şanlıurfa) toplam olay ve kayıpların %50’sini oluşturduğu görülmüştür. Ancak bu iller içinde de her bölge ya da ilçenin aynı oranda ortalamaya katkı sağlamadığı anlaşılmaktadır. Özellikle hayvancılıkla geçinen dağlık ilçelerde ve kırsal alanlarda

neredeyse hiç vaka görülmezken, literatür taramaları ve görüşmeci aktarımları, tarihsel olarak tarımsal üretimle öne çıkan yerleşimlerin günümüzde bu çatışmaların merkezi hâline geldiğini ortaya koymuştur. Bölgesel ve sosyolojik analizlerde sıkça atıfta bulunulan göçebe ve dağlı aşiretlerin “sert mizacı”na rağmen, bu denli katliam niteliğindeki çatışmaların tarımsal ovalarda yoğunlaşması önemli bir çelişkiyi gözler önüne sermektedir. Bu çalışmanın çıkış noktası da tam olarak bu çelişkinin sorgulanması olmuştur. Hem mesleki olarak Dicle Nehri kıyısında çalıştığım bir ova köyünde, hem de tarımsal üretim yapan kendi aile köyüm ve onun geniş çevresinde yaşanan rekabet ve çatışmaları gözlemlene imkânının olması, bu araştırmanın temelini oluşturmıştır.

Yapılan görüşmelerde, araziye ilişkin mülkiyet anlayışının köyün kuruluşundan 1990’lı yıllara kadar gelişmediği; arazilerin çoğunun tapusuz, rastgele pay edilerek işlendiği ve bu arazilerden elde edilen ürünlerin geçimlik yani ihtiyaca yönelik olduğu ifade edilmiştir. Tarımda makineleşme ise ülke genelindeki gelişmelere kıyasla oldukça geç başlamış; kullanılan traktörlerin büyük ölçüde Çukurova bölgesinden getirilen ikinci el araçlar olduğu ve çevrede yalnızca sınırlı sayıda kişi tarafından kullanılabildiği belirtilmiştir. Ayrıca eğitim, sağlık, iletişim, teknoloji, ekonomi ve hukuk alanlarında ülke genelinde yaşanan gelişmelerin, yerleşim yerine aynı ölçüde yansımadağı tespit edilmiştir.

Bu durum, sermaye birikimi yoluyla gelişim, piyasa ile kurulan ilişkiler ve tarımsal modernizasyonun da geriden gelmesine yol açmıştır. 1990’lı yıllardan itibaren başlayan sulama sistemlerinin gelişmesi, makineleşmenin yaygınlaşması, modern tohumların kullanımı ve yerleşim bölgesinden çıkarılan fosfatın tarımsal gübre olarak kullanımı, tarım arazilerinin önemini artırmıştır. İlçeden gelen tüccarların “para eden ürünü üretin” yönündeki beklentisi ve köylülerin daha fazla üretim çabası, tarımsal verimliliği artırırken maliyetleri de yükseltmiştir. Tapulanan arazilerin paylaşımı bu dönemde önceye kıyasla çok daha güç hâle gelmiştir. Sulama imkânlarının genişlemesi, tüccar talepleri ve devlet teşviklerinin yönlendirmesiyle pamuk, yonca, mısır, sebze ve meyve üretimine yönelim artmıştır. Bu süreç, geçmişte beş ailenin yaşadığı köyde, namus odaklı cinayetler ve kan davaları nedeniyle yaşanan göçlerden sonra köyde kalan Acar ve Düken ailesi arasında çeşitli hâkimiyet mücadelelerine zemin hazırlamıştır.

İlk çatışmalar 2004 yılında muhtarlığı hangi aile tarafından kazanılacağı üzerinden başlamış; bu olayda kadın, yaşlı ve gençler olmak üzere yedi kişi yaralanmıştır. Daha sonraki

süreçte, altyapı sistemlerinin arazi içerisinde geçirilmesi, sınır sürme, mirasın paylaşılabilmesi, ortakların arazi kullanma hakkı ve köy merası üzerinde yaşanan anlaşmazlıklar gibi çeşitli nedenlerle ulusal basına da yansıyan çatışmalar ortaya çıkmıştır. Yapılan görüşmelerde genellikle çevre yerleşimlerde yaşanan ölümlü vakalardan da örnekler verilmiştir.

Bu çatışmaların çözümü, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne özgü yöntemlerle; dini liderler, aile ileri gelenleri, siyasi parti heyetleri veya “meseleciler” olarak adlandırılan, bu tür sorunlarda arabuluculuk yapan kişiler aracılığıyla sağlanmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet'in hedeflediği toplumsal ve kurumsal dönüşümün etkili olamadığı yerleşimlerde, modern hukuka duyulan güvensizlik, adaletin geç tecelli edeceği düşüncesi ya da geçmişte yaşanan travmalar nedeniyle geleneksel çözüm yolları tercih edilmektedir. Mahkeme, jandarma veya korucu gibi kolluk durumunda her zaman haksız çıkacaklarını, uzun süren davalarda perişan olacaklarını ve kültürel olarak kendilerini ifade edemeyeceklerini düşünmektedirler.

Örneğin 2023 yılında yapılan barış akidine rağmen, köyde birçok kundaklama ve hayvan zehirlenmesi olayı yaşanmış; buna rağmen kolluk birimlerine sadece bir başvuru yapılmış, başvuru da Diyarbakır'da yaşayan bir köylü olup kısa süre sonra şikâyetini geri çekmiştir. Olayla ilgili köyün Facebook sayfasında yapılan paylaşımlar da kaldırılmıştır.

Yaklaşık yüz yıl önce kurulduğu belirtilen köyde, uzun yıllar boyunca dışarıdan gelen tehditler veya namusa dayalı çekişmeler dışında ciddi bir problem yaşanmazken, son otuz yılda üretim aracı olan araziye de kapsayan ve yerleşim yerine hâkimiyet üzerinden gelişen çatışmaların giderek çözümsüzleştiği ve yeni kuşakları da içine aldığı görülmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin benzer tarihsel ve sosyo-ekonomik özelliklere sahip yerleşimlerinde de aynı türden çatışmaların yaşanması ve benzer yöntemlerle çözülmeye çalışılması tesadüf değildir.

KAYNAKÇA

- Adalet Bakanlığı. (2024). Adalet İstatistikleri- İBBS 1. düzeyde, hukuk mahkemelerine açılan davalarda ilk üç sırayı alan davalar (%), 2024 haritası [Harita]. https://adlisicil.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/7042025092455Adale t_%C4%B0statistikleri_2024%20T%C3%BCrk%C3%A7e_Ingilizce.pdf
- Adalet Bakanlığı. (2025, 22 Mart). Türkiye Kadastro Mahkemeleri Haritası Hazırlandı. <https://pgm.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/turkiye-kadastro-mahkemeleri-haritasi-hazirlandi22032025014228>
- Adsay, F., & Bingöl, İ. (2017). *Avesta Zerdüştilerin kutsal metinleri*. Avesta Yayınları.
- Akan, Z. (2015). Anadolu eyâleti'nde yaşanan arazi anlaşmazlıkları ışığında 1858 Osmanlı Arazi Kanunnâmesi'nin uygulanması (1858-1864). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akşin, S. (1992). Sened-i İttifak İle Manga Carta'nın Karşılaştırılması. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 16(27), 115-123.
- Akşit, B. (1967). *Az gelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi*. Ankara: ODTÜ Öğrenci Birliği Yayınları.
- Ali Kemali. (2013). *Erzincan (Erzincan Valisinin Kürt Raporu)*. Kaynak Yayınları.
- Althusser, L. (2016). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (A. Tümertekin, Çev.). İthaki Yayınları.
- Amin, S. (2018). *Liberal virüs: Sürekli savaş ve dünyanın Amerikanlaştırılması* (F. Başkaya, Çev.; 2. Baskı). Yordam Kitap.
- Anderson, K., & Nelgen, S. (2013). *Updated National and Global Estimates of Distortions to Agricultural Incentives, 1955 to 2010*. The World Bank, Washington DC. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-9538-0>
- Arap, İ., & Erat, V. (2015). Bir Kamu Politikasının Analizi: Türkiye'de Geçici Köy Koruculuğu. *Mülkiye Dergisi*, 39(4), 73-108.

- Arıcanlı, T. (1998). 19. Yüzyılda Anadolu'da Mülkiyet, Toprak ve Emek. İçinde Ç. Keyder & F. Tabak (Ed.), *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (s. 131-143). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Atatürk, M. K. (1919). *Atatürk'ün bütün eserleri* (Cilt 3). Kaynak Yayınları.
- Atılğan, G., Aytekin, E. A., Ozan, E. D., Saraçoğlu, C., Şener, M., Uslu, A., & Yeşilbağ, M. (2015). *Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de siyasal hayat* (Vol. 254). Yordam Kitap.
- Avcı, A. M. (2001). *Türkiye'nin Tarımsal Yapısında Değişim Ve Gap Örneği* (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi).
- Avcılar, S. B. (2002). Asya Tipi Üretim Tarzı'na Veda. *Bilig*, (22), 1-28.
- Aydın, M. K. (2003). Kapitalizm ve kriz. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), 1-10.
- Aydın, S., Emiroğlu, K., Özel, O., & Ünsal, S. (2019). *Aşiret, cemaat, devlet* (Genişletilmiş 3. baskı). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Aydın, Z. (2016). Çağdaş tarım sorunu ve yeni köylülük. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 43(1), 43/63.
<http://www2.feas.metu.edu.tr/metusd/ojs/index.php/metusd/article/view/814>
- Aysu, A. (2020). *Osmanlı'da tarım politikaları*. Yeni İnsan Yayınevi.
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. (2005-2025). Aylık Bankacılık Sektörü Verileri(GelişmişGösterim). <http://www.bddk.org.tr/BultenAylık/tr/Home/Gelismis>
- Barkan, Ö. L. (1940). Arazi Kanunnameleri ve Osmanlı İktisadi Yapısı. *İstanbul Üniversitesi Yayınları*.
- Başkaya, F. (2018). *Paradigmanın iflası: Resmi ideolojinin eleştirisine giriş*. Yordam Kitap.
- Bayar, C. (2006). *Cumhuriyet'in gözüyle Kürt meselesi – Şark Raporu*. Kaynak Yayınları.
- Bayrak, M. B. (2021). İlk Kentler'in Kurulması ve Erken Devlet'in Doğuşu Aşamalarında Yönetim ve Yönetmelik Aygıtları Üzerine Bir Değerlendirme. *Amme İdaresi Dergisi*, 54(4).

- Belli, T. (2023). *Eski Ön Asya'da süvari sınıfının gelişimi* (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). Marmara Üniversitesi Tez Merkezi
- Benek, S. H. (2012). GAP Bölgesi'nde Tarımsal Faaliyetlerin Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (26), 195-215.
- Beşikçi, İ. (1986). *Türk tarih tezi ve Kürt sorunu: güneş-dil teorisi*. Dengê Komal.
- Beşikçi, İ. (1992). *Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar (Göçebe Alikan Aşireti)*. Yurt Kitap-Yayın.
- Beşikçi, İ. (1992) -(1967). *Doğu mitingleri'nin analizi*, Yurt Kitap-Yayın.
- Bernstein, H. (2014). *Tarımsal değişimin sınıfsal dinamikleri*. Yordam Kitap.
- Berkes, N. (1964). *200 yıldır neden bocalıyoruz?* (2. baskı). Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık.
- Berktaş, H. (1989). *Kabileden Feodalizme*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bilgen, A. (2018). The Southeastern Anatolia Project (GAP) revisited: The evolution of GAP over forty years. *New Perspectives on Turkey*, 58, 125-154.
- Bloch, M. (2021). *Feodal Toplum* (M. A. Kılıçbay, Çev.). Doğu Batı Yayınları. (Özgün eser 1939 yılında yayımlanmıştır).
- Bordo, M. D. (2002). Globalization in Historical Perspective. *Business Economics*, 37(1), 20-29.
- Boratav, K. (2011). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009* (15. Baskı). İmge Kitabevi.
- Bosworth, C. E. (1980). *İslam devletleri tarihi: Kronoloji ve soykütüğü elkitabı* (E. Merçil & M. İpşirli, Çev.). Oğuz Yayınları.
- Bozdoğan, S., & Kasaba, R. (2005). *Türkiye'de modernleşme ve ulusal kimlik*. Tarih Vakfı Yurt yayınları.
- Brenner, N., & Theodore, N. (2002). Cities and the geographies of "actually existing neoliberalism". *Antipode*, 34(3), 349-379.
- Bryce, T. (2020). *Hititler* (Ü. E. Uysal, Çev.). Kronik Kitap.

- Campbell, A. (2014). ABD'de Neoliberalizmin Doğuşu: Kapitalizmin Yeniden Örgütlenmesi. A. Saad-Filho & D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* içinde (s. 305-324). (Ş. Başlı & T. Öncel, Çev.). Yordam Kitap.
- Chang, H. J. (2002). *Kicking away the ladder: Development strategy in historical perspective*. Anthem Press.
- Childe, G. (1974). *Tarihte Neler Oldu* (Çev. Alaeddin Şenel-Mete Tunçay). Odak Yayınları.
- Childe, G. (2001). *Kendini yaratan insan (insanın çağlar boyu gelişimi)* (Çev. F. Ofluoğlu). Varlık Yayınları.
- Clarke, S. (2014). Neoliberal Dönemde Anayolcu İktisat Kuramı. A. Saad-Filho & D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* içinde (s. 59-75). (Ş. Başlı & T. Öncel, Çev.). Yordam Kitap
- Childe, V. G., & Kansu, Ş. A. (1971). *Doğu'nun prehistoryası*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Cin, H. (1987). *Miri arazi ve bu arazinin mülkiyete dönüşümü*. Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Coşkun, A., Durma, F., & Kırca, E. D. O. (2024). Lejyoner Kalesi'nde Sanat: Zerzevan'da Bulunan Tibialar Üzerine Değerlendirmeler. *Amisos*, 9(16), 15-31.
- Countrymeters.info. (2025, May 20). World population (Live).
<https://countrymeters.info/en/World>
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları araştırma deseni*. (Hacıömeroğlu, G. Çev.) Eğiten Kitap.
- Curzon, G. N. (2013). *Persia and the Persian Question: Volume One*. Routledge.
- Çevik, H. (2022). *Toplumsal ilişkiler ve göç politikaları bağlamında sosyokültürel entegrasyon: Ankara'daki Suriyeli mülteciler örneği* (Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, E. (2003). Güneydoğu Anadolu Projesinin Ülke Ekonomisine Katkısı ve Bölge Yerleşim Alanlarına Etkisi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(3).

- Demir, M. (2022). 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde zirai üretimi etkileyen faktörler üzerine bir değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*.
- Diamond, J. (2003). *Tüfek, mikrop, çelik* (Çev. Ülker İnce). TÜBİTAK.
- Dicle, M. (2024). *Berfa Sor*. Weşanen Ziz.
- Dincer, A., & Aydın, B. (2024). 1980-2019 Dönemi Tarım Sayımları Çerçevesinde Türkiye Tarımında Dönüşümün Mekanizmaları. *Memleket Siyaset Yönetim*, 19(42), 143-170.
- Divitçioğlu, S. (2003). *Asya üretim tarzı ve Osmanlı toplumu*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Diyarbakır Barosu. (2017). *Menfi Tespit ve İstirdat Davaları* [PDF belgesi].
<https://www.diyarbakirbarosu.org.tr/yayin/3/mobile/index.html#p=256>
- Duby, G. (1990). *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü* (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). İmge Kitabevi.
- Duby, G., & Perrot, M. (Ed.). (2005). *Kadınların tarihi Cilt II: Ortaçağ'ın sessizliği* (A. Fethi, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal çalışma 1992'de yayımlandı)
- Ebinç, S. (2008). Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret-Cemaat-Devlet. *Ankara Üniversitesi SB Doktora Tezi*.
- Ebû Dâvûd, S. H. b. A. es-Sicistânî. (t.y.). *Sünen-i Ebû Dâvûd* [Hadis Kitabı]. Edeb Kitabı, Hadis No: 4784. <https://sunnah.com/abudawud:4784>
- Engels, F. (2019). *Ailenin, özel mülkiyetin ve devletin kökeni*. Yordam Kitap.
- ETC Group. (2019). *Plate tech-tonics: Mapping corporate power in Big Food*.
https://www.etcgroup.org/files/files/etc_platetechtonics_a4_nov2019_web.pdf
- Ezrak, İ. Ü. (1975). *Mervani Kürtleri Tarihi*. Çev. M. E Bozarslan, Koral Yayınları.
- FAO. (2019). *The State of the World's Biodiversity for Food and Agriculture* (J. Bélanger & D. Pilling, Eds.). FAO Commission on Genetic Resources for Food and Agriculture Assessments. <https://www.fao.org/3/CA3129EN/CA3129EN.pdf>
- Foltz, R. (2010). *Religions of the Silk Road: Premodern Patterns of Globalization*. Springer.

- Food and Agriculture Organization of the United Nations. (1961, 1990, 2023). FAOSTAT: Commodities by regions – exports.
https://www.fao.org/faostat/en/#rankings/commodities_by_regions_exports
- Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2023). FAOSTAT Input Price Indices. <https://www.fao.org/faostat/en/#data/IM>
- Fotourehchi, Z., & Şahinöz, A. (2016). DTÖ Doha müzakereleri ve tarım politikalarında yeni yönelimler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 2017-2040.
<https://doi.org/10.15869/itobiad.259538>
- Gartwaite, G. R. (2011). *İran Tarihi: Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze* (Çev. Fethi Aytuna). İnkılap Yayınları.
- Gazerani, S. H. (2016). The Zenith of Suren Power. In *The Sistani Cycle of Epics and Iran's National History* (pp. 70-115). Brill.
- Genç, M. (1975). Osmanlı Maliyesi ve Malikane Sistemi. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 5, 329-330.
- Gökarp, Z. (1992). *Kürt aşiretleri hakkında sosyolojik tetkikler* (Haz. Şevket Beysanoğlu). Sosyal Yayınlar.
- Gönültaş, M. (2013). Bilge Köyü Katliamının, Nefret Suçları Bağlamında Değerlendirilmesi. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 71(1), 559-565.
<https://doi.org/10.56524/msydergi.1312224>
- Gould, K. A., Carter, D. R., & Shrestha, R. K. (2006). Extra-legal land market dynamics on a Guatemalan agricultural frontier: Implications for neoliberal land policies. *Land Use Policy*, 23(4), 408-420. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2005.08.002>
- Gürbüzel, S. A. (2008). *Hamidian Policy in Eastern Anatolia (1878-1890)* (Yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi).
- Halfin, N. A. (1976). 19. yüzyılda Kürdistan üzerinde mücadele [*The struggle for Kurdistan in the 19th century*]. Komal.
- Harlan, J. R. (1967). A wild wheat harvest in Turkey. *Archaeology*, 20(3), 197-201.

- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi* (A. Onacak, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Hoell, G. (1975). *Tarımda Kapitalizmin Gelişmesi ve Toprak Rantı* (A. Doğan, Çev.). Bilim Yayınları.
- Howard, P. H. (2016). Consolidation in the Seed Industry: Who Owns What? Michigan State University. <https://www.msu.edu/~howardp/seedindustry.html>
- Huberman, L. (2013). *Feodal toplumdan yirminci yüzyıla* (M. Belge, Çev.). İletişim Yayınları. (Orijinal eser 1936'da yayımlanmıştır)
- İbn Haldun. (2009). *Mukaddime* (2 Cilt) (Çeviren: Süleyman Uludağ). Dergâh Yayınları.
- İslamoğlu-İnan, H. (1991). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve köylü*. İletişim Yayınları.
- İlyas, A. (2009). *Türkiye'de aşiret-siyaset ilişkisi: Urfa örneği (1950-2003)* (Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- İlyas, A. (2014). *Türkiye'de aşiret-siyaset ilişkisi (1923-1973)* (Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü). Açık Bilim.
- İnalcık, H. (1983). Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar. *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Ed.), s. 107-119.
- İnalcık, H. (2009). *Devlet-i Aliyye – Osmanlı imparatorluğu üzerine araştırmalar, I. cilt, klasik dönem (1302-1606) siyasal, kurumsal ve ekonomik gelişim*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (2016). *Kısa Osmanlı tarihi- Osmanlı imparatorluğu tarihine kuşbakışı*. Kronik Kitap Yayıncılık.
- İnce, E. (2009). *Türk siyasal yaşamında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu*. Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Karahan, H. *Değişen politik ve ekonomik dinamiklerin sınıfsal yapıya ve mekâna etkileri: Kızıltepe örneği* (Yüksek lisans tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Karpat, K. H. (2003). *Osmanlı nüfusu (1830/1914): Demografik ve sosyal özellikleri*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Karpat, K. H. (2019). *Kısa Türkiye Tarihi, 1800-2012*. Timaş Yayınları.

- Kautsky, K. (1988). *The agrarian question* (P. Burgess, Çev.). Zwan Publications.
- (Orijinal Eser, Almanca, 1899 Tarihlidir)
- <https://www.marxists.org/deutsch/archiv/kautsky/1899/agr/1-01-einleit.html#top>
- Kaymak, M., & Teoman, Ö. (2016). Güneydoğu anadolu’da tarımsal yapıların özgünlüğünün kökenleri: Osmanlı mirası üzerine bir değerlendirme. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(2), 1-23.
- Kazgan, G. (2016). *Liberalizmden neoliberalizme: Neoliberalizmin getirisi ve götürüşü*. Remzi Kitabevi.
- Kennedy, H. (2022). *Halifelerin Orduları: İlk İslam Devletlerinde Ordu ve Toplum* (D. M. Demir, Çev.). Selenge Yayınları.
- Kızıltepe Sultanı. (2023, 30 Temmuz). Seyda Şeyh Muhammed Mehdi ve Seyda Şeyh Abdulkadir seydalarımız, Mazıdağı ilçesine bağlı Arıköy (Xanazembur) köyünde iki husumetli aile [Facebook gönderisi]. Facebook. <https://www.facebook.com/share/p/1AttuVrc65/>
- Kızıltan, A. Ö. (2015). Osmanlı Vergi Düzeninde Temettuah Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (20).
- Kıyamaz, T. (2014). Dünya Gıda Krizi Sonrası Dönemde Tarımsal Ürünlerin Rekabet Durumu: Türkiye Örneği. *Ekonomik Yaklaşım*.
- Klein, J. (2014). *Hamidiye alayları: İmparatorluğun sınır boyları ve Kürt aşiretleri = The margins of Empire: Kurdish militias in the Ottoman tribal zone* (R. Akman, Çev.). İletişim.
- Kodaş, E., Tümer, H., Erdem, Ç., Bilen, A., Kodas, C. L., İpek, B., & Genç, B. (2022). Mardin İli Derik, Mazıdağı ve Savur İlçeleri 2020 Yılı Yüzey Araştırması Tarihöncesi Dönem Buluntuları: İlk Gözlemler. *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 7(2), 99-117.
- Koca, H. (2000). Yakın tarihten günümüze hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu politikaları, Mikro Yayınları.
- Koçak, C. (2003). *Umumi müfettişlikler (1927-1952)*. İletişim Yayınları.

- Köymen, O. (1999). *Köylü Sorunu Araştırma ve Tartışmaları 75 Yılda Köylerden Şehirlere*. Tarih Vakfı Yayınları.
- Köymen, O. (2008). *Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar, Üretenler, Patronlar*. Yordam Kitap.
- Lapavitsas, C. (2014). Neoliberal Dönemde Anayolcu İktisat Kuramı. A. Saad-Filho & D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* içinde (s. 59-75). (Ş. Başlı & T. Öncel, Çev.). Yordam Kitap.
- Laponce, J. A. (1975). Spatial Archetypes and Political Perceptions. *American Political Science Review*, 69(1), 11-20. <https://doi.org/10.2307/1957881>
- Lenin, V. İ. (1996). *Tarımda kapitalizm*. Eriş Yayınları.
- Lenin, V. İ. (2012). *Burjuva demokrasisi ve proletarya diktatörlüğü* (M. Erdost, Çev.). Sol Yayınları.
- Lewontin, R. C. (1998). The maturing of capitalist agriculture: Farmer as proletarian. *Monthly Review*, 50(3), 72-85.
- L'Hermite-Leclercq, P. (2005). Feodal düzen. G. Duby, M. Perrot, & C. Klapisch-Zuber (Ed.), *Kadınların tarihi Cilt II: Ortaçağ'ın sessizliği içinde* (s. 196-239). (A. Fethi, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal çalışma 1992'de yayımlandı)
- Lloyd, S. (1999). *Ancient Turkey: A Traveller's History*. University of California Press.
- Lowder, S. K., Scoet, J., & Raney, T. (2016). The Number, Size, and Distribution of Farms, Smallholder Farms, and Family Farms Worldwide. *World Development*, 87, 16-29. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2015.10.041>
- MacGregor, S. (2014). Refah Devleti ve Neoliberalizm. A. Saad-Filho & D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* içinde (s. 236-247). (Ş. Başlı & T. Öncel, Çev.). Yordam Kitap.
- Mardin Valiliği. (t.y.). Mazıdağı. <https://www.mardin.gov.tr/mazidagi> (Erişim tarihi: 9 Temmuz 2025)
- Marx, K. (1997). *Kapital: Ekonomi Politikin Eleştirisi, Üçüncü Cilt* (A. Bilgi, Çev.). Sol Yayınları.

- Marx, K., & Engels, F. (1998). *Alman İdeolojisi* (Çev. Sevim Belli). Sol Yayınları.
- Marx, K. (2012). *Ekonomi politiğin eleştirisine katkı* (S. Belli, Çev.). Sol Yayınları.
- Marx, K. (2015). *Kapital: Ekonomi politiğin eleştirisi, I. cilt: Sermayenin üretim süreci* (M. Selik & N. Satlıgan, Çev.). Yordam Kitap.
- Marx, K., & Engels, F. (2016). *Komünist manifesto* (N. Satlıgan, Çev.). Yordam Kitap. (Orijinal eser 1848'de yayımlandı)
- Mazoyer, M., Roudart, L., & Ünsaldı, Ş. (2010). *Dünya tarım tarihi: Neolitik Çağ'dan günümüzdeki krize*. Epos Yayınları.
- McGowan, B. (1981). Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftlikler ve Ticari Tarım. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 3, 141-142.
- McLuhan, M., & Powers, B. R. (2020). *Global köy: 21. yüzyılda yeryüzü yaşamında ve medyada*. Scala Yayıncılık.
- McMichael, P. (2013). *Food regimes and agrarian questions*. Fernwood Publishing.
- Medieval Reporter. (n.d.). Persians. <https://medievalreporter.com/guidebook/civilizations/persians/> (Erişim tarihi: 1 Mayıs 2025)
- Meeker, M. (2002). *A nation of empire: The Ottoman legacy of Turkish modernity*. University of California Press.
- Memiş, E. (2015). *Eskiçağda Mezopotamya: (en eski çağlardan Asur İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar)*. Ekin Kitabevi.
- Metin Toker. (1998). *Şeyh Said ve İsyanı*. Yenigün Haber Yayıncılık.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage Publications. <https://vivauniversity.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/11/milesandhuberman1994.pdf>
- Morgan, L. H. (1994). *Eski Toplum I* (Çev. Ünsal Oskay, CI). Payel Yayınları.
- Nagata, Y. (1976). Batı Anadolu Çiftlikleri ve Ticari Tarım. *Osmanlı Toplumunda Sosyal ve Ekonomik Değişim*, 37-39.

- Narin, M. (2008). Türkiye'de uygulanan tarımsal destekleme politikalarında değişim. *Ekonomik Yaklaşım*, 19(Özel Sayı), 183-225.
- Nikitin, B. (1991). *Kürtler: Sosyolojik ve tarihi inceleme* (H. Demirhan & C. Süreyya, Çev.). Deng Yayınları. (Orijinal eser 1943 yılında yayımlanmıştır)
- Oppenheimer, F. (2007). *The State* (Çev. John M. Gitterman). Dover Publications. (Orijinal eser 1926)
- Oral, N. (2006). *Türkiye tarımında kapitalizm ve sınıflar*. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası.
- Oyan, O. (2016). *Feodalizmden kapitalizme, Osmanlı'dan Türkiye'ye*. Yordam Kitap.
- Öztürk, C. (2018). *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi Ve Türkiye Cumhuriyeti*. İstek Yayınları.
- Öztürk, S. (2024). *İsmet Paşa'nın Kürt raporu*. Doğan Kitap.
- Öztürk, Ş. (2008). Kırsal yoksulluk ve neo-liberal ekonomi politikaları. *Journal of International Social Research*, 1(5), 605.
- Pamuk, Ş. (2014). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e küçük köylü ve toprak mülkiyeti. *Toplum ve Bilim*, 129, 13-34.
- https://www.academia.edu/12785836/Osmanlıdan_Cumhuriyete_Küçük_Köylü_ve_Toprak_Mülkiyeti_Toplum_ve_Bilim_Sayı_129_2014
- Pamuk, Ş. (2024). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi: Büyüme, kurumlar ve bölüşüm*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri [Qualitative research and evaluation methods]* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev.). Pegem.
- Peck, J. (2010). *Constructions of neoliberal reason*. Oxford University Press.
- Perinçek, D. (2010). *Kemalist devrim: Toprak ağalığı ve Kürt sorunu* (1. baskı). Kaynak Yayınları.
- Pinnegar, S., & Daynes, J. G. (2007). Locating Narrative Inquiry Historically: Thematics in the Turn to Narrative. In D. J. Clandinin (Ed.), *Handbook of narrative inquiry*:

- Polanyi, K. (2000). *Büyük dönüşüm: Çağımızın siyasal ve ekonomik kökenleri* (A. Buğra, Çev.). İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma 1944'te yayımlanmıştır)
- Population Reference Bureau (PRB). (2022). How Many People Have Ever Lived on Earth? <https://www.prb.org/articles/how-many-people-have-ever-lived-on-earth/> (Erişim tarihi: 20 Mayıs 2025)
- Potts, D. T. (2023). *Aspects of Kinship in Ancient Iran* (1st ed., Vol. 1). University of California Press. <https://doi.org/10.2307/jj.6047947>
- Kendir, H. (2003). Küreselleşen tarım ve Türkiye'de tarım reformu. *Praksis*, 9, 277-300.
- Randal, J. C. (2001). *Bunca bilgiden sonra ne bağışlaması? Kürdistan izlenimlerim* (F. Nerse, Çev.). Avesta Yayınları. (Orijinal eser 1997 yayımlanmıştır)
- Rich, C. J. (2018). *Aşağı Dicle'den Bağdat'a bir yolculuk Şiraz ile Persepolis'i ziyaret Kürdistan ve eski Ninova'da bir yaşam öyküsü* (Çev. Arif Karabağ). Avesta Yayınları.
- Ricardo, D. (2007). *Ekonomi politiğin ve vergilendirmenin ilkeleri*. Belge Uluslararası Yayıncılık.
- Roth, M. T. (1997). *Law collections from Mesopotamia and Asia minor*. Scholars Press.
- Saad-Filho, A., & Johnston, D. (Eds.). (2014). *Neoliberalizm: muhalif bir seçki*. Yordam Kitap.
- Sarris, P. (2006). *Economy and Society in the Age of Justinian*. Cambridge University Press.
- Savran, G. A., & Demiryontan, N. T. (2008). *Kadının Görünmeyen Emeği: Maddeci Bir Feminizm Üzerine*. Yordam Kitap.
- Savran, S. (2010). *Türkiye'de sınıf mücadeleleri: Cilt 1: 1908-1980*. Yordam Kitap.
- Savran, S. (2022). *Kod adı küreselleşme: 21. yüzyılda emperyalizm* (Genişletilmiş 3. Baskı). Yordam Kitap.
- Scott, J. C. (2019). *Tahula Karşı: İlk Devletlerin Derin Tarihi* (A. E. Pilgir, Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları.

- Sezer Şanlı, A. (2022). Bir Yurttaş Protestosu Olarak Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık Eylemleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (48), 23-45. <https://doi.org/10.30794/pausbed.947847>
- Smith, A. (1976). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. University of Chicago Press. (Orijinal eser 1776'da yayımlandı)
- Smith, B. D. (1995). *The Emergence of Agriculture*. Scientific American Library.
- Sönmez, M. (1990). *Doğu Anadolu'nun hikâyesi Kürtler: ekonomik ve sosyal tarih*. Arkadaş Yayınevi, 99-118.
- Stathakopoulos, D. (2018). *Bizans İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi* (C. Atay, Çev.). İletişim Yayınları.
- Strauss, L. (1953). *Natural Right and History*. University of Chicago Press.
- Swinnen, J., Olper, A., & Vandemoortele, T. (2016). The Political Economy of Policy Instrument Choice: Theory and Evidence from Agricultural and Food Policies. *Theoretical Economics Letters*, 6(1), 394-419. <https://doi.org/10.4236/tel.2016.63045>
- Şenel, A. (2006). *Kemirgenlerden sömürgenlere insanlık tarihi*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Şeref Han. (1971). *Şerefname: Kürt tarihi* (M. E. Bozarslan, Çev.). Ant Yayınları. (Orijinal çalışma 1597 tarihinde yayımlanmıştır)
- Şoray, Z. (2023, Ağustos 1). *İnsanlığın birçok ilkinde tanıklık eden Mezopotamya nedir?* Arkeofili. <https://arkeofili.com/insanligin-bircok-ilkine-taniklik-eden-mezopotamya-nedir/>
- Tanilli, S. (1995). *Yüzyılların gerçeği ve mirası: İnsanlık tarihine giriş II. Ortaçağ*. Cem Yayınevi.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. (1987). Kadastro Kanunu (Kanun No: 3402). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=3402&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022). *Mardin tarımsal yatırım rehberi*. Strateji Geliştirme Başkanlığı, Tarımsal Yatırımcı Danışma Ofisi. <https://www.tarimorman.gov.tr/>
- T.C. Adalet Bakanlığı. (2024). *Adalet İstatistikleri- İBBS 1. düzeyde, hukuk mahkemelerine açılan davalarda ilk üç sırayı alan davalar (%)*, 2024 haritası[Harita]. https://adlisicil.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/7042025092455Adalet_%C4%B0statistikleri_2024%20T%C3%BCrk%C3%A7e_Ingilizce.pdf
- T.C. Adalet Bakanlığı. "Türkiye Kadastro Mahkemeleri Haritası Hazırlandı." *Adalet Bakanlığı*, 22 Mart 2025, <https://pgm.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/turkiye-kadastro-mahkemeleri-haritasi-hazirlandi22032025014228>.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. (1987). *Kadastro Kanunu (Kanun No: 3402)*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=3402&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- TBMM. (1945). 1 Haziran 1945 tarihli 67. oturum tutanağı. *TBMM Tutanak Dergisi*. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.birlesimler?v_meclis=1&v_donem=d07&v_yasama_yili=3&v_cilt=
- TBMM. (1945). 14 Mayıs 1945 tarihli 54. Oturum tutanağı. *TBMM Tutanak Dergisi*. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.birlesimler?v_meclis=1&v_donem=d07&v_yasama_yili=3&v_cilt=
- TBMM. (1985). 26 Mart 1985 tarihli 77. Oturum tutanağı. *TBMM Tutanak Dergisi*. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.birlesimler?v_meclis=1&v_donem=d17&v_yasama_yili=2&v_cilt=
- Tekin, R., ve Duman, E. (2021). II. Abdülhamid Döneminde Bir Eğitim Modeli: Aşiret Mektebi (1892-1908). *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 417-438.
- Temiz, H. E. (2004). Eğreti istihdam: İşgücü piyasasında güvencesizliğin ve istikrarsızlığın yeni yapılanması. *Çalışma ve Toplum*, 2(2), 55-80.
- Texas A&M AgriLife Extension. (17 Ocak 2025). Input costs in 2025. Department of Agricultural Economics. <https://agrilife.org/agecon/input-costs-in-2025/>

- Thomson, G. (1997). *İlk Filozoflar* (Çev. Mehmet H. Doğan, 2. basım). Payel Yayınları.
- Tirmizî, M. b. İ. (t.y.). *Sünen-i Tirmizî*. Birr ve Sıla Kitabı, Hadis 614.
- <https://sunnah.com/tirmidhi:614>
- Tökin, İ. H. (1990). *Türkiye köy iktisadiyatı*. İletişim Yayınları. (Orijinal baskı 1934)
- Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu. (2005, 19 Temmuz). *Resmî Gazete* (Sayı: 25880). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/07/20050719-2.htm>
- Tosun, S. P. (2020). *Antik Çağ'da Doğu-Batı mücadelesi kapsamında Roma-Part ilişkileri* (Yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek-parti yönetimi'nin kurulması (1923-1931)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği. (2006). *Mazıdağı ve fosfat gerçeği raporu*.
- https://www.emo.org.tr/ekler/02b905d54a908ae_ek.pdf?tipi=36&turu=X&sube=0
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (2005-2025). Tüketici Fiyatları.
- <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketici+Fiyatları> (Erişim tarihi: 27 Haziran 2025)
- Türkoğlu, İ., & Seçilmiş, İ. E. (2006). Franz Oppenheimer'in Devlet Kuramı. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(1), 83-96.
- <https://doi.org/10.15337/SUHFD.2017.170>
- Üçok, B. (1968). *İslam tarihi, Emevîler - Abbasiler*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Uluç, V. (2010). Kürtler'de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret. *Mukaddime*, Sayı 2.
- Ünal, Y. (2009). 1940–1950 yılları arasında Türkiye'de fiyat artışları ve bu dönem ekonomisinin genel görünümü üzerine bir inceleme. *Tarih Okulu*, 3, 69-107.
- Uyar, T. (2017). *İtirazın İptali Davası ile Tahsil (İfa) Davası, Tasarrufun İptali Davaları, Menfi Tespit ve İstirdat Davaları*. Bilge Yayınevi.
- <https://www.diyarbakirbarosu.org.tr/yayin/3/mobile/index.html#p=256>

- Van Bruinessen, M., & Yalkut, B. (2003). *Ağa, Şeyh, Devlet*. İletişim Yayınları.
- Von, H. B. J. (2010). *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. 4. (Çev. Mümin Çevik). Milliyet Yayınları.
- Wemple, S. F. (2005). Beşinci yüzyıldan onuncu yüzyıla kadınlar. G. Duby, M. Perrot, & C. Klapisch-Zuber (Ed.), *Kadınların tarihi Cilt II: Ortaçağ'ın sessizliği içinde* (s. 167-195). (A. Fethi, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal çalışma 1992'de yayımlandı)
- Wiesehöfer, J. (2003). *Antik Pers tarihi*. Telos Yayınları.
- Wikipedia. (2024, 5 Temmuz). TBMM 1. dönem milletvekilleri listesi.
https://tr.wikipedia.org/wiki/TBMM_1._d%C3%B6nem_milletvekilleri_listesi
- Wittfogel, K. A. (2017). The hydraulic civilizations. In *The Structure of Political Geography* (pp. 442-449). Routledge.
- World Bank. (2023). Commodity Price Data (The Pink Sheet).
<https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets>
- Xana Zembur. (2021, 26 Şubat). Xana zebur aylesinden bunu gönderen salih kavan Teşekkür ederim [Durum Güncellemesi Yorumu]. Facebook.
<https://www.facebook.com/share/p/19QVNt5ypo/>
- Von Moltke, H. G. (1893). *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839* (Vol. 8). ES Mittler und Sohn.
- Yerasimos, S. (2001). Azgelişmişlik sürecinde Türkiye Cilt III, Çev: Babür Kuzucu, Belge Yayınları.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (12. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, A. E. (2020, 3 Mart). Tarımda 40 yılın bilançosu. *Tarım Dünyası*.
<https://www.tarimdunyasi.net/2020/03/03/tarimda-40-yilin-bilancosu/>
- Yüksek Seçim Kurulu. (1950). 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri.
https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/1950MilletvekiliSecimi/1950_Secim_Sonuçlari.pdf

Yüksek Seçim Kurulu. (1954). 2 Mayıs 1954 Genel Seçimleri.

<https://www.ysk.gov.tr/tr/02-mayis-1954-x-donem-milletvekili-genel-secimi/80062>

Yüksek Seçim Kurulu. (1961). 17 Kasım 1961 Genel Seçimleri.

<https://www.ysk.gov.tr/tr/17-kasim-1961-xii-donem-milletvekili-genel-secimi/80060>

Yüksek Seçim Kurulu. (1987). 29 Kasım 1987 Genel Seçimleri.

<https://www.ysk.gov.tr/tr/29-kasim-1987-xviii-donem-milletvekili-genel-secimi/80054>

Yüksek Seçim Kurulu. (Erişim Tarihi: 10 Haziran 2024). Milletvekili Genel Seçim Arşivi.

<https://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644>

Yüksek Seçim Kurulu. (2024). 31 Mart 2024 Mahalli İdareler Genel Seçimleri.

<https://www.ysk.gov.tr/tr/31-mart-2024-secimi/46637316>

Zubritski, Y., Mitropolski, & Kerov, V. (1980). *İlkel topluluk, köleci toplum, feodal toplum* (S. Belli, Çev.). Sol Yayınları. (Orijinal eser 1968 yayınlanmıştır)

GAZETE HABERLERİ

AKP'li aday Bucak anlattı: İktidarın nimetleri. (2024, Mart 7). *Odatv*.

<https://www.odatv.com/guncel/akp-siverek-belediye-baskan-ali-murat-bucak-anlatti-iktidarin-nimetleri-120032068>

Arazi çatışmaları 2005-2010 arası. (Erişim tarihi: 1 Temmuz 2025). Google Haberler.

<https://bit.ly/4ny9dhR>

Arazi çatışmaları 2010-2015 arası. (Erişim tarihi: 1 Temmuz 2025). Google Haberler.

<http://bit.ly/405vr0L>

Arazi çatışmaları 2015-2018 arası. (Erişim tarihi: 3 Temmuz 2025). Google Haberler.

<http://bit.ly/4IGN4wh>

Arazi çatışmaları 2019-2021 arası. (Erişim tarihi: 4 Temmuz 2025). Google Haberler.

<http://bit.ly/4kvILnD>

Arazi çatışmaları 2022-2024 arası. (Erişim tarihi: 5 Temmuz 2025). Google Haberler.

<http://bit.ly/4nOLzy2>

Arazi çatışmaları 2024-7 Temmuz 2025 arası. (Erişim tarihi: 7 Temmuz 2025). Google Haberler. <http://bit.ly/3GdBpWN>

Balı, Ş. (24.01.2022). Kürt aşiretleri hızla dernekleşiyor: Aşiretler deforme olan varlıklarını güncelleyerek devlete 'Biz de varız' demek istiyor. *Independent Türkçe*.
<https://www.indytrk.com/node/463241/haber/k%C3%BCrt-a%C5%9Firetleri-h%C4%B1zla-dernekle%C5%9Fiyor-a%C5%9Firetler-deforme-olan-varl%C4%B1klar%C4%B1n%C4%B1>

Bianet. (2009, Eylül 24). En büyük ağalar korucubaşları. <https://bianet.org/haber/en-buyuk-agalar-korucubaslari-117214>

Cumhuriyet. (2009, 7 Temmuz). Katliamın nedeni: Feodal aile mülkiyeti.

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/katliamin-nedeni-feodal-aile-mulkiyeti-72248>

Damar, Ş. (2023, 16 Haziran). Bismil'de bir arazi için dokuz insan neden öldü? "Cehalet" deyip geçme. *Serbestiyet*. <https://serbestiyet.com/serbestiyet-in-english/bismilde-bir-arazi-icin-dokuz-insan-neden-oldu-cehalet-deyip-gecme-131896/>

Demirören Haber Ajansı. (2023, 1 Ağustos). Mardin'de husumetli 2 aile barıştırıldı.

<https://www.dha.com.tr/gundem/mardinde-husumetli-2-aile-baristirildi-2290186>

Doğu ve Güneydoğu'nun 'oy depoları': Aşiretler. (2002). *NTV, Arşiv*.

<http://arsiv.ntv.com.tr/news/174498.asp>

DİAYDER davasında dernek başkanı Ekrem Baran hakkında tahliye kararı. (2023, Ocak 13). *BBC News Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cv2686yvp8po>

Diyarbakır Söz. (2025, 25 Haziran). Hazro'da çiftçi tefeciye mahkum.

<https://www.diyarbakirsoz.com/diyarbakir/hazroda-ciftci-tefeciye-mahkum-557721>

DTP mitinginde Kuran'lı provokasyon. (2008, Şubat 25). *Gazete Vatan*.

<https://www.gazetevatan.com/gundem/dtp-mitinginde-kuran-li-provokasyon-163905>

Erbakan'ın özel iftarına tepki. (1997, Ocak 11). *Sabah*.

<https://arsiv.sabah.com.tr/1997/01/11/f10.html>

- HDP, AKP'ye oy veren aşiretleri nasıl ikna etti? (2015, Mayıs 11). *T24Haber*.
<https://t24.com.tr/haber/hdp-akpye-oy-veren-asiretleri-nasil-ikna-etti,296324>
- Mahmut Tanal'dan Urfa'da aşiretlerle imzalanan protokole tepki: "Aşiret devleti miyiz?". (2020, Kasım 28). *Gazete Rüzgârlı*. <https://www.gazeteruzgarli.com/mahmut-tanaldan-urfada-asiretlerle-imzalanan-protokole-tepki-asiret-devleti-miyiz/>
- Mazıdağı'nda muhtarlık kavgası: 3 yaralı. (2009, 30 Mart). *Hürriyet*.
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/mazidaginda-muhtarlik-kavgasi-3-yarali-11333674>
- Keskin, S. (2023, 1 Ağustos). Mardin'de husumetli iki aile barıştırıldı.
<https://www.dha.com.tr/yemel-haberler/mardin/mazidagi/mardinde-husumetli-2-aile-baristirildi-2290182>
- Milliyet. (1996, 31 Aralık). Yılın Olayı: Susurluk Kazası.
<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/yilin-olayi-susurlukkazasi-5260776>
- Morkoç, G. (2023, 16 Haziran). Bismil'de taziye kurulmadı: Diyarbakır diken üstünde. *Amida Haber*. <https://amidahaber.com/bismilde-taziye-kurulmadi-diyarbakir-diken-ustunde-3117h>
- Mynet Haber. (2005, 18 Temmuz). Kars'ta arazi kavgası: 2 ölü, 9 yaralı.
<https://haber.mynet.com/karsta-arazi-kavgasi-2-olu-9-yarali-110100172276>
- Öztaş, Ö. (2022, Şubat 15). CHP'nin aşiretler haritası: AKP'nin izinden gidiyorlar. *Sol Haber*.
<https://haber.sol.org.tr/haber/chpnin-asiretler-haritasi-akpnin-izinden-gidiyorlar-326262>
- Öztaş, Ö. (2023, Ekim 25). Siyaset, aşiret, ticaret: Kürt aşiretler AKP'li yıllarda yeniden güçlendi. *Sol Haber*. <https://haber.sol.org.tr/haber/siyaset-asiret-ticaret-kurt-asiretler-akpli-yillarda-yeniden-guclendi-385840>
- TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası. (2021, 17 Şubat). Borcunu ödeyemeyen çiftçiler, tefecilerin eline düşüyor. *Tükenmez Haber*. <https://www.zmo.org.tr/icerik/tukenmez-haber-borcunu-odeyemeyen-ciftciler-tefecilerin-eline-dusuyor-17-subat-2021-30083>

EK-1

Röportaj Soruları: Köy Tarihi, Sosyal Yapı ve Ekonomik Faaliyetler

Giriş

1. Röportajımıza başlamadan önce, bu çalışmanın akademik bir araştırma kapsamında yapıldığını ve verdiğiniz bilgilerin yalnızca bu amaçla kullanılacağını belirtmek isterim. Katılımınız tamamen gönüllülük esasına dayalıdır. Sorulara istediğiniz kadar detaylı yanıt verebilir, dilediğiniz soruyu yanıtsız bırakabilirsiniz. Bu koşulları kabul ediyor musunuz?

1. Bölüm: Kişisel Bilgiler ve Köyün Tarihi

2. İsminiz ve soyisminiz nedir?
3. Kaç yılında doğdunuz?
4. Şu anda yaşadığınız köyün adı nedir?
5. Bu köy hangi il ve ilçeye bağlıdır?
6. Köyünüz ne zaman kurulmuş? Kuruluş tarihi veya hikayesi hakkında büyüklerinizden duyduğunuz bilgiler var mı?
7. Köyün kuruluş hikayesiyle ilgili anlatılan bir efsane, olay ya da önemli bir kişi var mı?

2. Bölüm: Köydeki Eski Yerleşimler ve Tarihi Kalıntılar

8. Köyde sizden önce kimlerin yaşadığına dair bir bilginiz var mı? Bu kişiler neden buradan ayrılmış olabilir?
9. Aileniz (dedeleriniz veya büyükleriniz) bu köyde mi doğmuş yoksa buraya başka bir yerden mi göç etmiş? Eğer göç etmişlerse, nasıl ve neden gelmişler?
10. Köyde sizden önce yaşayanlardan kalan herhangi bir eser, yapı ya da kalıntı var mı?
Örneğin:
 - Eski mezarlar
 - Harabeler
 - Çeşmeler
 - Mağaralar
 - Kiliseler ya da diğer dini yapılar
11. Çocukluğunuzda bu tür yapılar köyde mevcut muydu? Zamanla bu yapıların durumu değişti mi?

3. Bölüm: Arazi Sahipliği ve Ekonomik Hayat

12. Şu anda köydeki arazilerin tapuları ne zamandan beri köylülerin elinde?
13. Köyde devlet arazisi var mı yoksa tüm araziler köylülerin mülkiyetinde mi?
14. Geçmişte köyde hangi ekonomik faaliyetler yapıldı? Örneğin:
 - Tarım mı yoksa hayvancılık mı daha yaygındı?
 - Hangi ürünler yetiştirilirdi?
15. Köyde sulak arazi oranı yüksek mi? Araziler daha çok dağlık mı yoksa düz mü?
16. Çocukluk döneminizde tarım nasıl yapıldı? Şu konularda bilgi verebilir misiniz:
 - Tohum, gübre kullanımı
 - Tarlaların sürülmesi ve hasat işlemleri
 - Traktör gibi modern araçlar var mıydı?
17. Tarla ve hayvan işleri genellikle aile bireyleri tarafından mı yapıldı yoksa işçi tutulur muydu?

18. Köyde ticaret yapılır mıydı? İlçe veya şehirle ticari bir bağlantınız var mıydı?

4. Bölüm: Araziler ve Çatışmalar

19. Günümüzde köydeki arazilerin tamamı köyde yaşayanların elinde mi? Yoksa köy dışındaki kişilere ait araziler var mı?
 20. İcar ya da ortaklı ekim gibi uygulamalar köyde yaygın mı?
 21. Köyde bir olay olduğunda, köyde yaşamayan ancak burada arazisi olan kişiler bu olaylara dahil oluyor mu?
 22. Arazileriniz ne zamandan itibaren değer kazandı? İnsanlar bu arazilere sahip olmak için yarışır hale ne zaman geldi?
 23. Köyünüzde araziler nedeniyle yaşanan çatışmalar var mı? Varsa, bu çatışmalar ne zamandan beri yaşanıyor?
 24. Köyünüzde geçmişte kaç hane vardı? Bu haneler farklı soyisimlere mi aitti?
 25. Köyden göç eden aileler neden ayrıldı? Geriye kalan aileler arasında neden çekişmeler yaşanıyor?
-

5. Bölüm: Günümüzdeki Ekonomik Durum

26. Günümüzde köyde hangi ekonomik faaliyetler yapılmaktadır? Tarım mı yoksa hayvancılık mı ağırlıklı?
 27. Eskiye göre daha çok ürün elde ediliyor mu? Köylüler tarımdan veya hayvancılıktan para kazanabiliyor mu?
 28. Köydeki aileler arasında araziler nedeniyle anlaşmazlıklar veya kavgalar yaşanıyor mu?
 29. Bu tür çekişmelerin geçmişteki kökenleri nelerdir? Aileler arası çekişmeler hangi olaylardan kaynaklanıyor?
-

6. Bölüm: Çatışmaların Çözümü

30. Köyde yaşanan sorunlar veya çatışmalar genellikle nasıl çözülüyor? Örneğin:
 - Mahkemeye başvuruluyor mu?
 - Kanaat önderleri, şeyhler ya da akil insanlar devreye giriyor mu?
 31. Bu süreçlerde köy dışında yaşayan, şehirdeki akrabalar da olaylara dahil oluyor mu?
 32. Çözüm sürecinde köyün ileri gelenlerinin rolü nedir? Bu kişiler hangi yöntemlerle sorunları çözmeye çalışır?
-

7. Bölüm: Çevredeki Benzer Olaylar

33. Çevrenizdeki diğer köylerde de araziler nedeniyle benzer kavgalar yaşandı mı?
 34. Bu tür olaylar hangi sebeplerle ortaya çıkıyor? Örnek verebilir misiniz?
 35. Çevrede yaşanan büyük olaylar oldu mu? Eğer olduysa, bu olaylar nasıl çözüldü?
 36. Diğer köylerdeki çatışmaların çözümünde kimler devreye girdi? Örneğin:
 - Mahkemeler
 - Kanaat önderleri
 - Devlet yetkilileri
-

Kapanış

37. Paylaştığınız bilgiler için teşekkür ederim. Son olarak, eklemek istediğiniz başka bir bilgi ya da değinmek istediğiniz bir konu var mı?